

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LOLLAND VIII
MARIBO OG FEJØ BIRKER

C. C. HAUGNER:

MARIBO OG FEJØ BIRKER

(FUGLSE HERREDS NORDRE DEL)

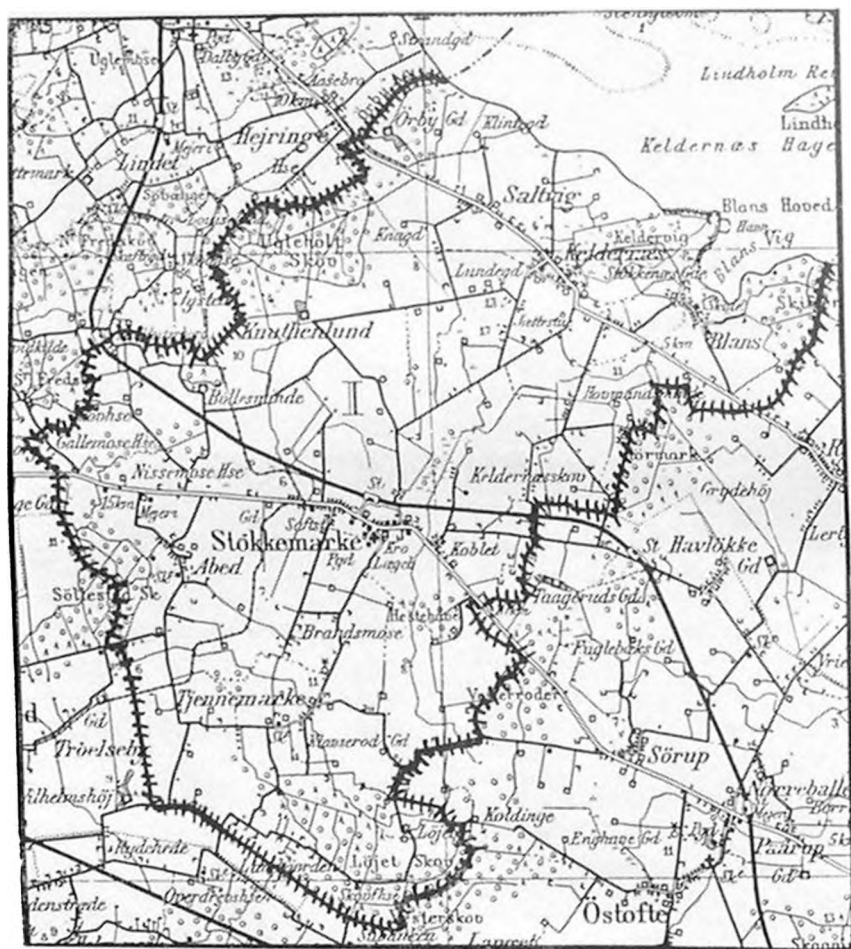

TIDENDE'S FORLAG OG TRYK
NAKSKOV 1942

INDHOLD

	Side		Side
Stokkemærke Sogn	5	Østofte-Bandholm Sogne	159
Fortidsminder	7	Dobbelt sognet	161
Sognekirken	11	Fortidsminder	161
Bønderne og deres Herrer ..	24	Østofte Kirke	169
Sognet under Enevælden ..	34	Herregaardene	191
Byomraaderne	37	Fattigplejen	201
Sognekommunen	52	Skolerne	203
Øerne	57	Kommunestyret	208
Hvad Fejø, Femø og Asko		Østofte Sogns Byomraader ..	211
har fælles	59	Bandholm Sogns Byomraader	215
Fejø Sogn	64	Kirken	216
Fortidsminder	66	Bandholm	218
Fejø Kirke	69	Hunseby Sogn	233
Lov og Ret	83	Kirken	235
Trængselstider	93	Knuthenborg	246
Skolerne	101	Kommunen	275
Kommunen nu om Dage ..	104	Fattigplejen	276
Femø Sogn	107	Skolerne	279
Kirken	109	Byerne	281
Historiske Smuler	126	Hillested Sogn	287
Skolen	137	Kirken	289
Femø nu om Dage	138	Byerne	296
Asko Sogn	140	Binnitze	297
Kirken	142	Skolen	299
Præst, Degn og Menighed ..	146	Fattigplejen	301
Bondekaar	152	Rettelser	302
		Kilder	303
		Register	313

STOKKEMARKE SOGN

Generalstabskort over Stokkemærke Sogn.

Fortidsminder.

STOKKEMARKE Sogn har været meget rig paa Oldtidsminder, hvoraf de allerfleste nu er forsvundet; men det, der er tilbage i Forbindelse med de Fund, som er draget frem af Jorden, viser os, at Sognet har været beboet lige fra Stenalderen. Bosættelsen er begyndt ved Nordkysten, hvor Affaldsdynger («Køkkenmøddinger») ved Bians bringer os Bud om Stenalderfolkets første Færden. Gennem den yngre Stenalder er Landet taget i Besiddelse helt ned omkring Stokkemarke By og gennem Bronzealderen helt ned over Sognets Sydgrænse efterhaanden som det lykkedes at skabe Rydninger i den tætte Skovbevoksning.

Mængder af Gravhøje er i de sidste Hundrede Aar jævnet med Jorden, nogle faa Stenaldergrave er levnet i halvt ødelagt Stand, og kun én Stenaldergrav staar velbevaret. Det er Jordhøjen paa Kældernæs Mark i Hjørnet mellem Bandholmvejen og Stokkemarkevejen tæt Øst for Kældernæs. Den rummer et velbevaret Gravkammer (Jættestue), 8 Meter langt, 2 Meter bredt og $1\frac{1}{2}$ Meter højt. Et Træ markerer Højens Top. I Ugleholt Skov findes et andet Gravkammer afdækket og en Del ødelagt;

Kammeret er ca. 4 Meter langt, dækket af tre svære Overligger, hvoraf den mindste er væltet. Paklaget mellem Overliggerne er fjernet. I Ugleholt Skov findes 3 andre Høje, der ikke er udgravede; det er muligt, at den ene rummer en Stenaldergrav. Paa Knuthenlunds Mark Sydvest for Gaarden, nær Vejen til Bollesminde, ligger en tætbevokset Høj med Rester af et meget anseeligt Gravkammer med Retning Sydvest—Nordvest. Kun den ene Ende af Graven er bevaret med et Par kæmpemæssige Overligger. Paa Sydsiden er Indgangen flankeret af svære Sten, og paa Nord siden staar Sidesten af mindre Format som Rester af et Sidekammer i direkte Forbindelse med Hovedkammeret, en, om ikke enestaaende, saa dog ret sjælden Gravbygning. Om Indholdet af disse Gravkamre er intet bevaret.

Paa en Mark ca. 500 Meter Vest for Stensgaards Skov findes Resterne af et Gravkammer i en oprindelig Langdyse, hvoraf nu kun Dyssens Omraade med enkelte Randsten er tilbage. Længden er 40 Meter og Bredden 7 Meter. Gravkammeret findes i Dyssens østlige Ende og er særpræget ved en kæmpemæssig Overligger, der

ikke som de fleste andre er af Granit, men bestaar af lagdelte Aflæringer og kun er en halv Meter tyk, medens Bredden er ca. 3 Meter i den ene Ende og kun ca. 1½ Meter i den anden, Længden er ca. 3 Meter. Ved Udgravningen blev der i sin Tid fundet Dolke, Pile- og Landsespidsar af Flint samt Lerkarskaar og Ravperler¹. I den Del af Skoven »Skifterne«, der hører under Stokkemark Sogn, findes fem lave Høje; de tre i Række nær den vestlige Udkant, de to lidt længere Øst paa og nærmere Stranden.

Andet og mere er der ikke levnet af Sognets oprindelige store Rigdom paa Gravhøje. Af de Oldtidsfund, der Tid efter anden er gjort, skal følgende nævnes: Paa Blans Hoveds vestre Side ved Kældernæs Vig er i et Af-faldslag fra Vaabentilvirkning fundet Kerneøkser, Haandspidsar, Flækker, Skiveskrabere, Tværpil, tresidet Flintpil, tosidet Megalitøkse, tynd- og tyknakkede Økser, Brudstykker af Stridsøkser. Altsammen nu i Maribo Museum. Desuden Boplads med Lerkarskaar, Dyreknogler, Muslingskaller m. m.². Det tyder altsammen paa en Boplads fra Stenalderen. — Rundt om i Sognet er der naturligvis gjort spredte Fund af Oldsager, det gælder f. Eks. Saltvig, Kældernæs, Tjennemark, Lindholm og flere Steder³. — Paa Gallerhøjgaard's Mark i Stokkemark har tidligere ligget en Høj, Gallerhøj, hvorfra er bevaret nogle Fund, bl. a. en Bronzekrone, to Bronzespænder og mange løse Led af en Bronzekæde. Højen skal oprindeligt have været 30

—40 Meter i Tværmaal og omkredset med store Kampesten. Øverst i Højen fandtes et Menneskeskelet, der ikke havde noget med Bronzefundet at gøre. I Midten af Højen fandtes en Art Brolægning, og spredt paa den Murstensbrokker og Teglaske, der kunde tyde paa, at der har været en Teglovn i Middelalderen. — Paa en tidligere Mose, men nu dyrket Mark, paa Matrikel-Nr. 1 B under Stensgaard er fundet et Bronzesværd af en aldeles enestaaende Form og Teknik, nedstukket i Mosen⁶. I en nu ryddet Høj paa Matrikel-Nr. 6 h i Blans fandtes et Bronzesværd, brækket i ni Stykker, nogle andre Bronzegenstande samt en Guldarnring, dannet af en ombøjet Guldstang med tætte Vridninger. Ringen vejede godt 22 Gram⁶. En anden Guldring, ligeledes dannet af en vreden Guldstang, der vejede godt 43 Gram, er fundet paa Hans Jørg. Rasmussens Mark i Saltvig, et tredje Guldfund, bestaaende af ni i hverandre sammenkædede Stykker Ringguld med en Vægt af godt 79 Lod opgives at være fundet paa »Kobras Mark et Sted, hvor der før har gaaet en gammel Landevej⁷«. Det er ikke lykkedes at opklare, hvor Stedet er. — 1894 blev der paa Lergaardens Mark i Abed fundet en Gravplads fra Jernalderen. Den laa Syd for Gaarden paa flad Mark og rummede indenfor et Omraade paa 10×7 Meter 36 Urner, dækkede af et Muldrag paa ca. ¼ Meter. Ved Plojning gennem lange Tider var de alle mere eller mindre beskadigede. Urnerne var fyldte med

brændte Ben, hvorimellem Smykker af Bronze og Jærn. Enkelte Steder laa der smaa Bunker af brændte Ben samlede ved en Sten i Stedet for Urne. Lidt Nord for Urnerne var en stor Brandplet med Skaar af Lerkar og brændte Ben samt Rester af Jærn- og Bronzesager fra Smykker til Brugs- genstande. Brandpletten er antagelig det Sted, hvor Baalfærden er fore- gaet⁸.

— Middelalderminderne er jo i stor Stil repræsenteret i Kirken, men det er ogsaa alt; end ikke Be- retninger om det, der har været, er levnet os. Det eneste er den knappe Meddelelse om, at der har været et St. Olufs Kapel i Saltvig. Der har været mange St. Olufs Kapeller rundt om i Landet, og deres Eksistens skyldes i de allerfleste Tilfælde et Marked.

Hvor mange Mennesker samlede, skulde der i Katolicismens Dage helst være et Kapel, og de blev som oftest indviet til St. Oluf. Markederne er tit opstaaet i Forbindelse med en hellig Kilde, hvor Besøget særlig samlede sig om en bestemt Dag, gerne en Hel- gennavnedag. Den store Tilstømning trak Handelsmænd til med deres Va- rer, og naar Markedet gennem Tider- ne havde vundet Hævd, fortsattes det, selvom den oprindelige Anledning Kilden var glemt. St. Olufsmarkedet i Aarhus holdt sig f. Eks. til 1896. Her paa Lolland havde vi St. Olufs- markedet med tilhørende Kapeller i Halsted Sogn, i Olstrup og i Saltvig. Markedet og Kapellet paa Albuen

skyldtes Fiskeriet⁹), og det samme har maaske været Tilfældet i Saltvig. I Nærheden af vigtige Fiskepladser op- stod af sig selv et Marked. Paa en dertil egnet Plads blev Fisken bragt i Land, rensat, saltet og nedlagt i Tøn- der og med det samme afsat til Han- delsmænd fra sydligere Lande, der mødte med deres Skuder fyldte med Varer, som de gerne skulde have af- sat, eller om man vil, omsat i Fisk. Det travle Liv kaldte naturligvis man- ge af Omegnens Folk til, der her søgte en billig Adspredelse og Lejlighed til at købe et og andet. Kapellet paa Fi- skemarkedet maatte naturligvis ligge tæt ved Stranden, hvor Livet rørte sig, og i Saltvig laa det da ogsaa helt ned mod Strandkanten paa en Mark under nuværende Klintegaard. Hvornaar det er nedrevet, vides ikke; for et Hundre- de Aar siden stod der endnu tydelige Rester i Grunden, men nu er kun nogle opløjede Munkestensbrokker en Gang imellem Vidnesbyrd om, hvad her en Gang har været. Selve Marke- det blev ophævet 1646 med den Mo- tivering, at det Leben, der førtes, gav sig Udslag i »stor Uskikkelighed og Guds Fortørnelse, den menige Mand til større Skade«⁹ end Fordelen ved Markedet.

— Sognets Beliggenhed midt paa den gamle Færdselsvej gav det i lange Tider en Fortrinnsstilling frem for

⁸) Se Haugner: »Sønder Herred« Side 66, 79 ff. og 400 ff. »Rødby Køb- stad og Fuglse Herreds søndre Del« Side 210 ff.

andre vest- og midtllandske Sogne. Det havde sit eget Vaaben, særlige Privilegier og var fast Station for Kongerne paa deres stadige Rejser gennem Landet for ved Selvayn at sætte sig ind i Forholdene og modtage Befolkningens Klager og Andragender. Det ældste kendte Signet med Sognets Vaaben er fra 1596, men dets Oprindelse ligger langt længere tilbage i Tiden. Signetet viser i Midten en stor Portal, hvor en Helgen (St. Clemen) sidder med et Anker over Skødet. Indskriften rundt om lyder: »Stokkemark Sogns Insegl 1596«. Et andet Signet fra 1648, der brugtes af Birketinget, viser kun Ankeret ¹⁰.

Sognets Privilegier, som der senere skal gøres nærmere Rede for, bestod dels i Ret til Udførsel over Blans Havn, dels og navnlig i, at Bønderne mod at betale 104 Mark danske var fri for Kornydelse og andet Paalæg mod, at de ydede Kongen og hans Sendemænd Gæsteri og Befordring. Denne Forpligtelse stod naturligvis oprindelig i Forbindelse med Kongernes før nævnte Rejser og deres en eller to Dages Ophold i Stokkemark. Fra ældre Tid er Optegnelserne herom næppe bevaret; men i Christian III's Rejseplan for 1551 hedder det, at han vil være en

Nat over i Maribo og to Nætter i Stokkemark. Flere af hans Breve er udgivet herfra, bl. a. et, der er dateret Stokkemark den 25. August 1556¹¹. Paa disse Kongerejser maatte Stokkemark Bønder ofte hente ham østerfra og efter endt Ophold fragte ham vesterud til Nakkov. For hans Sendemænd gjaldt det samme, og da kunde det ske, at Stokkemarkemændene maatte hente dem ved Guldborgsund og aflevere dem i Taars Færgested¹². Naar Kongerne saaledes stadig gjorde Ophold i Stokkemark, maa der vel have været en nogenlunde standsmæssig Bolig til dem, vel at mærke standsmæssig efter Datidens Forhold, hvilket ikke behøver at sige stort i Nutidsøjne; men Bøndernes elendige Boliger har han i al Fald ikke taget til Takke med. Det er muligt, han har holdt til i Præstegaarden. Tilstedeværelsen af en beskeden Kongsgaard har det ikke været muligt at konstatere. I Matriklerne af 1664 og 1688 optræder et Par store Fæstegaarde udskilt fra de andre under den særlige Betegnelse Stokkemark Gaarde, det kunde betyde, at det var en tidligere Kongsgaard, der nu var delt; men Sporet ender blindt, saa der ikke bliver andet tilbage end den løse Formodning, og den kan der ikke bygges paa.

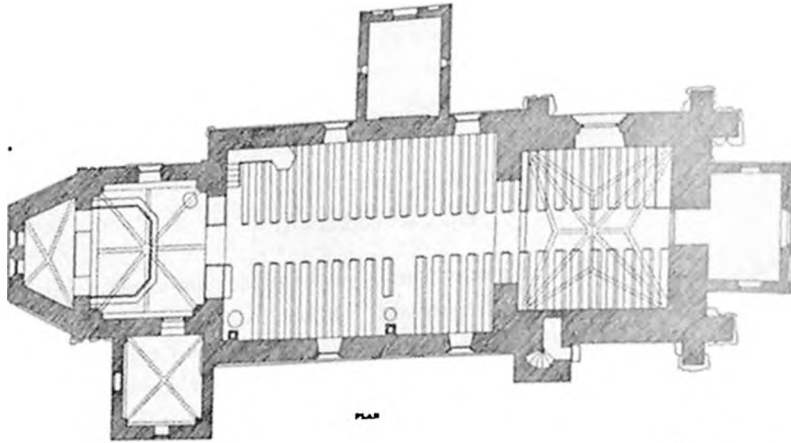
Sognekirken.

STOKKEMARKE Kirke imponerer med sit Taarn, der sikkert er uden Sidestykke blandt Danmarks Landsbykirker. Mægtigt og monumentalt virker det og bedaarer samtidig ved sin sjældne Finhed i Profilen. Bredden er aftagende opefter, og Vinduesaabningen i de tre Etager bliver ogsaa mindre og mindre opefter; i fjerde Etage markerer Glamhullerne Klokkerummet. Taarnet ender i fire pragtfulde blindingsprydede Kamgavle. I Midten af den korsdannede Tagryg sidder en lille, lidt latterlig Tagrytter, der uden Skade kunde undværes; den skal tidligere have været noget større uden derfor at være kønnere.

Den øvrige Del af Kirken er ikke nær saa imponerende; den bestaar af Skib, Kor og Apsis samt Sakristi paa Nordsiden og Vaabenhuse, nu Ligkapel paa Sydsiden. Koret er Kirkens ældste Del og er formentlig bygget i Tiden omkring 1200 som et lille Kirkerum med fladt Loft. Senere, maaske et helt Hundrede Aar derefter, er Skibet tilbygget. Et Fingerpeg, men ikke noget bestemt Bevis for Tidspunktet, er følgende: Ved en Restaurering af Kirken 1835 fandt man i Alterets Murværk en lille Blyæske af den Slags,

Biskopperne i den katolske Tid skulde skænke Kirkerne ved Indvielsen. I Æsken fandtes Levninger af et rødt Flor, hvori Relikvierne, smaa Benstumper, har været indsyet. Derudom var rullet en Pergamentstrimmel, hvoraf kun utydelige Rester var tilbage. Alt dette kunde intet fortælle, men Blyæsken var i Modsætning til mange andre af samme Slags forsynet med Navnet »Biskop Gisiko« i Runeskrift¹. Han var Bisp i Odense og døde 1304. Æsken har altsaa ligget i Alteret i over 500 Aar. Hvornaar i Gisicos Embedetid, han har indviet Alteret i Stokkemarke, kan ikke fastslås, men det er altsaa sket i Aarene omkring eller opimod 1300, og man har vel Lov at formode, at Indvielsen er ensbetydende med, at det nyopførte Skib nu blev taget i Brug og et nyt Alter anbragt midt i Koret i Stedet for den tilbagetrukne Plads, det maa have indtaget, medens hele Gudshuset kun bestod af det nuværende Kor.

Skibet blev, som Skik og Brug var, forsynet med en Kvindeindgang paa Nordsiden og en Mandsindgang paa Sydsiden, begge Døre anbragt i fremspringende Portaler, der naaede helt op til Gesimsen. De er begge forlængst tilmurede og den søndre dæk-

Kirkens Grundplan. Efter Storck og Clemmensens Danske Teglstenskirker.

ket ved det noget senere opførte Vaabenhus. Skibet havde paa hver Side tre smaa rundbuede, højsiddende Vinduer, hvoraf man nu kun ser Spor af ét paa hver Side. De smaa Vinduer gav langt mere Lys, end deres udvendige Omrids lader formode, idet Vinduesnicjerne udvidede sig skraat ud til Siderne gennem de tykke Mure.

Den næste Udvidelse skete ved Tilbygning af Apsis paa Korets Østgavl og Sakristiet paa dets Nordside, samtidig blev Korets flade Loft erstattet med en Krydshvelving. Det er antagelig sket et Sted i 1300-Aarene.

Allersidst, man mener for ca. 500 Aar siden, fik Kirken tilbygget sit mægtige Taarn af samme Bredde som Skibet, saaledes at nederste Stokværk ved Gennembrydning af Skibets Vestmur kunde tjene til Udvidelse af dette. Taarnrummet fik Krydshvel-

ving med stjerneformede Ribber, hvorimod det gamle Skib beholdt sit oprindelige flade Loft.

Dette er altsaa i grove Træk de forskellige Facer i Kirkens Tilblivelseshistorie, og de kan alle læses ud af Murværket. At Koret er det ældste, ses paa den sydlige Mur i Hjørnet, hvor Skib og Kor støder sammen. Her ses det tydeligt, at man til Skibet har anvendt en mindre Stenstørrelse, saa Forbandet er blevet slet. Ved Skibets Tilbygning maatte Korets Østgavl forhøjes, og den paabyggede Del af Muren er ikke saa svær som den gamle og nederste, hvilket falder stærkt i Øjnene, naar man gaar op paa Kirke-loftet. Heroppe finder man ogsaa de øvrige Beviser. Tilbygningen af Apsis bevises ved, at Korets oprindelige Østgavl er prydet med et Baand Savsnitskifte, en Prydelse, der altsaa blev

dækket ved Tilbygningen af Apsis. Indbygningen af Hvælving i Koret afsløres ligeledes paa Loftet, hvor der i Muren findes tydelige Spor af det oprindelige flade Bjælkeloft. Den senere Tilbygning af Taarnet konstateres ogsaa paa Loftet over dets Hvælving, hvor der i Skibets oprindelige Vestgavl findes Savtandskifte og Spor af en rundbuet Vinduesniche og øverst i Skibets Gavl et Blindingskors med hvid Bund, altsaa Prydelser paa Skibets oprindelig fristaaende Vestgavl. Vaabenhuset (det nuværende Ligkapel) er ligesom Sakristiet opført af Munkesten, det har fladt Loft, hvorimod Sakristiet har Krydshvælving. Vaabenhuset er tildels ombygget og dækket med afstikkende rødt Puds.

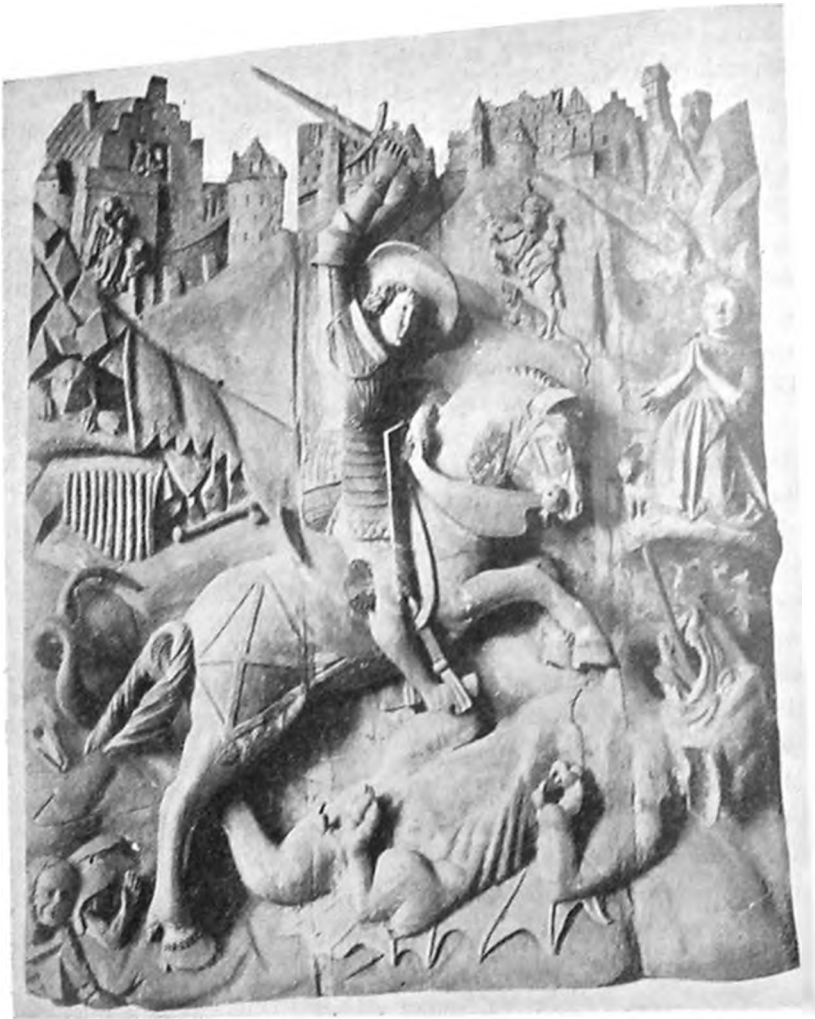
Hvad Kirkens Ydre angaar, da er Prydelserne, bortset fra Taarnet, saare beskedne. Baade Skib og Kor har Hjørnepilastre, Gesimsen er en simpel Konsolfrise med Savnitskifte. Taarnet har vældige Stræbepiller og paa Nordsiden et Fremspring med indbygget Vindeltrappe op til andet Stokværk. Vinduerne i Skibet og Kor er spidsbuede, antagelig fra Slutningen af 1500-Aarene, Taarnet har paa Sydsiden et stort, svagt spidsbuet Vindue, den oprindelige Jernramme er nu erstattet af en Trækarm. I Taarnets Vestgavl har været et tilsvarende Vindue, men i Midten af forrige Aarhundrede blev Indgangen til Kirken anbragt her, og der blev bygget en moderne Forhal.

Kirkens Tag har tidligere været meget højere og stejlere end nu, dets

Spor ses endnu paa Taarnets og Skibets Østgavl. Den stejle Form var sikkert valgt af Hensyn til det svære Blytag, som oprindelig dækkede hele Kirken. Rhode anfører i sine Samlinger til Lollands Historie, at Kirken var den eneste i Stiftet, der havde Blytag; men allerede 1720 var Blyet paa Skibets søndre Side erstattet med Tegl². 1780 fik Kirkens Ejer, Grev Knuth, Tilladelse til ogsaa at erstatte Blytaget paa Kirkens nordre Side med Sten; Blyet skulde anvendes til Omlægning af Blytaget paa Taarnet og Koret³. Hvornaar de sidste Rester af Blytaget er forsvundet, savnes der foreløbig Oplysning om. Nu har Skib og Kor rødt Tegltag. Apsis- og Vaabenhuset er tækket med Skiffer, og Taarnet med Kobber. Taarnets Tagværk er gammelt Eg, der sikkert er det oprindelige og har altsaa staaet i 500 Aar.

Inventaret.

Kirkens Inventar er naturligvis undergaaet store Forandringer gennem Tiderne. Af Inventaret fra den katolske Tid kendes nu kun den gamle Altertavle St. Jørgen med Dragen, der 1874 blev overladt Nationalmuseet, hvor den nu findes. Det er et meget primitivt Billedskærerarbejde. St. Jørgen, der med begge Hænder løfter Sværdet til det drabelige Hug mod Dragen, er meget ufuldkommen og stiv i Tegningen, og det samme gælder Hesten. I Baggrunden ses den forheksede Borg, som Dragen bevogter, og paa en Platform ligger den

St. Jørgen med Dragen. Fotografi af Tavlen i Nationalmuseet.

fangne Prinsesse paa Knæ og beder om Sejr for den kække St. Jørgen. Altertavlen er som sagt fra den katolske Tid, antagelig fra Tiden opimod 1500; den er næppe forfærdiget til Stokkemark Kirke; men utvivlsomt erhvervet andet Steds fra, maaske fra Bregerup — det nuværende Søholt — hvor der i Middelalderen fandtes en St. Jørgensgaard, d. v. s. et Hospital

for Spedalske. Det blev nedlagt i første Halvdel af 1500-Aarene*), og Hospitalets Kapel er da nedrevet og dets Inventar formentlig solgt. Det er ikke usandsynligt, at en St. Jørgenstavle ved denne Lejlighed ogsaa er gaaet paa Vandring. Om den saa er havnet i

*) Se Haugners »Rødby Købstad og Fuglsø Herreds søndre Del« Side 305 ff.

Stokkemærke kan kun være en løs Formodning. Et er i al Fald givet, at Beretningen om Tilstedeværelsen af en St. Jørgensgaard i Sognet, som Tavlen har givet Anledning til, er ganske urigtig. Den hele Historie skyldes kun en dristig og helt uhjemlet Formodning om, at Landsbyen Brekorpe — hvoraf Knuthenlund opstod — var det samme som Bregerup.

Om et andet Minde fra den katolske Tid, som nu er forsvundet sammen med alle de andre, har man nogle Optegnelser. Det var en Samling Dokumenter, Privilegier for Præsterne i Lolland, Kalenteoptegnelser, Gildeslag, Breve paa Præsternes og Kirkerne Jordegods m. m. De ældste Dokumenter var fra 1335, 1359 og 1420. Perlestikkerbogen i Nakskovs Arkiv beretter herom: »Anno 1575 om Mandagen efter Domini Oculi blev dette menige Lands Klerkeris Privilegier beseglede og indlagde i Stokkemærke Kirkekiste efter Bispens Befaling«. Kirkekisten var en saakaldt Knubkiste (d. v. s. udhulet af en Stamme). 26. Juli 1626 var alle Lollands Præster igen forsamlede i Stokkemærke Kirke og gennemgik alle Dokumenterne og tog en Afskrift, der endnu er bevaret⁴. Paa Rogerts Tid, omkring 1740, fandtes baade Kiste og Dokumenter endnu i Koret; siden er de forsvundet. Ifølge Afskriften var der blandt Dokumenterne ikke noget, som har større Interesse i Forbindelse med dette Arbejde.

Det eneste i Kirken bevarede Minde fra Katolicismens Dage er det store,

smukke Krucifiks, der nu er anbragt paa Alteret, men tidligere har hængt paa Korbuen. Alterets Udseende har i det hele skiftet meget. St. Jørgen med Dragen har sikkert gjort Tjeneste som Altertavle op i 1600-Aarene og er derefter blevet erstattet med et fra denne Periode stammende Maleri af Nadveren, uden større kunstnerisk Værdi. 1878 blev St. Jørgen, der da havde en beskedent Plads nede i Kirken, afleveret til Nationalmuseet, og samtidig blev Nadverbilledet flyttet ned i Kirken og afløst af en Calibastafstøbning af Thorvaldsens Christus, som Grev Knuth købte paa Den kgl. Porcellænsfabrik. Figuren havde ifølge Grevens Brev til Pastor Galschiøt⁵ været paa Udstillingen i Wien. Han omtaler ogsaa en anden Afstøbning; Fodsrykket var knækket paa begge, men kunde let repareres. Greven var stemt for at købe den førstnævnte; men det ser ud til, at han har erhvervet dem begge; den ene blev stillet paa Alteret, den anden ved Siden af Døbefonten. Nu staar den ene i Sakrisiet, den anden i Ligkapellet. I 1926 blev det gamle Nadverbillede paa Altertavle og hævdede Pladsen til 1938, da det igen blev hængt ned i Kirken og det restaurerede Krucifiks anbragt paa Alteret. Paa Alterbordet staar to gamle lave Malmstager uden Indskrift og en stor syvarmet Bronzekandelaber, anskaffet 1937.

Angaaende Alterkarrene oplyser en Inventarfortegnelse fra 1697⁶, at Kirken bl. a. ejede en forgyldt Sølvkalk og Disk, en lille Kalk og Disk

Stokkemærke Kirke 1859 Efter Kurnerups Tegnig i Nationalmuseet

af Sølv til Berettelse af Syge, en Sølvkande, der var bekostet af Kirken 1670 og vejede 43½ Lod, en dreven Sølvvæske, der var foræret af Sognepræst Matthias Atches Hustru Kirstine. Alt dette blev 1720 stjaalet. Herom berettes i et Brev i Nakskov Arkiv, skrevet af Sognepræst Blicher i Stokkemærke og dateret 14. Marts 1720. Han skriver: En Nat mellem Søndag den 10. og Onsdag den 13. Marts har »et ugudeligt, djævelsk Menneske sneget sig ind i Kirken og med Jærneredskab opbrudt et Skab og stjaalet en forgyldt Sølvkalk og Disk samt Sølvkande og Æske, desuden en Alterbog indbundet i sort Fløj med Sølvspænder og Hjørnebaand i Filigranarbejde af Sølv, paa begge Sider af Bindet en Sølvplade ziret med Løvværk i Filigran«. Præsten beder om at faa Sagerne efterlyst paa Byting og Raadsue

og udlover Ducør til den, der kan give Anledning til, at Gerningsmanden bliver aabenbar. — Knuthenborg Birks endnu bevarede Tingbøger begynder først 1747, saa det kan ikke konstateres, om det er lykkedes at faa fat i Tyv og Tyvekoster, sandsynligt er det ikke. Kirken har nu en Kalk og Oblatæske uden Indskrift og en Disk med Aarstallet 1858.

Fra Inventarfortegnelsen af 1697 skal yderligere nævnes: »En Messinglysekroner med 12 Arme, der hænger midt i Kirken«. (Den er 1914 suppleret med en tilsvarende). »En Messinglysekroner med 6 Arme« (den hænger nu i Koret, og dens Indskrift fortæller, at den er givet til Stokkemærke Kirke 1695 af Sognepræst Mathias Carst. Atche og hans Hustru Kirstine Margrethe Halsen). »Et stort, drevet Messingfad i Funten givet af

Sognepræsten Hans Cassel«. (Han sad i Embedet 1650—1664. Messingsfadet fremstiller St. Jørgens Kamp med Dragen; det dækkes nu af et moderne Sølvfad. Selve Døbefonten er et Terrokottafabrikat af ny Dato). Inventarfortegnelsen af 1697 slutter med følgende: »Et Orgelværk paa 5 Stemmer, en stor jærnbunden Egekiste, hvorudi findes Kirkens Breve, en forgyldt Sølvkrone, fordem brugelig at smykke Brude med, en gammel ubrugelig Brudestol, to gamle Ligbaarer, en Jærnsøger, et Kobberrogelseskar, tre Klokker i Taarnet og et Slagværk«. Brudekronen og Brudestolen lader ane lidt af de Ceremonier, der tidligere var brugt ved Bryllupper, men ved Slutningen af 1600-Aarene forlængst forladt. Jærnsøgeren fortæller til Gengæld en mindre poetisk Historie. Man holdt ikke nogen Kontrol med Begravelsesstedernes Beliggenhed (det var jo kun gemene Folk; de bedre stillede købte sig »Lejersted« inde i Kirken). For nu ikke at risikere at grave ned til en uforraadnet Kiste, slog man Jærnsøgeren i Jorden; mødte den ikke Modstand, kunde man være sikker paa, at der kun var Ben tilbage i Graven, og dem tog man ikke saa højtidelig. Jærnsøgeren er ikke noget Fænomen specielt for Stokkemark; den fandtes faktisk ved alle Kirkegaardene i By og paa Land.

I Kirkeregnskabet 1698—99 optræder som nyanskaffet den Alterbog, der som før nævnt blev stjaalet 1720, den opføres som en Alterbog med Sølvbeslag og har kostet 9 Daler, 3

Mark og 12 Skilling. Endvidere er der bekostet ny Urakive og Uret indrettet til at vise »inden og udenpaa Taarnet«, ialt 54 Rigsdaler, og Orgelværket er forbedret med en Bekostning paa 23 Rigsdaler.

Prædikestolen, der er fra Christian IV.s Tid med 4 Evangelistfelter, er 1937 af Konservator Munch gengivet sine oprindelige Farver med stærk Forgyldning.

I Skibet hænger et Epitafium over Sognepræsten Hans Pedersen Halsen, død 1691, hans Hustru Barbara Olufsdatter, død 1688, og deres Børn, deriblandt Datteren Kirstine Margrethe, født 1665, død 1738, gift med Faderens Estermænd, først med Mathias Atche, død 1715, og derefter med Peder Blicher, død 1746. Maleriet viser alle Figurerne knælende, i Midten Forældrene, til Venstre for dem tre Drengene, til Højre 4 Døtre.

Et andet Maleri viser Sognepræsten Chr. Ludv. Galschiøt, der 1833 blev Sognepræst i Stokkemark og sad i Embedet i 50 Aar. Ved hans 50 Aars Præstetjubelium i 1871 stiftede Menigheden et Legat paa 600 Kr., der bærer hans Navn, og ved hans 60 Aars Præstetjubelium i 1880 blev Billedet malet og ophængt i Kirken. Foroven staar: »C. L. Galschiøt f. 19. September 1795, Præst i Stokkemark 1831«. Han døde 1883.

Kirkens Vinduer har tidligere været prydet med Glasmalerier. Abildgaard noterer 1765, at et af Vinduerne i Skibets Sydside viste Knud Ur-

Epitafium over Sognepræst Hans Halsen og Familie.

nes og Fru Mæridt Grubbes Vaabner med Aarstallet 1596, i et andet Vindue saas det danske Vaaben og i Koret's sydlige Vindue endnu et Vaaben. Det hele var allerede den Gang meget medtaget⁷. Man har Lov at formode, at Indbygningen af de store nye Vinduer falder sammen med Tidspunktet for Glasmaleriernes Udførelse; altsaa 1596. — 1938 blev de to

Vinduer i Absis forsynede med Mosaikruder malet af Johan Thomas Skovgaard og udført af Glarmester Fledelius. Det nordlige viser den gode Hyrde, der kæmper med Ulven, og det sydlige den gode Hyrde, der finder det vildfarne Faar.

I Taarnets tre øverste Stokværker staar Murene uden Puds med deres varme, røde Sten. I fjerde Stokværk

hænger tre Klokker. De er alle i 1936 drejet og ophængt i Kuglelejer. Den sydligste bærer Indskriften: »Anno 1554. Kirkeværgerne Hans Jepsen, Rasmus Michelsen, Niels Bryn, Hans Smit bekostet denne Klokke hos Karsten Middeldorf i Lybæk.« Den mellemste og største Klokke har ingen Indskrift. Den tredie Klokke revnede for mange Aar siden og henstod derefter ubrugt i Taarnet. 1936 blev den svejstet og ophængt. Tidligere kendte man ikke denne Form for Reparation: naar en Klokke revnede, skulde den omstøbes, og det var en bekostelig Historie. Øverst paa Klokken staar: »Velb. Knud Urne og Fru Maerite hafver gjort Forskud til denne Klokke 50 Daler. Gud være deres Løn der. Hr. Matz Bruun var Sognepræst.« Den nederste Indskrift er noget ødelagt ved Svejtsningen. Der staar: »Rasmus Hans Degn og Hans Kjølle Kirkeværger 1596«, og paa Latin: »Naar jeg trækkes, hør jeg kalder eder«.

Taarnet har et Ur, hvis Slagværk slaar paa den store Klokke. Tidligere havde Uret kun Timeviser, saa det var umuligt nøjagtigt at se, hvad Klokken var. 1938 fik Uret nye Skiver af emaillet Kobber med ophøjede forgyldte Tal og to Viser.

I Taarnmuren i Forhallen er indsat 3 gamle Ligsten; de har oprindelig ligget over Begravelser i Koret eller Skibet og blev antagelig ved en af Restaurationerne i 1835 eller 1850 flyttet ud paa Kirkegaarden og stillet opad Muren, hvor de stod til 1905, da de blev indsat paa deres nuværende

Plads^s. Den ene Sten bar en latinsk Indskrift over Præsten Hans Frederik Mule og Hustru Margrethe, Datter af Præsten Mathias Bruun. De er fremstillet i store Relieffigurer. Den anden er over Jørgen Bolle, Jacob Bolles Søn, født 12. September 1781, død paa Knuthenlund den 27. Juli 1796. Den bærer Evangelistsymbolerne i Hjørnerne samt Relief af Tilbedelsen i Bruskornamenter. Den tredie Sten er over Hans Clausen Casse, Sognepræst i Stokkemarke i 14 Aar, død i sit 40. Aar den 6. Februar 1664. Første Gang gift med Anne, Jørgen Sadolins Datter, siden med Cissel Madtsdatter Lerche. I Stenens Hjørner er Evangelistsymboler og nederst et Timeglas med Døningehoved og korslagte Ben. I Sakristiet findes en fjerde Sten med en latinsk Indskrift over Sognepræsten Mathias Bruun, født 1534, død 16.. og Hustru Maren, født 1549, død 16.. Datter af Præsten Johannes i Fuglse.

Morsomt nok er der endnu bevaret et Par gamle Klingbeutler. De brugtes under Gudstjenesten til Indsamling af Almisser til de Fattige og bestod af en lang Stang med en lille Pose og under Posen en lille Klokke, der kunde vække den i Andagt hensunkne Kirkegængers Opmærksomhed paa, at han nu burde gribe i Pungen. Ved Hjælp af den lange Stang kunde man ude fra Midtergangen naa ogsaa de, der sad inderst i Stolen. Paa den lille Sølvklokke under den ene af de gamle Punge læses: »Gud til Ære givet

Stokkemark Kirke 1909.

til Stokkemark Kirke af E. H. S. og M. A. D. 1768«.

1851 skænkede Grev Knuth Kirken et nyt Orgel. 1914 indlagdes elektrisk Lys og 1931 et Varmeapparat.

— Kirkegaarden er selvfølgelig lige saa gammel som Kirken, men er naturligvis udvidet Tid efter anden. Ved Sammenligning mellem Kirkebillederne Side 20 og 24 faar man et Indtryk af det Fremskridt i Kirkegaardskultur, der er sket i de mellemliggende 50 Aar. Den nye Kirkegaard Vest for Kirken blev anlagt 1878 og udvidet 1911⁹. Det er et smukt Anlæg; i dets Midte er rejst en mægtig Mindesten for Sognets Faldne i 48—50 og 64.

Ejerforhold og Gejstlighed.

Kirkens tidligste Ejerforhold er naturligvis skjult i Middelalderens Mørke; men paa Reformationstiden véd man i al Fald, at Kirken tilhørte Kronen, idet Lauritz Brock 1535 fik Brev paa Stokkemark Kirke« ad gratiam, indtil kgl. Majestæt bliver andelede til Sinds herom«¹⁰. Paa tilsvarende Maade var Kirken mod Slutningen af 1500-Aarene overdraget Knud Urne. 1687 fik Biskop Kingo i Odense, hvorunder Lolland-Falster hørte, Brev for sig og Eftermænd paa Kirketiende for Stokkemark (og Fejø samt Konge- og Kirketiende i Sandby) til Vedligeholdelse af Bisperesidensen i Odense samt naturligvis Vedligeholdelse af de paagældende Kirker¹¹.

Med Vedligeholdelsen var det nok

saa som saa. Baade de tre Kirker og Bispegaarden var ved Kingos Død 1703 i ret forfalden Tilstand. Kingos Efterfølger paa Bispestolen, den trætesyge og uligevægtige Chr. Rudolph Müller rejste nærgaaende Beskyldninger mod Kingo og afkrævede hans Enke betydelige Beløb. Det blev en lang og bitter Strid med Kommissioner og Processer, der varede i 10 Aar¹². Kingos Minde blev rensset, selv om det maatte indrømmes, at han havde taget sig Vedligeholdelsespligten alt for let. At det ikke blev bedre med den under disse lange Stridigheder, siger sig selv, saa da Müller døde 1712, var Kirkernes Brøstfældighed overordentlig stor. Biskop Muus vilde ikke være Parthaver i Striden og tog fat paa de nødtørftigste Reparationer. Slet var det alligevel; thi efter at Lodberg havde overtaget Bispeembedet, søgte han 1721 om Hjælp til Kirkens Reparation. Han skriver, at den er meget brøstfældig, Taarnet og Koret har Blytag, men Skibet kun Bly paa Nordsiden og Tegl paa Sydsiden. Han ansøger om Lov til at tage Blyet fra Skibets Nordside for dermed at reparere Blytaget paa Taarn og Kor, eller om han maa laane 1200 Rigsdaler som Gæld paa Bispestolen, at afbetale med 50 Rigsdaler aarlig¹³. Blytaget fik han, som ovenfor vist, ikke Tilladelse til at røre, det fik Lov at ligge endnu i 60 Aar. Biskop Lodberg skyndte sig derefter at blive disse tyngende Reparationsudgifter kvit, ved 1722 at slutte Kontrakt med Grev Danneeskjold-Samsø,

der ejede Lundegaard (nuværende Christiansdal). Grevnen fik overdraget Stokkemark Kirketiende og andre Rettigheder mod at paatage sig alle Forpligtelser¹⁴. Da Adam Christoffer Knuth 1728 købte Lundegaard, fulgte Rettighederne til Stokkemark Kirketiende med i Købet, og kort efter blev Kirken indlemmet i Grevskabets Besiddelser, og dermed var Bygningens Forfaldstid til Ende. 1912 blev Kirken selvejende Institution med en Formue paa 28,770 Kr. Renterne af 16,770 Kr. anvendes til aarlig Vedligeholdelse, og Renterne af 12,000 opspares til Hovedreparationer.

Kaldet.

Stokkemark var et stort og fedt Kald. Præstetiende fra Sognets mange Gaarde skæppede godt, og Præstegaarden havde megen Jord i Fællesskab med Bønderne. Til sidst mente Regeringen, at det var saa fedt, at Præsten burde ofre noget til sine fattige Kaldsfæller. Da Magister Peder Blicher fik Kaldet i 1715 blev det paalagt ham aarlig at udrede en Afgift til Præstepension paa de smaa Øer: 70 Rigsdaler aarlig til Præsten paa Askø, 30 Rigsdaler til Præsten paa Femø og 30 til Kollegaen paa Bogø. Blichers Broderkærlighed var ikke større end, at han stadig søgte at glemme denne Forpligtelse. Ikke mindre end 6 Gange blev han tiltalt for denne »Forglemmelse« og tilholdt om at betale¹⁵. Der blev altsaa tit nok gjort Forsøg paa at slippe af med denne Byrde, men altid forgæves. Endnu

Stokkemærke Kirke 1915

1761 klagede den daværende Sognepræst Jørgen Seppelow over denne Pensionsbyrde og ønskede den nedsat under Paaberaabelse af, at $\frac{1}{3}$ af Sognets Gaarde var afbrudt og henlagt under Herregaarde eller andre Bøndergaarde. Det hjalp ikke¹⁶.

Var Præsteembedet fedt, saa var Kapellanembedet saa meget desto magrere. 1703 ansøgte Sognekapellan Brandt Kongen om noget bedre Underhold. Han anfører, at han bor i en Hytte, som Sognefolkene ikke vil reparere, og at han til Livsophold med

6 Børn kun har 8 Tdr. Byg fra Sognets 133 Bønder og 4 Skæpper af Kirken samt en Rigsdaler af de Fattiges Penge. Kongen forbarmede sig og forbedrede den usle Løn med 100 Rigsdaler aarlig. Da Brandts Efterfølger 1709 ansøgte om at beholde dette Løntillæg, fik han Afslag; det var et personligt Tillæg og ikke en fast Ydelse til Kaldet¹⁷.

Blicher levede forøvrigt ikke i lutter Velstand i sit fede Kald. Han havde det Uheld, at hans Præstegaard brændte for ham to Gange, og da der

endnu ikke var noget, der hed Assurance, maatte Præsten være glad for andres Hjælp. Første Brand indtraf Natten mellem den 19. og 20. November 1733. Præsten ledsagede sin Ansøgning om Hjælp med et Tingsvidne paa, at alt, Bygninger, Bohave og Besætning var brændt, og at han »selv niende maatte fly nogen af Huset«. Han fik tilkendt en Hjælp paa en Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift¹⁶. en slet ikke saa ringe Haandsrækning. Bønderne kom ikke saa let til en ny Gaard, hvis det brændte for dem. De maatte selv gaa rundt og tigge Hjælpen sammen. 1772 brændte f. Eks. to Gaarde i Saltvig, og de Brandlidte fik efter Ansøgning Lov til at bede Folk om Hjælp, men kun i Halsted Amt — og kun i et kvart Aar¹⁹. Den 10. April 1743 brændte Præstegaarden igen, og Blicher fik paany bevilget »Brandstød« af Stiftets Kirker, en Rigsdaler fra hver²⁰. Præstegaarden er maaske brændt ogsaa før den her nævnte Tid, men en Beretning i Kirkehistoriske Samlinger om, at Svenskerne 1660 brændte Præstegaarden af som Hævn for, at en Møser skulde være ødelagt ved Præstegaarden²¹, er i al Fald ikke rigtig. I Skadesvurdering paa Sognets Ejendomme 10. Oktober 1660 hedder det udtrykkeligt: »Præstegaarden ved Magt som tilforn for Svenskekrigen«. Kapellangaarden var heller ikke afbrændt, men laa som de fleste af Sognets andre Gaarde stærkt medtaget. Den manglede 11 Vinduer, og det østre og søndre Udhus var »afbrudt og helt

borte«²². Det hele har vel derefter faaet Lov at ligge som det laa, eftersom Kapellanen 6 Aar efter i sit ovennævnte Nødraab til Kongen kalder Gaarden en Hytte, som Sognefolkene ikke vil reparere.

— Præsterne i Stokkemark var som Folk betragtet hverken værre eller bedre end andre Sieder. Stridigheder med paafølgende Søgmaal og Dom er ikke sjældne. Snart var det Strid mellem Præst og Bonde om Tiende eller Jord, snart var det Klage fra en Mand, Præsten havde nægtet Altergang eller hundset fra Prædikestolen; det er alt sammen Hverdagshistorier, der gentager sig Sogn efter Sogn. Kun et Eksempel, der ligger lidt udover det sædvanlige, skal her fremdrages: 1664 beskyldte Anna Maansdatter Kaare Kapellanen Didrik Christoffersen for at være Fader til det Barn, hun skulde føde. Præsten tilbageviste indigneret Sigtelsen, og Landsretten erklærede i sin Dom, at denne »opdigtede og ugrundede Beskyldning ej skal komme ham som en ærlig og uberygtet Præstemand i nogen Maade til Forklejnelse.« Pigen blev dømt til efter overstaaet Barsel »at lide paa Kroppen til Kagen«²³, d. v. s. hun skulde bindes til Pælen og piskes til Huden hang i Laser paa hendes Ryg. Rhode, der forøvrigt intet kender til denne Dom, giver Kapellanen følgende Skudsmaal: »Han var meget vildhoved og begik mange Exorbitanzer, ja man mistænkte ham for sin egens Søns Ombringelse i Brandsmose, bildende Folk ind, at Sønnen var paa lange Rejser.«

Bønderne og deres Herrer.

STOKKEMARKE Bønder havde gennem Hundreder af Aar den store Lykke at have Kongen til Herskab. Kronen udbyttede ikke sine Bønder i samme Grad som mange gridske ubarmhertige Herremænd, og kom Ulykken i Form af Ildsvaade eller Misvækst, var Vejen til Kongens Kasse betydelig kortere end til Herremændens Hjerte. Var Gaarden brændt, stod Kronen rede med gratis Tømmer fra sine Skove, og Tømmeret var det vigtigste. Tag og Væg kunde man selv klare med Halm og Lerklining, eller hvis det gik højt, ubrændte Sten, som man selv æltede, formede og tørrede af Lergravens Materiale. Under Misvækst hjalp Kronen med Laanekorn til Udsæd og Brød og var ikke uden Taalmodighed med Tilbagebetalingen. Undtagen fra denne Regel var dog de 14—15 Aar, Enkedronning Sofie Amalie havde Krongodset paa Lolland-Falster som Livgiding (Enkepension); thi hendes Forvaltere og Ridefogeder kappedes med deres Herregaardskolleger om at udpine og mishandle Bønderne.

Oprindelig var Stokkemark Bønder Selvejere, men i de urolige Tider mod Middelalderens Slutning gav de fleste sig under Kronen. Der var ikke

overvættets stor Forskel paa Selvejers Skat til Kronen og Fæsterens Landgilde af den Jord, han havde i Fæste, og var man under Kronen, var man beskyttet mod Vold og Uret fra mægtige Naboer. Men det var kun Jorden, Selvejerne overgav Kronen, altid uden andet Vederlag end den Beskyttelse, man søgte. Bygninger — Bygden, som det almindelig hed — beholdt de selv. Dette Forhold raadede for næsten alle Sognets Bønder, saa længe de var under Kronen. Da de kom under Knuthenborg, gik der flere og flere Skaar i dette Forhold. Var Fæsteren kommet i større Restance med sine Afgifter, var det ikke ualmindeligt, at Gødset overtog Ejendomsretten ogsaa til Bygningerne og sagde kvit, eller hvis det gik højt, udbetalte en beskeden Sum, som dækkede Forskellen mellem Restance og Værdi. Helt ind i forrige Aarhundrede fortsattes disse Handeler ofte med en tilsyneladende stor Udbetaling, der dog kun havde sin Forklaring i Pengenes umaadelig lave Værdi¹. Det næste Skridt i Udviklingen var Arvefæste og derefter Selvejendom, hvor med Kredsløbet tilbage til Oldtidens frie Bondestand var fuldført.

Privilegierne.

Som nævnt i Indledningen indtog Stokkemarke Bønder gennem flere Hundrede Aar en værdifuld Særstilling i Kraft af Privilegier, der skyldtes Sognets Beliggenhed ved Kongernes Alfarvej gennem Landet. Beliggenheden affødte Befordrings- og Forplejningspligter for Bønderne. Pligter, der i Kraft af Prisernes Stigning og Pengenes faldende Værdi kom i et stedse behageligere Modsætningsforhold til Vederlaget. Overenskomstens Oprindelse skal sikkert søges langt tilbage i Middelalderen, men det første, man hører om den, er fra Kong Hans og Dronning Dorotheas Tid. De gav nemlig Stokkemarke Bønder Bevilling paa, at de mod aarlig at betale 104 Mark dansk, skulde være fri for Kornafgifter og alle andre Paalæg mod, at de bar Byrderne ved Ægt og Gæsteri, naar Kongen og hans Sendemænd rejste. Dette Privilegium blev atter og atter stadfæstet af de skiftende Konger og Dronninger. Der blev gentagne gjort Attentat mod det, men det lykkedes at bevare det indtil 1686, da det fik en brat og brutal Ende. Attentatmændene var altid Forvalterne og Ridefogederne, der var stærkt misfornøjede med, at de ikke kunde knægte Stokkemarkebønderne som alle andre.

Det første kendte Angreb foregik 1519, da der udsendtes et kgl. aabent Brev, hvori det hedder: Kronens Bønder og Tjenere i Stokkemarke Sogn har klaget over, at de besværes med

udsædvanlige Tynger end de har haft fra Arilds Tid. Kongen bevilger, at de maa blive ved gammel Sædvane baade med Ægt, Gæsteri og andet. — 1595 er det galt igen. Nu er det Enkedronning Sofies Ridefoged paa Halsted Kloster, der vil tvinge Stokkemarmændene til Arbejde med Pløjning og Harvning paa Halsted Klosters Marke. Bønderne klager til Dronningens Lensmand Knud Urne, der henstiller til hende, at Bønderne i Stokkemarke, som »sidde og bo ved en almindelig Landevej med megen Langægte og Arbejde« forskaanes for denne Pløjning og Harvning, som er imod deres Rettigheder. Det tiltrædes af Dronningen, som stadfæster deres Frihedsbrev.

1651 blev der atter gjort Forsøg paa at bryde Privilegierne og paany søgte og fik Bønderne dem stadfæstede; men denne Gang med en uhyggelig Tilføjelse om, at Kronen forbeholdt sig Ret til »efter Tidernes Beskaffenhed at gøre saadanne Forandringer som fornødent og tjenligt er«. Efter Tronskiftet 1670 opnaaede Bønderne endnu en Gang Stadfæstelse paa Privilegierne, men Forbeholdet fra 1651 gentoges.

1686 ringer saa omsider Døds klokken over de saa tappert forsvarede gamle Privilegier. Ridefogeden paa Halsted Kloster havde krævet ulovligt Hoveri af dem, og da de nægtede, indstævnedes han dem efter Amtsforvalterens Ordre til at have deres Gaarde forbrudt og til at fæste dem paany. Det vil altsaa sige, at deres Ejendomsret til Bygningerne skulde

være forbrudt ved deres Ulydighed, saa de skulde fæste baade Jord og Bygninger. Stokkemark Sognemænd klagede til Kongen og henviste til deres Privilegier og til, at de »daglig besværes med Ægter helt igennem til Færgstederne, ja endog til fremmede Steder«. Ridefogeden beder om, at deres Klage maatte blive afvist. De var beordret til at hegne og grøfte om Baadesgaards Marker, hvad de havde nægtet. Bønderne dér i Sognet er, siger han, »de værste til Opsætsighed, og kan de bestyrkes i denne deres Ondskab, vil det brede sig; de viser stor Ulydighed, Haardnakkethed og Forblindelse og ringeagter alle Befalinger, saavel som Stiftamtmandens Advarsler og Trusler«. — De Tilforordnede i Rentekammeret bemærkede, at Bønderne rigtignok har procederet til Frifindelse under Henviisning til deres Privilegiebreve af 1519 og 1595; men der maa tages Hensyn til det Forhold, der 1651 og 1670 var taget ved Stadfæstelsen af Privilegierne, og Bøndernes Arbejde er nu uomgængelig nødvendig ved Kongens nyoprettede Ladegaard Baadesgaard. I Overensstemmelse med denne Indstilling resolverede Kongen: De Stokkemark-Bønder skal herefter gøre Arbejde lige saa fuldt som andre Bønder under Straf paa Formue og Kroppen efter Loven. Det Arbejde, de hidtil har undladt at gøre ved Baadesgaard, skal takseres, og Betalingen inddrives hos dem². — Dermed var Stokkemark Bønder kastet ned i samme Afgrund af Haabløshed og Misbrug som Bøn-

derne i de andre Sogne; men deres Ejendomsret til Bygningerne blev uantastet.

I Elendighedens Dyb.

Paa det Tidspunkt, da Stokkemarkemændene blev berøvet deres Privilegier, var Bøndernes Kaar overalt den rene Elendighed. Gennem 25 Aar var Forholdene blevet værre og værre. Det begyndte med Svenskekrigen 1659—60. Svenskerne huserede overalt som rene Djævle, berøvede Bønderne baade Korn og Bæster, ødelagde deres Bygninger og sparede ikke paa Mishandlinger baade af Mænd og Kvinder. 1660 blev der taget Syn over Ulykkerne, og under Omtalen af Byerne i Sognet skal der gives Eksempler paa Gaardenes Tilstand efter denne frygtelige Hjem søgelse. I de følgende Aar fulgte den ene Ulykke ovenpaa den anden. Det tilbageværende Kvæg bortreves af smitsomme Sygdomme, Kærne af Mund- og Klovesyge, Hestene af Miltbrand og andre farlige Sygdomme. Det ene Misvækst-aar fulgte efter det andet, og da Frederik III's Enke Sofie Amalie overtog Livgedinget, blev det rent galt. Hun havde ikke Spor af Medlidenhed eller Forstaaelse af Bøndernes Kaar; hun vilde have Penge til sin ødsle Livsførelse og lod sine Forvaltere og Forpagtere udpine og mishandle Bønderne det værste, de kunde. Den sidste Hvid blev presset ud af dem, og vilde de ikke betale, blev de belagt med det, der kaldtes militær Eksekution, d. v. s. der blev indkvarteret Soldater, der

aad og drak alt og stjal, hvad de kunde; først naar Bonden havde præsteret det næsten umulige: at skaffe Penge til den skyldige Afgift, blev han af med sine Plageaander. Om han bag- efter sultede ihjel, betød ikke stort. 1684 satte Kronen paa dette Elendig- hedens Værk. Sommeren var ørkenør, alle Brønde og Grave stod tomme, i Maribosøen sank Vandstanden saa stærkt, at ethvert Afløb fra Søerne standsede. Høsten slog helt fejl, Folk og Fæ sultede den hele Vinter, og om Foraaret manglede man overalt Sæde- korn. Regeringen traadte til med Laanekorn, men i alt for ringe Mæng- de. Elendigheden var saa stor overalt paa Lolland-Falster, at Regeringen omsider fandt det nødvendigt at ned- sætte en Kommission til at undersøge Forholdene paa Krongodset til Bunds, give æn Besked og komme med For- slag til Afhjælpning af de værste Mangler og Ulykker. Kommissionen blev nedsat den 7. April 1685. Dens Betænkning gælder alt Krongodset paa Lolland-Falster og gik i Hoved- trækkene ud paa følgende:

Bønderne er frataget deres gamle Ret til at sælge Korn ved Stranden til Skippere fra Norge og andre Pladser og faa Tømmer og andre nødvendige Varer i Stedet. Bonden skal nu køre Kornet den lange Vej til Købstaden; men hans Bæster er døde eller for elendige til den lange Kørsel. Naar han endelig kommer til Byen, kan Købmanden paa Grund af Armod in- tet betale og vil ikke købe; for at blive Kornet kvit, maa Bonden aflevere

det til halv Værdi og tage Bygnings- tømmer og andet i Stedet til halv- dobbelt Værdi.

Bønderne er aldeles forbudt Ad- gang til Skoven; de har i nogle Aar hverken faaet Hustømmer, Træ til Hjul eller Brændsel. En stor Del Bøndergaarde er derfor nedfaldne, og hvis der ikke snart bliver hjulpet, er største Ruin at befrygte. Skovbetjen- tene har tilføjet Bønderne megen Skade med Pantning, Pengeafpres- ning, Hug og blodige Slag, naar Bon- den i sin Nød havde samlet sig lidt Brændsel i Skoven. En mere lemfæl- dig Færd vilde tjene kgl. Majestæts Interesser bedst. Endvidere er Bønder- ne mere end hidtil besværet med Ol- denpenge (for de Svin, der gaar i Sko- ven), ja endog indtil 27 Skilling dan- ske for hvert Svin.

Det meget Vildt er Bønderne til stor Skade. Vildgæssene optræder paa Markerne ud mod Stranden i Tusind- tal og opæder det unge Korn baade Foraar og Efteraar. Det samme er Til- fældet med det store Vildt, der er meget tiltaget i de senere Aar, og op- æder mindst Tredieparten af alt, hvad der er saaet og vokset.

Forleden Aar var der stor Misvækst, Kvæget og Bæsterne bortdøde, saa mangfoldige Bønder blev bragt i Ar- mod og elendig Tilstand. En stor Del Gaarde er blevet øde, formedelst man- ge af de bedste Bønder er bortdøde, ofte 2, 4 eller 6 i én By.

Alle Bønder i Lolland er befalet at levere deres Skattekorn i Nakskov i Stedet for i nærmeste Magasin. Med

de faa og daarlige Bæster og de i Efteraaret besværlige og onde Veje vover Bonden sig ikke afsted, han kommer i Restance og bliver plaget med militær Eksekution.

Bonden, der har nok i at drive og svare Afgift af sin egen Gaard, bliver ofte paatvunget en øde Gaard at drive og svare Afgift af, saa han ender i Armod, Mismod og Elendighed.

Hoveriet til Ladegaardene er Bønderne en haard Byrde. De bedst situerede er fri, enten er de Skovfogeder, Skovløbere, Postkørere, Ægtbønder (Stokkemærkemændene) etc. Mange Bønder har ogsaa alt for langt til Hovgaarden (F. Eks. Kældernæs, Saltvig, Blands til Baadesgaard som før nævnt).

Der er stor Mangel paa Mandskab grundet paa Militærudskrivning. De Tilbageblevne ser ingen Udvej til at overkomme Arbejdet, taber Haabet og tænker kun paa at faa Hungeren stillet, Gaardene forfalder, Jorderne forsømmes og er saa urene, at Kornet ikke kan trives.

Bønderne kan ikke betale Tiende, saa Kirker og Skoler forfalder, og de Fattige forkommer og bortdør af Hunger og Elendighed.

Grundet paa Misvæksten har Bønderne intet Sædekorn, Laanekornet kan de ikke betale tilbage, og der skal et meget stort Kvantum Brødkorn til, saafremt Bonden ej skal hungere.

— Kommissærerne foreslaar derfor, at der ydes Bønderne gratis Korn til fuld Saaning og til Brødkorn, at de faar Tømmer til Reparation af deres

Huse, at de forskaanes for Udpantning og militær Eksekution for de til Dato forfaldne Skatter, og at de store Tal af kgl. Betjente reduceres; thi jo flere, der er til at forlange, desto værre bliver det³.

Det maa erindres, at det ikke er Bøndernes, men Kronens Tillidsmænd, der her har talt. Det Billede, der lyser ud af deres nøgterne Vurdering er — selv set med Datids Øjnes paa Bonden — forfærdeligt, og man forstaar, at den Hjælp, de anbefaler, ikke kan gøre Underværket. Forøvrigt blev deres Indstilling ikke fulgt. Bønderne fik f. Eks. kun Kornet til Laans, og naar man véd, at en jævn god Høst kun gav fire Fold, og at det ene Fold var Landgilde og det andet gik til Tiende og Skatter — saa kunde Laanet ikke være egnet til at vække Mod og Fortrøstning hos Bønder i de her skildrede Kaar. Kommissionsbetænkningen gælder som nævnet Kronens Bønder paa Lolland-Falster under ét, og Stokkemærkemændene havde jo i Kraft af deres mindre Hoveri i denne ene Henseende en Fortrinsstilling, men som nu ved Privilegiets Ophævelse blev dem berøvet, saa de fremtidig fuldtud kom kom til at dele hele Bondestandens usle Kaar, selv om Stillingen fremtidig blev noget bedre, fordi Enkedronning Sofie Amalies Udpiningsmetoder nu fik Ende. Kommissionen opgjorde for Stokkemærke Sogn det samlede Resultat af denne Udpining saaledes: Af Sognets 682 Tdr. Hartkorn er de 286 ved Magt, d. v. s.

Gaarde og Jorder er i forsvarlig Stand, 168 Tdr. Hartkorn er nogenledes ved Magt, 158 er forarmede, og 60 Tdr. Hartkorn ligger øde, d. v. s. uden Bygninger og tildels udyrket. Der var i Sognet 449 Heste og Føl, 345 Køer, Øksner og Kalve og 49¹/₂ Faar og Svin. Det i Nutidsøjne store Misforhold mellem Antallet af Heste og Køer er ikke et Resultat af Udpiningen. Kvægdriften var underordnet, Reglen var 5—6 Heste og 3—4 Køer paa en alm. Gaard.

Stokkemærkemændenes Hoveri til Baadesgaard blev senere afløst af Hoveri til Halsted Kloster og Sollestedgaard; men de skulde ligefuldt agde de kgl. Betjente i kgl. Forretninger. Nu og da fik de ekstra Fornøjelse af at køre Materialer, naar der var Byggeri paa Kronens Herregaarde, f. Eks. Halsted Kloster og Lundegaard⁴. Efter Oprettelsen af Knuthenlund blev næsten alt Sognets Hoveri henlagt hertil, og det havde da den Fordel, at Bønderne ikke var en halv Dag eller Nat om at naa Hoverigaarden. Misbrugt blev de naturligvis, men efterhaanden som Bestræbelserne for at bedre Bondens Kaar fik Ørenlyd her og dér, rejste de Stokkemærke Bønder Nakken og nægtede som Hundrede Aar før at forrette Hoveriarbejde, som de ansaa for uretmæssigt. Det kom naturligvis til Retssag, og da Retfærdigheden i Birketinget repræsenteredes af den af Herskabet beskikkede Birkefoged, var Udfaldet ikke at tvivle paa, Vejen til Retfærdigheden gik over Landsretten, det var

dyrt at føre Proces, saa Modet forlod som Regel de Trodsige, inden man naaede saa langt. Et Par Eksempler er tilstrækkeligt oplysende.

Bønderne havde som nævnt Hoveripligt til Knuthenlund, men naar Hovedgaarden udvidede sit Areal ved Rydning af Skov i Ugleholt eller Opdyrkning af Moser, mente Bønderne, at dette ikke kom dem ved og var stridende mod den Kontrakt, de havde paa deres Fæstegaarde, og det var for saa vidt anerkendt af Knuthenlunds Forpagter i Tiden omkring 1780. Han havde ryddet en moseagtig Del af Skoven, fældet Buske, ryddet Sten og udlagt det indvundne Areal, der kaldtes Langemose, til Eng. Han akkorderede med Bønderne om, at de skulde slaa og høste Langemose mod, at de fik den 24 Tdr. Land mindre Tranemose i Forpagtning. 1786 overtog Herskabet selv Driften af Knuthenlund, fratog Bønderne Retten til Høst i Tranemose og forlangte, at de ligefuldt skulde høste Langemose. De nægtede, og Herskabet krævede dem dømt ved Birketinget. Birkefogden var villig og dømte Bønderne pligtig til at opfylde Herskabets Forlangende, idømte dem hver en Bøde paa 2 Rigsdaler samt i Fællesskab 50 Rigsdaler i Sagsomkostninger og 107 Rigsdaler og 2 Mark i Erstatning⁵. Bønderne i Blans og Kældernæs havde en ganske lignende Sag med ganske samme Udfald. Det drejede sig her om et til Mark indtaget Areal fra Ugleholt Skov, kaldet Kalvehavebanke. Bønderne nægtede at pløje og høste dette

Areal som dem uvedkommende. De blev dømt; men slap med hver en Bøde paa 2 Rigsdaler og fælles Omkostninger paa 10 Rigsdaler⁶.

Ikke uden Grund advarede Kommissionen af 1685 mod de kgl. Betjentes Misbrug af Bønderne — uden at Misbruget af den Grund blev mindre; men undertiden kunde det jo drives saa vidt, at der maatte skrides ind ovenfra. 1699 indsendte Rasmus Nielsen i Saltvig paa Bøndernes Vegne en Klage over Ridefogeden Josias Meyer og Skovrideren Oluf Petersen Kierulf samt en af dem i Ugleholt ansat Skovfoged, Gaardmanden Henning Svendsen, Ridefogeden havde beordret Saltvig Bønder til at hegne for Skovfogeden, hvorover de besværede sig. Samtidig angav de ham for at hugge ustemplede Træer i Ugleholt, opdirke Bomlaasene og køre ud og ind, naar det passede ham. Naar Skovfogeden kunde tillade sig slikt, var det naturligvis kun fordi, han fulgte Skovrideren Eksempel. Josias Meyer havde nemlig Aar for Aar ladet hugge i Kongens Skov og anvendt Tømmeret til Opførelse af sine private Ejendomme, bl. a. en Vejrmølle. Rasmus Nielsen klagede endvidere over, at Ridefogeden havde kaldt ham en Skælm og Tyv og gjort ham til Genstand for »ubillig Mishandling«, fordi han havde rejst Klage. Resultatet af Klagen kendes ikke; men Skovrideren fik i alt Fald Lov at fortsætte paa samme Vis, thi en halv Snes Aar efter indgav Stokkemark Bønder Klage over Skovrideren. Han har, paastaar de, al

den Tid, han har været i Embedet, bebyrdet Sognemændene med utilborlige Paalæg og Besværinger. Han har paalagt dem at yde ham Hvede, Rug og Havre og gøre Rejser og Arbejde for ham. Desuden har han handlet ulovligt med Kongens Skove ved at stemple Træer til sig selv og tilladt ogsaa andre at hugge til eget Brug. Da den kgl. Skriver vilde føre Vidner paa disse Klager ved Sønderherreds Ting, blev dette forhindret af Herredsfogden. Da Kongen nedsatte en Kommission til at undersøge Sagen, havde Skovrideren fremdeles den Frækhed at hindre Vidneførslen⁷. — Kommissionsdommen er desværre ikke bevaret, men der kan næppe være Tvivl om, at Skovrideren efter ogsaa at have spillet Kommissionen paa Næsen, omsider blev stoppet i sin ejendommelige Varetagelse af Embedspligterne.

Fællesdriften.

Ulemperne ved den fra Oldtiden nedarvede Fællesdrift blev stedste en større og større Hindring for Fremskridt og Udvikling. Hver By dannede et Fællesskab for sig; dens Jorder var inddelt i 3, 4 eller 5 Marker, hver Mark var igen inddelt i Skifter efter Jordens Godhed og Beskaffenhed, og hver Bonde havde en Ager i hver Skifte, saaledes at han havde Jord i hver Mark, men fordelt med en Ager i hver Skifte, for at alle kunde faa lige Del i den gode, mindre gode og daarlige Jord indenfor samme Mark. En Mand kunde altsaa have et Par Agre en halv Snes forskellige Steder i hver

Mark. Store Arealer laa udyrket hen som Overdrev eller Fælleder, hvor Græsset nærmest bestod af Kvikgræs og andet Ukrudt, rigeligt isprængt med Buske store Sten og Huller. Disse Overdrev var saa vidtstrakte, at flere Byer, undertiden i forskellige Sogne, havde Del i dem.

1775 gjorde man Begyndelsen i det brydsomme Udskiftningsarbejde. Den store Fællesgræsning, hvori Stokkemarke, Saltvig, Kældernæs, Blans, Haulykke og Sørup Byer samt Løjets tre Gaarde havde Part, blev udskiftet, saa hver By fik sin Part — afgrænset og indhegnet⁸. Forud for denne store Udskiftning var gaaet en mindre af mere lokal Art, der ikke nærmere kan tidfæstes. Det drejede sig om Stokkemarke østre Skov, hvorom det 1783 hedder, at den er »udskiftet for mange Aar siden, saaledes at Saltvig Bønder ogsaa har faaet deres Part«⁹. Ser man paa et Sognekort, hvor de forskellige Byers Omraader er optrukket, kan man let undres over, at Saltvig By har et Stykke Jord midt inde i Stokkemarke Byomraade. Her er altsaa Forklaringen. »Pletten« er en Del af den tidligere Østerskov, der tilfaldt Saltvig ved Delingen af Fællesskoven.

1780 tog man fat paa den store Udskiftning af de enkelte Gaarde. 1782 var man færdig med Byerne Stokkemarke, Kældernæs, Saltvig og Blans. Stokkemarke fik 29 Gaarde, hver med 6 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn, Kældernæs 18 Gaarde, nemlig 12 hele paa 5 Tdr. 5 Skpr. og 6 Halvgaarde mellem 2 og 3 Tdr. Hartkorn. Saltvig

fik 10 Gaarde med 7 a 7½ Td, og Blans 12 Helvgaarde med 7 Tdr. og 2 Halvgaarde med 3½ Td. Hartkorn. Stokkemarke fik 2 Gaarde i Blans, hver paa 7 Tdr. Hartkorn¹⁰. I de følgende Aar blev Sognets andre Byer udskiftet paa tilsvarende Maade.

Skovene.

De mægtige Skovarealer, der i Oldtiden dækkede Danmark, blev oprindelig betragtet som en Fjende, en Hindring for Jordens Dyrkning, der skulde bekæmpes og fjernes. Under Valdemartidens store Opsving var Skovrydning endnu en fortjenstfuld Handling. De mange Byer med Endelsen -rød (Skovrydning) og Holt (Skov) er lige saa mange Vidner om Arbejdet paa at rydde Skoven og lægge dens Jord under Dyrkning. Vi kom helt ind i 1500-Aarene, før man fik Øje for Nødvendigheden af at holde igen. Der var nu for det første Jagten, som Kronen og Adelsmændene betragtede som en af deres største Glæder og Forrettigheder, Skoven skulde beskyttes. Fornyelsen maatte Naturen selv besørge, og derfor maatte der gives den Fred til at vokse. Dertil kom saa i andet Plan Nødvendigheden af at sikre Bønderne Gavntæ og Brændsel. I de skovrige Egne havde hver By noget Skov til disse Fornødenheder; man blev omsider — men alligevel for sent — klar over, at det ikke gik an at lade Bønderne hugge som de vilde i deres egen Skov, da det udartede til den rene Rovdrift. Hver tænkte kun paa Dagen i Dag og

lod Fiolen sørge for Fremtiden. Derfor blev der allerede under Frederik II udstedt Forbud mod, at Bønderne forhuggede deres egne Skove. De kgl. Skovridere, hvoraf der som Regel kun var én i hver Herred, skulde holde Øje dermed. Ret meget kunde de altsaa ikke overkomme, og Forbudet blev jævnligt overtraadt. 1591 indledede Enkedronning Sofie f. Eks. Retsfølgning mod Stokkemark Bønder, fordi de havde forhugget deres Skove; det var nu mest El- og Askskov — altsaa sumpede Arealer —, og de bad bønligt om at blive fri for Tiltale, og det blev de, men med Trusel om, at hvis de fremtidig forhuggede deres Skovparter, saa de ikke kunde »staa for Syn«, vilde Straffen blive haard¹¹.

Trods Truslen blev Forsyndelserne ved; thi Nød bryder alle Love, og hvad skulde de arme Bønder gøre, naar de led haardt under Savnet af baade Gavntræ og Brændsel. Det var galt, naar Bønderne huggede løs i deres egen Skov, men det var naurligvis ti-fold værre, naar de forgreb sig paa Kronens eller Herregaardenes Skove. Straffen var svære Bøder, ofte saa svære, at de ikke kunde betales og derfor inddrevs ved Eksekution i de faa Ejendele, Bonden raadede over; var heller ikke dér Dækning, blev Bøden omsat i Arbejde i Jærn i nærmeste Fæstning. Fælles Fare er fælles Mod og Trøst, og derfor rottede Bønderne sig undertiden sammen og drog i sluttet Trop til Skovs ved Nattetide, huggede og hjembragte de i Forvejen udsete Træer. Sende alle Bønderne

fra én eller flere Byer i Slaveriet lod sig jo ikke gøre, og det var netop, hvad Bønderne regnede med. Og saa kunde det alligevel ske, at de forregnede sig. 1705 slog Regeringen f. Eks. ned paa 27 Bønder fra Nørre Herred, der fordelt i Bander havde øvet Skovhugst i Kronens Skove. De idømtes store Bøder, som ingen af dem kunde betale. Affolke Byerne vilde Regeringen naurligvis ikke, men for at »Retfærdigheden« kunde ske Fyldest, resolverede den, at 3 af Skovtyvene skulde sendes til København og arbejde en Maaned i Jærn i Kastellet. Bønderne kunde kaste Tærning om, hvem der skulde »i Jærnet«. De, der spillede sig fri, skulde tre Søndage i Træk staa i Halsjærn udenfor deres Kirkedør under Prædikenen med Træ paa Skuldrene¹².

Efterhaanden som Opsynet med Skovene blev skrappere og Dommene haardere, blev Skovhugst i fremmed Skov sjældnere. Saa maatte Bøndernes egen usle Skov holde for, og her var alle lige gode eller slette, om man vil. 1750 blev Sognepræsten i Stokkemark dømt for at have hugget i sin egen Skov uden forudgaaende Udvisning, og endnu 1795 fik Stokkemark Bønder en tilsvarende Dom for Hugst i deres egen Skov. Skovtyveri var ikke i Folks Øjne nogen Handling, der plettede sin Mand saa lidt som Smugleri og Krybskytteri, og derfor kunde man ogsaa finde saakaldte »bedre Folk« blandt Skovtyvene. 1809 blev f. Eks. Jacob Hansens Enke paa Taa-gerudsgaard dømt for at have hugget

i Grevskabets Skov. Hun skulde betale Brændets Værdi og bøde 315 Rigsdaler¹³.

— Den anden Fare for at komme i Konflikt med Loven, der rummedes i Skoven, var Vildtet. For Bonden var det fredlyst alle Steder og til alle Tider. Han maatte finde sig i, at det gik og aad hans fattige Korn. Han havde Lov at jage det væk med de bare Næver, men heller ikke mere. Hjælp af Hunden kunde der nu slet ikke være Tale om. Alle løsgaaende Hunde skulde være lemlæstet ved Borthugning af det ene Forben ved Knæet, saa de ikke kunde jage Vildtet. At skyde et Dyr var vel noget af det værste, en Bonde kunde indlade sig paa; det var i Herremandens Øjne nærmest Helligbrøde, og kom Herregaards-skytten bag paa en Krybskytte, havde han sin Herres Velsignelse til at skyde Forbryderen og kunde altid bagefter klare sig med, at det var sket i Nødværge, ellers var Bolt og Jærn paa ubestemt Tid Risikoen for enhver Krybskytte. Det var da som Regel kun de haardeste Halse, der havde lidet at tabe, som drev denne farlige Næringsvej. Senere saa man om ikke mildere, saa dog mere menneskeligt paa Vildt-tyvene. Straffen vedblev at være haard, men Selvtægt med Krudt og Bly var halsløs Gerning. 1748 blev Bødker Jens Rasmussen, Stokkemark, skudt af Skovrider Hendrik Jensen Beck ved Ledet ud til Abed Nørreskov. Retten dømte, at hvis Skovrideren aflagde Ed paa, at det var et Vaadeskud, skulde han slippe med at bøde 40 Lod Sølv

til den Dræbtes Arvinger. Vilde han ikke aflægge Eden, skulde han dømmes til at henrettes med Sværd, en Dom, der saa — som alle Dødsdomme — vilde være at indanke for Højesteret. Birketingsprotokollen har ingen Oplysning om, at Eden er aflagt; men Skovrideren sad i Embedet endnu i Aar derefter¹⁴, saa Eden maa formentlig være aflagt ved en højere Instans eller Sagen afsluttet paa anden Maade. I sidste Halvdel af 1700-Aarene var man naaet til at afgøre Vildt-tyveri med Bøder, og Taksten var gerne 4 Rigsdaler i Erstatning for et skudt Dyr, 50 Rigsdaler i Bøde og 5 Rigsdaler i Omkostninger¹⁵.

— — —

For at give de tit sparsomme lokale Efterretninger en til den rette Forstaaelse nødvendig Baggrund, er der i dette Kapitel om Bønderne og deres Herrer nu og da givet en yderst kortfattet Skildring af Bøndernes Stilling i Almindelighed, altsaa en Skidring, der har Gyldighed alle Vegne, og som derfor ogsaa maa gælde for de følgende Sogne i Bogen.

Naar der kræves Besked om Bondens Dagligliv, hans Hus og Hjem, Glæder og Sorger, bliver Opgaven yderligere vanskelig; thi her er Kildematerialet fra de enkelte Sogne og Egne saa sparsomt og ensidigt, at det bliver uanvendeligt til en fyldestgørende Skildring. Paa dette Omraade er nemlig Retsprotokollerne snart sagt det eneste bevarede Kildemateriale, og det vil jo sige, at det kun er Livets Skyggesider, man præsenteres for,

Forbrydelser, Ulykker, Processtridigheder og lignende. Om hele det fredelige Dagligliv i Arbejde og Fest, Helg og Søgn, faar vi intet at vide, det har ikke haft Bud til Autoriteter og Protokoller og er derfor gemt og glemt. Skildringen af alt dette kan derfor ikke bygges paa Efterretninger fra en enkelt Egn, men maa tages i større Almindelighed og falder udenfor denne Bogs Rammer, og her skal derfor kun tages et Eksempel fra Dagliglivets Romaner.

Helt op til 1800 gik Trolovelsen forud for Brylluppet, og det var almindeligt, at de Trolovede flyttede sammen, og Trolovelsen blev opfattet saa bindende, at den, ligesom Ægteskabet, kun kunde hæves ved Dom. Reglerne for Slægtskab, der gjorde Ægteskab strafbart, var meget strenge. F. Eks. var det ikke tilladt at ægte sin

afdøde Kones Søsterdatter. Gennem 1700-Aarene blev der dog ofte givet Dispensation fra de mest yderliggaaende Regler. 1737 fik Mads Michelsen i Blans Tilladelse til at gifte sig med Maren Pedersdatter, skønt der var to Lovregler herimod. Den ene var, at der ikke forelaa Skilsmisedom mellem ham og hans tidligere Trolovede; men dette undskyldtes med, at hun var dømt til Spindehuset, fordi hun sammen med Moderen havde overlagt at bringe Manden af Dage. Den anden Hindring bestod i, at Maren var Søsterdatter til den første Trolovede. Mads fik altsaa Dispensation for begge Tilfælde, ja han fik endog »Oprejsning« for en tredie Uregelmæssighed, idet han havde faaet Dom for »Lejermaal« med Maren »i forbuden Led«. Han fik Tilgivelse for alt og Lov til at ægte sin Maren¹⁰.

Sognet under Enevælden.

UNDER Enevælden var Bondens Indflydelse paa Sognets offentlige Auliggender lig Nul. I Christian V.s Danske Lov hedder det, at Bymændene (i Sognets Byer) kunde tage Bestemmelse om »Hegn og Gærde og Grøft og Led samt anden Byens Nytte og Tarv«. Videre gik deres Indflydelse ikke og deres Interesser forøvrigt heller ikke. Bønderne i hver By dannede et lille Samfund for sig. De valgte en Oldemand, der indkaldte til Bystævne, naar der skulde træffes Beslutninger om Saaning og Høst, Pløjning og Hegning o. s. v. Endvidere

havde man forskellige Udvalg, f. Eks. til at paase, at Hegning og Grøftning var i Orden, til at forestaa Regnskabet med Bytyren etc. Hver By havde sine »Vedtægter og Vilkaar« indeholdende alle Regler og Bestemmelser vedrørende det hele Arbejdsliv og -tempo i det lille Samfund. Vedtægterne fastsatte ogsaa Bødestraffe for Overtrædelser eller Undladelser, og Bøderne blev som Regel omsat i Øl, der blev nydt i Fællesskab. Hist og her er nogle af disse skrevne Vedtægter og Vilkaar bevaret, men ikke i Stokke-

Juridisk set har Sognet ført en noget omskiftelig Tilværelse. Oprindeligheds hørte det til Fuglse Herred, hvor Valdemar II's Jordebog placerer det. Senere blev det henlagt til Sønder Herred, en lidt misvisende Placering for et Sogn, der har sin bredeste Linie ved Øens Nordkyst. Hvornaar denne Omflytning har fundet Sted, kan ikke paavises. Tidspunktet ligger i al Fald langt tilbage; thi allerede i Begyndelsen af 1600-Aarene finder man Sognet anført under Sønderherred. Med Hensyn til Justitsplejen betød det nu ikke saa stort; thi gennem hele den senere Middelalder dannede Sognet en selvstændig Jurisdiktion under Navnet Stokkemark Birk. 1647 blev det slaet sammen med Ravnsborg Birk, og 1691 blev det ophævet; Birket førtes tilbage til Nørreherred og Stokkemark til Sønderherred¹. Omkring 1700 havde Aasmark (Knuthenborg) erhvervet praktisk talt al Sognets Jord, og efter Grevskabets Oprettelse 1714 blev Sognet lagt under Knuthenborg Birk, og her forblev det, indtil Birket 1856 blev ophævet og Stokkemark lagt under Maribo Birk. Ved Retsreformens Gennemførelse 1919 blev endelig Fuglse Herred med Maribo og Fejø Birker samlet under Maribo Jurisdiktion, med fælles Dommer og Politimester. Naar Sognet stadig nævnes under Sønderherred, har dette altsaa kun historisk Berettigelse, og jeg har derfor foretrukket at placere Sognet i Henhold til Afgørelsen 1856, der fastholdtes 1919.

De offentlige Hverv var faa og smaa. Det ældste og mest ansete var Kirkevæргеbestillingen.

Sognefogedinstitutionen, hvis Oprindelse søges helt tilbage i det 16. Aarhundrede, var ret ubestemmelig og betydningsløs; ulønnet og ilde anset som den var, vilde ingen frivillig overtage den. Først ved Forordningen af 1791 kom der Plan, Orden og Anseelse over Institutionen. Sognefogden blev som Vederlag fri for en Række af Bondens Byrder og fik tilkendt 12 Skilling for hver af de forhadte Udpantninger, der paalagdes ham, og saa blev han officielt udnævnt til den fornemmeste i Bondelaget.

Ogsaa i Fattigplejen var der tiltænkt Bønderne et offentligt Hverv, de saakaldte Fattigforstandere; men Planen blev gennem Reformationens første Aarhundreder kun til Virkelighed i Ny og Næ. Fra Katolicismens Dage var det en kristen Pligt at give til de Fattige, og hele Landet var derfor overrendt af Tiggere, der blev en stedse alvorligere Plage. Frederik II tog med stort Alvor Kampen op mod Tiggeriet, men uden større Held. Den kristne Pligt til at give Almisse blev indskrænket til kun at gælde Sognets egne Fattige, og for at man kunde kende dem, fik de paa Brystet anbragt et Blikskilt med Sognets Begyndelsesbogstaver; en Ordning, som for Fuglse Herreds Vedkommende stammede fra 1582³. I sin Forordning bestemte Frederik II, at der i hvert Sogn skulde udpeges to Fattigforstandere til at gaa rundt og indsamle

Gaver til de Fattige, og til hver Sondag at indsamle Almisser i Kirken. Indsamlingen rundt i Sognet kom vist aldrig længere end paa Papiret. Indsamlingen i Kirken blev derimod praktiseret, om end man snart indskrænkede den til kun at omfatte de kirkelige Højtider samt Bryllupper. De under Kirkeinventaret omtalte to Klingbeutler blev jo netop anvendt til Indsamlingen af Fattigpenge.

Allerede i Christian III's Reces af 1538 blev det paalagt Kirkeværgerne med Sognemændenes Hjælp at opføre »et fattige Folks Hus« i hvert Sogn. Huset skulde helst ligge ved Kirkegaarden, saa Folk, naar de gik i Kirke, kunde bære Mad til de Fattige i Huset. Paabudet blev vist efterkommet de fleste Steder.

Ved Forordning af 1708 forsøgte man at grundlægge en mere ordnet Fattigpleje, tildels ved frivilligt, faste Bidrag, saaledes at Tiggeriet kunde afskaffes. I hvert Sogn skulde der udpeges 3—4 af dets bedste Mænd til som Fattigforstandere at hjælpe Præsten i Kampen mod de fremmede Betlere og med at holde Tal paa Sognets egne Fattige, saa de ikke ligefrem sultede eller frøs ihjel⁴. Det hjalp ikke stort. Ondet var for gammelt og indgroet. De, der ramte haardest, var ikke de professionelle Tiggere, men de ulykkelige, der ved Skibsforlis eller Gaardbrand havde mistet alt. Tidligere havde det været saaledes, at naar Staklen gennem et Tingsvidne kunde konstatere sit Tab, kunde han med dette Dokument som Adkomst tigge

overalt. Nu blev Tilladelsen indskrænket til et kvart Aar og til kun at omfatte Mandens eget Amt. Endnu 1772 blev som nævnt to brandlidte Bønder i Saltvig henvist til at tigge Hjælp sammen⁵. 1731 udstedtes en ny Forordning til Optræknings af Forgængerer af 1708. Det satte ikke større Fart i Sagerne; thi 1733 indberetter Biskop Ramus, at der i Stokkemærke ikke er gjort nogen af de Anstalter, som er paabudt ved kgl. Forordning; men der findes et Fattighus til 7 Lemmer, som Sognepræsten, Magister Blicher, har ladet bygge og vedligeholde⁶. Formentlig var det Afløser af et tidligere. Først ved Forordningen af 5. Juli 1803 kom der Plan og Orden i Fattigplejen samtidig med, at Sognebeboerne fik nogen Indflydelse ved Siden af Pligterne.

Et andet af Nutidens store Sogneanliggender: Vejene kom man let over. Sognevejene var kun alm. Markveje, saa godt som uden Sten, og Landevejen gennem Sognet var ikke stort bedre. Blev Hullerne for store, udkommanderede Godset Bønderne til at køre nogle Læs Kampesten i de værste. Først i 1800-Aarene blev der for Alvor taget fat paa Anlægget af Landeveje.

Skolespørgsmaalet vedkom gennem lange Tider heller ikke Bønderne, udover Lønnen til Degnen, der baade var Præstens Medhjælper og Herre i Visdommens Tempel. Ved Reformationen blev det nemlig paabudt, at Degnen skulde undervise alle Børn i Christendom; de skulde alle have en

Time hver Uge. Bisperne skulde paa deres Visitatsrejser forvise sig om, at der virkelig var Resultater af denne Undervisning. Alligevel var den de fleste Steder mere end sløj, men Ordningen bestod desuagtet i et Par Hundrede Aar. 1721 lagde Frederik IV. Grunden til en virkelig Almueundervisning ved Oprettelsen af 240 Skoler paa Krongodserne, de saakaldte Rytterdistrikter. Velmenende Godsejere og Præster fulgte hist og her Eksempel. 1733 oplyser Biskoppen, at der er en Skole i Stokkemærke opsat af Sognepræst Blicher; men Skolehus havde der nu været længe forud; thi i Matriklen af 1686 er opført »Skolehuset, som tilhører hele Sognet«. Det har sikkert kun været beregnet til Degnens Christendomsundervisning og har været overordentlig beskedent. Det samme har naturligvis været Tilfældet med det, Bispem giver Blicher Æren for, og saa har det tilmed staaet ubenyttet, eftersom Bispem tilføjer: Der er ingen Skoleholder, fordi Stillingen er saa slet aflagt, at ingen vil søge den⁷.

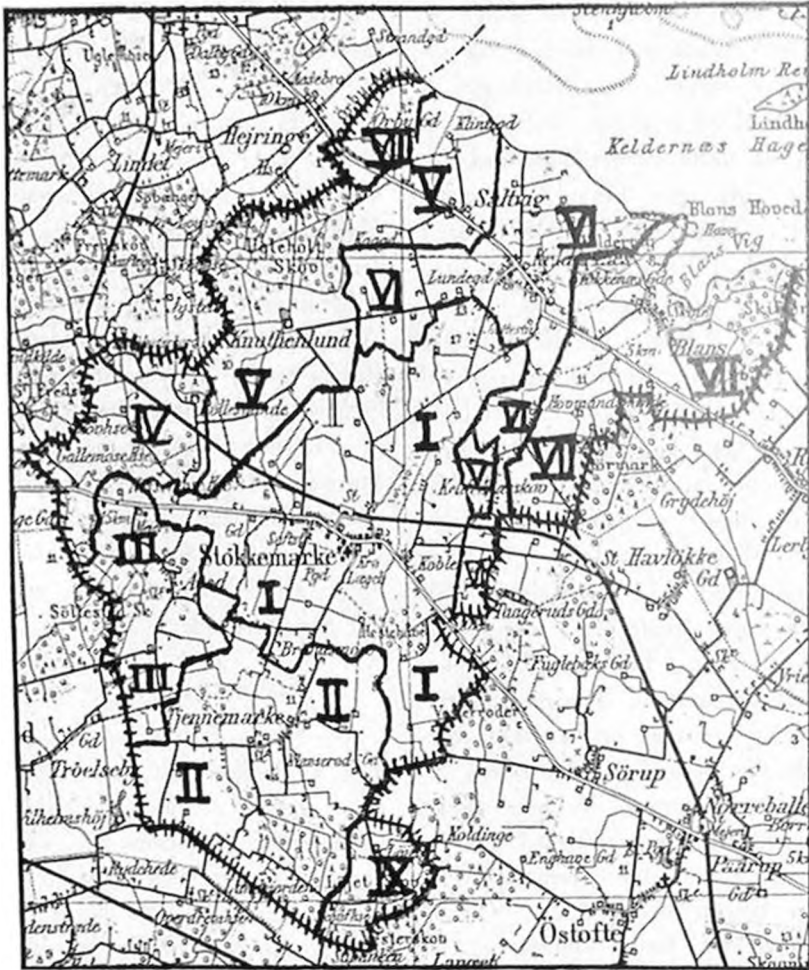
1739 udstedtes en meget vidtgaaende kgl. Forordning, der paabød Oprettelsen af Skoler eller, som det hed, Skolehuse alle Vegne, saa Ungdommen kunde blive flittigt undervist i »Christendom, Læsen, Skriven og Regnen«. Skolehusene skulde være paa 8 a 10 Fag med Egestolper, klinede Vægge og Halmtag. Skolestuen skulde deles ved et lavt Skillerum, saa Pigerne kunde sidde adskilt fra Drengene. Desværre blev Forordningen Aaret

efter gjort ret illusorisk ved, at det hele blev overladt til Godsejernes fri Vilje⁸.

I Stokkemærke Sogn blev Forordningen af 1739 dog vist fulgt med Opførelse af Skoler i Stokkemærke, Kældernæs og Abed. Helt tilfældigt foreligger der nemlig Konstatering af Tilstedeværelsen af et Skolehus i Abed. 1743 klagede Stokkemærke-Bønder nemlig til Kancelliet over, at de havde maattet betale Reparationen af Skolehuset i Abed fire Gange. Stiftamtmanden betegnede Klagen som ganske ugrundet⁹, og dermed er den naturligvis afvist. Skoleloven af 1814 bragte omsider Skolevæsnet et mægtigt Skridt fremad.

Byomraaderne.

Alle Sognets Byer er saa gamle, at deres Oprindelse skjuler sig i Oldtidens og den tidlige Middelalders Dunkelhed. Byomraaderne har sikkert oprindeligt ligget nogenlunde regelmæssigt hver med sin By som Kerne, men nu fremtræder Byomraaderne ofte i fantastisk Uregelmæssighed med Udløbere langt ind i Nabobyens eller Nabobyernes Omraader. Forklaringen maa søges i Udskiftningen af de Fællesomraader af Skove og Overdrev, der oprindeligt skilte Byerne og hvor de i Fællig havde Svin paa Olden og Høveder paa Græs samt Adgang til Gærdsel, Brændsel og lidt Gavntømmer nu og da. Ved Udskiftningen blev Fællesomraadet delt mellem de parthavende Byer, og denne Deling skete ikke efter geografiske

Kort over Byomraaderne: I Stokkemærke, II Tjennemærke, III Rbed, IV Skovhuse, V Saltvig, VI Kældernæs, VII Blans, VIII Ørby, der hører under Saltvig, IX Løjet, der hører under Tjennemærke.

eller geometriske Linier, men efter Jordens Beskaffenhed og andre praktiske Hensyn. Et Eksempel paa, hvorledes en saadan Udskiftning kan ændre Byomraadets Udscende, har vi i Delingen af den nu forsvundne Stokkemærke Østerskov. Den var Fælleskov for Stokkemærke, Kældernæs, Saltvig og Blans, og da den i første Halvdel af 1700-Aarene blev ud-

skiftet, fik hver By sin Part i Forhold til det Antal Svin og Høveder, de havde Ret til at have gaende i Skoven. Kældernæs fik en Strimmel, der gik omtrent ned til Landevejen gennem Stokkemærke; den bærer endnu Navnet Kældernæs Skov, og Saltvig fik en Enklave midt i Skoven helt afsondret fra Saltvigs øvrige Byomraade. I Middelalderen blev Sognet for-

mentlig af skattemæssige Grunde deli i Ottinger. Det var: Stokkemark eoster og vester Ottinger, Tjennemarke Otting inbefattet Løjet, Abed Otting, Skovs Otting, oprindelig ogsaa omfattende den nu forsvundne By Brekorpe, Saltvig Otting indbefattet Ørby, Kældernæs Otting og Blans Otting.

Stokkemark.

Navnet, der i Valdemar II's Jordebog skrives *Stockæmarc*, kommer af det olddanske Mandsnavn *Stocke*, en Mand af dette Navn har været en af de første, der ejede Jord her og har givet Stedet sit Navn. -mark er en særlig i Sønderjylland ofte forekommende Endelse i Bynavne. Her paa Lolland forekommer den i *Stokkemark*, *Tjennemark*, *Høgsmarke*, *Skottemarke* og *Soesmarke* samt i en Del andre mere tvivlsomme Tilfælde. Da *Stokkemark* blev *Kirkeby*, blev Navnet tillige Sognavn.

De ældste nøjagtige Oplysninger, der findes om *Stokkemark*, maa søges i det Mandtal, som optoges i 1610 i Anledning af en Ekstraskat. *Stokkemark* staa her opført med 33 Bønder og 12 Haandværkere, nemlig 2 Møllere, 3 Skrædere, 2 Skomagere, 2 Hjulmænd, 1 Garver, 1 Bødker og 1 Væver, 7 Husmænd, 4 Karle for fuld Løn og 10 Dreng¹⁰. *Stokkemark* var altsaa allerede paa den Tid en stor Landsby, og de forholdsviis mange Haandværkere vidner om en vis Velstand. Det næste, der møder os i de gamle Papirer, er Ødelæggelsen i al dens Vederstyggelighed. Det er Spo-

rene efter Svenskekrigen 1658—60.

Allerede under Ilmarchen mod København i 1658 brandskattede Carl Gustav paa Gennemfarten *Stokkemark*, men Tabet og Skaden her var for intet at regne mod Udsugningen og Grusomhederne i 1660. Da Fjenden omsider var ude af Landet, lod Regeringen foretage en skønmæssig Opgørelse af Ødelæggelsens Omfang. Det skete ved, at der paa Herredstingene udmeldtes 8 Mand af hvert Sogn til at besigtige og vurdere den af Svenskerne forvoldte Skade og derefter under Eds Ansvar afgive Resultatet af deres Undersøgelser paa Ting¹¹. Af Synet over *Stokkemark* By hentes følgende Uddrag:

Søren Hansens Gaard er ganske ruineret og afbrudt af Rytterne og Bønderne, som her slog Lejr, da de agede Fetalje til Oberst Gorgas (den svenske Kommandant i Nakskov efter Byens Overgivelse), Alhuset (Stuehuset) er næsten borte og forbrændt.

Mikkel Christensens Gaard ganske afbrudt. Rytterne, som laa her i Byen, lod den nedbryde og forbrænde.

Christoffer Staals Gaard aldeles afbrudt og forkommen undtagen Bagerovnen og en Del af en Skorsten.

Lars Staals Gaard har mistet alle Vinduer, Døre og Taget.

Fælles for alle de andre Gaarde er Tabet af Vinduer, Døre og Porte, som er brændt, ét eller flere Udhuse er faldet sammen. Kapellangaarden har f. Eks. mistet 11 Vinduer i Alhuset, og to af dens Udbygninger er afbrudt og borte.

Foto: L. Paulsen.

Stokkemærke Kirkes Indre. Efter Høstgudstjenesten 1938.

Med en vis Mistænksomhed fastslaaes det til sidst: »Hans Plougs Gaard har ingen Skade taget af de Svenske« og »Præstegaarden ved Magt som tilførn før Krigen«². Baade Ploug og Præsten har aabenbart forstaaet at gøre sig gode Venner med de svenske Røvere.

Gaardenes faldefærdige Tilstand giver kun det ydre Billede af Elendigheden, indenfor var det hele om muligt endnu mere trøstesløst. Heste og Kreaturer var borte, Indboet sønderslaaet, brændt eller bortført, og af Korn fandtes praktisk talt intet hverken til Brød eller Udsæd. For at fuldstændiggøre Billedet maa ogsaa de mange voldtagne Kvinder og mishandlede eller dræbte Mænd nævnes.

Endnu 1685 var kun 20 af Stokkemærkes 33 Gaarde ved Magt, 6 var kun halvhjulpet, 2 var helt forarmede og 2 laa øde og nærmest udyrket hen. Byens 31 Husmænd synes alle at have været ved Magt; men mange af dem havde kun lidt Jord og 4 slet ingen¹².

Af Stokkemærkegaardene hørte 18 til Øster Otting og 15 til Vester Otting. Byjorden var delt i 6 Marker: Lillevang, Østermark, Vestermark, Nørremark, Aatofte og Maglemark¹³. Lillevang, der laa Syd for Kirken, var delt i 13 Skifter, og i hver af dem var et vist Antal Agre; var Skiftet saa stort, at samtlige Byens Bønder havde Agre deri, kunde Antallet altsaa gaa op til 33. Hvert Skifte havde sit Navn. En Del af disse gamle Navne

blev bevaret ved Gaardenes Udflytning, idet man overførte Agerens Navn paa Gaarden; mange af disse Gaardnavne blev aldrig brugt og er nu gaaet i Glemme, enkelte er dog endnu bevaret, f. Eks. Gammeltoftegaard efter Gammeltoftager i Lille-Vangs-Marken. Vestmark var delt i 3 Skifter og Østermark i 9. Fra sidstnævnte er Skiftenavnet Indteckerne bevaret i Indtægtsgaarden. Nørremark var delt i 15 Skifter, og her er Skiftenavnene Galge- og Vindfælleagre bevaret i Gaardnavnene Callehøjgaard og Vindfællegaard. Fra Maglemark er ingen Navne bevaret, og fra Aatofte kun Navnet Tammetange paa Præstegaardens Skov. Af Byens gamle Fællesskov: Stokkemark Østerskov er intet tilbage. Stokkemark Hestehave bestaar i stærkt indskrænket Omfang. Af Moserne er Brandsmose helt opdyrket, en Del af Tranemose ligger endnu som Eng, hvorimod det meste af den store Stokkemark Mose fremdeles kan kaldes Mose.

— Efter at have mistet alle sine Privilegier, beholdt Stokkemark i over Hundrede Aar derefter endnu et lille afbleget Minde om Fortids Størhed; men desværre i en Form, der ikke interesserede Byen og dens Bønder det ringeste. Det var paa Postbefordringens Omraade. Under Frederik III blev Postvæsenet reorganiseret, og Lolland fik derefter Post fra København en Gang om Ugen. Rutens Endepunkt var mærkelig nok ikke Nakskov, men Stokkemark. Her

stoppede Københavnsposten, og Nakskov maatte paa egen Regning og Besvær hente sin Post i Stokkemark og bringe sin afsendte Post dertil for at faa den befordret videre. Stokkemark var altsaa en vigtig Station med eget »Posthus« og Postekspedition. Posten skulde komme til Stokkemark Mandag og køre igen Tirsdag. Den var ofte forsinket, saa Nakskovkøbmændene klagede bitterligt over det urimelige i denne Ordning, der medførte, at de maatte være oppe om Natten for at naa at besvare de ankomne Breve og faa dem afsted til Stokkemark i rette Tid. Trods alle Klager opretholdtes denne Ordning til i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Naar Nakskovmændene klagede over, at Postkøreren ofte kom for sent til Stokkemark, saa den til Besvarelse knapt maalte Tid blev endnu knappere, undskyldte han sig altid med en Henviisning til de »onde Veje«, og denne Undskyldning var ikke grebet ud af Luften. Foranlediget af de mange Klager, lod Regeringen i Sommeren 1797 en af sine Embedsmænd undersøge Vejen fra København til Stokkemark. Fra København til Køge var Vejen god, Resten var slet, undertiden helt livsfarlig. Særlig slem var Strækningen mellem Sørup og Stokkemark, der faar følgende Skudsmaal: »Dette Stykke Vej skal kaldes Stenbro, men Stenene deri er overordentlig store og ligger saa langt fra hinanden mellem Pøle og Morads, at man næppe med hele Lemmer er i Stand til at komme igennem.«¹⁴. Det

var Hovedvejen! Hvorledes har saa Bi-
vejene set ud?

Postkontoret i Stokkemarke blev ikke ophævet, fordi Postruten forlængedes til Nakskov. Indtil 1823 gik f. Eks. alle Breve til Øerne over Stokkemarke, hvor Fejø Færgemand maatte hente dem.¹⁵ Noget større Postembede var det naturligvis ikke, det var for Indehaveren nærmest en Biindtægt, 1858 var det f. Eks. i Kromandens Hænder. Post-Passager-Befordringen havde dog Kvarter i Stokkemarke, men var iøvrigt altid bortforpagtet. 1856 fik f. Eks. »Postkontrahenterne Schebye, Bøllesminde, og Rasmussen, Sundby« et Laan paa 600 Rigsdaler af Postvæsenet med Pant i en »seksssædet Postkaret«¹⁶, som naturligvis havde kostet de 600; det var efter Datidens Pengeværdi meget, og »Karet« har da sikkert været flot — men navnlig stor og tung.

— Som vigtig Rejsestation fik Stokkemarke tidligt en Kro. Den findes første Gang omtalt 1666, men er sikkert endnu ældre. Nævnte Aar fik Hans Georg Smidt Bevilling til at holde Værtshus i Stokkemarke Kro. Ordlyden kunde tyde paa, at den tidligere har været en Kro, et Herberg til Betjening af Rejsende, men ikke alm. Værtshus. 1669 fik Smidt udvidet Bevillingen til at omfatte ogsaa hans Kone, begge paa Livstid. 1685 fik Hans Jacobsen Forbus Brev paa Stokkemarke Kro.¹⁷ Saa hører vi ikke mere om slige Bevillinger. Da Stokkemarke Bønder blev overdraget til

Knuth, gik Kroen, der ogsaa havde Gaardbrug, med i Kobet og blev bortfæstet som de andre Gaarde, og Bevillingerne figurerer derfor ikke mere i Kancelliets Registre.

Nogen stor Næring var Kroholdet næppe, og det blev jo ikke bedre, naar Bønderne ulovligt gik Kromanden i Bedene, og naar dette kunde konstateres, klagede Kromanden over Indgreb i sin Næring. 1714 fik Stokkemarke-mændene i Fællesskab Paalæg om ikke at »gøre Kroholder Hans Jacobsen Forbus Indpas i hans Næring«. Advarslen har aabenbart ikke hjulpet; thi Aaret efter fik Rasmus Lund i Stokkemarke Bøde for at have solgt Brændevin. Men Smugkroerne var ikke saadan at udrydde, og Bøderne steg derfor efterhaanden til ret anseelige Beløb. 1779 blev f. Eks. nogle Bønder i Blans og Kældernæs idømt Bøder paa 20—30 Rigsdaler hver for ulovligt Krohold. 1830 klages der over, at Postekspeditor Bøje i Stokkemarke gør Indpas i Kromand Kølles Næring ved at udskænke Brændevin; men som Forklaring tilføjes, at Kroen ligger langt fra Byen.¹⁸

Kroen kunde ikke føde sin Mand, og den var derfor tillige alm. Bøndergaard; først Fæste under Kronen, senere under Knuthenborg. Kroen laa midtvejs mellem Maribo og Nakskov, hvor nu Stokkemarkegaard ligger. 1816 lod Grevskabet opføre en ny Hovedbygning til Kroen, den var kun paa 10 Fag og havde to Gæstekamre. 1847 solgte Grevskabet Kro og Jordbrug som Arvefæsteejendom til

Gæstgiver Jørgensen, der byggede det hele om med Rejsestald og stort nyt Stuehus, hvortil Grevskabet laante ham 5000 Rigsdaler. 1853 solgte Jørgensens Enke Kroen med Tilliggende 5 Tdr. Hartkorn til Harald Højer for 28,000 Riggsbankdaler. Arveafgiften til Knuthenborg var 16 Tdr. Byg. 1879 solgte et Konsortium, der havde erhvervet Kroen, denne til Jacob Christian Holm af København for 86,000 Kr.; Ejendommens Hartkorn var nu godt 9 Tdr. 1892 solgte Holm Gaarden og Kroen til Sukkerfabrikerne for 96,500 Kr.¹⁰ 1903 blev Kroen flyttet ind i Stokkemærke By.

— Retssagerne vedrørende Brændevinen angik forørigt ikke blot Udskænkningen, men ogsaa Tilvirkningen. 1669 blev der udstedt Forbud mod at brænde Brændevin paa Landet. Det var et haardt Slag, og Forbudet blev naturligvis ikke overholdt; det medførte Bøder og Konfiskation af Redskaberne. Men det var svært at komme Overtrædelserne til Livs og gribe Synderne paa fersk Gerning. Saa fandt man paa at forsegle Brændevinshattene, som de primitive Destillationsapparater kaldtes, thi saa behøvede Ridefogden jo bare at gaa rundt en Gang eller to om Aaret og se, om Seglet var brudt. Det var en virksom Metode, og Stokkemærkebønderne satte sig op imod den og nægtede alle som én Ridefogden Adgang til at forsegle deres Apparater. Det resulterede kun i en Række Bøder, og tilsidst gav de sig, men mente, at de saa til Gen-

gæld skulde være fri for Bøderne; men det lykkedes ikke.²⁰

— Som et lille Kuriosum til Belysning af Stokkemærkes Særrettigheder frem for andre Sogne kan anføres, at Spillemændene i Stokkemærke 1696 fik bekræftet deres Rettighed til at spille ikke alene i Sognet, men ogsaa i de omliggende Sogne²¹, et Privilegium, der ellers udelukkende tilhørte Købstæderne.

— Selvfølgelig var Stokkemærkefolkene ikke bedre end, at de, samtidig med at vaage over egne Rettigheder, misbrugte andres. Det gjaldt ikke mindst Haandværkerne. Laugslovene forbød Haandværkerne paa Landet at beskæftige sig med det fine Haandværk, der var forbeholdt Laugene i Købstæderne. Skomagerne maatte kun fremstille det grove Arbejdsfodtøj, Væverne kun Vadmel o. s. v. Overskridelserne skulde Byhaandværkerne forfølge ad Rettens Vej, men den var baade lang og kostbar og endte ofte med Tab. Fristelsen til at tage sig selv til Rette var derfor stor. Den bestod i, at alle Købstadens Medlemmer af det krænkede Fag drog ud til Synderen, greb ham paa fersk Gerning, konfiskerede Arbejdet, odelagde hans Redskaber og gav ham Prygl i Tilgift. Heller ikke dette var billigt; thi der fulgte Dom og Mulkt bagefter, men det var dejligt en Gang imellem at give det indestængte Raseri Luft. 1697 drog saaledes Mariboskomagerne i Flok og Følge til Stokkemærke, hjemsøgte Skomager Jørgen Andersen, »handlede ilde med ham« (hvilket

sikkert betød nogle Dages smertefuldt Leje) og fratog ham hans Arbejde. Amtmanden resolverede, at de skulde tilbagelevere, hvad de havde bortført, have offentlig Irettesættelse paa Bytinget (hvilket nærmest var en Udmærkelse i Fagets Øjne) og betale en klækkelig Mulkt.²² Smerten over Mulkt-Dalerne mildnedes sikkert betydeligt ved den søde Erindring om de Stryg, »Bønbasen« i Stokkemark havde faaet.

Tjennemark.

Navnets Oprindelse er omtalt under Stokkemark. Det meste af Byomraader var langt ned i den historiske Tid dækket af Skov. Endnu 1660 opførtes Tjennemarkes Skovparter til 400 Svins Olden, medens Ugleholt Skov, der den Gang var langt større end nu, kun stod til 100 Svins Olden. Da Stokkemark Sogns Bøndergods gik over til Knuthenborg, fulgte Tjennemarkeskovene ikke med, men henlagdes under Baadesgaards Skovdistrikt. Disse Skove blev solgt omkring 1840, Tjennemarkeskovene blev solgt til Øllingsø, der fik Løjet Skov og Løjet Mose, og til Danstedgaard, der fik Kongeskoven, Tjennemark Hestehave og Lillerød. Alle disse Parter udgjorde et samlet Skovareal. Øllingsø har fremdeles sine Skove, men Danstedgaards blev 1864 af N. E. Petersen solgt til Justitsraad Jørgensen, Sølstedgaard, for 16,000 Rigsdaler²³.

Hvad Jorderne angaar, havde Tjennemark Otting fire Marker, nemlig Nørre-, Vester- og Østermark samt

Holten. Under Ottingen hørte ogsaa Løjets to Gaarde, der ikke blev drevet i Fællesskab, men hver havde fire Marker. Af de gamle Skiftenavne er Holteager i Holtemarken bevaret i Navnet Holtegaard, og Malle Bøgeskiftet genfindes i Mallebødegård, der ligger i Abed, men op til det forsvundne Skovstykke i Tjennemark Malle Bøge.²⁴

I Mandtallet fra 1610 staar Tjennemark opført med 16 Bønder, én Husmand, en Karl, 6 Dreng og en Skræder. Svenskernes Hærgen 1660 frembod samme Billede som for Stokkemark. Overalt var Porte, Døre og Vinduer borte; Træet var brændt og Beslaget bortført sammen med Tømmer fra Tag og Loftet. Om Jacob Rasmussens Gaard hedder det f. Eks.: Hængeler og Jærn af 3 Porte, 30 Døre er borte, Træet brændt. — Hos Rasmus Pedersen er Laase og Hængeler af 6 Døre borte. — Hos Jens Hansen er Taget over 6 Spænderum borte, og Vinduer og en Port er sønderhugget. — Hans Nielsens Gaard er øde; Svenskerne lod Tømmeret af vestre og nordre Hus føre til Nakskov. — Hos Jens Hansen er 8 Døre og Taget af 10 Spænderum borte. — Hos Niels Mogensen er alt Træet fra Gaardens Længer borte; Svenskerne brugte det til at »brænde Kulmiler, vi saa Stedet, hvor Milerne havde været«. — I Skovriderhuset er Loftet over alt afbrækket, alle Døre og Vinduer borte.

I Kommissionsbetænkningen af 1685 staar Tjennemark opført med 15 Gaarde og 16 Husmænd. 7 af

Gaardene var ved Magt, 5 nogenledes, 2 forarmede og 1 laa øde.

Abed.

Navnet er ikke let at tyde, det blev tidligere skrevet: Abetz. Kun én Ting turde være givet; det har intet med en katolsk Klosterfader at gøre. Ogsaa indenfor Abed Byomraade er der i historisk Tid fældet betydelige Skovarealer. I 1660 anførtes Abed Skov og Mørkeholt til 240 Svins Olden. Ogsaa disse Skove hørte under Kronen og er senere overgaaet til Sølstedgaard. Paa Generalstabens Maalebordblade over Skoven er angivet en Holm: Hindholm, der ud fra Kortet at dømme kunde tage sig ud som et gammelt Borgsted. En Undersøgelse paa Stedet giver et fuldkomment negativt Resultat. Der har aldrig været bygget paa denne lave Holm midt i en Eng, der tidligere har været Mose. Derimod er Holmen i Aarene efter 1864 blevet benyttet som Skydeplads for en Skydebane, ligesom der har været opstillet Apparater til Legemsøvelser.

I Abeds nordvestlige Hjørne har ligget en gammel Adelsgaard, Kyllinggaard, der som saa mange af Lavadelens Gaarde sank ned til Fæstegaard og indlemmedes i Krongodset. Under Svenskekrigen 1660 blev den saa stærkt medtaget, at man opgav at genopbygge den og udlagde dens Jorder til Græsning for Dronningens Kvæg²⁵. Navnet er endnu bevaret i Kyllingskov og Kyllingeeng.

Abeds Otting var delt i 5 Marker:

Østermark, Toftemark, Mellemark, Indtægten og Vestermark. I Skattemandtallet fra 1610 staar Abed opført med 12 Gaarde, 1 Husmand, 1 Skræder, 1 Skomager og 2 Karle.

Synsforretningen efter Svenskekrigen giver samme træsteløse Billede af Abed som af de andre Byer. De Gaarde, som slap billigst, mistede Døre og Vinduer. Om unge Hans Blochs Gaard hedder det: Der findes ingen Lofter, Døre eller Vinduer paa den ganske Gaard. Morten Hansens Gaard er ganske og aldeles afbrudt. De svenske Ryttere, der boede i Jørgen Hansens Gaard, satte Ild paa Laden, der nedbrændte, Enken Anniches Gaard er ganske afbrudt.

At Svenskerne ikke var ene om at plyndre, fremgaar af følgende Bemærkning i Synsforretningen: En Del Tømmer (af Anniches Gaard) bortført ved Nattetide af Skovrider Jørgen Tønnesen. Han har ogsaa taget Tømmer fra Peder Børresens Gaard.

Endnu 1685 var kun 4 af Abeds 13 Gaarde ved Magt, 3 var nogenlunde, 4 var forarmede og 2 laa helt øde. 8 Huse havde ingen Jord.

Skovhuse.

I Maalebogen til Matriklen af 1688 betegnes Omraadet som Schows Otting eller Brekorpe. Byomraadet var nemlig meget større end Skovhuses nuværende. Ottingen omfattede foruden Skovhuse ogsaa Byen Brekorpe paa 5 Gaarde, Ugleholts 2 Gaarde og nogle Skovparter deromkring. Ugleholt Skov opførtes al-

tid for sig selv som Kongens Ene-
mærke, og det ses ikke, om den
blev regnet til Skovhuse eller
Saltvig. Arealet helt op til Ugle-
holt Skov og helt over til Stokke-
markeomraadets nordvestlige Grænse
horte i al Fald under Skovhuse, der
altsaa omfattede over en Trediedel af
Saltvigs nuværende Byomraade. Bre-
korpe og Ugleholts Gaarde blev 1729
nedrevet og Jorderne sammen med
Ugleholt Skov lagt under den nyopret-
tede Hovedgaard Knuthenlund. Senere
— naar vides ikke — er Bygrænsen
mellem Saltvig og Skovhuse forrykket
saaledes, at hele Knuthenlund kom ind
under Saltvigs Byomraade, skønt
Knuthenlund har sine egne selvstæn-
dige Matrikelnumre. — Her behandler
vi Brekorpe og Ugleholt Gaarde sam-
men med Skovhuse, men henfører Om-
talen af Knuthenlund til Saltvig.

I Mandtallet fra 1610 staar Skovs
Otting opført med 16 Bønder (9 i
Skovhuse, 5 i Brekorpe, 2 i Ugleholt)
og 1 Husmand; 1664 er den ene ble-
vet til 4. Der var det mærkelige ved
Bønderne i Skovhuses Otting, at de
ikke alle laa i Fællesdrift. Ni af Gaar-
dene var inddelt med egne Marker.
Det forekommer saa sjældent, at det
er værd at notere efter Matriklen af
1688:

Rasmus Mortensen i Skovhuse hav-
de godt 5 Tdr. Hartkorn delt i 5 Mar-
ker: Toften, Venget, Søndermark,
Gieddebrud og Husstæder, af hvilke
Gieddebrud og Venget regnes for en
Mark.

Hans Due i Skovhuse havde 6 Tdr.

Hartkorn delt i 5 Marker: Vesterskov,
Østertoft, Mellemmark, Lilleholt og
Svaleholt.

Peder Rasmussen i Ugleholt havde
to Gaarde paa tilsammen 6 Tdr. Hart-
korn. Den ene var delt i Vestermark,
Lillegaardsmark, Søndermark og
Høgsholt. Den anden, der laa odc,
d. v. s. var uden Bygninger, hed Stoufs-
gaard (efter en tidligere Ejer) og var
delt i 7 Marker: Toften, Mellumb-
mark, Vestermark, Svaleholt, Abild-
vænge, Store Abildvænge og Bøge-
tofte.

Hans Klevenborg i Skovhuse havde
5½ Td. Hartkorn delt i 5 Marker:
Toften, Bøgetofte, Høgsholt, Sønder-
mark og Lindemark.

Rasmus Lauridsen havde 4 Tdr.
Hartkorn delt i 5 Marker: Tofte-
skansmark, Toften, Mellemste Bøge-
tofte, Længste Bøgetofte og Vaær.

Jørgen Povlsen havde 4½ Td.
Hartkorn delt i 5 Marker: Øster Tof-
te, Vestertoft, igen Vestertoft,
Hestehavemark og Østermark.

Hans Pedersen havde 6 Tdr. Hart-
korn delt i 5 Marker: Mellemmark,
Havremark og Høgvænget, Toften og
Toften ved Gaarden.

Ole Sten havde 7½ Td. Hartkorn
delt i 5 Marker: Nørremark, Ting-
marken, Østermark, Vestermark og
igen Vestermark.

Jørgen Tønnesen havde 7 Tdr.
Hartkorn delt i 4 Marker: Knolden,
Toften, Østerrud og Tranerud.²⁰

Brekorpes Gaarde laa derimod i
Fællesdrift og havde 4 Marker: Svin-

gelsstykkerne. Nørremark, Nørre Flyggerud og Nymark.

Brekorpe laa Sydøst for nuværende Knuthenlund og Ugleholt Sydvest for Gaarden. Til de to Byer hørte Skoven Høgholt, der laa Vest for Ugleholt og var skyldsæt for 23 Svins Olden.

Hvad Svenskernes Ødelæggelser angaar, da viser Skovs Otting det samme Billede som de andre Ottinger. En Gaard, der havde tilhørt Storkøbmanden Willum Hansen i Nakskov laa øde og helt i Ruiner. Det samme var Tilfældet med Didrik Orgelmesters Gaard. Af de andre Gaarde mangler adskillige alle Vinduer, Døre, Porte og Beslag. Det er bl. a. Tilfældet med Hans Hofmans Gaard, der har følgende betegnende Tilføjelse: »Den ene Port berettes at hænge i Jørgen Skovriders Gaard«. Og umiddelbart efter hedder det: »Jørgen Skovriders Gaard ved Magt og velbeholden i alle Maader«. Den rare Mand har altsaa forstaaet baade at gøre sig gode Venner med Svenskerne og stjæle sammen med dem.

Foruden den materielle Skade kan man af Skadesvurderingen ogsaa lære lidt om Skovhusegaardenes selvstændige Stilling. Det var jo ikke sjældent, at Købstadmænd tog Gaarde paa Landet i Fæste, men det var da altid bedre og større Gaarde, der ikke laa i Fællesdrift med Bøndernes. Vi ser af Skadesvurderingen, at i al Fald tre af Skovhusegaardene laa paa Købstadhænder, nemlig Willum Hansens, Didrik Orgelmesters og Hans Hofmans.

Willum Hansens Gaard havde i Modsætning til de andre en helt anseelig Skov, der var skyldsæt for 23 Svins Olden*). Det leder Tanken hen paa Stensgaard, en gammel Adelsgaard, der for Aarhundreder siden var sunket ned til Fæstegaard, men havde beholdt sin Skov og sin egen Markinddeling. Baade Stensgaard og alle Skovhuses øvrige Gaarde samt Ugleholt Skov blev i Slutningen af 1600-Aarene lagt som Bøndergods under Kronens Hovedgaard, Lundegaard, i Branderstev Sogn. 1719 besluttede Frederik IV at sælge Krongodset paa Lolland. Lundegaard blev stillet til Auktion, og af Auktionsvilkaarene fremgaar, at i det meget Bøndergods under Lundegaard var ogsaa 13 Gaarde og 5 Husmandsbrug i Skovhuse. Auktionen gav intet Resultat, men Knuthenborg maa i Tiden derefter have erhvervet Gaardene i Skovhuse, medens Ugleholt Skov blev under Lundegaard. 1722 overlod Kongen Grev Danneskjold-Samsø Lundegaard og al dens Tilliggende. 1727 kom et Magelæg i Stand mellem Greverne Danneskjold og Knuth²⁷, saaledes at Knuth fik Ugleholt Skov mod at afstaa Stensgaards Skov og Bøndergaardene ved Skoven til Danneskjold, som derefter overdrog det til Baron Juul, der 1719 havde købt Halsted Kloster og deraf oprettet Baroniet

*) Skovene blev vurderet efter, hvor mange Svin, der kunde fodes paa deres Olden (Bog og Agern) og hvor mange Hoveder, der kunde græsse.

Juellinge. Stensgaard blev opretholdt og udvidet med Nabogaardene. 1776 skriver Rhode, at Stensgaard har 15 Tdr. Hartkorn og et stort Hollænderi (Mejeri), medens Bygningerne er uanselige. 1912 blev Gaarden nedlagt og Jorderne lagt under Hellinge. Nu ligger der et Parcelsted paa Grunden, men endnu kan der i Jordsmonnet paa-vises Spor af Adelsgaarden og dens Grave.

Hverken i Matriklerne af 1664 og 1688, Maalebøgerne eller Kommissionsbetænkningerne er nogen af Skovhusegaardene nævnt ved Navn, langt senere finder man Navnet Tranegaard om det nuværende Bøllesminde, den er opstaaet ved Sammenlægning af et Par Bøndergaarde og derved gjort til en større Fæstegaard med et ikke helt ringe Tilliggende af Skov. Knuthenlund var — vistnok til 1786 — bortforpagtet til J. Bølle, som tillige fik Tranegaards Marker i Fæste. Samtidig blev der, for at spare Hegning, gjort nogle Forandringer i det gamle Hovdige mellem Knuthenlund og Tranegaard. Efter at have fratrudd Hovedgaardens Forpagtning opbyggede Bølle Tranegaard og gav den Navnet Bøllesminde. Han var senere Ejer først af Søllestedgaard og derefter af Winthersborg, og medens han sad sidstnævnte Sted overdrog han 1820 Grevskabet Bøllesmindes Bygninger. Gaarden blev derefter Forpagtergaard under Knuthenlund. 1828 fik Hans Schebye den i Forpagtning og sad deri over 30 Aar.²⁸ Da Knuthenlund 1913 blev solgt til Mejeriejer

Hansen, fulgte Bøllesminde med i Købet. Hansen videresolgte straks Gaarden til Christen Højgaard for 170,000 Kr. Til Gaarden hørte Skovene Bøllesminde Dyrehave og Hestehave. Højgaard solgte allerede 1916 Gaarden, men beholdt selv Hestehaven. Senere handlede Gaarden flere Gange. 1922 solgtes den til A. M. Andersen for 250,000 Kr.²⁹ Gaarden har nu et Tilliggende paa 83,9 Hektar, hvoraf 15 er Skov.

Saltvig.

Navnets Oprindelse? Ja, min Tolkning er maaske nok dristig, men ingenlunde usandsynlig. Jeg mener Navnet stammer fra, at der ved Vigen — som nærmere omtalt Side 9 — har været et Fiskemarked, d. v. s. et Sted, hvor Silden og Torskene i Fisketiden blev bragt i Land, saltet og solgt til fremmede Handelsmænd. Pladsen ved Vigen, hvor der saltedes, er da blevet til Saltvig. Markedet og et dertil knyttet Kapel er som paavist Side 9 en historisk Kendsgerning. Der fandtes ingen Kilde som Oprindelse til dette Marked, og Kapellet laa helt nede i Strandkanten, altsaa en Markedsplads saa afsides, at den ikke vilde være valgt uden særlig Anledning. Kapellets Beliggenhed svarer nøje til Kapellet paa Albue, hvor der i den tidlige Middelalder var et stort Marked for Sild og Torsk. Indvendingen, at man aldrig har hørt noget om et saadant stort Fiskeri ved Saltvig, gælder ikke meget; thi det meget store Marked paa Albue

var ogsaa sunket ned i Glemsel*), skont det sikkert holdt sig over et Hundrede Aar længere end Fiskemarkedet ved Saltvig kan have været i Stand til.

— 1610 havde Saltvig 11 Bønder, 2 Husmænd og 2 Haandværkere (en Savskærer og en Hjulmand). Efter Svenskekrigen var Ødelæggelsernes Spor hverken værre eller bedre her end andre Steder. Der er kun det interessante, at man faar Oplysning om, hvad Svenskerne brugte en Del af det bortførte Tommer til. Det hedder nemlig om flere af Gaardene, at de afbrudte Lofter er »til Nakskov udført og forbrugt til Møllerne (uden) for Byen«. Det vil altsaa sige, at Svenskerne til eget Brug genopførte de Møller, som Borgerne selv havde afbrændt før Belejringen. Ogsaa i Saltvig synes Rytterne at have været de ondeste af de Onde; thi »Jeppe Christensens Gaard er afbrændt af Rytterne, som dér var indkvarteret.«

De to Gaarde i Ørby led samme Skæbne som Saltviggaardene.

Saltvig Otting var delt i 4 Marker: Toftemark, Sniedemark, Jordsmark og Vestermark. I Sniedemark laa bl. a. Lille og Store Klinteskiye, hvilket Navn er bevaret i Klintegaard. 1664 havde Saltvig 12 Gaarde og Ørby 3. Ialt 15 Gaarde i Ottingen samt 2 Husmænd. 1685 var 7 af Gaardene ved Magt, 7 nogenledes og 1 helt øde. Ørby havde nu kun 1 Gaard ved

Magt og 1 nogenledes. 1688 var al Jorden lagt under den ene Gaard, der senere blev udvidet med Jord i Birket Sogn og 1721 under Navnet Ørbygaard gjort til en Forpagtergaard under Juelinge. Den var da paa godt 30 Tdr. Hartkorn, havde et Areal af 136 Hektar, heraf er ca. Halvdelen nu udlagt i Henhold til Lensloven. Til Gaarden hører Ørby Skov paa godt en Snes Hektar.

Til Saltvig henregnes — som nævnt under Skovhuse — Hovedgaarden Knuthenlund. 1729 fik Greve Adam Christoffer Knuth kongelig Tilladelse til at nedbryde 8 Gaarde og 5 Huse i Brekorpe (og Ugleholt) og lægge Jorden under en nyoprettet Ladegaard³⁰, der fik Navnet Knuthenlund. Herunder lagdes ogsaa den to Aar i Forvejen erhvervede Ugleholt Skov*). Stuehuset paa Ugleholtgaard, der var opført som Skovridergaard, blev staaende som Stuehus for den nye Gaard, hvorimod Udhusene Tid efter anden blev udvidet eller ombygget. Af disse er nu kun den store Lade fra 1739 tilbage, men i noget reduceret, for ikke at sige skamferet, Skikkelse. Den svarede ikke til Nutidens Krav. 20 Meter af den er nedrevet og erstattet med en moderne Lade, en Ende af den er omdannet til Svinestald og — hvad der er det værste — det høje stejle Tag er afskaaret paa Midten, saa Bygningen helt har mistet sit Præg; men Midterpartiet inde i Laden har endnu sit mægtige Bjælkelag paa

*) C. C. Haugner: Lollands Sønderherred Side 400 ff.

*) Se under Skovhuse.

Kryds og Tværs, der trodser Nutidens Krav til let og hurtigt Arbejde.

1878 blev alle de vigtigste Bygninger, undtagen den gamle Lade, ombygget. Grevskabet fik Tilladelse til at laane 125,000 Kr. af Fideikommisskapitalen, deraf skulde 35,000 Kr. anvendes til en ny Hestestald og Kostald og 90,000 Kr. til en ny Hovedbygning og Mejeri. Byggeriet blev en Del billigere end projekteret, idet der kunde anvendes en Mængde Tømmer fra de nedrevne Bygninger³¹.

1913 blev Hovedgaardene Knuthenlund og Bøllesminde samt Skovene Ugleholt, Bøllesmindes Hestehave og Dyrehave, ialt 604 Hektar, af Grevskabet Knuthenborg solgt til Mejeri-ejer J. P. H. Hansen for 680,000 Kr. Bøllesminde blev som nævnt straks videresolgt til Christen Højgaard. Efter Hansens Død 1938 blev Knuthenlund og Abed Mejeri overdraget Sønnen, Landbrugskandidat M. E. Hovmand Hansen for 818,500 Kr.³² Knuthenlund har nu 302 Hektar Ager og Eng og 188 Hektar Skov. Skoven Ugleholt er omtalt under Skovhuse. Den indeholder, som nævnt under Fortidsminder, et Par Stenaltergrave og udmærker sig især ved nogle kæmpe-mæssige Ege, der lykkeligt har overvundet enhver Lyst hos hidtidige Ejere til at gøre dem i Penge.

Fornylig er der paa tre store Gaarde i Landet foretaget videnskabelig Undersøgelse af Jordernes Indhold af Fosforsyre, Kali og Kalk. Paa Knuthenlund blev der taget 2750 Prøver, hvilket svarer til 11 Prøver pr. Hektar,

og Fosforsyreprøverne gav nogle højt interessante historiske Fingerpeg. Hvis man betegner Jordens normale Fosforsyreindhold med Tallet 4 a 6, visse Undersøgelserne, at Tallet paa enkelte begrænsede Pletter naaede op paa 50—70. Der er ingen Tvivl om, hvad disse store Tal fortæller: Der har paa disse Pletter staaet en Stald eller et Moddingssted, og Jordens fænomene Evne til at absorbere Fosforsyre, fortæller os derigennem, hvor de Bøndergaarde, som Knuthenlund for over 200 Aar siden slugte, har ligget. Resultatet er, at Brekorpe har ligget ca. 500 Meter Sydøst for Knuthenlund og Ugleholt lige saa langt Sydvest for Gaarden. Sidstnævnte Sted kaldes nu Høgholt, men det er ikke efter en By, men efter Skoven Høgholt, der laa til Brekorpes og Ugleholts Gaarde og var skyldsæt til 23 Svins Olden.³³

Kældernæs.

Jeg har ogsaa her min egen Tolkning af Navnet. Det blev tidligere, ja endnu saa sent som 1610 skrevet: Kiellenes; altsaa det samme som den gamle Stavemaade for Kilde. Stedets største Mærkværdighed er netop en Kilde, der ligger i den nu inddæmmede Vig ved Næsset, der skyder sig ud mellem Blans og Kældernæs. Hofman skriver 1774 i sit Supplement til Danske Atlas: »I en Eng ned til Stranden, hvor det salte Vand altid har sit Opløb, er en Kilde, som altid vælder op, lignende en Gryde, som staar paa Ilden og koger, og naar det salte Vand

kommer deri, flyder samme ovenpaa ligesom Fedt og vil ej blande sig mellem det ferske. Vandet skal være lige saa godt som det Roskilde Vand.«³¹ Nu, da Vigen er inddæmmet, kan Rigtigheden af Fænomenet med det salte Vand ikke konstateres; men Kildevældet er meget stærkt den Dag i Dag, det fryser aldrig til, og i streng Frost kan der staa som en svag Damp over Stedet. Slige Naturmærkværdigheder havde man allerede i Oldtiden et vaagent Øje for. Kilden ved Næsset har baade været bemærket og drøftet og har givet Stedet Navn: Kiellenæs, Vigen, hvor Kilden findes, hedder Kiellevig.

— 1610 havde Kældernæs 20 Gaarde, 2 Husmænd, men Haandværket var kun repræsenteret ved en Bødker. Synet over Svenskekrigens Skade frembyder den Sjældenhed, at 4 af Gaardene ingen Skade havde taget. Paa andre var Døre, Vinduer, Porte og Lofter borte og »ført til Møllerne for Nakskov«, en Gaard er »ganske ruineret« og én er helt øde, det samme gælder Smedehuset. 1685 var 10 af Gaardene ved Magt, 4 nogenledes, 2 forarmede, 2 øde. 1688 er der rettet op paa det; thi nu er der 21 Gaarde og 6 Husmænd.

Ottingen var delt i 4 Marker: Nørremark, Store og Lille Vestermark og Toftemark eller Næsmark. Ingen af Skiftenavnene ses bevarede. Under Kældernæs hører Smaaskovene tre Lunder.

Blans.

Steenstrup siger, at Navnet Blans er en Forkortelse af Blaænæs³⁵, og det lyder helt naturligt, eftersom den gamle lollandske Udtale af Navnet lød Blaans. Den gamle Udtale er jo ofte et sikkert Bevis for Skriftsprogets Forvanskning af Navne. De Gamle siger f. Eks., som rigtigt er, Thors og ikke Taars, Tillese og ikke Tillitze. Det er altsaa Næsset, der løber ud mellem Blans Vig og den nu inddæmmede Kielsvig, der har givet Stedet Navn. Næsset ender i den høje Skrænt Blanshoved, ved hvis Fod der, som omtalt under Fortidsminder, har været Stenalderbeboelse.

Vigen har sikkert lige fra Oldtiden været en søgt Baadehavn. For Stokke-
marke Sogn havde den gennem Aarhundreder stor Betydning, idet Sognets Privilegier ogsaa omfattede Ret til at udskibe Korn og Kvæg fra deres Sognehavn i Blans og sejle det bort, hvorved de kunde undgaa Købstæderne, hvor de fik for lidt for det.³⁰ Hvornaar denne Ret er berøvet dem, er ikke helt klart, men i Kommissionbetænkningen af 1685 beklager Kommissionærerne, at dette Privilegium er Sognet berøvet — uden at Sognet derfor fik det tilbage. Ordet Havn maa nu i denne Forbindelse ikke tages alt for højtideligt. Det betød som oftest kun et Sted, hvor Baadene kunde ligge nogenlunde i Sikkerhed; men Bolværker og den Slags var der ikke Tale om paa de Tider. Værerne maatte majsommeligt slæbes til eller fra Baadene paa Ryg eller Pram-

me, der var saa flade, at de kunde stages helt til Land. Mandtallet fra 1610 bærer ogsaa Præg af Havnens Betydning, idet der fandtes usædvanlig mange Haandværkere i den lille By, nemlig en Skræder, en Smed, 3 Møllere og saa »Christen Brændevin«, hvis Bestilling altsaa var Udskænkning. Baade Møllerne og Christen Brændevins Eksistens var sikkert baseret paa Havnen, hvor Bønderne saa ofte havde Ærinde.

Mandtallet opgiver iøvrigt, at der 1610 var 17 Gaarde og 8 Husmænd i Blans By. Svenskerne huserede her som andre Steder. Døre, Porte og Vinduer blev brændt, Lofter ført til Nakskov o. s. v. Tre Gaarde blev helt ødelagt. Det var Jørgen Bjørns, der var »ganske og aldeles afbrudt og borte; Tømmeret forbrændt der udi Byen af Rytterne«, Niels Clausens Gaard »ganske afbrudt og bortført«, Hans Jørgensens Gaard »udi lig Maade«. 1685 var Byen vist den mest

forarmede i Sognet, thi kun 1 Gaard var ved Magt, 3 var nogenledes, 13 var forarmede.

Blans Otting var kun delt i 3 Marker: Maglemosemark, Sønder- og Vestermark. Blandt Skifterne var Studtzholt Enge, hvis Navn er bevaret i Studtzholtegaard og Holte Eng, hvis Navn gaar igen i Huset Holten. Til Blans hørte ogsaa de to Stokkenæsgaarde, der altid nævntes særskilt i Matriklerne og opførtes som hørende til Stokkemark By. Hemmeligheden herved er det ikke lykkedes at opklare.

Indenfor Blans Byomraade ligger ca. Halvdelen af Skoven »Skifterne«, som hører under Knuthenborg, og tæt Nordøst i Smaalandsøen ligger den lille Ø Lindholm, som hører under Stokkemark Sogn, men tilhører Knuthenborg. Den er paa en halv Snes Hektar, hvoraf ca. Halvdelen er Skov. Der er kun et Hus paa Øen. Ellehammer foretog her sine allerførste Flyveforsøg.

Sognekommunen.

Det første Skridt mod kommunalt Selvstyre blev gjort med Forordningen af 13. August 1841 om Sogneforstanderskaber. Sognepræsten, den stedlige Retsbetjent og de Beboere af Sognet, der raadede over 32 Tdr. Hartkorn, var selvskrevne. Resten valgtes mellem Brugere af Ejendomme i Kommunen. I Stokkemark bestod Sogneforstanderskabet af 9 Medlemmer, hvoraf de 5 var selvskrevne og de 4

valgtes. Sogneforstanderskabet holdt sit første Møde den 4. Januar 1842. De 8 Sogneforstandere fik hver sit Distrikt (de gamle Ottinger), hvor de baade var Skoleforstandere og Fattigforstandere. Den niende havde forskellige andre Forretninger at varetage. Under Sogneforstanderskabets Møder blev Fattigvæsenets og Skolevæsenets Sager ført i hver sin Protokol og de øvrige Sager i en tredje.¹

Den 6. Juni 1867 traadte Landkommunalloven med Indførelsen af Sogneraad i Kraft. Sogneforstanderskabets sidste Møde i Stokkemarke holdtes den 19. December 1867, og den 11. Januar 1868 holdtes det første Sogneraadsmøde.²

I Sogneforstanderskabets sidste Regnskabsaar var Kommunens Udgifter omsat i Kroner: Fattigvæsenet 2260 Kr., Skolevæsenet 2724, Vejvæsenet 440 Kr. og andre Udgifter 472 Kr., ialt et Budget paa 5896 Kr.³ Udviklingen gennem de forløbne 70 Aar kendetegnes ved følgende Tal: 1938—39 var Budgettet paa 271,150 Kr. Den offentlige Forsorg, der er traadt i Stedet for Fattigvæsenet, androg 58,078 Kr., Skolevæsenet 27,340, Vejvæsenet 81,205 Kroner.

Indenfor Fattigvæsenet skelnede man 1842 mellem Hospitalet og Fattighuset. Hospital var gerne Betegnelsen for et Hus, rejst ved private Midler og tillagt forskellige Legater. Hospitalet i Stokkemarke rummede kun to smaa Stuer, én for Mænd og én for Kvinder, med et lille Køkken. Det laa udenfor Kirkemuren omtrent paa det Sted, hvor Genforeningsstenen nu staar; det var formodentlig det Hus, der 1737 omtales som rejst af Sognepræst Blicher. Forskellige mindre Legater var henlagt dertil. Det blev nedrevet 1903. — 1857 blev der bygget et nyt Fattighus, dér hvor Gartner Jørgensen nu boer, om det tidligere har ligget paa samme Sted, er ikke oplyst. Henimod Slutningen af forrige

Aarhundrede blev Fattighuset nedlagt, og Kommunen købte en Gaard paa ca. 27 Hektar og indrettede den som Fattiggaard. Ved Sociallovens Gennemførelse 1932 blev Fattiggaarden ophævet, og den drives nu som almindeligt Landbrug.

1916 opførtes et Alderdomshjem med Plads til 24 Aldersrentenydere, særskilt Sygeafdeling med 3 Stuer, hver paa 2 Senge, Lægeværelse og Bad, fast ansat Sygeplejerske og Lægetilsyn af Lægen i Stokkemarke. Sogneboere kan visse Dage faa Bad a 50 Øre.

Skolevæsenet omfattede 1842 tre Skoler — Stokkemarke, Abed og Kældernæs. Senere opførtes ogsaa en Skole i Blans. Endvidere havde man et vist Skolefællesskab med Østoftes Skole i Haulykke og Birkets Skole i Lindet. Skolen i Abed blev ombygget eller vel rettere udvidet 1836 for 250 Rigsdaler. 1865 var dens Børnetal steget til over 100, og der opførtes en ny Skole for 2279 Rigsdaler.⁴ Som et smukt Tidens Tegn fortjener at nævnes, at Sogneforstanderskabet 1843 foreslog at oprette en ugentlig Aftenskole i Abed for den konfirmerede Ungdom og fik Godsejer Jørgensen, Sølstedgaard, til at levere gratis Brændsel dertil. I Stedet for at udvide Skolen i Kældernæs, der baade var lille og gammel, byggede man en ny i Blans.

1903 blev hele Skolespørgsmaalet brændende paa Grund af Overfyldning. Der stilledes da Forslag om at bygge en ny, stor Skole i Kældernæs,

udvide i Stokkemærke og nedlægge Skolerne i Blans og Abed. Disse Planer strandede paa lokal Modstand de sidstnævnte Steder, og man søgte saa andre Udveje. 1905 opførte man en ny stor fireklassers Skole i Stokkemærke og byggede en toklasses Skole i Tjennemærke, som hidtil havde været henvist til at søge Abed, 1908 blev der bygget en ny Skole i Kældernæs og opført en Gymnastiksal ved Skolen i Blans.

1933 rejstes Skolespørgsmaalet paany paa Grund af Pladsmangel i Kældernæs; det blev afhjulpet ved en midlertidig Ordning, indtil hele Skolespørgsmaalet kunde tages op til samlet Løsning. 1934 blev Enelærerembedet i Abed ledigt, og for ikke at foregribe noget, ønskede man at betjene Embedet ved Vikar. Det blev tilladt paa Betingelse af, at der inden Udgangen af 1935 forelaa en ny samlet Skoleplan for hele Kommunen. Efter mange Forhandlinger, Møder og Undersøgelser naede man omsider til en

Plan, der blev godkendt 1936 og nu kun venter paa sin Realisation. Ifølge denne Plan skal Stokkemærke Skole udvides med et Klasseværelse og endnu et Andelærer-Embede. Abed Skoledistrikt lægges derefter ind under Stokkemærke, saaledes at dets ældre Børn henvises hertil, medens der ved Abed Skole ansættes en Lærerinde til Undervisning af de yngre, der her som i Stokkemærke faar Hverdagsundervisning. Tjennemærke Skoledistrikt skal paa samme Maade lægges under Stokkemærke, naar Enelærerembedet i Tjennemærke bliver ledigt. I 1937 udvidedes Kældernæs-skolen med et Klasseværelse og Plads til fornødne Særlokaler, og der ansattes en examineret Lærerinde. Dette forudsætter, at Blans Eneskolelærerembede nedlægges ved indtrædende Vakance og at Skolen bliver Forskole under Kældernæs. Den nye Skolelovs Krav om Centralisering og 24 Timers ugentlig Undervisning vil dermed være sket Fyldest. Udgifterne til disse

Antal og Størrelse af Ejendomme i Kommunen.

	Over 50 ha	20 -50 ha	10--20 ha	5 10 ha	1-5 ha	Under 1 ha	Ialt
Stokkemærke	1	24	5	17	23	118	188
Tjennemærke.....	1	12	7	8	23	15	61
Abed	1	6	2	3	7	28	47
Skovhuse	1	8	3	9	2	5	23
Saltvig.....	3	5	4	3	6	15	36
Kældernæs.....	0	8	12	7	10	44	81
Blans.....	0	8	6	16	18	42	86
	7	66	30	58	84	267	521

De under Sollestedgaard, Knuthenborg og Øllingsø hørende Skove er ikke medregnet i ovenstaaende Tal.

Stokkemarken Alderdomshjem.

Foranstaltninger vil løbe op mod et Par Hundredtusind Kroner.

Kommunens samlede Ejendoms skyld er 1939 ialt 9,649,400 Kr.

I Stokkemarken By anlagdes 1912 et Andels-Elektricitetsværk. Efter at dette var kommet ind under Elektricitetsforsyningen fra Maribo, blev Værket 1934 nedlagt og Ejendommen købt af Kommunen og indrettet til Administrationsbygning med stort Kommunekontor, stort brandsikret Arkiv, Mødesal, Bibliotek og Lokaler til teknisk Skoleundervisning for Sognet og de nærmeste Byer i Nabo-sognene.

Stokkemarken By blev kloakeret for faa Aar siden, og der anlagdes et Andelsvandværk. Samtidig blev Vejen gennem Byen, der efterhaanden laa højt over Bebyggelsen paa Siderne,

reguleret, sænket og belagt med Beton.

1889 opførtes et Forsamlingshus ved Stokkemarken Mose. Lokalerne blev hurtigt for smaa og utilfredsstillende, og efter at Kroen 1903 var flyttet ind til Byen, blev Møderne efterhaanden henlagt til den. Forholdene her var heller ikke tilfredsstillende, ikke mindst fordi Kroen stadig skiftede Ejer. 1937 dannede Beboerne et Aktieselskab og købte Kroen for 59,500 Kr.⁶, ombyggede og moderniserede Lokalerne, udvidede Arealet og anlagde en rummelig Parkeringsplads.

I Byen er Saftstation for Maribo Sukkerfabrik (den hørte oprindelig under Nakskov), Andelsmejeri opført 1889, Lægebolig, Bankfilialer, Jærnbane-station paa Maribo—Torrigranen m. m. Indenfor Byomraadet ligger

Hussamlingen Koblet, faa Hundrede Meter Øst for Byen.

Tjennemærke har indenfor sit Omraade Hussamlingen Lundejorden, hvis Navn formentlig stammer fra en forlængst nedlagt og udstykket Gaard. Løjet Gaarde hører som før nævnt ligeledes under Byomraadet.

I Aged oprettedes 1867 en Folkehøjskole, der gennem lange Tider havde ondt ved at klare sig. Et Forsøg paa at fortsætte den som Realskole lykkedes heller ikke, og 1903 blev Ejendommen lejet af De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger, der oprettede en Forsøgs- og Planteforædlingsstation. Under Forsøgsleder Westergaards Ledelse er her gennem Aarene opnaaet store, betydningsfulde Resultater ved Fremelskning af nye Kornsorter, navnlig Byg, der er kendt langt udenfor Landets Grænser og har gavnet Landbruget for Millioner af Kroner.

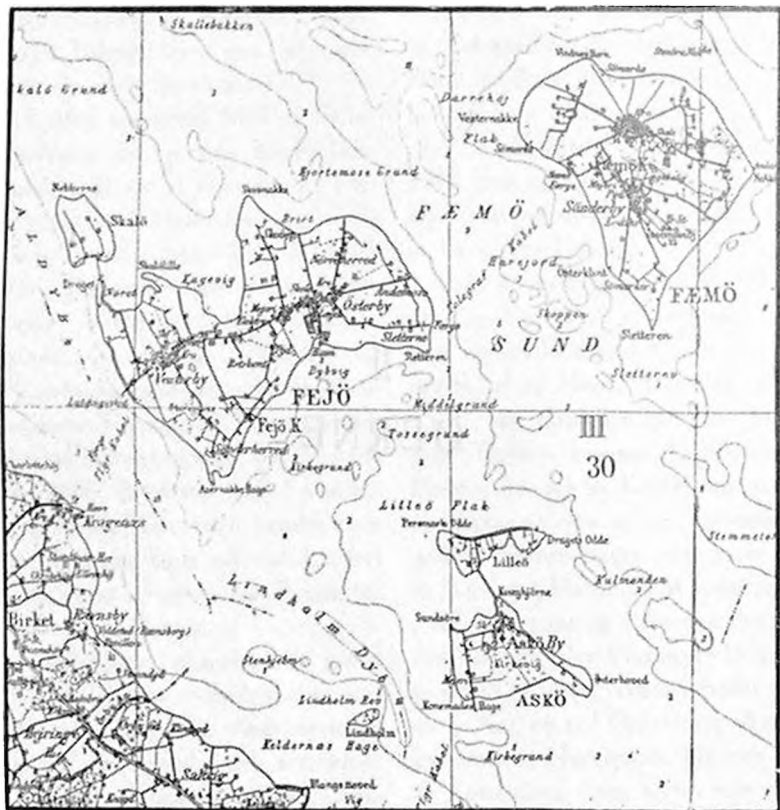
Aged Mejeri eksisterer nu kun i Navnet. Det var et Fællesmejeri, hvis Oprettelse ligger før Andelsmejeriet, der tilsidst gjorde det overflødig. Ejendommen drives nu som Landbrug.

Paa Skovhus Byomraade ligger Hussamlingerne Gallelose paa Sognets yderste vestlige Grænse og ved Bøllesminde Hestehave Nisselose, der dog kun omfatter et Par Ejendomme.

Kældernæs har Bankfilial, Mølle, Købmandshandel med mere. Tæt Nord for Byen ligger Kjelsvig, som Knuthenborg i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede lod inddæmme, 1918 blev den overtaget af et Interessentskab og ejes og bruges som Eng af Omegnens Gaarde.

Blans er mest kendt for sin Havn, der dog kun er af nyere Dato, hvis man opfatter Udtrykket som Nutidsbegreb af en Havn. Den laa indtil 1921 i den Skikkelse, hvori den havde gjort Tjeneste gennem Aarhundreder. Nævnte Aar rejstes Kravet om en Fiskerihavn, og efter at man gennem de gængse Forhandlinger var naaet til, at Staten tog Halvdelen af Udgifterne, Amt, Kommune og Beboerne den anden Halvdel, blev Planen 1926 realiseret. 1930 blev Havnen udvidet med en ny Kaj, og ved Opfyldning skabtes en rummelig Havneplads. Havnen ejes af Kommunen, men styres som selvejende Institution.

II
ØERNE

Generalstabskort over Öerne.

Hvad Fejø, Femø og Askø har fælles.

ØERNE er paa Lolland Fællesbetegnelse for Fejø, Femø og Askø; men ogsaa kun for dem. Skalø og Lilleø er nu landfast med henholdsvis Fejø og Askø, hvorimod Vejrø, der kommunalt hører under Fejø, i dobbelt Forstand ligger udenfor det hele og ofte bliver glemt. De to Smaaøer Raagø og Lindholm tæller overhovedet ikke med under Dagligbegrebet Øerne. Ogsaa i historisk og administrativ Henseende danner Fejø, Femø og Askø et intimt Fællesskab med Udelukkelse af alle andre. Denne Samhørighed gør det, naar der skal skrives om Øerne, naturligt, at man først tager det, der er fælles for dem, og derefter behandler hver af Øernes specielle Historie og Forhold for sig.

*

— Indtil 1524 hørte Øerne under Ravensborg Lehn og blev altsaa, som naturligt var, henregnet til Lolland. Nævnte Aar fik Frederik I's Dronning Falster og Øerne udlagt som Livgeding (Enkepension). Øerne blev derved lagt under Nykøbing Lehn¹, og dette Forhold ændredes ikke, da Enkedronningerne senere fik alt Krongodset paa Lolland-Falster som Livgeding. Lehnene blev til Amter, men Øerne vedblev lige til 1803 at høre under Nykøbing Amt. Det voldte

Øboerne meget Besvær. De maatte f. Eks. lige til 1766 — da de købte deres Jorder af Kronen — levere deres Landgildekorn i Nykøbing. I Kommissionsakterne af 1685 hedder det f. Eks., at det volder Bønderne meget Besvær at sejle deres Landgildekorn til Nykøbing, og at det vilde være dem en stor Lettelse at levere det paa Kronens Magasiner i Bandholm, hvilket Kommissionen meget anbefaler². Alligevel skete der ingen Forandring i dette Forhold. Ja længe efter, at Nykøbing Amt var ophævet, maatte Øboerne betale deres Skat i Nykøbing, endnu saa sent som 1844 fik de Afslag paa et Andragende om at maatte betale paa Amtstuen i Maribo i Stedet for paa Filialen i Nykøbing³.

*

Øboerne var alle Dage betydeligt friere stillet end deres Standsfæller paa Lolland. Kronens Bønder baade paa Lolland og Øerne blev jo ikke saa stærkt misbrugte som Herremændenes. Men Bønderne paa Øerne havde yderligere det forud for deres Fæller paa Lolland, at deres isolerede Beliggenhed i Smaalandsøhavet sikrede dem mod det Misbrug til Hoveriarbejde, som ogsaa Kronens Bønder ofte succedede under; de kunde jo ikke komme frem hverken med Hest eller Vogn,

og deres Hoveriarbejde indskrænkede sig derfor til lidt Sejlads med Brænde og andet i Kronens Ærinde. Født Sømand var alle Øboerne, saa Sejl og Aarer faldt dem let i Haanden. De var klar over den Fordel, Beliggenheden saaledes ydede dem, og derfor sørgede de allerede under Frederik I. for at faa slaet den fast som et Privilegium. I Kongebrevet herom hed det, at Indbyggerne paa Fejø, Femø og Askø ikke maa besværes med mere Landgilde end Skik har været fra gammel Tid, og Bondesønner, som er født dér, maa ikke tvinges til at flytte bort; men naar de selv vil flytte, skal de bo paa Kronens Gods i Nykøbing Lehn. 1557 var Femøes Privilegier bortkommet, og Lehnsmanden i Nykøbing, Jørgen Brahe, vilde saa gøre Indgreb i Femøboernes Rettigheder. De fik da et Tingsvidne paa, at de havde samme Rettigheder som Fejø, hvis Privilegier var bevaret, og de vandt den Sag, de havde anlagt mod Lehnsmanden, hvorefter Kongen stadfæstede deres Privilegier.⁴

*

Et andet Privilegium, givet af Christian III. 1550, sikrede Øboerne fri Handel paa Tyskland. Brevet lød: Eftersom Fejø, Femø og Askø ligger langt fra Landet, og det er Indbyggerne til stort Besvær, at de skal købe deres Humle, Salt og andet i Købstæderne, tillades det dem med deres Skuder at sejle til Tyskland med deres hjemmeavlede Kvæg og Korn (dog ikke naar der er Udførselsforbud) og dér købe Humle, Salt, Staal, Jærn

og andet, de behøver til deres eget Ophold; men de maa ikke drive Handel med det, de saaledes har købt. Dette skal gælde, indtil Kongen anderledes siger. Det lykkedes at faa stadfæstet Privilegiet 1560 af Frederik II., 1599 af Christian IV. og 1648 af Frederik III. Da mange Købstadprivilegier efter Svenskekrigen blev udvidede (Nakskov blev f. Eks. Stabelsted), maa Øernes Frihandelsprivilegium være ophævet; thi 1699 androg de forgæves om at faa det tidligere Privilegium genindført.⁵

Selv om det var ulovligt og farefuldt, drev Øboerne ligefuldt den gamle Handel paa Tyskland og løb den deraf følgende store Risiko. 1748 klages der f. Eks. over, at Øboerne begaar stor Toldsvig, idet de med Skibe paa 250 Tønders Størrelse lister sig udenom Toldvæsenet og handler paa Tyskland, hvilket foraarsager, at der sjældent kommer nogen fra Øerne til Købstæderne for at handle⁶. Ogsaa andre Fiduser prøvede de. Det var jo kun Købstadmændene, der havde Lov at drive Handel, men man kunde godt faa Borgerskab i Byen, selv om man boede paa Landet, naar man blot betalte Skat til Byen som Borger, og man havde dermed Ret til at faa sine Skibe toldklarerede i Bandholm. Øboerne fandt saa paa at løse Borgerskab i Maribo og faa toldklareret i Bandholm, men da de »glemte« at betale Skatten, gik det jo ikke længe, før Trafiken blev opdaget og standset.⁷

*

Om et andet af Øboernes Privile-

gier — der ganske vist var uskrevet, men hævdvunden — herskede der i Begyndelsen af 1700-Aarene stort Røre. Det drejede sig om Militær-tjenesten. Gennem alle Tider var Øernes tjenesteplichtige Mandskab anvendt paa Flaaden og ikke i Landstaten, men i 1699 udskrev man pludselig Øboerne til Tjeneste i Landmilitæsen. De protesterede, og da det ikke hjalp, rømte de Unge fra Øerne, før Sessionens Afholdelse. En i 1700 nedsat Kommissison til Undersøgelse af Krongodset udtaler herom, at skønt der kun skulde udskrives 38 Soldater fra de tre Øer, rømte før Sessionen 46 af det unge Mandskab. Øboerne har nu tilstillet Kongen et Andragende om at blive uskrevet til Flaaden i Stedet for Landmilitæsen. Kommissiionen anbefaler Andragendet, Kommissiionen tilføjer, at Landmilitæsen ingenlunde er den ringe Byrde, Militæret vil gøre den til; thi nylig maatte Folkene fra Øerne møde til Mønstring i Ringsted, og det tog med Hen- og Hjemrejse 16 Dage⁸. Amtmanden anbefalede, og Kongen bevilgede tildels Andragendet, idet han fritog dem for at bruges i Landmilitæsen udenfor Øerne. Derimod skulde de eksercere hjemme hver paa sin Ø til dens Forsvar; men naar de udskreves til Krigstjeneste, skulde det være paa Flaaden⁹. Det var kun en halv Sejr, og den blev ikke respekteret af de militære Autoriteter, der ikke alene lod al Eksercits foregaa paa Fejø, men ogsaa under et og andet Paaskud kommanderede Øboerne udenøs. Den hele

Affære affødte for Birkedommeren en Tragedie, der endte med Fængsel og Død, men derom senere.

*

Øerne var fra gammel Tid Krongods, men Bønderne ejede selv Bygningerne; det var kun Jorden, de havde i Fæste af Kronen. Det medførte bl. a., at Bønderne kunde sælge eller afstaa deres Gaarde, hvilket jo var utænkeligt de Steder, hvor Godsbesidderne ejede baade Jord og Bygninger.

1718—19 oprettede Kongen de saakaldte Rytterdistrikter af en Del af Krongodset. Meningen var, at Rytterregimenterne fremtidig skulde underholdes af Ryttergodset. Hele Falster og en Del af Østlolland blev Ryttergods, og da Øerne hørte under Nykøbing Amt, blev de henlagt under Falsters Rytterdistrikt.

Virkningerne af Svenskekrigens Udplyndringer strakte sig helt ud over Aarhundredskiftet, og dertil kom, at opimod Midten af 1700-Aarene var Misvækst en stadig gentaget Ulykke. 1725 fik Øerne som Gave 132 Tdr. Byg til Udsæd paa Grund af Misvæksten i 1724, og 1726 hedder det, at der er »stor Misvækst og slet Tilstand« paa Øerne. 1727 fik de udleveret 321 Tdr. Byg og 150 Tdr. Ærter til Udsæd. Det var kun Laan og skulde tilbagebetales efter Høst; men Forholdet var i alle de følgende Aar ikke bedre: Naar Laanekornet var betalt — med den Ekstraskæppe pr. Tønde, som udgjorde Renten — og Vinteren gaaet, var baade Lo og Lofter tomme. I en Aarræk-

ke derefter var det Regel, at Øboerne skulde have Laanekorn i vekslende Mængder. 1741 naaede man op paa 370 Tdr. Byg. 1742 hedder det, at Øboernes Korn har lidt stor Skade, saa de faar eftergivet 349 Tdr. Laane- og Landgildekorn¹⁰.

I alle disse kornfattige Aar var Skatterestancerne store, i 1740 udgjorde de f. Eks. 1530 Rigsdaler for alle Øerne. Saa gaar det bedre en Tid lang, og 1765 kan Amtmanden endog indberette, at Beboerne paa Øerne er i langt bedre Omstændigheder end tilforn og svarer de kgl. Skatter og Afgifter prompte.¹¹ Saa gaar det atter stærkt nedad Bakke, og Grunden her- til er den ellers saa glædelige Kend- gerning, at Bønderne bliver Selvejere.

Staten var ikke mindre fattig end Bønderne, og 1763 var Finans- nøden saa stor, at man besluttede at bortsælge det meste af Krongodset for at faa Penge i den tomme Kasse. Ryttergodset skulde først holde for og derunder Øerne. Bønderne paa Øerne ejede som før nævnt selv Husene og Besætningerne paa Gaardene, hvor- imod Bønderne paa Falster ikke ejede nogen af Delene. Da Øboerne erfarede, at Godset skulde sælges ved Auk- tion, indgik de 1765 med et Andra- gende om, at deres Gaarde ikke blev sat til Auktion grundet paa deres Ejendomsret. I Rentekammeret var man slet ikke klar over dette Forhold og forlangte det nærmere undersøgt, men Øboerne havde let ved at bevise deres Ejendomsret til Bygninger og Besætning, og Regeringen gik saa med

til at prøve Godset solgt uden Auk- tion.¹² Det affødte først en alvorlig Forskrækkelse. Bønderne havde be- løant deres Huse, Besætninger og Ind- bo hos Købmænd og andre, og da det rygtedes, at Gaardene skulde sælges, opsagde Kreditorerne alle som én de- res Prioriteter af Frygt for, at de skul- de blive rykket ned under Kronens Tilgodehavende. Øboerne gik for- skrækket til Autoriteterne og blev hurtigt beroliget med skriftligt Til- sagn om, at Kronen ikke skulde have nogen Prioritet for den Del af Købe- summen, der blev staaende; det var til- strækkeligt, at de 4 pCt. Rente, som skulde svares aarlig, blev sidestillet med kgl. Skatter og altsaa gik forud for alle andre »løse« Fordringer¹³, og dermed erklærede Kreditorerne sig tilfreds.

Var Rentekammeret i Vildrede om Ejendomsretten, saa var Bønderne det ikke mindre; de troede, at de ogsaa ejede Jorden og havde handlet med Ejendommene ved Arv og Salg, som om de havde den fulde Ejendomsret; men de blev snart overbevist om denne sørgelige Vildfarelse. De bød saa 25 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn for Fejo og Femø og 20 for Askø; men undlod ikke samtidig at beklage sig over den skrækelige Opdagelse. »Gud véd, det er for os med Hustruer og Børn en højst beklagelig Tildragelse, at vi, som dyrt har købt vore Gaarde og Grunde, skal anden Gang købe samme, som for mange, ja de fleste, vil foraarsage yderligere Ruin.«¹⁴ Denne Klage gjorde naturligvis ikke større Indtryk,

saa meget mindre som den tilbudte Pris var meget lav.

Kommissionen, der skulde ordne Afhændelsen af Godset, betegnede i sin Erklæring den budte Betaling som saa ringe, at det blev en i finansiell Henseende daarlig Forretning for Kronen, men mente af mange Grunde alligevel at maatte indstille til Kongen at approbere Budet. For det første var der Bøndernes Ejendomsret til Huse og Besætning. Begge Dele var pantsat, og skulde Jorderne gaa over paa andre Hænder, kunde det let medføre, at de blev øde — d. v. s. uden Bygning og Besætning —, hvorved ikke alene Landgilden, men ogsaa Skatterne kunde staa i Fare for at tabes. Den budte Købesum androg for alle Øerne 18,250 Rigsdaler, hvilket med en aarlig Rente paa 4 pCt. gav 730 Rigsdaler. Den aarlige Indtægt, man med de nuværende maadelige Kornpriser kunde have af Øerne, var 715 Rigsdaler; men da Naturalierne utvivlsomt vilde stige i Værdi og Pengene falde, var det helt imod Kancelliets Principper at sælge til saadanne Priser. Alligevel maatte Kommissionen under Henviisning til de anførte specielle Grunde anbefale at modtage det gjorte Bud, saa meget mere, som Kongen for Salget af Godserne havde opstillet den Regel at gøre det muligt for Bønderne at blive Selvejere og »dermed give Agerdyrkningen og Folkeforfremmelsen nye Drivfjeder«.

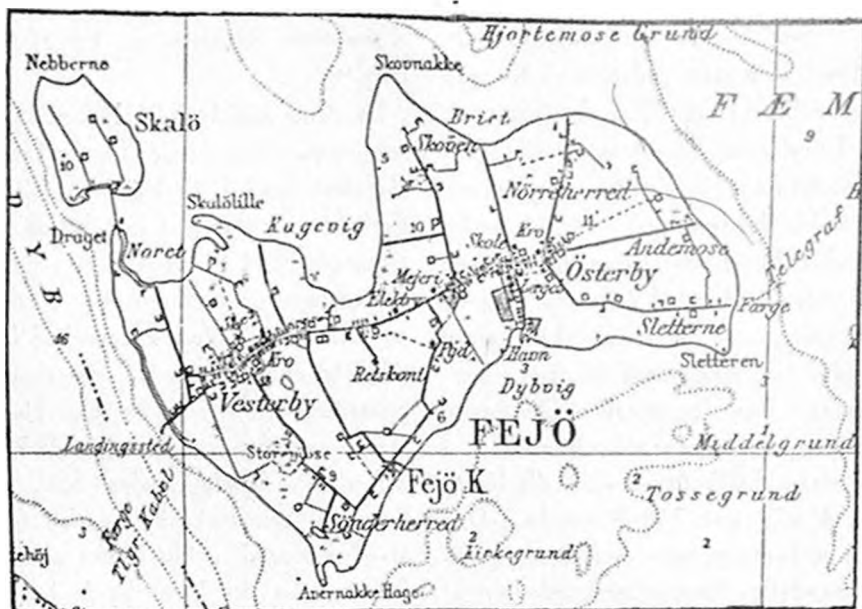
Rentekammeret indstillede derefter Salgets Godkendelse til Kongens Approbation, og denne blev givet 2. Sep-

tember 1766.¹⁵ Paa Falster, hvor Kronen jo ogsaa ejede Gaardenes Bygninger, laa Salgsprisen betydeligt højere. Paa Hasselø laa den helt op paa 80 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn, i Virket var den 75, paa Bøtø 65, i Ravnø 51, i Alstrup 40 og i Sønder Kirkeby 36 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn.¹⁶

Bønderne skulde ifølge Købevilkårene ogsaa betale for de Grunde, Husmændene havde, og bagefter afvikle Forholdet til dem. Det gav Anledning til megen Strid. Husmændene syntes, Gaardmændene forlangte for meget, og disse syntes Husmændene bød for lidt. Det endte saa med, at Rentekammeret fastsatte Prisen, og at de Husmænd, som ikke kunde eller vilde købe, skulde betale Bonden Skat af Grunden; den saakaldte Fagskat (en vis Takst pr. Fag Hus) efter samme Regler, som det hidtil havde betalt Kronen.¹⁷

Bønderne skulde naturligvis skaffe alle Pengene til den halve Købesum og svare Renter af det hele, og det kneb dem i mange Aar meget haardt. Skatterestancerne var derfor i de følgende Aar meget store, og selv om der nu og da blev givet et lille Afslag i Ekstraskatterne, hjalp det ikke stort. Et Forsøg paa at inddrive Skatterne ved Udlæg i Gaarde og Huse hjalp heller ikke¹⁸; thi naar de skulde sælges ved Auktion, var der ingen til at byde, der var Folk nok, men der faldt ikke et eneste Bud — et Sammenhold, der stadig stod sin Prøve, enten det saa drejede sig om Huse eller Indbo.

FEJØ SOGN

Generalstabskort over Fejø.

SOGNET bestaar af Øerre Fejø, Skalø og Vejrø. Øerne er lavtliggende og frugtbare; deres højeste Punkt er Bibjerg i Vesterby, 18 Meter over dagligt Vande. Fejø er, som Kortet viser, af en meget uregelmæssig Form. Et bugtet Engdrag, der gaar fra Kagevig i Nord til Dybvig i Syd, har formentlig i Oldtiden været sejlbær og delt Øen i to Dele. Paa Sydlandet ligger Storemose, der maaler 30 Hektar og danner en mægtig Sivskov fuld af dybe Huller efter tidligere Tiders Tørveskæring. Den allersydligste Spids

dannes af Avernakke Enge, hvor Avernakke Aa danner en lille Indsø, der ved Højvande stiger ind over de nærmeste Enge. Hver Gaard i Vesterby har her sit Areal, og det samme er Tilfældet i Storemose. Fra Sydspidsen strækker Avernakke Hage sig langt ud i Havet. Paa Østsiden ved den sydlige Spids af Sletterne løber ligeledes en Grund, »Sletteren: langt ud i Farvandet. Paa Østlandet ligger den nu helt tilgroede Andemose, adskilt fra Havet ved en lille sandet Højdyrg. Ogsaa i denne Mose har der tidligere været Tørveskær, og

Tørvæn fortsætter langt ud fra Kysten. Efter hvad J. H. Larsen meddeler i sin lille Bog om Lolland-Falster 1833, fandtes der ogsaa udenfor Nordkysten Tørvdannelse under Havfladen, som Bevis for, at Øen oprindelig har været betydelig større. Fejøs eneste »Skov« omfatter kun faa Skæpper Land plantet ved Gaarden »Kuldsminde«; men tidligere har Øen været rig paa Skov. Mindet herom er bevaret i Navnet Skoven for den mod Nord fremspringende Del af Øen, der ender i Skovnakke. Fra Skoven er en smuk Udsigt over Skalø, Raagø og videre ud.

Fejø har i den senere Tid i nogen Maade skiftet Karakter. Frugthaverne breder sig mere og mere over Øen og frembyder i Blomstrings- og Frugtommodningstiden et pragtfuldt Skue, der paa disse Tider fremkalder et usædvanligt Turistbesøg, særlig fra Lolland. Der beplantes stadig større Arealer med Frugttræer, der i de yngre Aar maa dele Muldens Safter med Sukkerroerne, som danner et Hav af grønne Blade om de unge Træer. Ogsaa paa Markhegnings Omraade er den nye Tid rykket ind; de gamle Risgærder blev først erstattet med Pigtraad, og nu forsvinder ogsaa den til Fordel for en glat Traad med en svag elektrisk Strøm. Et Par Pinde i Jorden til at bære Traaden, og Hegnet er færdigt; har Dyrene en Gang været i Berøring med Traaden og faaet det lille elektriske Stød, holder de sig derefter i ærbødig Afstand. Ogsaa de gamle Pilehegn forsvinder mere og mere.

Hist og her kan man se Fortid og Fremtid repræsenteret paa samme Vej; paa dens ene Side en Række af de gamle graadige Pile og paa den anden Side en Række Frugttræer.

Fejøs interessanteste Punkt er Partiet ud mod Skalø. Den haarde Sø, som under Nordveststorm gaar gennem Raagø Sund, rammer Fejøs nordvestlige Udløber, den smalle 3—4 Meter høje Arm, der hedder Draget, og æder væk af dens Skrænter. Indenfor Draget ligger det grundede Nor, der paa den anden Side begrænses af Halvøen Skælø Lille.

Mellem Skalø og Fejø ligger et grundet Vand, der paa Generalstabens store Kort betegnes »Ninista«. Det er fyldt af store Sten, der er sat herind af Isen. Under Lavvande er hele Arealet tørlagt, og i tidligere Tid maatte man, naar man skulde over til Øen, rette sin Færd efter Vandstanden. 1869 blev der bygget en lav Vejdæmning mellem de to Øer; men den oversvømmes ved Højvande. Skaløs Sydvestkyst danner en 6—10 Meter høj Klint, der ligger stærkt udsat mod den barske Nordvestsø, der æder væk af Klinten og efterlader en stenet Strand. Fra Klinten har man en pragtfuld Udsigt over Farvandet og Øerne. Øens øvrige Kyster er flade. Øens nordvestlige Hjørne hedder Nebberne, der fortsætter som et Rev langt ud fra Kysten.

Vejrø ligger langt afsides ude i Smaalands havet, ca. 8 Kilometer fra Fejø.

Østerby Mølle lankeret af blomstrende Frugttræer.

Foto Voersaa.

Fortidsminder.

Der synes ikke at have været nogen Oldtidsgrave paa Fejø. Paa Sydsiden af Skalo har derimod været en Langdysse, og der er gjort flere Fund af Oldsager, der viser, at Øen har været beboet i Stenalderen. Fejø har næppe faaet nogen Bebyggelse før i Bronzealderen. Fra den yngre Jernalder (Vikingetiden) har der været to nu udslettede Voldsteder. Det ene kaldtes *Barfred* og laa tæt Øst for den nuværende Havn, i Østerby. Det var mod Landsiden omgivet af en Grav, og Midterpartiet var ca. 8 Meter højt. Det andet hed *Dragsbjerg* og laa ud mod Vestkanten af den udspringende Del af Øen, der hedder Skoven; det var omgivet af Grave og Volde. Begge Voldsteder er nu helt udjævnede.

Sølvbægeret fra Fejø i Nationalmuseet.

Paa Østerby Mark, Mtrnr. 49, blev for ca. 70 Aar siden oplojet et Sølvbæger med fem mindre Bægere indeni. Finderen, Gaardejer Rasmus Pedersen, solgte sit Fund for 43 Rigsdaler til en Guldsmid i Maribo

i Stedet for at indsende det til Nationalmuseet. Birkedommer Knudsen fik Nys om Sagen og foranledigede, at Fundet blev indsendt til Nationalmuseet, der betalte dets Sølvværdi med 55 Rigsdaler. Vægten var 50½ Lod. Bægeret stammer fra Tiden omkring 750, det er ca. 10 cm højt og Bredten paa Midten er ca. 12 cm. Det bærer Spor af langvarigt Slid og Reparationer i Oldtiden. Det er et meget kunstfærdigt Arbejde, delvis forgyldt indvendig og paa Ydersiden prydet med Ornamentter af sammensnordede Slinger, der omslutter Felten i to Rækker, hvori med Niello*) er indlagt afvekslende et Træ, Fugle (Høg og Ørn) eller et katteligende Dyr, der bider sig selv i Halen, samt forskellige Ornamentter. Selv paa en ganske smal Rand nede ved Foden ses et mindre Træ, gentaget helt rundt om med mellemstaaende Ornamentter. Indeni det store Bæger laa som nævnt fem smaa Drikkebægere (Tumlinger). Det ene gik itu ved Optagelsen og er bortkommet. De er lave med afrundet Bund og let udfaldende Rand, hvorunder er indridset et Trekantmonster. De stammer antagelig fra Tiden omkring Aar 1000 og er altsaa 2—300 Aar yngre end Bægeret.¹ — Fundet blev gjort paa flad Mark og er formentlig et saakaldt Votivfund, d. v. z.

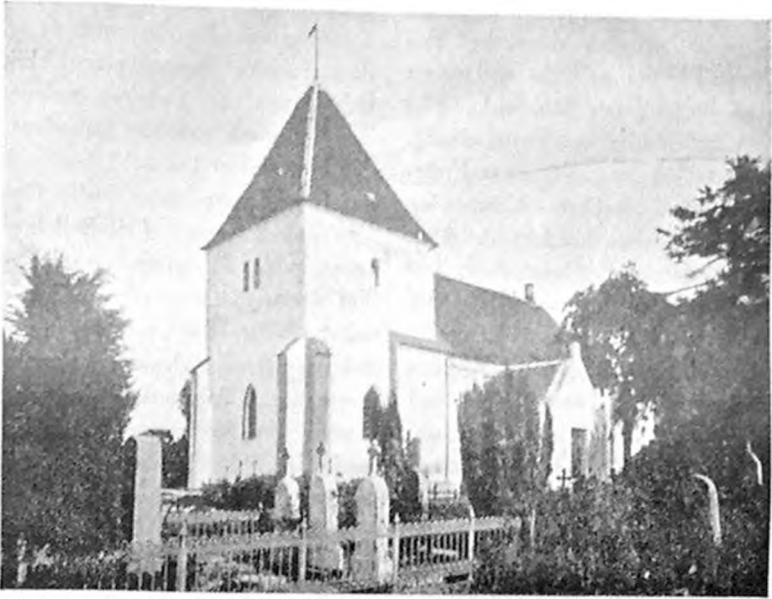
*) Niello er en Blanding af Sølv, Kobber og Bly. Det hældes i smeltet Tilstand i de Fordybninger, der skal fyldes, og giver efter Pole-ring et blankt, sort og haardt Indlæg.

et Offer til Guderne, anbragt i Moser eller paa andre utilgængelige Steder.

1673 blev der i »Østerskov« (det, der nu kaldes Skoven), gjort et betydeligt Møntfund. Den 3. Februar fandt en Kone nogle Mønter, et Sted, hvor en Græstørv var sparket løs. Hendes Mand leverede dem til Christen Smed, som lod dem gaa videre til Amtmand Cornelius Lerche paa Nielstrup. Rygtet om Fundet lokkede forskellige Folk ud at grave efter »Skatten« ved Hjælp af Knive, Stokke og lignende, og Skattegravelysten ogedes ved, at der stadig blev fundet Mønter. Det største Fund gjordes den 12. Februar, og kort efter var Stedet saa gennemrodet, at der ikke kunde findes mere. Den undersøgte Plet var

paa ca. 4 Kvadrat-Meter. Der fandtes ialt 7—800 Mønter med en samlet Vægt af 800 Gram. Det hele blev sendt ind til Enkedronning Sofie Amalie — de var jo fundet paa hendes Livgedings Jord —, og hun lod det gaa i Smeltediglen for at faa Sølvets omsat i Penge. Nogle enkelte Mønter forærede hun sin Livlæge, og de blev heldigvis bevarede. Den ene Mønt er fra Kejser Conrad II (ca. 1024), og to er fra Knud den Store.² Her er der næppe Tale om et Votivfund, men snarere om en Skat, der er skjult i Ufredstider, eller Tyvekoster. Hvorom alting er, saa er den, som har ejet Skatten, blevet forhindret i at hente den.

FEJØ KIRKE.

KIRKEN ligger ensomt ved Stranden, fjernt fra Øens to Byer og fra Præstegaarden. Man har gættet paa, at denne Beliggenhed nær Stranden og en god Ankerplads skulde være valgt af Hensyn til Annekserne Femø og Askø, der i Middelalderen var henvist til at søge Fejø Kirke. Om dette er rigtigt eller urigtigt, faar staa uafgjort, men paa Femø, hvor et saadant Hensyn ikke kan gøres gældende, ligger Kirken ogsaa nær Stranden i god Afstand fra Øens to Byer.

Kirkebygningen.

Fejø Kirke hører formentlig til den Række af lollandske Kirker, der er bygget i det 13. Aarhundredes sidste Halvdel. Den er for Korets og Skibets Vedkommende opført i romansk Stil med flade Lofter og rundbuede Vinduer. Taarn og Vaabehus er langt yngre. Kirken er opført af røde Munkesten paa Granitsokkel. Koret er prydet med en rundbuet Konsolfrise under et Tandsnitsbaand. Skibets Vestgavl har haft samme Frise, der

nu ses, naar man kommer op paa Taarnloftet. Skibets Nord- og Sydside har kun faaet en Gesims, bestaaende af et stort trappeformet Tandsnit. I Korets Østgavl ses endnu tre Nicher efter de oprindelige rundbuede Vinduer. Taarnet har ingen Murpyrdelser. Kampestenene naar sine Steder højt op i Murværket. Paa Sydsiden har det en Pille med muret Trappe op til første Stokværk. Paa Korets Sydside er en Præsteindgang, hvis Portal sidder i et svagt Fremspring med Kamtakker. Korets og Skibets oprindelige Vinduer blev i sin Tid erstattet med meget store, tredelte Jærnvinduer, som i 1923 blev ombyttet med de nuværende smalle Vinduer, der passer godt til Kirkens Arkitektur. Kun i Taarnets Vestgavl er et af de store Vinduer bevaret. Taarnet og Vaabehuset har fladt Loft, hvorimod Koret er overhvelvet. Indgangen er gennem Vaabehuset, hvorfra en spidsbuet Portal fører ind i Skibet, Taarnrummet er ved en stor Rundbue forenet med Skibet. 1923 fik Kirken indlagt Varmeapparat.

*

Ved Reformationen blev Fejø Kirke — som alle andre — overtaget af Staten. 1687 blev dens Kirketiende overladt Fyns Bispestol, hvis daværende Indehaver, Biskop Kingo, forpligtede sig til at holde Kirken vedlige. Med denne Vedligeholdelse var det saa som saa, og det gav efter Kingos Død Anledning til stor Strid.*)

*) Se herom Side 20 under Stokke-
marke Kirke.

Det maa dog tilføjes, at Kronen selv ikke havde været alt for ivrig i Varetagelsen af sin Vedligeholdelsespligt. Et Kirkesynd kort efter Bispens Overtagelse fastslog, at Stolene trængte haardt til Reparation, og at der i Taarnet skulde indsættes 4 nye Egebjælker, hver paa 24 Alens Længde. Samtidig ankedes der over, at Ungdommen ofte »begaar stor Usikkerhed paa et Pulpitur neden udi Taarnet«, saa det var fornødent, at det blev flyttet ind i Kirken¹, hvor det kunde være under bedre Opsyn. »Pulpituret« var en af de Balkoner — ogsaa kaldet »Lægtene« —, som i sin Tid almindelig misprydede Kirken og vel gav bedre Plads, men ogsaa gjorde Siddepladserne nedenunder skumle og uhyggelige. Pulpituret, der var udskaaret i en Række rundbuede Felter med kirkelige Portrætter og Bibelsprog, er forlængst fjernet. Et Stykke af det opbevares paa Stiftsmuseet. 1694—95 foretoges en større Reparation, der kostede 289 Rigsdaler, der toges af Kirketiende, saa Kirken kom til at skyldte Bispem 209 Rigsdaler.² Helt ladet Kirken passe sig selv har Kingo altsaa ikke; men det Eksempel, Kronen har givet, kan jo ikke have animeret ham i større Grad, og i hans senere Aar har han aabenbart taget sig Vedligeholdelsespligten betydeligt lettere. De efterfølgende Biskopper paa Fyns Bispestol — hvorunder Loll.-Falst. hørte — var ingenlunde bedre end Kingo. 1727 fik f. Eks. Biskop Lodberg Brev fra Amtmanden med Klage over Kirkens Til-

stand. Den hele Reparation, Bispen havde ladet foretage, var ikke nær tilstrækkelig, og, hedder det videre, der har i mangfoldige Aar ingen Klokke været i Kirken, saa Folk maa søge til Gudstjenesten paa eget Beram; somme kommer meget for tidligt, og somme meget for sent. Kirken bør derfor igen have en Klokke. I Kirkesynet 1740 nævnes ikke Klokkemangelen, saa den maa altsaa være afhjulpet i Mellemtiden. 1759 foreslaar Kirkesynet, at Kvindeindgangen tilmures; den bruges ikke mere og giver Træk i Kirken. Samme Syn beordrer indsat 6 Fag nye Vinduer, 65 Tommer brede og 3 Alen høje.³ Det maa vel saa være disse Vinduer, der er kasseret 1923.

Kirkeinventaret.

I Taarnet hænger en Klokke, der er støbt af Gamst og Lund 1845. Om det er den gamle Klokke, der er omstøbt, vides ikke; er det Tilfældet, maa det være fjerde Gang; thi 1587 hedder det, at den Klokke, som Michel Westphal i Rostock nu har »støbt anden Gang« (altsaa omstøbt), vejer 5½ Skippund og 21 Pund*). Den kostede 117 Daler. Alle Gaarde paa Fejø og Vejro skulde heraf udrede hver 5½ Mark. Husmænd og Haandværkere tilsammen 14 Daler og Kirken selv 6 Daler og 3 Mark.⁴ I Begyndelsen af 1700-Aarene er Klokken saa, som ovenfor nævnt, atter

revnet og omstøbt, og 1845 har det igen været galt med den.

Nede i Taarnrummet staar et Orgel, der 1884 er skænket af Øens Beboere. Det er for lille til det forholdsvise store Kirkerum, og der er derfor Planer om at faa det erstattet med et større. Det vil koste ca. 10,000 Kr., hvoraf man foreløbig kun raader over 2300 Kr., de fleste af dem er indkommet ved en Bazar for nogle Aar siden. Der er altsaa langt igen, inden man naar de 10,000.

Paa Skibets Nordvæg lige overfor Indgangen hænger et Epitafium med Maleri af Sognepræsten Hans Christophersen Brun med hans Hustru Maren Sørensdatter og deres Børn. Billedet er malet 1613, det Aar Sognepræsten døde. I Billedets Midte den Korsfæstede, ved hans højre Side knæler Præsten i Ornat, og til højre for ham knæler en ung Mand i Ornat, antagelig Svigersønnen Hans Lauritzen, der blev Præst efter Svigerfaderen og døde 1621. Ved Siden af Svigersønnen knæler en anden ung Mand, ligeledes i Ornat, antagelig Sønnen Søren Brun, der blev Præst paa Fejø efter Svogeren og døde 1633. Længst borte i Tavlen venstre Kant knæler Maren Sørensdatter paa en Pude. Hun har hvidt Hovedlin, sort Kjole og Kappe med Pibekrave og hvidt Forklæde. Ved Fødderne ligger tre Svøbelsesbørn, antagelig dødfødte eller døde som spæde. Ved hendes højre Side den gifte Datter, klædt som Moderen, men uden Pibekrave. Derefter fem yngre Døtre, klædt ens i

*) Et Skippund = 20 Lispund, et Lispund 16 Pund.

Sognepræsten Hans Christophersen Bruns Epitafium

sort og hvidt og med perlestukne Huer. I Baggrunden ses Jerusalem. Maleriet sidder i en rigt udskåret Renaissance-Egetræsramme. Foroven staar: »Jeg er Opstandelsen og Livet«, og forneden: »Anno 1613 haver Hr. Jens Christophersen Brun, født i Næbbelunde Præstegaard 1555, ladet bekoste denne Tavle for sig, sin Hustru Maren Sørensen-Dotter, født i Svendborg 1567, Børn og begge deres Arvinger og Døde. Hr. Jens An. 16.. og hans Hustru An. 16.. Til det evige Liv«. ⁵

Paa Nordvæggen længere oppe i Skibet hænger en Mindetavle, der tidligere har hængt over Skriftestolen i Koret. Dens Indskrift lyder i sit højstemte Sprog, men i Nutids Stavemaade: »Den af Byrd hæderlige, af Dyd berømmelige Guds Mand, for-dum velærværdige og højtærede Magister Peder Thomæson Blichfeld, Rektor i Nakskov 6 Aar, Sjælesørger her i 15 Aar, født i Tørring Præstegaard i Jylland 1674, døde 1725 fyldt 51 Aar, og hviler under denne Skriftestol. Til Sørgeminde opsat af den salige Mands efterladte Naomi Maria Anna Sophia Klüver«.

Prædikestolen er antagelig fra Begyndelsen af 1600-Aarene. Den er delt i fem Felter, adskilt ved parstillede joniske Søjler. I Felterne er nu indsat daarlige Gengivelser af Thorvaldsens Christus og Evangelisternerne.

I Skibet hænger en forgyldt Malnlysekro-ne med en Indskrift, der fortæller, at den i 1756 er blevet

istandsat og oppudset af Olle Jensen og Hans Læso, Kirken til Ære — samt et Par Skibe. Det ene er kobberforhudet og har 2 Rækker Kanoner paa hver Side. Det bærer Navnet »Ebenezær«. Det andet hedder »Enigheden« og er fra 1811, men ifølge Indskriften istandsat 1845 af Morten Simonsen Groth, Ole Pedersen Badike, Jørgen Nielsen Lai og Else Marie Ols Datter.

Kirkestolene er nye, men der opbevares Overdelen af et Par gamle Gavlstykker. Det ene bærer Aarstallet 1561, det andet et Bomærke med Kors, Slange og Lyre.

Altertavlen er et Billedskærerarbejde af den ukendte lollandske Højrenæssancemester, der ogsaa har leveret Prædikestolen. Tavlens nederste Parti har fire Søjler med joniske Kapitæler; i det ene af de to smalle Felter paa Siderne er en nedhængende Lilje (Symbolet paa Christi Syndefrihed) og i det andet en Palmegren (Symbolet paa Opstandelsens Sejr). I Midterfeltet er 1861 indsat et Maleri af Dalsgaard: Marie Bebudelse. Det øverste Parti er delt i to Felter med Træstatuer af Moses og David.

Alterbægeret bærer under Bunden følgende Indskrift: »Anno 1662 den 30. Marts haver salig Hr. Laurids Hansen, da Sognepræst til Fæøe, med sin kære Hustru, salig Maren Carstens-Datter foræret denne Kalk og Disk, som vejer tyve og halvtredie Lod, men Anno 1704, den 30. Oktober, er den omgjort og forbedret med 14 Lod stemplet Sølv og for-

gyldt, som haver kostet med Arbejds-
løn 27 Daler, hvortil er givet: af
Sognepræsten Hr. Christen Jespersen
Schou med sin kære Hustru Sisse
Marie Pedersdatter Worm 4 Daler,
Raadmand Lars Povelsen af Nykø-
bing 1 Sletdaler, Melchior Larsen 6
Sletdaler, salig Peder Hansen 3 Slet-
daler, salig Søren Hansen 3 Sletdaler,
Rasmus Hansen 3 Sletdaler 2 Mark,
salig Søren Hansen og Hans Olsen
1 Decalon, salig Ole Hansen 1 Rigs-
daler, Peter Olsen 1 Sletdaler, Hans
Olsen 1 Rigsdaler. Gud fornemmelig
til Ære.*)

Paa Brødæskens Laag er et Kruci-
fiks. Paa Æsken: »Gud til Ære og
Kirkealteret paa Fæse til Zirat og
Prydelse er denne Sølvæske foræret
af Sognepræsten sammesteds Peder
Thomassen Blickfeldt og hans elskelige
Hustru Anna Sophie Blickfeldt An.
1722«. Paa Alterbordet staar to store
Malmstager og en lille syvarmet
Kandelaber, alle uden Indskrift.

Døbefonten er af Granit med
tolv udhuggede ovale Felter. Daabs-
fadet har et Relief af de tre Kors-
fæstede, Kristus og de to Røvere. Det
er skænket af Kobberhandler Johan
Naus i Nykøbing, der var gift med en
Præstedatter fra Fejø. Han har givet
det af Taknemlighed, fordi han tillige-
med sine Ejendele blev reddet efter at
være sunket igennem Isen ud for Fejø.
Indskriften fortæller herom: »Anno
1689 er dette Døbeandsfad til Fæse
Kirke foræret af Johan Naus, Kaaber-

*) En Sletdaler var 4 Mark, en Rigs-
daler 6 Mark, en Decalon?

handler udi Nykøbing og Hustru Cha-
tarine Elisabet Brun til en Prydelse
og Anvendelse dennem til Ihukommel-
se for beviste Naade af Gud, da hans
(Kobberhandlerens) Gods under Øen
paa Is nedænket 29. Januar og igen
en Del den 4. Februar blev reddet og
bjerget, hvorfor Gud være lovet og
beneticet evindelig. Amen.«

Over Korbuen hænger et Krucifiks
med de sædvanlige Bogstaver J. N. R.
J., der siger Jesus Nazaræus Rex
Judæorum (Jesus af Nazaret Jødernes
Konge).

Paa Korets Nord- og Sydmur er
indsat to Gravsten, der tidligere har
ligget foran i Koret. Indskrifterne er
udslidt og ulæselig; men de har begge
en Præstesikkelse. Af en Begravel-
stakst fra 1737 fremgaar iøvrigt, at
kun Præster maatte begraves i Koret;
andre kunde kun blive det efter Bispens
særlige Tilladelse. Præsterne havde fri
Begravelse i Koret; men hvis de vilde
have et muret Gravsted, skulde de
betale efter Bispens Anordning. Kirke-
værgerne havde fri Begravelse nede i
Kirken, men hvis de vilde have Sten
over Graven, kostede det 2 Rigsdaler.
En Begravelse i Kirken kostede 3
Rigsdaler for en Voksen og 1 Rigs-
daler 3 Mark for et Barn; vilde man
have lagt Sten over Graven, kostede
det ekstra 3 Rigsdaler. Paa Kirke-
gaarden skulde Gaardmænds Hustru-
er samt unge Karle og Piger betale
4, 5 eller 6 Mark for et Gravsted.
Naar Gaardmændene ikke nævnes,
maa man antage, at de havde »fri
Kirkegaard«. 1727 klagede de nemlig

over, at de, skønt de betalte Tiende, ikke som Tilfældet var andre Steder havde fri Kirke. Amtmanden henstillede til Bispen, at de fik det, og det er saa vel sket, men altsaa kun for Mændene selv, men ikke for deres Koner. For Klokkeringning ved Begravelse skulde der, naar Begravelsen var i Kirken, betales 4 Mark for en Voksen, 2 Mark for et Barn og paa Kirkegaarden 2 Mark for en Voksen og 1 Mark for et Barn.⁶

*

1687 blev Kirketiende som omtalt overladt Fyns Bispestol, og her blev den til Lolland-Falster udskiftedes som selvstændig Stift. Ved kgl. Resolution af 6. Januar 1804 blev Fejø Kirketiende tillagt Lolland-Falsters Bispestol. Tienden blev derefter indbetalt til Bispen indtil 1836. En Resolution af 22. August dette Aar bestemmer, at Fejø Kirketiende i de kommende 6 Aar skal indbetales i den kgl. Kasse — antagelig som Afdrag paa et eller andet Laan. — 1842 bestemtes det, at Tienden fremdeles skulde indbetales til den kgl. Kasse, og Forholdet til Bispestolen er vel dermed afviklet. Pengene blev saa indbetalt paa Amtstuen i Maribo indtil 1. Januar 1934, da Kirken blev selvejende Institution med en Formue paa ca. 35,000 Kr., hvoraf de 5000 er beregnet til uforudsete Udgifter.

Præst og Menighed.

Efter Reformationen fastsattes for Præsteansættelse ved Kronens Kirker følgende: Menigheden skulde af sin

Midte udvælge syv Medlemmer, de saakaldte Kaldsmænd, der efter Forhandling med Provsten valgte den nye Præst. Valget skulde godkendes af Stifts-Lensmanden, og Bispen skulde examinere Præsten og forvise sig om, at han var i Besiddelse af fornøden Lærdom. Menigheden havde med andre Ord Ret til selv at vælge sin Præst. Om et saadant Præstevalg paa Fejø beretter Provsten Jacob Clausen, Errindlev, i sin Provatebog:⁷

Tirsdagen den 14. December 1658 gik han over Isen til Fejø »udi stor Fare«, Gud hjalp ham »dog lykkelig og vel over.« Onsdagen den 15. begravede han den afdøde Sognepræst Lauritz Jørgensen i Kirken, og da Menigheden var mødt talrigt op, blev der straks gjort Bøn fra Prædikestolen om et godt Præstevalg. Derefter blev Loven om Præstevalg oplæst og Menigheden i Henhold hertil opfordret til at vælge syv agtede Mænd. Menigheden gik saa ud af Kirken for at vælge de syv (der sikkert var udpeget i Forvejen) og kom straks ind igen og meldte, at de havde valgt følgende Dannemænd: Foged og Dommer paa Fejø Jens Zachæriasen, Erik Clausen, Hans Jeppesen og Morten Hansen, alle i Østerby, samt Kirkeværge Lauritz Jørgensen og Jens Lauritzen Lesøe, begge af Vesterby, og Oluf Pedersen i Kagevig. Provsten spurgte, om den samlede Menighed vilde give disse syv Mænd Fuldmagt til at vælge den nye Præst. Fra Menigheden blev svaret, at de havde Fuldmagt, dog at de ikke maatte gøre den hele Menig-

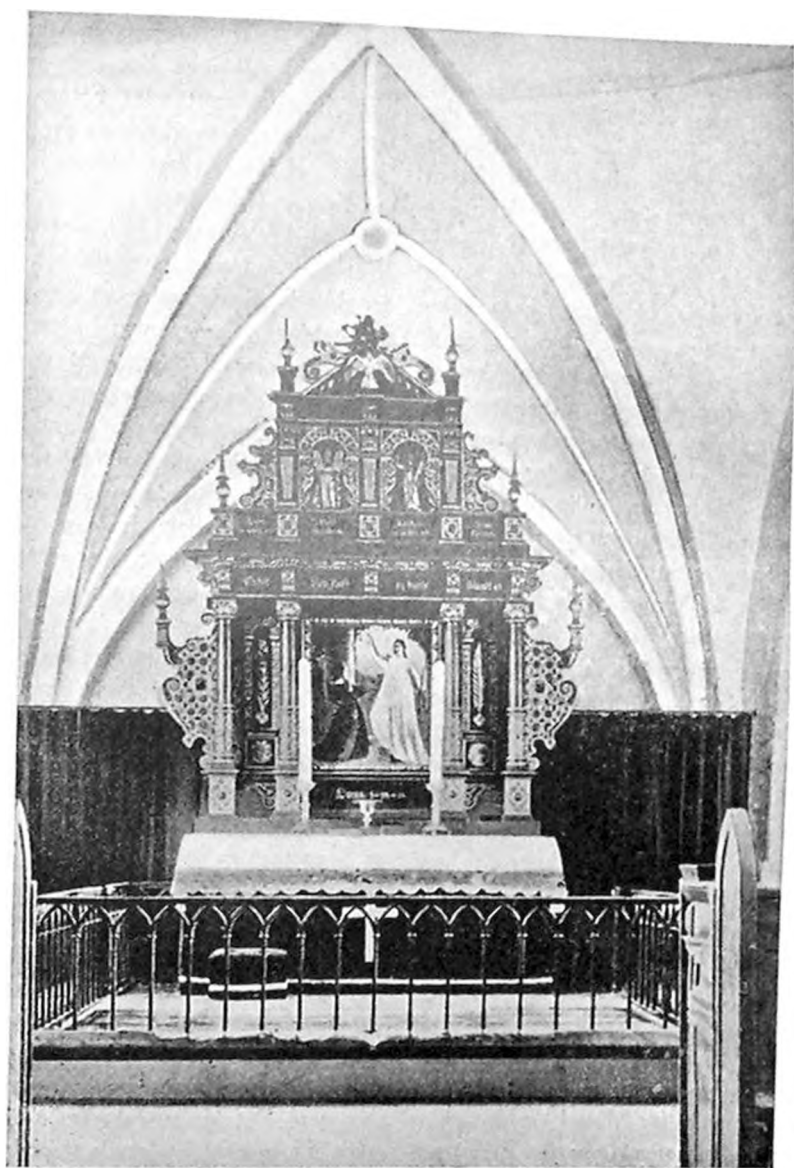
hed imod ved at forskyde Kapellanen, der nu i fire Aar havde betjent dem vel. Provsten erklærede hertil, at ifølge Loven skulde den givne Fuldmagt være uden Vilkaar, og den Mand, som de syv med Provstens Raad og Samtykke valgte, skulde være Sognepræst. Hermed gav Menigheden sig tilfreds, og Kaldsmændene blev kaldt op i Koret og af Provsten spurgt, om de havde nogen Person i Sigte, som de begærede at høre paa Prædikestolen. De svarede, at de nu i nogle Aar havde hørt Kapellanen Hr. Lauritz Hansen og ikke kunde klage paa ham hverken i Levned eller Lærdom, hvorfor de ikke overfor Gud kunde forsvare at forbigaa ham ved Kaldets Besættelse. Det samme svarede den samlede Menighed, baade de, der var i Kirken, og de, der maatte staa udenfor. Provsten meddelte dem nu, at Lensmanden i Nykøbing, Christoffer Lindenow, havde skrevet til ham, at Lærer i Nakskov Gert Eriksen gerne vilde lade sig høre i Kirken som Ansøger til Kaldet. Hertil svarede Kaldsmændene, at de af Hensyn til deres Øvrighed, Lensmanden, gerne vilde høre Gert Eriksen, men at de haabede, at deres i Loven hjemlede Frihed til at vælge ikke blev antastet. Gert Eriksen, der havde bebudet sin Nærværelse, blev nu raabt op trende Gange, men han var der ikke. Provsten erklærede derefter, at han intet havde at indvende mod Lauritz Hansen, men anbefalede, at man betænkte sig endnu en Gang og udsatte Valget til Fredag. Dette tiltraadtes. Fredag Morgen

Kl. 8 mødte Provsten og Kaldsmændene igen i Kirken. Efter Lovsangen og Guds Navns Paakaldelse gik de ud af Kirken, og Provsten spurgte dem, om de fremdeles holdt paa at faa Lauritz Hansen til Sognepræst. Det bekræftede de, og Provsten erklærede intet at have herimod. De gik saa igen ind i Kirken og foran Alteret sluttedes og besegledes Kaldsbrevet, som Provsten derefter leverede Kaldsmændene, for at de kunde overgive det til den nyvalgte Sognepræst under Gudstjenesten om Søndagen.

Der var gaaet en Ting forud af ikke ringe Vigtighed. Lauritz Hansen havde forpligtet sig til at ægte den afdøde Sognepræst's Enke, som ellers skulde være forsorget af Kaldet og Menigheden. Uden det vilde han ikke have faaet Kaldet. Om Enken var ung eller gammel spillede ingen Rolle i denne Forbindelse. Da den afdøde Sognepræst havde siddet i Embedet i 25 Aar, har Enken maaske været gammel nok til at kunne have været Mor for sin nye Mand.

Bispens Samtykke var paa Forhaand givet, da Lauritz Hansen jo i Forveien var Præst, og Lensmanden blev stillet tilfreds med Paavisning af, at Gert Eriksen ikke var mødt for at holde den bebudede Prøveprædiken. Da Gert Eriksen selv havde forspildt sine Chancer, synes der ikke at have været gyldig Grund for det Fjendskab, hvormed han senere forfulgte sin heldige Konkurrent.

Fejfolket fik forøvrigt ikke lutter Glæde og Ære af den Sognepræst, de

Altartavlen i Fejø Kirke

havde været saa ivrige for at faa. Han var aabenbart i flere Henseender en noget anløben Herre.

Den første »Affære«, hvorom der foreligger Esterretning, drejede sig om en mislig Hestehandel. Under Krigen havde Præsten af en dansk Fancjunker, som var gaaet i svensk Tjeneste, »købt« en Hest, som Fyren havde rovet fra Jens Nielsen paa Fejs. Præsten paastod, at han havde givet 4 Rigsdaler for den, men kunde ikke bevise Rigtigheden heraf. Senere tog andre Svenskere Hesten fra ham, og han tilbyttede sig den igen for en anden Hest. Nu var han villig til at levere Hesten tilbage til den rette Ejer mod, at denne erstattede ham 24 Skæpper Byg og 2 Skæpper hvide Ærter, som han paastod, Hesten havde ædt. For Jens Nielsen mødte ingen ringere end Herredsfogden i Nørre Herred, Bondelysten fra Nakskovs Belejring Otto Jensen Kuld. Han var meget haard ved Præsten, beskyldte ham for under Eds Tilbud at have aflagt falsk Forklaring for Retten og krævede ham som Meneder dømt til at miste de tre Fingre. Videre paastod han, at Hesten umuligt kunde have ædt alt det, Præsten krævede Erstatning for. Dommen lød paa, at den retmæssige Ejer skulde have Hesten tilbage, og at Parterne skulde dele Udgiften til Foderet. Beskyldningen for Mened skulde, erklærede Dommeren, føres for Provstøretten⁸, hvad den sikkert aldrig blev.

Der er i Retssagen en Bemærkning om, at Hr. Lauritz har siddet i Arrest udi Halsted. Det kan sikkert kun være

Svenskerne, der har arresteret ham — formentlig for at pine Penge af ham — thi selve Hestesagen kan ikke have bragt ham i Arrest uden Forhør og Dom, saa meget mindre, som der paa Grund af Krigen ikke holdtes Ting paa Fejs i Tiden mellem 11. Marts 1659 og 17. August 1660. Desværre er enhver Undersøgelse udelukket, da der ikke foreligger andet om den end den indskudte Bemærkning i Dommerens Udredning af Sagen. At Svenskerne ikke har formaaet at presse Pengene fra ham, fremgaar af, at han 1660 fik Skøde paa tre Halvgaarde, som Ejerne gav Afkald paa.⁹ Maa ske har de været saa udplyndrede, at Værdien var saare ringe og ikke oversteg de Penge, Præsten formentlig havde tilgode hos Ejerne.

— Det næste, Præsten blev beskyldt for, var intet mindre end Trolddom. Det er en lang og indviklet Historie. Øen var meget plaget af Vandrotter, de saakaldte Mosegrise, og 1662 snakkedes der vidt og bredt om, at Sognepræsten havde forsøgt at forjage dem med »Signen« og »Maning«, d. v. s. fordrive dem ved hemmelighedsfulde Formularer. Det hed sig ofte i de Tider, at Præster, der »kunde mere end deres Fadervor«, var i Stand til at mane Spøgelser og andet, som ondt var, i Jorden, saa det aldrig viste sig mere. Det var selvfølgelig forbudt, men Troen paa det levede ligesuldt i Almuen og sikkert ogsaa blandt mange af Tidens overtroiske Præster. Det værste var, at Præsten i dette Tilfælde ogsaa havde brugt Fandens Navn.

Snakken gik saa vidt, at Asko-Præsten 1662 under et Besøg paa Fejø formædede sin Embedsbroder til at afstaa fra Deltagelse i sligt. Han blev barskt afvist. Sognepræsten Lauritz Hansens Konkurrent fra Embedsbesættelsen 1658, Gert Eriksen, var imidlertid blevet Kapellan hos Provsten Jacob Clausen i Errindlev og opirrede denne til at skride ind mod Fejøpræsten, og Provsten var villig. Han indklagede Præsten for Provsteretten, der ved sin Dom suspendede Præsten fra Embedet og udelukkede alle Fejøboere fra Herrens Bord indtil videre. Provsten indsatte derefter Gert Eriksen til at bestride Fejø Kald under Præstens Suspension. Provsterettens Dom over Præsten blev appelleret til Højesteret, der viste Sagen tilbage til nærmere Undersøgelse, Vidneførsel og Dom ved Landsretten.

Imidlertid var der efter Gert Eriksens Forklaring sket det, at medens han vikarierede paa Fejø, var Folk kommet til ham og havde bedt ham om i al Hemmelighed at skaffe dem Absolution fra Forbudet mod Adgang til Nadverbordet. Han tilbød at rejse ned til Provsten sammen med to Mænd, der skulde udpeges hertil. Der valgtes en Mand fra hver af de to Byer (Terkel Nielson og Ole Jørgensen), og de rejste saa til Errindlev. Provsten erklærede, at Absolution ikke kunde tildeles hemmeligt; den kunde kun opnaas ved, at Provsterettens Dom blev underkendt eller gennem en Ansøgning til Kongen. Dette sidste erklærede Mændene at være tilfreds

med. Provsten opsatte saa et Bønskrift til Kongen, hvis Hovedindhold var følgende:

Vi fattige, enfoldige Folk haver været højlig plaget af Sjørøtter, som vi kalder Mosegrise; de har undergravet vor Ager og Eng, fordærvet os Korn og Kaal, ja end ikke skaanet vore Kornlader og Madskabe, saa slemt som en sand ægyptisk Plage. En Mand fra Lolland kom saa og bød sig til at rejse til Sjælland til en Mand, der forstod at fordrive sligt Utøj og lære ham Kunsten af. Han fik 8 Skilling af hver Mand og rejste. Senere kom han tilbage og fortalte, at han havde lært Kunsten af en Degn paa Sjælland. Man skulde lave et Baal, tage en ny Potte og deri komme Svovl og noget andet Hvidt samt et Par Mosegrise. Naar de sydede og stegte, skulde alle de andre Mosegrise komme løbende lige ind i Baalet. Det blev prøvet »paa en Odde ud fra Landet, som kaldes Skælø.« Hvad han brugte af andre Midler, vidste de to Mænd ikke, ej heller om han havde været paa Apoteket i Nakskov og købt sine Sager i den onde Mands Navn. (Der kom ifølge andre Vidneudsagn ingen Mosegrise løbende, og de Bedragne truede med at kaste Troldmanden paa Baalet, men nøjedes med at prygle ham med Brændestykker). I Provstens Skrift hedder det videre om de to Mænds Forklaring: Senere kom en anden Bedrager, der vilde fordrive Mosegrisene ved under visse Formularer at nedgrave nogle Stykker Brød i Jorden. Sognepræsten tillod os at gøre den før-

ste Prøve med Baalet og bad os endog fæste Lid til den med Brødet. Hr. Lauritz har desuden i Fejde og Fredstid været os til Besvær, Skade og Forargelse, hvorfor vi anraaber vor Konge om at blive forsynet med en retsindig Sjælesørger og lægge Skylden for det, der her er sket, paa vor Sognepræst. Sluttelig bad de om Ophævelse af Forbudet mod at komme til Herrens Bord.

Da Bønskriftet blev oplæst for de to Mænd, erklærede de ikke at kunne billige Afsendelsen, før de havde be- raadt sig med deres Fæller hjemme. De fik saa Koncepten og rejste hjem. Den blev næppe nogensinde sendt til Kongen, men en anden Ansøgning maa i saa Fald være indsendt; thi et Kongebrev af 22. Oktober 1664 til Biskoppen befaler ham at gøre den Anordning, at de Folk paa Fæs, som »en Tid lang er holdt fra Sacramentet, igen dertil bliver annammet.«

26. April 1665 kom Sagen for Landstinget, og her skete det opsigtsvækkende, at Fejømændene alle som én erklærede det hele for Opspind, baade alt, hvad Gert Eriksen — der imidlertid var blevet Præst i Kettinge — havde sagt, og hvad Provsten havde skrevet. Sognepræsten selv stod frem og svor sin højeste Ed paa, at han ikke vidste noget om, at Askopræsten i et Hus havde talt ham til som anført. Alle Fejøfolkene med samt deres Præst var med andre Ord blevet enige om at redde sig ud af den farlige Sag ved pure at benægte det hele. At Provsten havde Ret i sin Fremstilling,

er der dog ingen Tvivl om; men Lands tinget vilde hellere end gerne have Sagen sluttet fremfor at risikere at faa den tilbage igen paa Grund af de indbyrdes stærkt modstridende Vidneudsagn og Erklæringer, og derfor blev Fejøfolkene énstemmige Benægtelse taget for gode Varer. Sigtelserne blev derfor kendt døde og magtesløse, saa de ikke i nogen Maade kunde komme Præsten og hans Menighed til Skade.¹⁰ Den Kontrasag, Præsten og Fejømændene havde anlagt mod Provsten, Askopræsten og Gert Eriksen, blev hævet.

Den næste Sag mod Sognepræsten Lauritz Hansen angik Arvepenge efter hans Formand, anbragt i Præstegaarden. Han vilde ikke ud med Pengene og skød sig her ind under Svenskerne Plyndringer, men blev dømt til at betale.¹¹

1676 blev Lauritz Hansen stævnet for Landemodet og blev paatvunget en Kapellan. Det blev ikke noget fedt Embede; thi Sognepræsten undte han kun 10 Rigsdaler aarlig og Ophold. Han sad tre Aar i disse smaa Kaar, saa døde den omstridte Sognepræst, og Kapellanen Gregers Madsen arvede Embedet. Det hørte nu ingenlunde til Landets fedeste. Præstegaardens Jord var kun et Vænge i Vesterby Mark paa 4 Skæpper, 1 Fjerdingskar Hartkorn. Præsterne paa Femø og Askø havde knapt saa meget, og allerede 1591 havde alle tre klaget over denne Jordfattigdom til Enkedronning Sofie. Hun lovede dem da, at naar en Bondegaard blev ledig paa deres Ø, skulde

de have den uden Indfæstning og med Frihed for Lang- og Kortroning og hvad andet Arbejde og Tyngde, der hvilede paa deres Gaarde, men Landgilde (Forpagtningsafgift) maatte de naturligvis betale.¹² Det var jo et fint Løfte; men det blev aldrig indfriet.

Præsterne havde naturligvis deres Tiende af Korn og Kræ og saa det sædvanlige Offer paa Højtiderne. Det var ogsaa god gammel Skik at give Præsterne Offer ved Barsedaab, Bryllup og lign., men her synes Fejøboerne at have været noget trevne. Allerede 1589 maatte Provsten under sin Visitats formane dem til at holde den kristne Skik at give Hædersoffer til Præsten ved Barsedaab, Kvinders Kirkegang (efter Barsel), Bryllup og lign. Ligeledes burde de ikke forsømme at give en Sysling ($\frac{1}{2}$ Skilling) til Vin og Brød, naar de gik til Herrens Bord.¹³

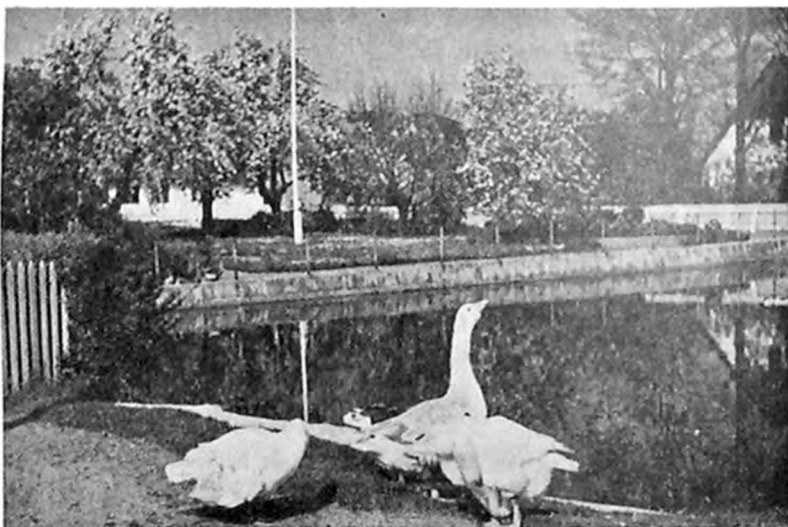
1708 indsendte Præsten Christen Jespersen Skov en Opgørelse over Kaldets Indtægter, der kort gengivet ser saaledes ud: Præstegaardens Hartkorn 4 Skp. 1 Fdk., Folk, der skal gøre Høstarbejde for Præsten: 36 Inderster (Folk uden Jord), Præstens Tiende: 14 Td. Rug, 37 Td. 3 Skp. Byg, 2 Td. 5 Skp. 2 Fdk. Havre. Offer paa hver af de tre store Højtidsdage ca. 20 Rigsdaler. De fleste Mandspersoner ofrer ved disse Lejligheder fra 4 til 8 Skilling (eftersom Sognet er en Del forarmet), Kvinderne ofrer 2—5 Skilling, en Del af de unge Karle ofrer 4—6 Skilling, Pigerne 2—4 Skilling. Af Brudefolk kan der

være tre—fire Par om Aaret; er det af de bedst stillede, ofrer Brudgom og Brud hver 4 Mark, de middelmaadigt stillede hver 3 Mark. Af Folget kan have 2—3 Mark. Der er 16—18 Barsedaab om Aaret; den, som bærer Barnet, ofrer 5—6 Skilling, Fadderne et Par Skilling. Af Barselkvinder er der ligeledes 16—18 om Aaret; de bedst stillede ofrer 2 Mark, de andre 1 Mark eller 14 Skilling; af deres Tjenestefolk kan have 12—16 Skilling. Af voksne Lig er her 4—5 om Aaret, de Velhavende giver som Regel 3 Sletdaler for en Ligprædiken. Af Bernelig er her 5 a 6 om Aaret; for dem, der prædiktes over, gives 2 Mark; men de fleste kastes der kun Jord paa. — Af Lam kan i Tiende have 36 a 40 om Aaret, undertiden 45. Af Kalve har jeg i de 15 Aar, jeg har været her, kun faaet 5 og af Føl kun 2, efter som Bonden ikke lægger synderlig til heraf, da her næsten ingen Græsning er. Af Grise kan bekommes 6 a 8 om Aaret, af Gæs 50 a 60, Bier er her ingen af. Af Hør kan bekommes 6 a 8 Pund aarlig. Hamp saas ikke her. Af Brænde en Snes Læs om Aaret, der bliver mig udvist i Falster; da der til Vands er tre Mil, kan jeg ikke have et Læs hjemme under 3 Mark. Hvad jeg ellers skal have af Brænde, maa jeg købe i dyre Domme, hvor jeg kan faa det, saa jeg kan ikke have et Læs billigere hjemme end 1 Rigsdaler.¹⁴

Man tør roligt gaa ud fra, at Præsten ikke har angivet sin Indtægt af Offer og Tiendekræ for højt, og man maa naturligvis stadig regne med Pen-

genes Værdi; det er næppe for meget sagt, at man den Gang kunde købe mere for en Mark end nu for 10 Kroner. Iøvrigt kan man hente nogle Oplysninger ud af Præstens Oprensning. Han siger, at der er 16—18 Barne- daab om Aaret og 5—6 Børnebegravelser; det vil sige, at Børnedødelighedsprocenten ligger helt oppe om-

at hans Opmærksomhed har været stærkt bundet til Offerskaalen paa Altret, hvori Skillingerne klirrede. Senere fandt Godtfolk paa at indsvøbe deres Offerpenge i Papir. Naar der blot var mange, der gjorde det, og de alle anvendte alm. Papir, var det jo umuligt at se, hvem der havde været mest nærig.

Gadekæret i Østerby.

Foto Voersaa

kring 33. Man kan roligt regne med, at de allerfleste Børn er døde som smaa, d. v. s., at Hygiejne og Livsvilkaar maa have været elendige, naar hvert tredje Barn paa Forhaand var dømt til at bukke under.

Den ringe Tiende af Kreaturer viser, hvor lidt Vægt, der var lagt paa Kvægbruget. Det var Faarene og Gæssene, der repræsenterede Produktionen af Kød, Tøj og Dyner. Præstens Opgivende af de enkeltes Højtidsoffer viser,

Det var gammel Skik, at Præsten trakterede Bønderne med Øl, naar de afleverede deres Korn. De fik 6 Tdr. Øl for Tiendekornet og 4 Tdr. Øl, naar de afleverede det saakaldte Almissekorn, 1 Skæppe pr. Mand. Øllet har sikkert været tyndt, men dog tykkere end Vand, saa der nok kunde blive en Rus ud af det, naar man drak tilstrækkeligt tæt. Øllet blev naturligvis nydt i Fællesskab, saa man fik en fornøjelig Aften ud af det.

Allerede 1632 var Regeringen skre-
det ind herimod med en Forord-
ning, hvori det hed, at det Tiende-
øl, Bønderne paa Fejø, Femø og Askø
bekommer af Præsterne, skal afskaf-
fes. Bønderne maa ikke annamme
dette Øl og Præsterne ikke give det.
Skikken holdt sig dog fremdeles, og i
Chr. V.s Lov blev Forbudet ændret
derhen, at Præsten ved Modtagelsen
af Tiende maatte give Bønderne 2
Tdr. Øl og saa ikke besværes yder-
ligere med at give dem Mad eller Øl.
I Kraft af denne Lovparagraf nægtede
Præsten Gregers Madsen 1684 at give
Bønderne de vante 4 Tdr. Øl ved Af-
levering af Almissekornet. Resultatet
blev, at Bønderne rent ud nægtede at

give ham hverken Korn eller Penge.
Præsten stævnedes dem, og Birkefog-
den, der jo selv var Bonde paa Øen,
maatte dømme dem til at betale, ihvor-
vel han i sin Dom indflettede en Be-
mærkning om, at han fandt det rime-
ligt, at de fik de 4 Tdr. Øl foruden de
6 Tdr. Øl, de fik for Tienden; men
dømme dem maatte han altsaa, hvor
nødigt han end vilde. Gamle Skikke
er svære at afvise, og der var stadig
Uenighed om dette Øl. Det varede
ved indtil 1771, da det ved kgl. Re-
skript blev bestemt, at Bønderne i
Stedet for »Tiendeøl« skulde have 1
Skilling dansk pr. Td. Hartkorn og
ikke mere.¹⁶

Lov og Ret.

BIRKEDOMMEREN var, bortset
fra Præsten, Øens eneste Embeds-
mand. Indtil 1686 havde hver af de
tre Øer sin egen Foged og sit eget
Ting, og Fogden var da altid én af
Bønderne, der samtidig passede sin
Gaard; men nævnte Aar blev Øerne
slaaet sammen til et Birk med Birke-
foged og Birketing paa Fejø. Derefter
blev Birkefogedembedet i Reglen be-
sat med en i nogen Maade uddannet
Mand, der skulde leve af Embedet,
om end han som oftest for egen Reg-
ning drev en Gaard for at bøde lidt
paa de ringe Livsvilkaar, Lønnen inde-
bar. Birkeskriveren blev taget fra en
af de oplyste Bønder, indtil man 1748
lagde de to Embeder sammen for at

gøre Levebrødet til lidt mere end den
rene Fattigdom.

Saa længe Fogden var en af Bønder-
nes egne, blev mange Smaating ordnet
i Stilhed og Lemfældighed. Det gjaldt
Skænderi, Slagsmaal og Rapserier.
Gik Smaatyverierne for vidt, spurgte
Fogden paa Tinge, om Almuen øns-
kede Ransagning, d. v. s. Husunder-
søgelse hele Øen over. Undersøgelsen
foretoges af Byens Folk, og fandt man
Tyvekoster, blev Vedkommende stæv-
net til at møde paa Tinge og forklare
sig. Fogden aføskede saa Folket paa
Tinge »Vidnesbyrd« om den Paagæl-
dende, og det lød enten paa, at Ved-
kommende var »berygnet« eller, at der
ikke var noget at sige ham eller hende

paa. Drejede det sig kun om Smaating, lod Dommen paa, at Tyven skulde yde den Bestjaalne »Ilgæld og Tvingæld«, d. v. s. først Tyvekosternes Værdi og dernæst deres dobbelte Værdi. Ifølge Loven skulde Tyven tillige have sin Hovedlod forbrudt til Kongen, men denne Del af Dommen blev som Regel eftergivet. Sluttelig maatte Tyven »paa sin Hals' Fortabelse« forpligte sig til ikke efter denne Dag at gøre nogen Mand Skade paa hans Ejendele eller undsige nogen med Trusler eller onde Ord. Var Tyven »berygtet«, havde været idømt Bøder til Bylavet for Overtrædelse af Vedtægter eller Nægtelse af at gøre sin Skyldighed i Arbejdet, var Sagen langt værre for ham, og rent galt var det, hvis han tidligere var dømt efter Ransagning, eller Tyveriet var af alvorligere Karakter. Saa blev Hovedloddens Fortabelse ikke eftergivet; men det skulde gaa strengt til, om Tyven blev dømt »i Jærn og Fæstningsarbejde«. Var det et stort og groft Tyveri, og man ikke havde nogen bestemt Mistanke at holde sig til, blev Tyvekosterne tre Gange efterlyst fra Prædikestolen, meldte Tyven sig endda ikke, blev han sat i Kirkens Band, d. v. s. Præsten oplæste fra Prædikestolen Bandyssningen, der i Reglen lod saaledes: »Da der desværre blånåt os findes en Synder, som har bedrevet denne Djævelens Gerning og stinkende Vederstvggelighed, kundgør jeg her paa den kristne Kirkes Vegne, at han er et Bandmenneske og hermed udelukkes fra den kristne Menigheds

Samfund.« Det betød, at den Bandsatte — om man fandt ham — blev udelukket fra Altergang og fra Deltagelse i enhver kirkelig Handling og ikke blev indbudt til noget hæderligt Samkvem, før han aabenbarlig havde forliget sig med Gud og Menigheden. — Tingbogen har Eksempler nok paa de forskellige her nævnte Grader af Tyveri.

Paa Tinget den 2. Oktober 1657 spurgte Fogden, Jens Zachariæsen, Østerbymændene, om de begærede Ransagning Byen over, efter som de havde beklaget sig over Tyveri af Lam, Gæs og andet, Bymændene samtykkede heri, og Ransagningen foretoges derefter fra Hus til Hus. Da man kom til Husmand Rasmus Hansens Hus, var Døren laaset; og da man saa ham paa Gaden, raabte man til ham om at komme hjem, men han rendte ad Markerne til. Saa blev man ved Huset, til han sent om Aftenen vendte hjem. 4 Mand forlangte saa at blive i Huset om Natten for at overvaage, at intet blev fjernet eller gemt. Det maatte Rasmus Hansen gaa ind paa. Næste Morgen kom der mange Folk og foretog Ransagning over hele Huset. De fandt ndskillige Lammeskind, hvor Ørerne som bar Eiermandens Mærke, var afskaarne. 7 Faarehoveder uden Ører, 5 Baglaar, en Gaas, der bar Karen Lausdatters Mærke, 3 Gaasekroppe, endvidere en Bismær, en lærnskovl, en Buløkse, en Sølvske med Præsteenkens Navn paa og to Tønder Ærter. Rasmus Hansen klædede sig daarligt under Forhøret og hans Kone endnu daarligere, og da det

kneb for hende tilsidst, erklærede hun, at Manden var udenfor det hele. Østerbymændene blev saa afæsket Vidnesbyrd om de to Anklagede og svarede straks, at Manden havde de intet at sige paa, men Konen var en berygtet Kvinde. Hun dømtes saa til at betale Iggæld og Tvigæld for de af de fundne Sager, hvis Ejermænd kunde oplyses. Hovedlodden blev hende benaadet; men hun maatte »bepligte sig paa sin Hals' Fortabelse ingen Mand efter denne Dag at gøre nogen Skade, ej heller nogen undsige med Trusel eller andre Ord«; Manden lovede ogsaa dette paa hendes Vegne.

Den samme Ransagning afslørede ogsaa en Del Tyvekoster hos Husmand Hans Jørgensen i Østerby. Han havde ligeledes Lammeskind med afskaarne Ører, og der fandtes bl. a. en stor Tinkande, der rummede to Potter; den tilhørte Fogden Jens Zachariasen og var stjaalet paa hans Toft, hvor Folkene havde den med under Arbejdet. Østerbymændene gav ham til Skudsmaal, at han var en berygtet Mand, at der to Gange tilforn ved Ransagning i hans Hus var fundet stjaalne Ting, og at han havde maattet bøde til Bylavet for Brøstfældighed overfor Vedtægterne. Da Fogden selv var Part i Sagen som den bestaaende, maatte Fogden fra Femø tilkaldes for at fælde Dom, og indtil dette kunde ske, blev Østerby- og Vesterby-Mænd gjort ansvarlig for Fangens Tilstedeværelse. Noget Tinghus eller Fængsel fandtes ikke paa Øen, saa Hvervet har hverken været let eller behageligt.

Femøfogden idømte Hans Jørgensen Iggæld og Tvigæld og Hovedloddens Fortabelse uden Naade, idet der straks udmeldtes 4 Mænd til at vurdere den til Kongen hjemfaldne Hovedlod. Da Tyven afgav sin »Forpligt« om ikke at hævne sig paa nogen, stod han »løs og ledig ude af sit Fængsel og var ikke under Nød og Tvang«. Loven bød altsaa, at denne Forpligtelse skulde afgives uden Lænker og Baand, for at Fangen ikke bagefter skulde kunne paaberaabe sig, at den var ham aftvunget.

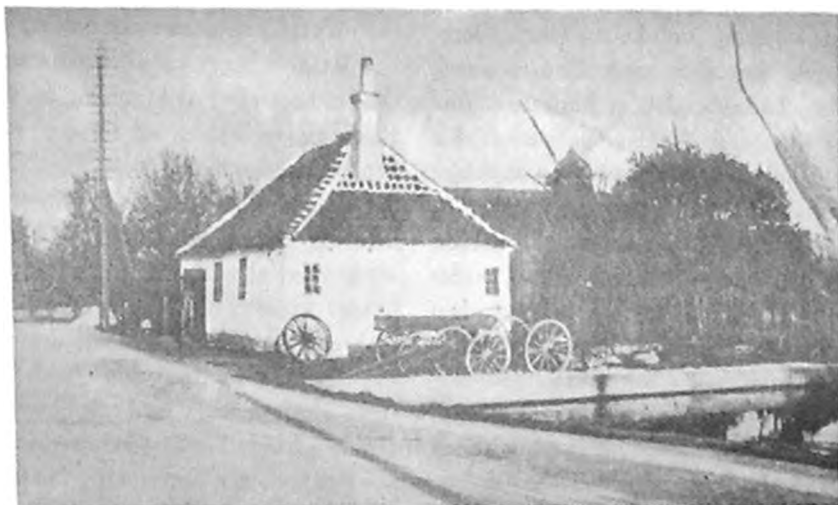
Hans Jørgensen var ogsaa mistænkt i en senere Tyverisag med paafølgende Bandlysning. Fogden Jens Zachariasen var blevet frastjaalet hele den indkrævede Vinterskat, ialt 40 Rigsdaler. Der staar i Tingbogen, at Tyveriet var sket »udi den næst foregaaende svenske Fejde« og under »det Oprør, der skete paa Fejø«, da Svensken var indfalden i Lolland. Det med Oprøret maa nu kun forstås som Røre, Opvandselse og Panik, og det var altsaa under denne Forstyrrelse, Tyveriet var sket. Pengene blev efterlyst fra Prædikestolen tre Søndage i Træk, og da ingen meldte sig, satte Præsten paa Fogdens Forlangende Tyven i Band. Fogden kastede som sagt Mistanken paa Hans Jørgensen, og da han stod tiltalt, vidnede Præsten, at i alle de 25 Aar, han havde været paa Øen, havde Hans Jørgensen været berygtet som en slem Tyv, og Præsten havde aldrig hørt nogen, rig eller fattig, gammel eller ung, tale godt om ham, han havde altid været forømmelig i sin

Kirkegang, saa Præsten flere Gange havde holdt Straffetale til ham fra Prædikestolen. — Det lykkedes ikke at overbevise Hans Jørgensen, og Sagen forblev formentlig uopklaret.

En anden Tyverisag af mere dramatisk Karakter skal endnu omtales. En Søndag (3. Maj 1689) kom den knapt 17-aarige Ane Hansdatter til Birkefogden og afleverede en Pose med Penge, ialt 38 Rigsdaler, som hun efter: Opfordring fra Hans Smed havde stjaalet fra sin Husbond og leveret Hans Smed. Bagefter havde hun faaet Samvittighedsnag og faaet en medvidende Kone til at tage Pengene hos Hans Smed, for at Ane kunde bringe dem til Birkefogden. Ane blev straks fængslet. Hans Smed var i Kirke, og Fogden, der var bange for, at han skulde undslippe, men ikke turde trænge ind i Guds Hus og fængsle ham, lod Kirkedøren laase og satte Vagt om Kirken. Da Menigheden efter Prædiken strømmede ud, blev Hans Smed taget og ligesom Ane belagt med Jern og et Par Dage efter overført til det sikrere Fangetaarn i Nykøbing. Der var udpeget en Sættedommer til at dømme i Sagen, og Birkefogden fungerede som Anklager. Han nedlagde Paastand om, at baade Ane og Hans Smed skulde kagstryges — d. v. s. piskes til Huden hang i Laser — og derefter have Tyvsmærket brændt i Panden. Han begrundede sin Paastand med en Henvisning til, at Hans Smed tidligere havde stjaalet, da han boede paa Lolland sammen med sin Broder, Anders Smed,

der senere var blevet hængt. Paa Tinget gav alle Bomændene Hans Smed det daarligst mulige Skudsmaal; de ansaa ham for en Tyv og ondskabsfuld Person, som der ikke kunde siges noget godt om. Der kunde ikke føres Bevis for, at Hans Smed tidligere havde stjaalet, og Hans Smed slap derfor med at idømmes Igæld og Tvegæld samt have sin Hovedlod forbrudt. Samme Straf fik Ane, men da hun intet ejede, skulde hun arbejde nogle Aar i Jærn. Dommen skulde gaa til Landstinget, men forinden Dommen her faldt, rømte de begge, Pigen fra Fejø, hvortil hun var ført, da Sagen behandlede paa Tinge. Hun slap bort med Lænken om Haand og Fod.¹ Hans Smed rømte fra Fængslet i Nykøbing, rimeligvis af Frygt for, at Landstinget skulde skærpe Dommen. Han var desuden klar over, at hans Bo ikke kunde dække det idømte Beløb.

— Den første Birkefoged for alle tre Øer var Gert Frederiksen Endemand; han var en Præstesøn fra Femø og synes at have været en retsindig og velmenende Mand; men led den højst ufortjente Skæbne at ende sit Liv i Fængsel. Han havde hele Tiden staaet Øboerne hi i deres Bestræbelser for at blive fri for Landmilitærtjenesten og som hidtil blive udskrevet til Flaaden i Overensstemmelse med Kongens Afgørelse. Naar Officererne handlede paa Trods af det kongelige Tilsagn, protesterede han og opmuntrede og støttede paa enhver Maade de Unge. De Deputerede for Sessionen var rasende og

Den gamle Smedie i Østerby.

stævned ham til at møde i Nykøbing, hvad de aldeles ikke havde Ret til. Birkedommeren mødte ikke, og de Deputerede idømte ham en Bøde paa 20 Rigsdaler, hvad heller ikke var lovligt. De indstævned ham igen, og nu svarede Birkedommeren, at vilde de ham noget, kunde de indstævne ham for hans rette Værneting. Iøvrigt forstod han ikke, hvad hans Skyld var, og hvorfor han saa ofte blev fortræddiget af de Herrer, der hellere burde rette sig efter kgl. Forordning og Loven. Juridisk set var Birkedommerens Stilling fuldtud rigtig; men hans Tone gjorde naturligvis de Deputerede endnu mere rasende. De havde allerede 1702 forgæves klaget over Birkedommeren, nu gentog de Klagen og beskyldte ham for at forlede det unge Mandskab paa Øerne til Ulydighed, saa det ikke kunde bringes under

Eksercits og Mønstring eller til skyldig Lydighed. Desuden havde Gert Frederiksen mødt de Deputerede med Opsætsighed og Forhaanelser. Resultatet af denne Anklage blev en Ordre til Stiftamtmanden om at suspendere Birkedommeren fra hans Embede og rejse Tiltale mod ham. Stiftamtmanden fulgte Ordren og gik i sin Iver endog til at arrestere Gert Frederiksen. Landstinget var ham ikke mildere stemt, men dømte ham til at have Embede og Gaardfæste forbrudt og til at betale 66 Rigsdaler i Sagsomkostninger. Han appellerede Dommen til Højesteret, men her trak det ud, og inden Sagens Paadømmelse døde Birkedommeren i Fængslet. Familien fik efter Ansøgning Lov til at »begrave ham i kristnet Jord, men uden al Ceremoni«. Aaret efter faldt Højesterets Dom, der blev en fuldstændig Oprejs-

ning for den saa haardt forfulgte Mand. Af Voteringsprotokollen (selve Dombogen brændte med Christiansborg Slot) fremgaar det, at Højesteret forkastede alle Anklagerne mod Birkedommeren og kun fandt ham skyldig i at have optraadt overfor en Løjtnant, der straffede en Soldat unødigt haardt. De voterende Dommere siger, at der er føret haardt frem imod ham; han er uden skellig Grund »blevet efterstræbt og haardelig trakteret.«²

— Da Øboerne var fri for Herregaardshoveri, var de ogsaa ukendt med Træhesten og andre Torturretskaber, som Herremændene anvendte mod deres Bønder. Der fandtes heller ikke paa Øerne nogen Gabestok; den stod de fleste andre Steder udenfor Kirken og bestod af en Bøjle til Halsen og én til Benene. Delinkventen blev paa denne Maade lænket, saa han ikke kunde røre sig og fik Lov at staa saaledes under hele Kirketiden. Gabestokken anvendtes særlig som Straf for Løsgættighed og alskens Skarnstreger. Naar nogen fra Øerne blev dømt til Gabestokken, maatte de føres til Nykøbing. 1723 fandt Amtmanden, at det var en saare upraktisk Ordning og stillede Forslag om, at Øboerne »godvillig og uden ringeste Tvang« vilde bekoste en Gabestok paa Fejø og én paa Femø, saa de til Gabestokken domte kunde faa Lov at udstaa Eksekutionen hjemme i Stedet for at føres til Nykøbing. Indsættelsen i Gabestokken kunde foretages af Stævningsmændene, som skulde have Betaling for Ulejligheden af den, som skulde i

Stokken.³ Øboerne har formentlig givet Afkald paa denne »Lettelse«.

I det hele taget var Birkedommerne ikke hidsige efter at lægge sig ud med Befolkningen ved en alt for stor Nidkærhed overfor netop den Slags Synder, som skulde belønnes i Gabestokken. 1754 var Amtsforvalteren bleven vred over denne Lemfældighed og havde klaget til Amtmanden, der tilskrev Birkedommeren, at det var berettet ham, at der paa Fejø var en Del »Liderlighed med Spillen og Drikken baade Hellig og Sogn«, hvorfra flod »Guds Fortørnelse, Næstens Forargelse, Slagsmaal og anden Uguddelighed, Forødelse af Gods, Efterladenhed i deres Gerning og Haandtering med videre Uorden og slette Omstændigheder«. Da sligt kun førte til Menighedens Skade og Fordærv, skulde det hæmmes, og Birkedommeren havde derfor, saa snart han hørte om sligt, at afholde Forhør og fremsende det.⁴ Birkedommeren har nok søgt at klare det med Advarsler.

— Noget af det værste, Øboerne kunde inlade sig paa, var at hjælpe de til Militærtjeneste udtagne Unge til lømme. Eksempelvis kan nævnes en Sag fra 1771, der blev anlagt mod en Gaardmand og en Husmand, der havde sejlet tre Matroser over til Knudshoved, skønt de vidste, at de var Rømningsmænd og uden Pas. De to hjælpsomme Mænd, der vel nok har tjent en lille Skilling paa Turen, fik hver en Bøde paa 150 Rigsdaler, en nægtig Sum i de Dage. Gaardmanden betalte, men blev alligevel sammen

med Husmanden dømt til at arbejde 14 Dage i Jærn paa Citadellet i København.⁵

— Birkedommerne var naturligvis ikke Engle i deres daglige Livsførelse; de var henvist til at søge Omgang med Bønderne og deltage i deres Form for Selkabelighed med Kort og Brændevin, og ingen tog Forargelse, hvis Rettfærdighedens Vogter fik sig en forsvarlig Rus. Værre var det, hvis Udskejelserne var af sædelig Art. 1735 havde f. Eks. Birkedommer Frandsen det Uheld at blive idømt en Bøde paa ikke mindre end 48 Lod Sølv (48 Daler) for Lejermaal.⁶ Det var et slemt Minus i hans Overordnedes Syn paa ham.

Birkedommerens nærmeste Overordnede var jo Amtmanden over Nykøbing Amt, og han havde ikke altid Betingelser for at forstaa de snævre Forhold paa de smaa Øer og handle derefter. Klager var der nok af, og de blev sikkert tit taget mere alvorligt, end de fortjente, saa den daarligt lønnede Birkedommer ofte havde det mindre end godt ogsaa i tjenstlig Henseende. 1738 var Frans Hagedorn blevet Birkedommer, og han fik Amtmand Rosenørn med eller uden Grund et Horn i Siden paa, maaske fordi Birkeskriveren med det fine Navn Pinzfeld gik ham under Øjnene og satte ondt for Hagedorn. Det medførte, at Amtmanden flere Gange sendte sine Ordre til Birkeskriveren i Stedet for til Birkedommeren, og da der 1743 indløb Klager over, at Birkedommeren uretmæssig havde søgt et

Par Mænd for Skatterestancer og faret haardt frem mod dem — brød Uvejret løs, Birkedommeren og Birkeskriveren blev beordret til Nykøbing med Retsprotokollerne, for at Amtmanden kunde »examinere« dem med Hensyn til Rettens Betjening i de paaklagede Tilfælde. Resultatet blev, at der nedsattes en Kommission til at undersøge og fælde Dom over Hagedorns Embedsførelse. Birkeskriveren blev samtidig tiltalt for at have beklædt Dommersædet en Dag i Birkedommerens Fraværelse, og Birkedommer Kølle fra Engestofte blev tiltalt for samme Dag at have fungeret som Birkeskriver. Dommen lød paa, at Pinzfeld og Kølle hver skulde betale 5 Rigsdaler til Justitskassen og 5 til Fejø Fattiggasse. Hagedorn blev fradømt sit Birkedommerembede og idømt Sagsomkostninger til 45 Rigsdaler. Dommen blev straks indanket for Højesteret, og Amtmanden konstituerede Birkeskriveren som Birkedommer, indtil Højesterets Afgørelse forelaa. Det varede to Aar, før Højesteretsdommen faldt, og den blev et slemt Nederlag for Amtmanden og Kommissionen. Birkedommeren blev pure frifundet; han havde, hedder det i Voteringsprotokollen, lidt mere end tilstrækkeligt for sin ringe Forseelse ved at have været suspenderet i tre Aar. Samtidig fik Amtmanden en »Næse« for at have konstitueret Pinzfeld, skønt ogsaa han var dømt. Et Par Aar senere døde Hagedorn, og Pinzfeld blev Birkedommer; ogsaa over ham blev der klaget, og han fik

mange skarpe Irettesættelser, ja blev endog i sin høje Alder truet med Afsked for sin Selvraadighed, Partiskhed og forvirrede Domme. Tilfældet Hagedorn har formentlig afskrækket Amtmanden fra at søge ham dømt fra Embedet, saa han blev siddende.⁷

— I Middelalderen var Tingstedet altid under aaben Himmel paa en Plads, der var forsynet med en Pæl i hvert Hjørne, »inden fire Stokke« hed det almindeligt, naar en Mand traadte frem paa Tinge. De 8 Mænd, der som Retsvidner skulde overvære Tinget, kaldtes Stokkemænd, et Navn, der anvendtes længe efter, at dets Oprindelse var glemt. I det 16.—17. Aarhundrede var der de fleste Steder bygget Tinghuse; men Fejø savnede stadig et saadant Hus, og Tinget maatte søge Husly, hvor det var at finde. 1734 ansøgte Birkedommeren Amtmanden om Bistand til at faa et Tinghus, som han mente Bønderne kunde betale; men Amtmanden nægtede at anbefale et Andragende, der belastede Bønderne med en saadan Udgift; han henviste Birkedommeren til at leje et Værelse, hvor Tinget kunde holdes. Værelse fik man, men Betalingen kneb det med. 1737 krævede en Bonde Betaling for de 3½ Aar, der var holdt Ting i hans Hus. Samme Aar byggede den før nævnte Birkeskriver Pinzfeld sig et Hus, hvor han havde indrettet et Værelse til Tingstue. Da Pinzfeld døde, var man lige vidt, og Amtmanden saa 1768 ingen anden Udvej end at befale Bønderne, der nu var Selvejere,

at anvise Birkedommeren et Sted, hvor Tinget kunde holdes. Paabudet var ikke veloverlagt, da Amtmanden ikke havde Myndighed dertil, og det varede da heller ikke længe, før Sagen blev afgjort ved et Lovbud fra Kancelliet, idet der 1781 udstedtes Reskript om, at alle Bønderne paa Øerne skulde svare Birkedommeren 2 Skilling aarlig pr. Td. Hartkorn mod, at han selv skaffede sig Tingstue og Ildebrændsel. Først 1827 fik Birket eget Tinghus. Birkedommer Ditlev Petersen fik bevilget, at den Gaard, han havde købt, maatte være Embedsgaard og betales af Statens mod, at Birkedommeren forrentede og afdrog Købesummen, 1800 Rigsbankdaler med 6 pCt. Han udvidede Gaarden med tre Fag Stuehus, fem Fag Udhus og fem Fag Halvtag og søgte derfor Laanet forhøjet med 400 Rigsdaler⁸. Dommergaarden, som Ejendommen senere hed, gjorde Tjeneste som saadan indtil Retsreformen 1919; Staten afhændede først Gaarden for faa Aar siden.

— Den fra Fejø Birkeret mest omtalte Sag er *Barnemordsagen* fra Firserne i forrige Aarhundrede; den er lige op til vore Dage drøftet og kommenteret i juridiske Kredse og i Dagspressen og vil vel alle Dage staa som et særligt grelt Eksempel paa en forkvaklet Justitsang.

I Maj 1881 fandtes i en Affaldsbunke paa Fejø Kirkegaard Liget af et fuldbaarent Barn i opløst Tilstand indpakket i noget Tøj. Den af da-

værende Birkedommer Lund indledede Undersøgelse sluttede i Marts 1882 uden Resultat. Man havde haft Mistanke til den 23-aarige Ane Christiansen, der tjente paa Femø, men en ret flygtig Jordemoderundersøgelse af Ane svækkede sammen med andre Oplysninger Mistanken, og der blev ikke foretaget videre, heller ikke da det oplystes, at hendes Moder Christiane Godtfredsen havde faaet hende til at skrive et anonymt Brev til Birkedommeren, hvori Mistanken henledes paa Pigen Julie. Lund blev efterfulgt i Birkedommerembedet af Freuchen, og han optog i Juli 1883 Sagen og førte den frem til Dom. Politiaassistent Schmidt fra Bregentved-Gisselsfeldt Birk blev sendt til Assistance ved Undersøgelsen. Flere Vidner formodede, at Ane i 1881 havde været svanger. Hun tjente nu paa Lolland, og da Schmidt i et skrappt Forhør i hendes Plads foreholdt hende disse Vidneudsagn, nægtede hun først at kende noget til det, men indrømmede tilsidst, at hun havde født og dræbt det i 1881 fundne Barn. Ane blev saa arresteret, og da Fejø ikke havde nogen Arrest, indsattes hun i Sakskøbing Arrest og overflyttedes senere derfra til Maribo Arrest. Hendes gentagne Forklaringer gik ud paa, at hun paa Femø var blevet besvangret af Karlen Rudolph, og at hendes Moder overtalte hende til at aflive Barnet straks efter Fødslen og lagde Planen for, hvorledes det skulde ske. En Dag i December, da Fødslen var nær forestaaende, tog de over til Fejø og tog ind hos Anes Sø-

ster Sofie, der levede sammen med en Arbejdsmand, og som forøvrigt samtidig blev tiltalt for at have dræbt sit Barn og idømt Tugthus. Da Ane mærkede, at det nu skulde være, gik de fra Søsteren ud paa Kirkegaarden, her fødte Ane Barnet og kvalte det, hvorefter Moderen pakkede Liget ind i Tøj og gemte det i Affaldsbunken. De tog derefter tilbage til Femø, hver for sig. Søsteren Sofie bekræftede, at de havde været hos hende og havde fortalt om Drabet.

Ane blev betegnet som meget indskrænket, svag og eftergivende, hvorimod Moderen var af en haard og heftig Karakter og temmelig anløben i sædelig Henseende, idet hun havde tre uægte Børn med forskellige Fædre og nu havde Døtrenes uægte Børn i Huset. Udsigten til at faa deres Tal yderligere forøget anses for Aarsag til, at hun forledte Ane til at dræbe sit Barn. Moderen nægtede længe, skønt hun flere Gange blev konfronteret med Ane og Sofie, der tilraadede hende at tilstaa. Langt om længe blev hun mæt og aflagde en Tilstaaelse overensstemmende med Datterens. Ved Fejø Birks Ekstraret — Birkedommeren og fire Meddomsmænd — blev Ane den 23. November 1883 idømt fem Aars Tugthus og Moderen dømt fra Livet. Da Dommen blev forkyndt Ane, erklærede hun, at hendes Tilstaaelse var falsk, og Sagen henvises til Appel. Ved Overretten blev Sagen paa Grund af en Formfejl vist tilbage til Underretten, der rettede den paatalte Formfejl, men stadfæste-

de den en Gang fældede Dom. Forinden havde Ane i et nyt Forhør forklaret, at Tilbagekaldelsen var urigtig og kun fremkommet af Medlidenhed med den fra Livet dømte Moder.

Saa vel ved Overretten som ved Højesteret blev Dommen fra Fejo stadfæstet, dog blev Dødsstraffen for Moderen formildet til livsvarigt Tugthus. Ingen af Defensorerne i de tre Instanser rejste Tvivl om Bevisets Gyldighed. Højesteretsdommen faldt den 29. Oktober 1884, og de to Kvinder hensattes til Afsoning i Christianshavns Kvindefængsel. Faa Maaneder efter tilbagekaldte de Tilstaaelsen og begærede en ny Lægeundersøgelse af Ane. Denne blev foretaget af Fængselslægen Dr. Tryde og Overakkuchør, Professor Stadfeldt, og de to Herrer tog skarpt Afstand fra Distriktslægens under Sagen foretagne Undersøgelse og erklærede, at Muligheden for en Fødsel vel ikke var udelukket, men at Ane ikke kunde have født et fuldbaarent Barn, som det paa Kirkegaarden fundne. Resultatet af denne opsigtsvækkende Erklæring blev, at det overdroges Kriminalrets-assessor Ingerslev som Kommissionsdommer at foretage en ny Undersøgelse af Sagen.

Imidlertid skete der det endnu mere opsigtsvækkende, at Birkedommer Freuchen blev erklæret for sindssyg. Befolkningens Aftagen paa Øen havde hos ham affødt den Indbildning, at dette skyldtes Barnemord og Fosterfordrivelse, og han slog saa ned med Anklager over en lav Sko. Hans For-

hørsmaade var nærmest Tortur. De Tiltalte, der overvejende var unge Kvinder, blev underkastet daglange Afhøringer uden Spisepauser og maatte staa længe ude i daarligt Vejr. De blev haardt tiltalte med Trusler og Slag i Bordet, og naar Dommeren blev træt af Forhøret, lod han Sognefogden fortsætte. Retsvidnerne, der burde være skredet ind herimod, forholdt sig passive og blev ved de efterfølgende Instanser stærkt kritiseret.

De paradiske Forhør begyndte i Januar 1884 med Tiltale mod en Tjenestdreng for uterligt Forhold. Presset af Dommeren aflagde han en Masse »Tilstaaelser«, og i Løbet af faa Dage foretoges en Række Arrestationer med efterfølgende Tilstaaelser af Fosterfordrivelse, Barnemord, Rufferi m. m. En af de Sigtede aflagde Tilstaaelse om en særlig raa Drabsmaade, og da der trængtes haardere ind paa hende, aflagde hun Tilstaaelse om fem lignende Barnemord paa Lolland. Da en Undersøgelse gjorde disse Mord i høj Grad usandsynlige, tog hun Tilstaaelsen tilbage, men gentog den kort efter i noget ændret Form. Seks Personer blev dømt og indsat til Afsoning, men blev senere frikendt af Højesteret.

Denne mægtige Retsskandale vakte uhyre Opsigt og paavirkede selvfølgelig i høj Grad de Instanser, der havde den gamle Barnemordsag til ny Behandling. Da Sundhedskollegiet gav Tryde og Stadfeldt Medhold og anaaa det for sikkert, at Ane ikke kunde have født et fuldbaarent Barn, da

Søsteren Sofie tilbagekaldte sin Tilstaaelse om Ane og Moderens Fejbesøg, og da Karlen Rudolph, som først nu blev fundet, nægtede at have haft Omgang med Ane, ophævede Højesteret den 10. Maj 1886 den tidligere Højesteretsdom, frifandt Ane og lod for Moderens Vedkommende den udstaaede Fængselsstraf gælde som Straf for andre paadømte Forhold.

Men dermed var Sagen ingenlunde ude af Verden. I 1907 fremsatte den højt ansete Professor Knud Pontoppidan en Erklæring, hvori han afkræftede Rigtigheden af Sundhedskollegiets for nævnte Udtalelse og fastslog, at man af det i Fejssagen foreliggende absolut ikke kunde udelukke Muligheden af, at Pigen havde født et fuldbaarent Barn, og at Sagen derfor retsmedicinsk set maatte henstaa som uafgjort, og at det derfor var uberettiget at slutte, at Højesteret ved sin sidste Dom havde erkendt den første Doms Urigtighed.

Under en Debat i Rigsdagen om en anden Justitssag, blev Fejssagen fremhævet som Bevis for, at Højesteret kunde dømme uretfærdigt, og da

Bladene afædskede Højesteretsjustitiarius Niels Lassens hans Mening herom, udtalte han, at hvis Højesteret havde kendt Knud Pontoppidans Erklæring, vilde Frifindelsesdommen ikke være blevet afsagt. Denne Udtalelse vakte paany stort Postyr om Sagen, og da Ane fremdeles levede paa Øen, fik Folketingsmand Borgbjerg hende til at sagsøge Højesteretsjustitiarius for Ærefornærmelse, idet hans Udtalelse blev udlagt som en Beskyldning mod hende for Barnemord. Politiretten frifandt ham, men Sagen foranledigede, at han tog sin Afsked. 1938 tog Højesteretsjustitiarius Troels Jørgensen Sagen op i en Afhandling i »Juristen«¹⁰ og sluttede sin Redegørelse med at fastslaa, at Højesterets Frifindelsesdom ikke kunde opfattes som Tilkendegivelse af Pigens Uskyldighed, men kun en Vedgaaelse af manglende, fuldgyldige Beviser. Dermed maa den opsigtsvækkende Sag vel endelig siges at være uddebatteret.

— Ved Retsreformens Gennemførelse 1919 blev Fejß Birk ophævet og Øerne henlagt under Maribo Jurisdiktion.

Trængselstider.

Efter Grevefejden udskrev Christian III en Sølvskat. Fejßboerne mente sig ikke i Stand til at betale og søgte om Lindring under Henvisning til den haarde Medfart, der var overgaaet dem under Krigen; de var flere

Gange blevet udplyndrede og var nu saa forarmede, at de ikke kunde betale. De slap saa med Halvdelen af det paa-lignede.¹

I Krigstider senere hen var Øerne undertiden plaget med Indkvartering

Parti fra Østerby.

af Søfolk, der aad og drak og udmærvede deres Kvarterværter. Naar der saa ovenikøbet kom Ekstraskatter, kneb det jo svært. Men det nyttede ikke altid at optræde som Ansøgere i Flok. Hvert enkelt Eksempel af Uformaaen maatte konstateres, og de Ud-pinte greb da den Udvej at lade deres Fattigdom dokumentere gennem et Tingsvidne, 1628 udskrev Christian IV en Skat til Dækning af sine Udgifter ved Deltagelsen i 30 Aarskrigen. Hver Mand paa Fejø skulde betale 2 Daler. Adskillige kunde ikke, og de mødte da frem paa Fejø Ting og krævede 12 Dannemænds Bekræftelse paa, at deres Fattigdom gjorde det umuligt for dem at betale Skatten. De 12 Mænd stod beredvilligt frem og »vidnede paa deres gode Tro, Sjæl og rette Sandhed«, at Oluf Hansen Borre i Østerby og Povl Andersen i

Vesterby ikke formedels deres store Armod kunde betale nogen Skat. For to andre lød Vidnesbyrdet paa, at de kun var i Stand til at betale det halve af den paalignede Skat.² Et saadant Tingsvidne blev altid taget for gode Varer; thi et falskt Vidneudsagn i Tinget var en yderst alvorlig Sag, som en agtet Mand aldrig kunde indlade sig paa. 1645 var det endnu værre. Der havde været saa store Indkvarteringer, at Bønderne bogstavelig talt var ædt ud af Huset. Den udvalgte Prins Christian, der havde Øerne i Forlening, var klar over Tilstanden og svarede paa Klagen fra Bøndernes Udsending, at de skulde slippe, hvis han fik et Tingsvidne paa deres Fattigdom.³ Det fik han. 1657 skulde der mere til for at slippe, og Fejø og Femø Mænd sendte da Borgmester Jacob Christensen af Nykøbing til København; han skulde

bede godt for dem hos Kongen, og hvis han havde Held med sig, vilde hver Mand paa de to Øer give ham en Skæppe Ærter.⁴ Om han havde Held med sig er ikke oplyst. Restancerne paa Øerne gik helt tilbage til 1654, saa helt fri er Bønderne næppe blevet.

Paa Vejrø stod det naturligvis ikke bedre til. Øens fire Mænd fremlagde 1658 paa Tinget deres skriftlige Klagemaal over deres elendige Tilstand. De var i »denne besværlige Krigstilstand tvende Gange blevet udplyndret baade i Vinter og for kort Tid siden.«⁵ Det var jo altsammen meget slemt, men dog for intet at regne mod de Ulykker, Krigen 1659—60 bragte over Øerne.

Den 1. Oktober 1660 blev der paa Fejø Ting udmeldt 8 Mænd — 4 fra Østerby og 4 fra Vesterby — til at syne og taksere den Skade, Svenskerne havde forvoldt paa Øen. De gik fra Gaard til Gaard, fra Hus til Hus, synede og nedskrev alt. Deres Beretning er sort i sort: Gaarden opbrændt, Gaarden flux forðærvet, Gaarden øde, Gaarden ilde af Fjenden medtaget, er de sædvanlige Betegnelser. Hvor der er noget tilbage af Husene hedder det: Fjenden har afbrudt Loft, Døre, Gavle og Porte og bortstjaalet og opbrændt det. Vinduerne er udslaget og Blyet (der indfattede Glasset) borttaget. Fjenden har frataget Bønderne alt deres Korn, baade det tærskede og det utærskede, ja Foder og Hø, saa der hverken findes noget at saa eller øde. Han har plyndret Husene for

alt: Kobber, Messing, Tin, Klæder og Føde, Kvæg og Bæster og andet, som nu ej opremses kan. Han har opsoegt alt, som var gemt i Huse og Moradser og andetsteds. Heller ikke i Stranden kan Beboerne søge Hjælp; thi ogsaa deres Fiskefartøjer blev dem frataget. Den liden Skov paa Fejø er helt afhugget, eftersom der ikke noget Steds kunde faas Brændsel.⁶

Søens Folk gik det ikke bedre. 1661 begærede f. Eks. Fejøskipperen Morten Christensen Badiche et Tingvidne, der kunde afkræfte enhver Tvivl om hans ærlige Færd. Han var i sidste Krigsjaar sejlet til København med sin Skude; men naaede kun til Dragør, hvor Fjenden tog Skibet og brændte det. Han fremlagde Beviser for, at han, efter at være sluppet væk, gik om Bord i en »Kundskabsbaad« (Spejderbaad) og skaffede under denne Tjeneste mange nyttige Oplysninger om Fjenden, som derfor blev ham saa gram, at de sørgede for ganske at ruinere hans Ejendele paa Fejø.⁷

Overalt trængtes der for Alvor til Hjælp, og Regeringen havde lidet eller intet at hjælpe med. I Stedet udskrev den Skatter, der ikke kunde betales. Det gik kun langsomt fremad igen, men gaa skulde det; og Bonden blev mere og mere treven til at betale sine Skatter. Drev han det for vidt, blev han udpantet; men heller ikke det havde Regeringen stor Glæde af; thi det udpantede Gods skulde jo sælges ved Auktion, og det var lettere sagt end gjort. Der var ingen Mangel paa Folk ved Auktionerne, tvertimod, de

var meget talrigt besøgt, men der blev ikke afgivet et eneste Bud paa de udbudte Sager, saa Auktionerne maatte slutte, uden at der var solgt et eneste Stykke. Dette Sammenhold stod overalt sin Prøve. Det vrimler med Amtsforvalternes Indberetninger om »frugtesløse Auktioner« og Regninger paa, hvad de har kostet.

Regeringen pressede ligesuldt paa Embedsmændene for at faa Skatterne ind, og de gjorde utvivlsomt, hvad de kunde, men maatte Gang paa Gang se Bekræftelse paa den gamle Sandhed, at man ikke kan plukke Haar af den Skaldede. Saa henfaldt de ofte til Spekulationer over nye Metoder. Amtmanden fandt f. Eks. 1722 paa at udstede Forbud mod, at der ved Arv eller Salg skete Deling af Gaardene; thi naar de stadig deltes i Smaastykker, blev Resultatet, at ingen af dem kunde betale Skat og knap nok føde en stor Familje. Derfor dekreterede han, at ved Dødsfald skulde den nye Ejer købe de frasolgte Parter ind under Gaarden igen.⁸ At Paabudet om Tilbagekøbet ikke blev og ikke kunde gennemføres, siger sig selv; men den fortsatte Deling kunde selvfølgelig forhindres, da Jorden var Fæste.

Øboernes stærkt afsondrede Beliggenhed skabte dem selvfølgelig Besværligheder, som deres Fæller paa »Fastlandet« ikke kendte, og én af dem hed Brændsel. Der havde i sin Tid været Skov, men den var paa et meget tidligt Tidspunkt ødelagt. Paa Fejø talte man endnu for 300 Aar siden

om Skov, men det lidet, der var tilbage, fik sin Bekomst under Svenskekrigen, og selv om Navnet »Skoven« blev bevaret, var hele Herligheden kun Smaakrat og Sump. Allerede i Begyndelsen af 1600-Aarene bad Bønderne gentagne Gange om Lov til at købe Brænde i Kronens Skove og sætte deres Svin paa Olden. Dronning Sofie gav sin Lensmand Besked om at hjælpe dem til det forlangte⁹, og senere blev det en fast Ordning, at Øboerne fik udvist Brænde i Kronens Skove paa Falster. Kvalitet og Kvantitet blev efterhaanden saa ringe, at det knapt kunde betale sig at fælde det og fragte det den lange Vej hjem. Efter at Bønderne var blevet Selvejere, faldt Brændeudvisningerne helt bort, de maatte skaffe sig Brændsel andet Sted, om de saa skulde baade tigge og betale det.

— 1610 var der i Vesterby 44 Bønder, 16 Husmænd og 9 »Pebersvende« (d. v. s. ældre, ugifte Personer og ikke Kræmmersvende, som man ellers i gamle Dage benævnedes Pebersvende). I Østerby 45 Bønder, 8 Husmænd og 5 Pebersvende. Paa Vejro 5 Bønder og 3 Husmænd. Blandt Sognets Skatteydere nævntes en Smed med Avl, en Skræder med Avl og en Møller. Der var 12 Tjenestekarle og 14 Tjenestedrenge. Bønderne betalte hver en Daler og Pebersvendene maatte takket være deres enlige Stand ud med samme Mønt. Husmændene, Haandværkerne og Tjenestekarlene betalte hver en

halv Daler, og Tjenestedrengene slap med 1 Mark.¹⁰

Som Følge af de elendige Tilstande var Gaardenes Antal stærkt forringet i 1688. V e s t e r b y havde da kun 34 Gaarde paa 6 a 7 Tdr. Hartkorn, men deraf var de 6 »øde«, d. v. s. uden Bygninger og Besætning. Der var 19 Gadehuse, hvoraf ét var øde. Vesterby Jorder var delt i tre Marker: Nørrevanger, Arnakkevanger og Kildevanger. Reglen var, at Markerne blev tilsaaet hvert andet Aar og laa i Græs hvert andet; men der var i alle Marker Stykker, som sjældent blev saadet. 1688-Matriklens Markbøger oplyser f. Eks., at Nyeland-Stykket i Nørrevanger kun blev saadet hver sjette Aar, og Stengstykkerne i Arnakkevanger og Sandagrene i Kirkevanger blev kun saadet hver 12. Aar. Vester Vænge i Nørrevanger (antagelig det, der nu kaldes Draget) havde man helt opgivet at dyrke og havde lagt det sammen med Overdrevet paa Skalø, der var Fællesgræsning for Vesterby og Østerby.

Østerby havde 1688 33 Gaarde paa 6 a 7 Tdr. Hartkorn, hvoraf 4 var øde, og 16 Gadehuse, hvoraf ét var øde. Ogsaa denne Bys Jorder var delt i tre Marker: Skovvanger, Andmosevanger og Slettevanger, og her som i Vesterby var der flere Stykker, som kun nu og da blev besaaet, ofte med mange Aars Mellemlum. Iøvrigt noterer Opmaalerne, at Øen lider af to Onder; det ene er »Mosegrisene« — som det altsaa, Trølddomskunsterne til Trods, ikke er lykkedes at blive

af med — den anden er Mangelen paa Træ til Gærder og Brændsel.

V e j r ø havde 4 Gaarde, hver paa 3½ Td. Hartkorn, og et Gadehus. Jorderne var delt i to Marker: Vestervang og Østervang. Nogle af Markstykkerne blev saadet hvert andet Aar, andre hvilede i 8 eller 20 Aar.¹¹

Det siger sig selv, at disse Dyrkningsmetoder — der synes at have været endnu ringere end paa Lolland — har givet lidet baade i Lade og Logulv, saa det Ry for Frugtbarhed, Fejø nu har, dromte ingen om i de Dage. Skalø var som nævnt Fællesjord for de to Byer; men ved Udskiftningen, der begyndte 1799, blev hele Skalø lagt under Vesterby, som til Gengæld maatte afstaa Pløjeland til Østerby, hvis Grænse derved rykkedes et Stykke mod Vest. Oprindeligt har vel det sumpede Areal, den senere Engstrækning, der bugter sig fra Kagevig i Nord til Dybet i Syd, været den første naturlige Grænse mellem de to Byer. Ved Udskiftningen fik Østerby 54 Gaarde og Vesterby 42; de var alle under 50 Tdr. Land. Ved Udmaalingen havde ingen Lyst til at flytte ud, alle vilde gerne blive boende i Byen, og derfor maatte hver Gaard have Udlodder, og det overdroges Landinspektøren at afsætte disse saaledes efter Gaardenes Beliggenhed, at Afstanden til Udlodden ikke blev større end nødvendig; men nogen maatte jo faa lang Vej, medens andre fik det meste liggende ved Gaarden. For at yde nogen Erstatning for dette Misforhold gik

hver Fuldgaard ind paa at betale 36 Rigsdaaler; den derved indkomne Sum blev fordelt mellem de med Hensyn til Udlodderne mest uheldigt stillede.¹² Skalø blev delt i to Lodder, der til Gengæld for den afsides Belliggenhed blev ca. dobbelt saa store som de andre Gaarde, de blev bebygget 1802. I de følgende Aar blev adskillige Gaarde udflyttede ved Arv, Salg eller Mageskifte. 1832 var der allerede 26 Udflyttergaarde. Deres Tal er stadig vokset.

Foto Voersaa.
Gaden paa Vejro

Paa Vejro skete Udskiftningen først 1819. Det blev til 4 Gaarde og 2 Huse; om nogen Udflytning var her selvfølgelig ikke Tale. 1844 købtes Jord til Fyret, der var færdigt 1846. Ca. 7 Kilometer Nord for Vejro ligger Kirkegrunden, der har faaet sit Navn, fordi Fiskerne i klart Vejr mente at kunne se Rester af Munkestensmurværk i Grunden,¹³ at dette er et Synsbedrag, maa anses for givet. Men Navnet og dermed Indbildningen kan følges langt tilbage. 1729 forliste f. Eks. en Skude med Skattekorn paa Kirkegrunden, og de 9 Avlsmænd paa Fejø, som herved

mistede alt deres Korn, blev fritaget for Jordskyldspenget det Aar.

Bierhverv.

De sløje Tider kunde nok opmuntre en driftig Mand til at se sig om efter et Bierhverv, som kunde afkaste en lille Ekstraskilling. Vanskeligheden laa nu ikke i at faa Øje paa Chancen, men i at opnaa Tilladelse til at udnytte den; thi der var Grøfter og Gærder om alt og alle. Handel var f. Eks. forbudt paa Øerne, naar det da ikke netop drejede sig om Salt og Tobak, som der skulde svares en ikke ringe Afgift af til Staten. Endnu 1816 blev der sagt Nej til et Andragende om at oprette en Butik og drive Handel med daglige Nødvendighedsartikler. Birkedommeren tilskriver i Anledning af dette Andragende Amtmanden saaledes: Flere har tidligere søgt om Tilladelse til at drive saadan Handel, men det er blevet nægtet. Nu søger Ritmester Hummel Handeltilladelse. Den bør nægtes, da Handel her paa Øen ikke er nyttig for Beboerne. Herom er jeg lige saa forvisset som om, at den nu herskende Luksus i Klæder og Leve-maade vil forøges ved sliq Handel, saa en Del af Øens Korn vil i Stedet for at anvendes til Uredning af de paabudte Skatter, gaa til Køb af Overflødighedsvarer. — Set med Nutidsøjne har »den herskende Luksus« nok været af yderst tarvelig Karakter, men Argumentet med Skatterne er sikkert faldet i god Jord hos Amtmanden.

Selvfølgelig blev der alligevel handlet i Smug, navnlig af Skipperne, der havde let ved at indsmugle Varer. 1825 var denne ulovlige Handel grebet saa stærkt om sig, at den daværende Birkedommer henstiller, at man imødekommer Beboernes Ønske om, at der oprettes en Handelsbutik paa Øen, og dette Ønske er da formentlig opfyldt.¹⁴

Alle H a a n d v æ r k, Grovsmeden fraregnet, var ligeledes forbudt. Først 1828 blev der paa Birkedommerens Anbefaling givet Tilladelse til, at tre Skrædere, to Skomagere, to Rebslagere og en Bødker maatte ned sætte sig paa Fejø.¹⁵

— En Næring, der forholdsvis tidligt blev frigivet, var Kroholdet, maaske fordi der her — ligesom med Tobak og Salt — var en Statsindtægt at hente i den Krovæerten paalagte Afgift. 1766 fik Husmand Hans Grymer Bevilling til at drive en Kro paa Fejø; men det fik han ikke megen Glæde af, thi allerede en Maaned efter meddeltes det, at han var blevet »undsagt« af Folk paa Øen. Det var vist ret almindeligt, at Bønderne i hver af de to Byer havde et Samlingssted hos en eller anden Bonde, som havde Fortjenesten af at skænke sit hjemmebrændte Brændevin for dem, og det er formentlig disse Folk og deres Venner, der har truet den nye Kromand. Enten han nu er blevet bange for Truslerne eller ingen Gæster har set, blev Resultatet, at han opgav det hele og ansøgte om at blive fri for at betale Afgiften for det for-

løbne Halvaar, eftersom han ikke havde brugt Bevillingen.¹⁶

Med H j e m m e b r æ n d e r i e t, der havde gjort Krobevillingen overflødig, fik det en halv Snes Aar senere en brat Ende. 1776 blev der udstedt Forbud mod Hjemmebrænding af Brændevin. Fejøboerne lod som intet og fortsatte Hjemmefabrikationen af den kære, krasse Drik. Det gik helt godt et Par Aar; men saa slog Lynet ned. 1778 blev der pludselig foretaget Eftersyn, og det gav et overvældende Resultat. Man fandt de forbudte Apparater hos 32 Mænd i Østerby og 29 i Vesterby. Hver eneste Bonde havde med andre Ord overtraadt Forbudet. Det blev en dyr Historie. De fik hver en Kæmpebøde paa 30 Rigsdaler og fik alle deres kostbare Apparater konfiskeret.¹⁷

Nu var der altsaa Plads for en Kromand, og der meldte sig da ogsaa straks en Ansøger, men han fik Afslag med den Motivering, at Kroholdet var nedlagt. Des bedre gik Smugkroerne, hvis Indehavere saa ved Lejlighed blev idømt Bøder. 1841 fik Skipper Jørgen Nielsen Bevilling til at herbergere Rejsende, men uden Ret til Krohold, idet han straks blev mulkteret for at have udskænket Brændevin. Formentlig fordi, der i Forvejen var en Kromand med Privilegium paa at udskænke Brændevin, men altsaa uden Ret eller Trang til at herbergere Rejsende.¹⁸

— Ogsaa Fiskeriet maatte i ældre Tider betragtes som et Bier-

hverv, eftersom mange af Bønderne havde en Jolle i Søen og fiskede, hovedsagelig til eget Forbrug, og Forbruget var stort. Gennem Aarhundreder hørte nedsaltet, kogt Sild og Brændevin til Davren i enhver Bondegaard paa Lollandskysten og Øerne.

Skibsfarten,

der ikke kan henregnes til Bierhvervene, var i ældre Tider meget betydelig, hvad lejlighedsvis er berørt gentagne Gange paa de foregaaende Sider. Der var mange Skippere paa Øerne, og de unge gik gerne til Søs om Foraaret og vendte først hjem hen imod Jul. Endnu 1780 var 12 søgaaende Baade hjemmehørende paa Fejø og Vejrø.

Dybvig afgav en ganske god Ankerplads, men Losning og Ladning maatte foregaa pr. Pram, da søgaaende Baade ingen Steder kunde lægge til Land. 1814 fik Brødrene Peder, Lars og Knud Nielsen Tilladelse til at kræve Havneafgifter, naar de byggede en Havn. Arbejdet paa den var begyndt allerede 1806 med at køre Sten fra Øens Marker til Pladsen for den vordende Havn; men selve Arbejdet med den udførtes i Aarene 1814—20. Udgifterne løb efterhaanden op til 1512 Rigsbankdaler. De paa Fejø hjemmehørende Skippere var naturligvis godt tilfreds med, at de havde faaet en Havn, men yderst utilfreds med, at de skulde betale Penge for at ligge der, og 1822 indgik der Klage over, at de rent ud nægtede at betale Havneafgift. Samtidig fremkom der

Forslag om at lade Havnen overgaa til Beboerne, og 1823 approberede Regeringen et Forslag om, at samtlige Skippere og Baadførere overtog Havnen mod selv at sørge for dens Vedligeholdelse. De Penge, Brødrene Nielsen havde tilgode, skulde afbetales ved de fremmede Skipperes Afgift, slog dette ikke til, skulde Resten ligesaa paa Fejø-Skipperne i Forhold til deres Fartøjers Drægtighed.¹⁹

Færgefarten.

Forbindelsen med Lolland var jo vanskelig, især naar Frostene hindrede Sejladsen. Saa benyttede man Isen, ofte saa dumdrigt, at Folk gik igennem og satte Livet til. Om Sommeren benyttede Bønderne deres egne Joller, naar de skulde et Ærinde til »Fastlandet«, og var der en sjælden Gang en Rejsende, tjente de en lille Skilling ved at sætte ham over. Forholdsvist tidligt gik der Næringsvej ogsaa i dette Færgearbejde. Allerede under Frederik IV fik en af Juellinge Baronis Fiskere Bevilling paa at overføre Folk fra Kragenæs til Fejø, og 1733 gav Amtmanden i Nykøbing en Fejøbonde Ret til at overføre Folk fra Fejø til Kragenæs; men alt som Tiden gik, blev det mere og mere almindeligt, at andre gik Færgemanden i Bedene, og 1756 søgte denne om kongelig Bevilling til Eneret paa Overfarten efter en bestemt Takst. Andragendet blev efter Amtmandens Anbefaling bevilget, og Taksten sattes til 12 Skilling for en Baad om Sommeren og 16 Skilling om Vinteren.

Samtidig blev den gamle Færgebevilling for Kragenæsmanden fornyet, saaledes at den ene havde Eneret paa Overførsel af Rejsende fra Fejø og den anden paa Overførsel fra Kragenæs. Det kneb for Fejøboerne at respektere Eneretten, og da de naturligvis havde Ret til selv at færge over i egne Baade, var det ikke altid let at faa Ram paa dem, der i Skjul heraf satte Rejsende over. Færgemanden klagede og fik paany udvirket Forbud.²⁰ Om det hjalp til helt at afskaffe den ulovlige Konkurrence, er vel tvivlsomt. I lange Tider besørgetes Færgefarten med Joller, der kunde gaa tæt til Land; men da Niels Iversen 1808 fik Færgeprivilegiet, anlagde han en Bro ved vestre Færgested og anskaffede større Baade, saa der ogsaa kunne overføres Kreaturer, Korn i større Mængder m. m. Da han 1825 lagde op, fik Sønnen Privilegiet, og 1832 fik han tillige Postbesørgelsen. Han skulde hente Posten i Stokkemark to Gange om Ugen og fik herfor 60 Rigsdaler om Aaret. Han tog mangen haard Dravat i strengt Veir, og i Begyndelsen af November 1834 gik det galt. Baaden kæntrade under en Storm, og Færgemanden Iver Nielsen samt Gaardmændene Rasmus Clausen og Jens Clausen druknede.²¹

1821 fik Matros Anders Jensen paa Femø Bevilling paa Færgefart til Fejø, og omtrent samtidig maa der vel være givet en Færgemand paa Fejø Bevilling paa Færgefart til Femø; thi det understreges, at Matros Jen-

sens Bevilling kun gælder Overførsel af Rejsende fra Femø til Fejø, men ikke omvendt, med mindre der udtrykkelig forlanges Tur og Retur. Færgemanden skulde holde en Jolle til 4 Personer og en Sejlbaad til 10 Personer. For en Tur med 4 Personer eller derunder skulde han have 2 Mark Sølv, var der flere end 4 Personer i Baaden, skulde han yderligere have 8 Skilling af hver af de øvrige. Om Vinteren skulde Mindstebetalingen være 3 Mark Sølv. En Hest eller Ko skulde koste 2 Mark, en Gris, Kalv, Faar eller Føl 8 Skilling, en Tønde Korn i Sække 6 Skilling.²²

Skoleme.

Undervisningen var det her som andre Steder skralt med, og under Trykket af Fattigdommen kneb det svært med at faa efterkommet Paa budet om Oprettelsen af Skoler paa Øerne. 1737 skriver Amtmanden: Der er ingen Skoler paa de tre Øer. Paa Askø behøves ingen. De to an-

Foto Voersaa.
Skolen i Østerby.

dre skal have hver en Skole. Paa Fejø bør den være paa 7—8 Byggefag og ligge midt imellem Byerne tæt ved Præstegaarden. — Det blev ved Snakken i fire Aar, men saa var man ogsaa kommet til det Resultat, at der skulde være to Skoler paa Fejø, en i Østerby og en i Vesterby. Der blev indhentet Overslag, der af Rentekammeret blev betegnet som alt for dyrt; det lød for alle tre Øer paa 931 Rigsdaler; det skulde være meget billigere, eventuelt maatte man finde et brugbart »Gadehus«, d. v. s. Arbejdsbolig. Amtmanden sluttede sig til denne Kritik. Det gik altfor langsomt med Forberedelserne; man blev ved at tale om Overslag; men der er dygtige Tømrere og Murere nok i Landsbyerne, der kan bygge Huse. Han havde selv indhentet Overslag paa Fejø to Skoler til en Pris af 346 Rigsdaler 5 Mark og 3 Skilling. Rentekammeret skyndte sig at approbere dette Tilbud. Det lød paa en ny Skole i Østerby og en Tilbygning til Degneboligen i Vesterby. Det gik kun trevnt med Byggeriet. Bønderne skulde køre Materialerne og Husmændene skulde gøre Haandlangerarbejde, og det var smaat med Lysten, der skulde drive Værket, og Forstaaelsen var naturligvis ringe, da det store Flertal hverken kunde læse eller skrive. Man kom helt hen i Foraaret 1743, før Skolerne kunde begynde deres beskedne Virksomhed, og Lærerlønningerne fastsattes. Skoleholderen i Østerby skulde have 24 Rigsdaler i Pengeløn, 6 Skovlæs Brænde, som Bønderne i

Skoledistriktet skulde skove (paa Falster) og hjemføre, et Lispund Hø og et Lispund Halm af hver Td. Hartkorn i Distriktet, fri Græsning til 2 Køer og 6 Faar, samt en Mark af hver Husmand, der havde Børn i Skolen. Degnen i Vesterby, der nu tillige skulde være Lærer, fik sin Degneindkomst forbedret med 6 Rigsdaler aarlig samt Foder til en Ko og 6 Faar. Pengelønnen til begge skulde udredes af de Lysepenge, der var henlagt til Kronens Kirker paa Falster, Fejø indbefattet. Man kan altsaa ikke sige, at Skolevæsenet blev nogen stor Byrde for Fejøfolket.²³

Degnen, der skulde undervise i Vesterby, gjorde ikke stort ved det, og de Vesterby Mænd, der havde Øjet aabent for Forskellen mellem Resultatet af Undervisningen i Vesterby og Østerby, klagede over Degnen og tilbød selv at lønne en Lærer, saa deres Børn kunde blive ordentligt underviste. Dette smukke Eksempel paa vaagnende Forstaaelse vakte naturligvis Tilfredshed opad, og der blev givet Ordre til, at det 4-Fagshus, der stod ved Degneboligen, skulde ind-

Skolen i Vesterby Foto Voersaa.

rettes til Skolestue paa Beboernes Bekostning, og den foreslaede Skoleholders Kundskaber skulde prøves af Præsten. Læreren havde det smukke Navn Rosenvold og bestod den sikket meget enkle Eksamen. Degnen saa naturligvis skævt til ham, sommetider sloges de, til andre Tider drak de sig fulde sammen i den ædelige Brændevin. Drikkeriet ødelagde formentlig Manden; thi 1765 klagede Bønderne over ham og nægtede fortsat at betale de 12 Rigsdaler, han fik i Løn. Skoleholderen maatte derfor rejse, og da der var kommet en ny Degn, overtog denne Skolegerningen.²⁴ Beboerne slap altsaa for vedblivende at betale Læreron.

Det forhenværende Udhus ved Vesterby Degnebolig gjo:de i al sin Uselshed Tjeneste til 1805, da det blev nedbrudt og et nyt Hus opført. Heller ikke denne Bygning har været stort bevendt; thi allerede 1832 opførtes en ny Skolebygning. Skolen i Østerby var heller ikke for fin, den var saa lavloftet, at en velvoksen Mand ikke kunde staa oprejst i Skolestuen. Man hjalp sig med den lige til 1819, da en ny Skole paa 11 Fag Hus opførtes. Den kostede 600 Riggsbankdaler, der blev laant. Nødvendigheden af det nye var aabenbart ikke gaet op for Beboerne; thi Husmændene nægtede at gøre Haandlangerarbejde under Opførelsen og blev dømt. Da Renter og Afdrag paa Laanet forfaldt, nægtede Bønderne at betale og bøjede sig først under Trusel om Udpantning.²⁵

*

Fattigvæsenet er der grumme faa Oplysninger om. I Pastor Kircheimers Tid (1808—21) skal der være bygget et Fattighus, der brændte i Begyndelsen af dette Aarhundrede.²⁶ — Læge fik Fejø først i 1812, da der ansattes en Distriktskirurg for Øerne med en Løn af 100 Rigsdaler: Sølv. Det var Smalhans, og 1816 forlod Chirurgen uden videre Ø og Embede og slog sig ned som Gaardfæster i Hillested. Her blev han 1838 tiltalt for at have aflagt falsk Ed, saa stort har der næppe været ved ham, hverken i den ene eller anden Retning; men nem har Lægestillingen paa Øen ikke været. Den nye Læge klager 1820 over de usle Kaar og ansøger om at faa forhøjet Lønnen gennem en Afgift paa Hartkornet, da han ellers trues af Undergang. Der er ingen paa Øerne, som vil søge ham; Folk tror, at der er en Bestemmelse med den Sygdom, de har faaet og dens Udfald, saa Lægen ikke kan hjælpe — ret som om de var Muhamedanere og ikke Kristne. Det lykkedes ham at faa Lønnen forøget fra 100 til 150 Rigsdaler. Det hele skulde udredes af Hartkornet, saa Lægen er næppe blevet mere paa-skønnet af den Grund.²⁷

— Fejøfolket var mere interesseret i Jordemoderen end i Lægen; thi 1807 besluttede de selv at antage og lønne en Jordemoder, da det navnlig om Vinteren var alt for besværligt at hente Hjælp paa Lolland. Hun skulde af hver Mand paa Øen have en halv Skæppe Rug og en halv

Skæppe Byg samt to Mark af hver Mand i Vesterby og 1 Mark af hver Mand i Østerby.²⁸ Hvorfor Vester-

bymændene skulde betale dobbelt saa meget som Østerby er en af de Gaarder, som faar staa uløst.

Fejø Kommune nu om Dage.

Antal og Størrelse af Ejendomme i Kommunen.¹

	Over 50 ha	20—50 ha.	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Østerby.....	0	14	24	6	25	144	218
Vesterby.....	0	14	24	9	22	109	178
Skalø.....	0	3	0	0	0	2	5
Vejrø.....	0	4	0	2	4	6	16
	0	35	48	17	51	281	412

Kommunens samlede Hartkorn er 348 Tønder, og dens Areal 1862 Hektar. Ca. 100 Hektar er beplantet med Frugttræer. Den samlede Vurdering til Ejendomsskyld udgør 4,324,300 Kr.

1939 var Kommunens Indbyggerantal 1298. Det har været stærkt svingende det sidste Hundrede Aar, i 1801 var det kun 772, i 1840 var det vokset til 1311, i 1860 til 1384 og i 1890 naaede det Maksimum med 1401 Indbyggere. Saa begynder Nedgangen, 1901 var Tallet dalet helt ned til 1309 og 1906 yderligere dalet til 1264. 1916 er det steget til 1288, og 1925 til 1350, saa falder det igen 1939 til de nævnte 1298.²

Kommunens Regnskab for 1938—39 viser, at den er saa lykkelig ikke at have Gæld; dens Akti-

ver udgjorde 208,778 Kr. Med Hensyn til Gennemsnittet af Skatten pr. Indbygger stod den som den tredie laveste af Amtets 68 Kommuner, medens den med Hensyn til Skatten pr. Td. Hartkorn var Nr. 45. Ligningsprocenten for de personlige Skatter var 2,7.³

Fiskerflaaden bestaar af 12 store Baade, og Antallet af Skibe i Fragtfart er 10.

Skolerne i Østerby og Vesterby er i Ejendomsskyld hver vurderet til 12,000 Kr. De er bygget i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede og udvidet i Begyndelsen af dette.

Østerby er langt den største af de to Byer og har følgende Institutioner: Præstegaarden er moderniseret i de seneste Aar, men formentlig for store Deles Vedkommende henved 100 Aar gammel.

Den brændte nemlig 22. August 1836, og Præsten fik da i Byggehjælp bevilget en Rigsdaler Solv af hver Kirke i Fyns og Lolland-Falsters Stifter.⁴

Havnen ejes af Kommunen. Den første Udvidelse af den primitive »Havn« fra 1820 skete i 1881, da Dampskibsruuten blev etableret. En ny Udvidelse skete omkring Aarhundredskiftet. Den sidste store Udvidelse foretoges i 1920 og kostede 90,000 Kr. Havnen anløbes daglig af Rutedamperen, der gaar fra Bandholm til Øerne.

Lægeboligen tilhører Kommunen og er vurderet til 10,000 Kr.

Posthuset tilhører Staten og er vurderet til 30,000 Kr.

Jordemoderboligen tilhører Amtet og er vurderet til 6000 Kr.

Sportspladsen er anlagt af Kommunen og spænder over 1,3 Hektar.

Private Selskaber ejer følgende Ejendomme: Elektricitetsværket opført 1911, vurderet til 19,000 Kr. Østerby Vandværk anlagt 1935, vurderet til 1000 Kr. Andelsmejeriet opført 1893, vurderet til 18,000 Kr. Endvidere kan nævnes Gæstgiveriet »Landbolyst«, vurderet til 28,000, og Brugsforeningen, vurderet til 12,000 Kr.

Under Østerby Omraade hører Gaard- og Hussamlingerne Skoven, Nørreherred, Andemose og Sletterne. Ved Andemosen ligger Feriehjemmet »Solhjem« med Plads til 40 københavnske Sko-

lebørn. Det er oprettet og drives for private Midler og er installeret i et tidligere Husmandshus; det er vurderet til 1000 Kr.

Fra Sletterne var der, som nævnt i det foregaaende, Færgefart til Femø. Den blev nedlagt 1934, men savnes stadig trods Dampskibsforbindelsen. Af den tidligere Færgebro er nu kun Ruiner tilbage, og Pladsen og Vejen er græsgroet og ligger med sine Nælder og Bukketorn som et Billede paa Forfald og Fattigdom. Nu befæres Stedet kun af en derboende Fisker.

Vesterby har foruden den før nævnte Skole et Missionshus til 3000 Kr., et i 1939 anlagt Vandværk til 2500 Kr. og ved »Vasen« en lille Fiskerihavn og Færgelejet. 1922 anlagdes Broen og 1931 afløstes Færgeprivilegiet i Krægenæs ved, at Færgemanden pensio-

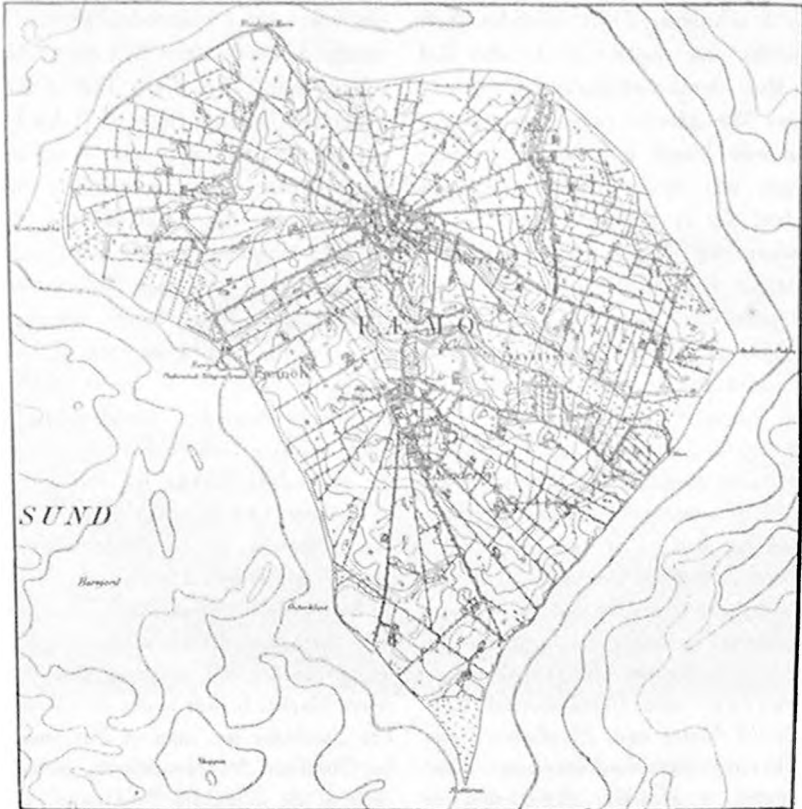

Foto Voersaa.
Vejro Fyrtårn.

neredes. Hele Færgefarten gik derefter over til Fejø Færgemand. Der anskaffedes en Motorfærge og byggedes Færgelejer paa begge Sider. Vesterby har endvidere Statstelefonstation og Gæstgivergaard, sidstnævnte er under Opførelse efter en Brand i Sommeren 1940. Under Byomraadet hører Gaard- og Hussamlingen Sønderherred. Fra Skalo drives et ret stort Fiskeri. Vesterbys gamle Stubmølle er nu overført til Frilandsmuseet i Maribo.

Vejrø har en Skole, vurderet til 3200 Kr. Fyret er vurderet til 80.000 Kr.; det er 16 Meter højt og dets Blinkfyrt har en Lysvidde paa 20 Sømil. Øen har saa vidt muligt daglig Postforbindelse med Kragenæs (dog ikke Helligdage); men der er ingen Anløbsbro paa Øen, saa Postbaaden kan ikke lægge til, og Passagererne maa stages ind paa fladbundede Pramme. I en af Øens Gaarde er indrettet et primitivt Mejeri. En Del af Øen ligger som Fællede oversaaet med store Sten og Tjørne.

FEMØ

Generalstabskort over Femø.

Femø indtager en fremragende Særstilling indenfor Øgruppen. Medens de andre Øer er flade og lave og ikke i nogen Maade fornægter deres nære Slægtskab med Lolland, er Femø med sit kuperede, rigt afvekslende Terren af sydsjællandsk Karakter.

Ogsaa Befolkningen er af en noget anden og friere Støbning end de andre Øboere.

Der er smukt paa Femø, endog meget smukt. Udsigten over Bækkenet mod Nørreby er yndefuld. De trækransede Moser, Andemose, Bastmo-

se, Østermose m. fl. er de rene Idyller. Nordkystens stejle, indtil seks Meter høje Klinter ud mod det barske Hav ejer et storladent Præg, der eges ved Blikket udover, hvor store, fjerntliggende Sten antyder de mægtige Strækninger, Havet gennem Aartusinder har gnavet af Landet Bid for Bid. Ogsaa ved Østkysten syd paa ligger Mængder af store Sten paa det grundede Vand, men her er Forklaringen paa deres Tilstedeværelse en anden; det er Drivisen, som har sat ind her med Stenene i Favnen og har efterladt dem, da den selv gav op for Foraarets Sol og milde Vinde. Kysten her er af en helt anden Karakter end nord paa. Skrænten staar frodig med mægtige Tjørne og Pile, og fra den ideelle Badestrand er der en vid Udsigt til Lolland, Falster og Sjælland. Femøboerne er stolte af deres Ø og har Ret til at være det.

Mod Syd løber Øen ud i en Spids, Sletteren, med lav Strandeng, og herfra stiger Terrænet jævnt og hurtigt op til Øens højeste Punkt, Is's e m o s e b j e r g, med trigonometrisk Station 22 Meter over Havfladen. Sydøstkysten og Nordøstkysten løber sammen i Hjørnet A n d e m o s e n a k k e, og lige overfor yderst i Rundingen mod Vest ligger V e s t e r n a k k e. Længst mod Nord paa den mest udsatte Runding ligger V i n d b l æ s H o r n, hvis Navn i en nedstemt Tone minder om den stadige Brydning mellem Hav og Land. Inde omkring paa Øen har det stærkt kuperede Terræn affødt en Mængde

Moser og Mosedrag, der øger Afvekslingen i Landskabsbilledet.

Mest karakteristisk er Engdraget B æ k k e n e t, der fra Sydøstkysten skærer sig tværs ind i Landet mellem høje Banker. Midt inde i Øen udvider det sig i »Kirkebækkenet« og sender derfra en Arm helt op til Nørreby. Først i den nyere Tid er Bækkenet ved Dige og Sluse skilt fra Havet og frugtbargjort, men i tidligere Tid var det ofte oversvømmet, og i Oldtiden har det været sejlbart. Gadekæret i Nørreby er den sidste vandfyldte Rest af det lange Løb, og omkring Kæret er den første Bebyggelse antagelig sket. I en fjern Oldtid, da Skove dækkede det meste af Øen, laa denne Boplads i Bunden af det lange sejlbare Løb fuldkommen skjult for rovgribske Blikke fra forbisejlede Kanoer. Det er ogsaa heroppe omkring Nørreby, at de ældste Oldtidsminder er fundet. Tre Stenaldergrave er her sløjfet i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, og mange forskellige Stenredskaber er fundet paa Nørrebys Marker blandt andet 10 Økser.¹ Fra Sønderby har man et Par smukke Guldfund fra Jernalderen, bestaaende af de saakaldte Brakteater; det er Smykker til at bære i en Snor om Halsen. Den bedste af dem blev fundet 1906 i Stranden ca. 60 Meter udfor Matrikel Nr. 5 a i Sønderby. Den er af Størrelse som en Tokrone og har i Midten Billedet af en Rytter, rundt om Kanten er en længere Runoindskrift,² formentlig en Besværgelses- eller Beskyttelsesformular.

Udfør Rytterens Hoved er et Hagekors, der i Oldtiden brugtes som Lyketeegn over hele Evropa og Asien. Ogsaa en Sølvskilling fra den romerske Kejsertid hører med til Oens Oldtidsfund.

Forraadnede Egestammer i Moserne bringer Bud om Oens tidligere Skove, hvis sidste Rester maa være

tyddet tidligt i Middelalderen, da der ikke er bevaret det mindste Minde om dem, hverken i Stednavne eller Skrift.

Gennem hele Middelalderen tier Kilderne om Femø. Vi skal helt op mod Reformationen, før de første sparsomme skriftlige Kilder begynder at rinde.

KIRKEN

Femø Kirke.

Indtil Reformationen var Femø Anneks til Fejø. 1508 gav Kong Hans Præsten Jens Andersen Brev paa Fejø og Femø Kald, og 1523 gav Bispen Jens Andersen Beldenak Peder Hansen Kollats paa Fejø Kald med Annekset Femø og Askø.¹ I Kaldsbrevet hedder det, at Præsten iaar kaldet »med Sjølesorg for alle og enhver under disse Kirker«, og videre: »Ingen anden end du skal nyde

Kirkernes samtlige Indkomster«. Det er Flertalsformen Kirker, der her har Interesse, idet den forudsætter, at der er Kirker paa de to Anneksøer, i al Fald Kirker under Opførelse. Det næste Tegn paa Tilstedeværelsen af en Kirke paa Femø findes i et Brev fra 1527, hvori Frederik I giver Femøboerne Ret til at »have deres Sogneherre paa Landet hos dem og klæde og føde ham der«.²

Sogneherre er her det samme som Sognepræst, og det forudsætter selvfølgelig, at der er en Kirke paa Øen. Af ukendte Grunde blev denne Tilsladelse ikke benyttet; thi 10 Aar senere giver Christian III efter Ansøgning Femø Lov til at faa sin egen Præst,³ og det interessanteste ved dette Brev er, at det nævner den nye Kirke. Brevet lyder:

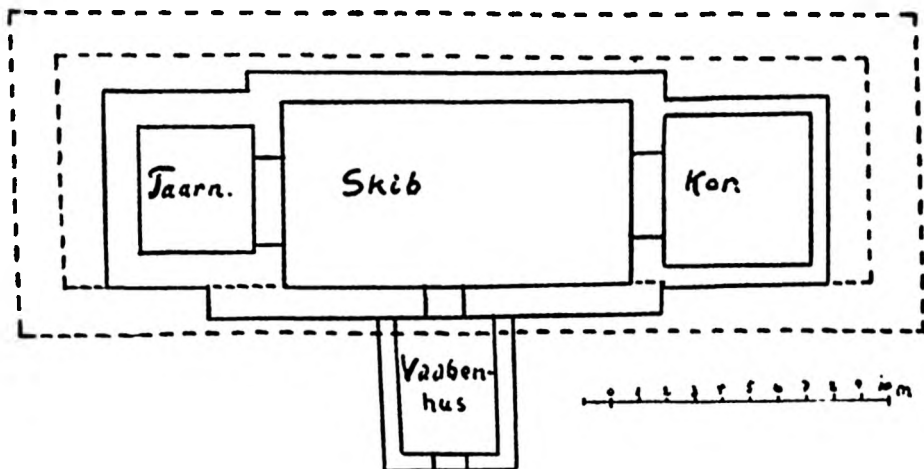
Dere Undersaatter paa Femø har berettet, at deres Sognekirke er beliggende paa Fejø, og at deres Præst bor der ved Kirken, hvilket er til stort Besvær, naar deres Børn skal døbes eller syge Memesker skal berettes, ligesom at Guds Ord ikke forkyndes for dem. De har derfor opbyggt dem et Kapel der paa Femø. De maa nu tage dem en Sognepræst, som kan bo hos dem og betjene dem inden og uden Kirken. De skal lønne ham, saa han har skellig Underhold til Føde og Klæder.

Kirkebyggeriet har sikkert staaet paa i en længere Aarrække; men Kirken har formentlig staaet færdig 1527. At den er færdiggjort i den katolske Tid, derom vidner de katolske Kalkmalerier paa Kirkens Hvælvinger. Den Kirke, som da var bygget, var af beskædede Dimensioner. Den var uden Taarn og havde som saa mange lollandske Kirker en saakaldt Klokkestabel af Tømmer og Brædder paa Kirkegaarden. Det interessanteste er dog, at der foreligger Beviser for, at der oprindelig var planlagt og paabegyndt en Kirke af langt større Format.

Ved Udgravning af Grunden til et Varmeanlæg ved Femø Kirke stødte man 1931 paa et svært Fundament

tæt ved Kirkens Nordmur. Der blev ikke foretaget noget til Opklaring af dette Fund, men da jeg 10.—12. August 1940 besøgte Øen for at gøre Studier til Femøs Historie, fortalte man mig om Fundet af Fundamentet. Jeg foretog straks med Graverens Hjælp en foreløbig Undersøgelse. Ved Gravning to Steder paa Kirkens Nordside blev Fundamentet afdækket. Det bestod af Kampesten, holdt sammen med Mørtel og havde en Tykkelse paa ca. 1 $\frac{2}{3}$ Meter. Det var temmelig klart, at det maatte være Grunden til en langt større Kirke end den, der nu staaer. Det laa nær at antage, at den nuværende Kirkens søndre Mur var bygget paa det gamle Fundament, og en foreløbig Undersøgelse viste, at dette var rigtigt. Det lykkedes ogsaa ved en ret overfladisk Eftersøgning at faa Formodning om Gavlfundamenternes Beliggenhed; hvorimod en Eftersporing af Fundamentet til et eventuelt Kør var haabløs, da dets Tilstedeværelse skulde søges paa et Omraade, hvor der laa tæt med Grave.

Jeg underrettede straks Nationalmuseet om disse rent foreløbige Undersøgelers Resultat, og Museet besluttede at lade Inspektør Magister Chr. Axel Jensen underkaste det mærkelige Fund en grundig Undersøgelse. Efter Aftale med Magistraten blev det ordnet saaledes, at jeg tog over og afdækkede Fundamentet, saa det laa klart ved hans Ankomst. Menighedsraadet stillede velvillig den fornødne Arbejdskraft til Disposi-

Grundplan af Kirken og det gamle Fundament.

tion, og Resultatet af den derefter foretagne grundigere Undersøgelse blev da følgende:

Under og rundt om den nuværende Kirke strækker sig Fundamentet til et Skib paa ikke mindre end 32 Meters Længde og 11 Meters Bredde, udvendig Maal. Fundamentet blev afdækket to Steder ud for Skibets Nordside, et Sted ud for Taarnet, et Sted ud for Koret, samt paa de fire Hjørner og midt for Korets Østgavl. Paa Sydsiden kunde Undersøgelserne kun foretages ud for Kor og Taarn og ved Skibets Hjørner. Alle de nævnte Steder blev Fundamentet fundet og afdækket; men navnlig paa Sydsiden var det en Del forstyrret ved tidligere Begravelser tæt op ad Kirkemuren. (Sydsiden var jo helt ind i 1800-Aarene den eneste hæderlige Begravelsesplads, og jo nærmere Kirken desbedre, hvorimod Nordsiden var forbeholdt Selvmordere og mistænkte Individier). Paa ovenstaaende Skitse

er Fundamentet optrukket i helt regelmæssig Form saaledes, som det maa antages at have været, altsaa uden Hensyn til de Forstyrrelser, der blev konstateret ved Eftersøgningen. Fundamentets Tykkelse varierede fra 1,60 til 1,80 Meter med store Sten i Bunden og mindre opefter. Magister Chr. Aksel Jensen foretog nogle yderligere Afdækninger og tog en Del Detailmaal, hvorefter det hele blev dækket til igen.

Til fuld Vurdering af Misforholdet mellem den ved Fundamentets Nedlæggelse projekterede Kirke og den Kirke, der blev bygget, maa man lade Taarnet ude af Betragtning, da dette er bygget langt senere end Kirken. Skib og Kor maaler ca. 19 Meter i Længden, medens Fundamentet maaler 32 Meter, og det endda uden Kor. I Bredden maaler Fundamentet 11 Meter, medens den nuværende Kirkes Skib kun maaler $8\frac{1}{2}$ Meter og Taarn og Kor kun ca. 7 Meter. Spørgsmaa-

let, om der har været støbt Fundament ogsaa til et Kor, eller om den projekterede Kiike har været en saakaldt Langskibskirke uden Kor, maa henstaa ubesvaret, men selv om man udelukker Muligheden af et Kor, bliver Rumforholdet i den Kirke, man byggede, kun en Brøkdæl af den, der var lagt Fundament til.

Krusifikset og Døbefonten i Kirken er fra 1300-Aarene; men Fundamenterne tyder ifølge Chr. Aksel Jensen ikke paa en saadan Alder; de svarer til en Bygning bestaaende af et udelt Langhus, altsaa uden Kor, men denne Form er et Hundrede Aar yngre end Krusifiks og Døbefont, der vel saa er erhvervet langt senere. Fundamenterne maa antagelig være lagt i Tiden omkring 1500. Der har næppe været bygget paa dem, og der er da heller ikke noget Sted fundet Munkesten sammen med dem. Hvad Tanke man har haft med at paabegynde Arbejdet til en Kirke af saa stort Format til en Befolkning paa højst 500 Sjæle — Spædbørnene indbefattet — er og bliver en Gaade. Har svenske og lybske Hærgninger paa Øen i Tiden omkring 1500 svækket Evnen til at fuldføre det paabegyndte Værk? Eller har den Konge- eller Kirkemagt, som stod bag den oprindelige Plan, givet op? Gisningerne fører ikke til noget.

Der er formentlig gaet et Aaremaal mellem Fundamentets Nedlægning og Paabegyndelsen af den lille Kirke. I Klinten nedenfor Kirken er fundet Spor af en Teglovn, saa de anvendte

Mursten er sikkert brændt paa Stedet. Man har sparet stærkt paa dem; thi der er anvendt groft tilhugget Kamp højt op i Murene.

Var det end en lille Kirke, man byggede, saa blev der ikke sparet noget for at gøre den saa smuk og tiltalende som muligt. I senere Forfaldsperioder er der handlet ilde med Bygningen, saa dens Gesimser og anden udvendigt Murpyrdelse er forsvundet; det var nemmere at rive dem ned end forny dem. (De beskedne Gesimser, der nu findes, stammer alle fra Slutningen af forrige Aarhundrede, hvor man efter fattig Evne søgte at bøde gamle Skader). I det indre vidner endnu Hvælvinger og Kalkmalerier om en betydelig Offervilje. Ogsaa ved Anskaffelsen af Inventaret, Døbefont, Krusifiks og den oprindelige Altertavle har man bestræbt sig for at smykke Kirken paa værdig Maade i Tidens Aand.

Taarnet er langt yngre end Skib og Kor. Paa Skibets Vestgavl inde i Taarnet ses endnu Rester af de gamle Blindinger, der har prydet den fritstaaende Vestgavl. Deres noget forvitrede Tilstand viser, at de i lang Tid har været udsat for det barske Vejr, før Taarnet rejste sine beskyttende Mure om Vestgavlen.

Kirken bestaar som nævnt af Skib, Kor og Taarn, alle overhvælvede. Mandsindgangen paa Sydsiden er dækket af Vaabenhuset, der har Bjælkeloft. Paa Taarnets Sydside i Hjørnet ved Skibet er en nyere Tilbygning med Opgang til Taarnet. Kvin-

St. Paul med Sværdet.

deindgangen paa Nordsiden er tilmurret, og det samme gælder Præsteindgangen paa Korets Sydside. Vinduerne er alle af Træ og nyere. Vinduesnicherne er maaske for nogles Vedkommende oprindelige. Fra Vaabenhuset fører en spidsbuget Portal ind i Skibet.

Kirkens Indre.

Muren mellem Taarnet og Skibet er gennembrudt, saa det noget smalle Taarnrum er en Fortsættelse af Skibet. Kalkmalerierne er Kirkens mest ejendommelige og iøjnefaldende Prydelser.

I Korets nordre Kappe er et Billede af St. Paul med et tohaands Sværd i Hænderne. Han er omgivet af et kunstigt slynget Skriftbaand med Ordene: »O du værge Apostel Sancte Povel alle kristne Kirkes forsvar —

o bed for os til Gud, at han os i Himmerig forvar«, samt en latinsk Indskrift. I Hjørnerne af Kappen er prægtige middelalderlige Bygninger med Taarne.

I den vestlige Kappe er et lignende Billede af St. Nicolaus. I den ene Haand holder han Bispestaven; den anden udstrækker han velsignende mod Beskueren. Om hans Hoved er et latinsk Skriftsted (i Oversættelse: Hellige Nicolaus Ærkebisp Værnehelgen for denne Kirke, bed for os).

I søndre Kappe er et defekt Billede af St. Peder med Nøglen; om ham er der ligeledes et Skriftbaand.

I Skibets første Hvælvings østlige Kappe fremstilles Christus som Himmelrot, siddende paa Regnbuen med de saarede Hænder opløftet. Sværdet og Liljen gaar ud fra hans Mund. Ved Siderne staar Maria og Johan-

Brudstykke af Maleriet i Skibets østre Kape op mod Koret: De Sallge vandrer Ind i Himmerlig

nes. Under Maria ses de Salige opstaa af Gravene og drage ind i Himmerig, der er fremstillet som et Slot i mange Etager. En Skare Salige er paa Vej ind i Slottet, medens Engle blæser i Basuner. Andre Salige ses i Slottets Vinduer. Under Johannes er Helvedesgabet, hvor alle de Fordømte jages ind af Djævle i fantastiske Skikkelser, bl. a. ses en Djævel, der med en Fork støder en Fordømt ind i Gabet paa et Uhyre.⁴ Kalkmalerierne blev ved Ministeriets Foranstaltning restaureret 1887. Billedet i Kappen over Alteret blev paa Kirkesynets Henstilling overhvidtet igen, da det efter Synets Opfattelse maatte »anses for et anstødeligt Billede af Gudsdommen«. ⁵ 1929 var Kalkmalerierne stærkt medtaget af Sod, hvilket blev indberettet til Nationalmuseet. Svaret herfra lød, at det var der intet at gøre ved, før Kakkellovnen i Kirken blev erstattet med et Lavtryks-Dampvarmeanlæg. Et saadant Anlæg blev installeret 1931, og Malerierne blev saa i 1936 restaureret ved Konservator Lind fra Nationalmuseet.

Alteret er i Tidens Løb undergaaet store Forandringer. Den oprindelige, katolske Altertavle⁶ blev 1836 fjernet og en ny opstillet. Den bærer Frederik den 6tes Navnetræk og har et tarveligt Maleri af Kristus i Getsemane Have med Englene, der kommer og styrker ham med Vin. Paa en Messingplade læses følgende:

»Denne Altertavle er bekostet og given til Femø Kirke af Else Jørgensdatter, Enke efter Gaardmand Ole Petersen Lock i Sønder-Bye paa

Femø, indviet ved Julefesten den 30. December 1836, Gud til Ære, Menigheden til Opbyggelse«.

1862 blev det murede Alterbord erstattet med et af Træ, der blev rykket en Meter ud fra Korgavlen, saa der bag Tavlen blev et Slags »Sakristi« med Plads til Præstens Lænestol⁷. 1939 blev Alterbordet igen rykket tilbage til Korvæggen. Altertavlen fra 1836 blev fjernet og hensat i Taarnrummet, og et stort og meget smukt Krucifiks fra 1300-Aarene, som i mange Aar havde ligget paa Kirkeloftet, blev restaureret og anbragt paa Altret. Paa den før nævnte hvidtede Hvelvingekappe bag Altret udførtes et Frescobillede af Stefan Viggo Petersen med to Figurer i Hjørnerne bag Krucifikset; det ene er David med Harpen, det andet Profeten Esaias, der med et Manuskript foran sig grunder over, hvad han vil skrive. Samtidig smykkedes Alterbordet med et nyt Tæppe, nyt Forsidestykke og stort Tæppe, der dækker hele Gulvet indenfor Skranken. Forstykket og Tæppet, der er syet paa Stramaj af Femødamer, er tegnet af Arkitekt H. C. Skovgaard med et gammelt, kirkeligt Motiv: de to første græske Bogstaver i Ordet Kristus. Samtidig fjernedes de skæmmende Tværbjelker paa Korvæggen og Triumfbuen og erstattedes med skjulte Jernankre. En tilsvarende Bjælke under Hvelvingerne i Skibet vil ligeledes blive fjernet.

Paa Alterbordet staar et Par svære Malmstager, der bærer Plader med

Inskription, paa den ene staar: »Jørgen Madtzen, Maren Peders Datter Anno 1700«. Paa den anden: »Hr. Hans Casper Drejer A. B. I. S. P. R. S. Anno 1700«. Alterkalken bærer følgende, interessante og oplysende Indskrift:

»Anno 1659 blev denne Kalk oc Disk plyndret af de Svenske fra Femø Kircke, men Sognepresten H. Lauritz Hansen, Capel Sogn, gjorde sin Flid og opsøgte den i Naxskov, hvor den var sold af de Svenske, dog i Støker, brucken oc blev saa igen paany omgjort af Kircke Wergerne Daniel Jensen og Hans Simentsen, Kircken til Gavn og Brug, som skede Anno 1662«.

Disk og Oblatæske er uden Inskription. Døbefonten er høj og smuk af Gotlands Kalksten, antagelig fra 1300-Aarene. Daabsfadet er nyt.

Prædikestolen.

Korbuen er 1878 underkastet en uheldig Ombygning, da den gamle var revnet og brøstfældig. Prædikestolen, der nu staar i Hjørnet ved Væggen ind til Koret, har en Tid haft Plads længere nede i Kirken. 1862 blev den flyttet tilbage til sin gamle Plads og samtidig sænket 6 Tommer.⁸ 1939 blev den restaureret af Konservator Lind. Den er usædvanlig lille, meget ejendommelig og prydet med forgyldte Acanthusornamenter og Indskriften: »Hvo, som haver Øren at høre med, han hører«. Chr. Aksel Jensen karakteriserer den som et naivt og ubehjælpsomt Ungrenæssancearbejde fra Tiden omkring 1590. Det er sikkert den ældste Prædikestol i Stiftet.⁹ Stolen hviler paa en snøt Træsøjle af noget nyere Oprindelse.

Stolene i Skibet fik 1909 nye Forstykker efter Tegning af Arkitekt Møller-Jensen. I Skibet hænger en Fregat for fulde Sejl og to Malmlysekroner; den mindste er skænket Kirken 1938 af Frk. Dagmar Grymer, den store bærer følgende Indskrift:

»Denne Krone haver Elise Fridricks Daater givet udi Guds Navn til Femø Kirkes Gavn og Chir. Fæmø den 1. Oktober 1766. Forfædiget af Kiel Siversen i Nykøbing«.

Paa Syd væggen sidder en Mindetavle over Johan Georg Rasmus Nielsen, der døde 1816 efter at have været Præst her i kun et Aar, og over Sønnen af samme Navn, der blev døbt ved Faderens Kiste og var Præst her fra 1851 til 1860. Tavlen er 1916 opsat af Slægten.

I Taarnrummet har været et Gal-

leri, prydet med Ornamenter fra Slutningen af 1600-Tallet og med slet malede Billeder af Apostlene samt Bibelsprog. Et Stykke af det findes nu paa Stiftsmuseet i Maribo. Næsten hele Rummet under Taarnhvælvingen optages af Orglet. Ved Siden af det staar den nu kasserede Altertavle.

I Taarnet hænger en Klokke med Indskriften: »Omstøbt af Gamst 1820, bekostet af Femø Kirkeejere, besørget ved Hans Olsen«. Den gamle Klokke, der var revnet og omstøbt 1681, var revnet igen før 1817; thi dette Aar beordrede et Kirkesyn Klokken omstøbt, men det skete altsaa først tre Aar efter. Udgifterne blev efter Amtmandens Bestemmelse fordelt mellem Grundejerne.¹⁰ En af de svære Bjælker i Klokkerummet har tydelig nok for Aarhundreder siden siddet i Klokkestablen; den er furet af Ælde og de indstemte Huller viser, at den har været anvendt andet Sted. Endnu skal nævnes et gammelt Minde, der opbevares i Vaabenhuset, det er en Træskuffe forsynet med en lille Klokke. Den brugtes af Kirkeværgen til Indsamling af Penge til Kirken paa den Maade, at han rakte Skuffen ind i Stolen til Folkene, som saa kunde lægge Skillingerne i den. Hvis en eller anden lod alt for aandsfraværende, rystede Kirkeværgen blot lidt paa Haanden, saa ringede den lille Klokke og henledte den Trevnes Opmærksomhed paa det usle Mammon.

Ejerforhold og Reparationer.

Af Christian III's Brev fremgaar det, at Bønderne selv har bygget Kirken, men ikke, hvad Hjælp de har faaet dertil. Herom giver Hoffman i sit Supplement til Danske Atlas følgende Oplysning: »Bønderne skal al Førstningen selv have bekostet Kirken og modtaget Konge- og Kirketienden, men da de lod Kirken forfalde og ej lod deres Privilegier konfirmere, mistede de samme.«¹¹

Der er ingen Oplysning om Tiden for Privilegiets Bortfald. Det var jo Skik, at alle Arter Privilegier skulde »konfirmeres«, d. v. s. godkendes efter hvert Tronskifte, og Femøboerne har altsaa forsømt denne meget vigtige Ting; Forsømmelsen maa vel være sket i Tiden efter Christian III's eller Frederik II's Død. Beboerne havde altsaa indtil da været fri for at betale baade Konge- og Kirketiende mod, at de selv holdt Kirken vedlige. Fremtidig maatte de betale begge Dele, og Kronen overtog Kirkens Vedligeholdelse; det er sikkert sket i nodtærtig, men dog nogenlunde forsvarlig Udstrækning. I et helt Aarhundrede hører vi intet derom. Paa et Tidspunkt noget ned i 1700-Aarene er Femø Kirketiende overladt Kirkeskriveren i Fyns Stift mod, at han holdt Kirken vedlige; thi 1720 bliver Tienden ham frataget med den Motivering, at han forsømte Vedligeholdelsen¹², og Forsømmelsen synes at have været grundig. Regeringen forsøgte sig først med lidt Lappeti, men maatte 1723 gaa til en virkelig Hovedreparation. Alle

Kongens Kirker i Lolland-Falster maatte i Bidrag yde godt 334 Rigsdaler, men det var kun en Del af Bekostningen; den løb op til 786 Rigsdaler, og saa kneb man endda udenom paa adskillige Punkter; thi et i 1722 afholdt Syn havde opgjort Udgifterne til 1152 Rigsdaler. Kongens Kasse betalte intet direkte, de 452 Rigsdaler, hvormed Udgifterne oversteg Kirkernes Bidrag, blev laant hos Kongens Kirker paa Falster. Laanet figurerede i mange Aar paa Kirkeregnskabet. Tilsidst blev det ordnet saaledes, at Nykøbing Hospital, der ejede en hel Række Kirke- og Konge-Tiender paa Falster, overtog Femø Kirketiende til Afvikling af Gælden. Da Indtægten langt fra kunde dække de allernødvendigste aarlige Udgifter¹³. Forøvrigt var Femøboerne ingenlunde villige til at gøre deres Del af Arbejdet. Bonderne skulde køre Grus, Sten, Kalk o. s. v. til Kirken, og Husmændene skulde yde Haandlangerarbejde. Muremesteren Hans Trap klagede over deres Uvilje og Forsømmelser, og da en Skrivelse fra Amtmanden ikke hjalp, beordrede han Amtsforvalteren til at sende en Mand til Femø, der skulde overvaage Arbejdet, notere de Modstridige og sende dem til Nykøbing, hvor de skulde i Gabestokken nogle Timer Formiddag og Eftermiddag.¹⁴ Som Slutsten paa Arbejdet fik Taarnet en ny Vejrløj med Aars-tallet 1723 og Frederik IV's Navnetræk.

For at undgaa en Gentagelse af disse store Reparationer, blev der

1726 sluttet Akkord med Muremester Trap om at sørge for Kirkens Vedligeholdelse mod en aarlig Godtgørelse paa 10 Rigsdaler. Denne Ordning holdt i over 20 Aar. Kirken har sikkert oprindeligt været tækket med Bly. 1746 var der af denne Herlighed kun tilbage Blyrenden paa Taget mellem Kirken og Vaabenhuset — den blev nu erstattet med Sten og Blyet solgt, det vejede 75 Kilo og blev solgt for 4 Rigsdaler 4 Mark og 11 Skilling.¹⁶

Det var som nævnt smaat med Kirkeindtægterne, og derfor forhøjede man gentagne Gange Betalingen for Stolestader i Kirken og for Begravelser. Indtil 1742 er der paa Regnskabet kun opført Ligpenge for Begravelser i Kirken. For Jørgen Loks Lejersted betaltes 1736 5 Rigsdaler 1 Mark og 8 Skilling, og denne Pris stod fast ogsaa i de følgende Aar. Kirkeværgen havde Ret til fri Begravelse i Kirken, men uden Sten; skulde der Sten over Graven, kostede det 2 Rigsdaler. Be-

Døbefonten.

gravelserne i Koret var forbeholdt Præsterne, men ellers var Rangfølgen den, at Begravelserne nærmest Koret var de fornemste og dyreste. 1739 var en Grav med Sten, der laa ved Korbuken, hjemfalden til Kirken; den solgtes for 7 Rigsdaler. 1741 figurerer der i Regnskabet Penge for Begravelser paa Kirkegaarden. Denne Indtægt androg dette og følgende Aar 2 a 3 Rigsdaler. De i Kirken indsamlede Penge, Tavlepengene, androg gerne 3 Mark. Fattigpengene, der blev lagt i Fattigblokken ved Døren, vedkom ikke dette Regnskab. 1750 og efterfølgende Aar er der ikke opført Penge for Gravsteder paa Kirkegaarden; men nu optræder der en Post, som hedder: »For Klokkeren ved Begravelser paa Kirkegaarden 1 Mark 8 Skilling.« En af de større Udgifter paa Regnskaberne i disse Aar var Altervinen, der købtes gerne 40 a 44 Potter om Aaret, og de kostede 6 a 7 Rigsdaler.¹⁰

Da Bønderne paa Øerne i 1767 købte deres Jord af Kronen, blev ogsaa Konge- og Kirketienden paa Femø sat til Auktion. Bonden og Skipperen Meltoft i Sønderby købte begge Dele. Bønderne hævdede bagefter, at Meltoft havde optraadt paa deres Vegne og var forpligtet til at overlade dem begge Tiender mod, at hver betalte sin Part. Meltoft paastod, at han i Tide havde afvist Tilbudet. Herom opstod der megen Strid og Spektakel, og tilsidst gik Sagen til Højesteret, der anerkendte Meltofts Eneret til de købte Tiender. Sagen blev ikke bedre

ved, at Meltoft, der ikke alene kunde magte Udbetalingerne, gik i Kompagni med Sognepræst Volkersen; thi nu vendte Bøndernes Vrede sig i forstærket Grad mod den materielt indstillede Præst, og det gjorde kun ondt værre, at Præsten indsendte et langt Klageskrift over sine Sogneborn.¹⁷ Den skarpe Strid tog haardt paa den i Forvejen svagelige Præst, og han døde et Par Aar efter. Til Slut endte det, som det burde, med, at Bønderne erhvervede Kirketienden.

Med denne Ændring i Kirkens Ejendomsforhold indtraadte den store Forfaldsperiode, der vedvarede indtil 1862, da der ad Lovgivningens Vej indførtes et aarligt Kirkesyn med Magt for Synsmændene til at paabyde Vedligeholdelses- og Forbedringsarbejder ved Kirkerne. Der er ikke levnet os Efterretninger om Kirkens Tilstand i disse Hundrede Aar. Først gennem Kirkesynets Protokol faar vi Indblik i Kirkens forfaldne Tilstand. Synet greb Sagen forstandig an og dekreterede ikke paa én Gang store uoverkommelige Arbejder, men søgte lidt efter lidt at bøde Skader og Mangler. Her følger de vigtigste Forbedringer, Synsprotokollen¹⁸ giver Oplysning om:

1863 blev anskaffet en lille Kalk og Disk til Sygebesøg. 1864 konstaterede Synet, at Taarnspiret (Taarntaget) var meget brøstfældigt og trængte til Ombygning, og at Vindfløjen var blæst ned. Konstateringen af denne slette Tilstand hjalp ikke noget, og Aaret efter blev der saa givet Or-

dre til at ombygge Spiret og samtidig forsyne Taarnet med en Gesims. Spiret skulde have samme Form som hidtil og Fløjen opsættes. Bekostningen ansloges til 400 Rigsdaler. (Ved de faa og højt paakrævede Reparationer, der var sket i det forløbne Aarhundrede, havde man valgt den nemmeste Vej og udeladt Gesimsen og andet, som man ansaa for unødvendige Dikkedarer). 1866 noterede Synet med Tilfredshed, at Arbejdet var udført.

1878 foretoges den uheldige Ombygning af den stærkt medtagne Korbue, der tuede med at falde ned.

1879 blev Kirkegaardsmuren mod Landevejen opsat af Gaardejer Rasmus Hansen Løje og Købmand og Gaardejer Hans Hansen Frimand. -- Deres Navne staar i Muren ved Siderne af Indgangslaagen. Interessen for Kirken er altsaa i stærk Vækst.

1880 blev der givet Ordre til, at Korets vansirende Gesims fra Forfaldstiden, bestaaende af tjærede Brædder, skulde ombyttes med en muret Gesims. Næste Aar var dette Arbejde udført.

1884 konstateredes det, at Menigheden har bekostet et Orgel, der er opstillet i Taarnrummet, hvor Pulpituret med Aarstallet 1691 hidtil havde staaet, men oprindeligt havde haft Plads inde i Kirken.

1887—88 fremdroges Kalkmalerierne, og Synet indstillede til Ministeriet, at Billedet i Hvævingekappen over Altret overhvidtedes.

1891 paabegyndtes Ombygningen

af Kirkegaardsdiget, der reguleredes, saa Kirkegaarden fik en mindre Udvidelse.

1894 beordres en ny Sokkel af hugget Granit til Vaabehuset, og videre hedder det, at Opgangen til Taarnet, der er af Bindingsværk og meget brøstfældig, skal erstattes med Bygning af Grundmur. Dette Arbejde blev først udført 1896. Samme Aar gives der Ordre til at fjerne Hvidningen, saa Kirken kunde fremtræde med sin røde Stenmur. Det foresloges, at man begyndte med Vestgavlen. Resultatet maa ikke have været tilfredsstillende, thi da man 1903 er færdig med at erstatte alle de forvitrede Sten i Murene, blev der givet Ordre til at hvidte hele Kirken.

1897 blev der ved frivillige Bidrag opstillet en Kakkellovn i Kirken.

1909 bebudes det, at Kirkestolene vil blive forsynet med nye, udskaarne Egetrægavle.

Interessen for Kirken og Viljen til at yde Ofre til dens Forskønnelse har altsaa været i stadig og stigende Vækst, indtil den i de allerseneeste Aar har kulmineret i de mange smukke Arbejder, der nu pryder den lille kunne Kirke.

1918 overgik Kirken, der hidtil ejedes af de gamle Tiendeejere, til selvejende Institution med en Kapital paa 15,000 Kr. Renterne af de 9500 Kr. anvendes til aarlig Vedligeholdelse og af de 4500 til ekstraordinære Udgifter. Men alle de store Arbejder, der er foretaget i det sidste Tiaar, kunde selvfølgelig ikke udredes af

disse beskedne Renter, men er hovedsagelig affholdt ved Beboernes store Offervillighed, dels gennem Afholdelse af Bazar, dels gennem Indsamling.

Præst og Menighed.

Det gaar her som paa alle andre Omraader. Det Gode er der sjældent eller aldrig noget om; det blev ikke skrevet og hurtigt glemt. Det Onde derimod affødte Klage, Sag og Dom og bevarede derigennem for Efterverdenen, som paa den Maade faar et skævt og ensidigt Billede af Tidens Foreteelser. Det er der intet at gøre ved, Læseren maa blot være klar over Forholdet.

Det ældste, vi véd om Præst og Menighed paa Femø, stammer fra Provst Jørgen Christiernsens Optegnelser fra hans Visitatsrejser rundt i Fuglse Herred.¹⁹ Hvad han beretter om Femøboerne, er langt fra af det Gode. Ved sin Visitats i Aaret 1570 fandt han 8 Børn, deraf nogle indtil 6 Aar gamle, som kun var hjemmedøbt. Om Sognefolkene skriver han — rimeligvis med Præstens Udtalelser som Kilde —, at de helst sejler væk om Søndagene, og at de holder Sognestævner med megen ugudelig Klameri, Trætte og Banden. Skorlevned og andre blodige Synder har taget Overhaand. — Præsten har vel ved sin Uformaaenhed haft sin Part af Skylden for det uheldige Resultat, og da Provsten kom igen tre Aar efter, fraspagde »den gamle Præst sig Kaldet for Alderdoms og Skrøbeligheds Skyld.«

Det gik ikke bedre under den nye Præst, og da Provsten 1574 kom igen, var han nødt til at holde en ordentlig Formaningstale til Almuen, som fik foreholdt sine Synder i fire Punkter. For det første skulde Menigheden lode Børnene døbe om Søndagen og ikke, som Skik nu var, paa Søndage. Den Synd var jo af de mindre. Lidt værre var den næste Paamindelse, der lød, at Almuen skulde lade Præsten i Tide vide, naar Lig skulde begraves, saa det kunde ske paa en skikkelig Maade og ikke som hidtil være en »gækkelig Handel«. Det næste var kun en Gentagelse af den alle Steder kendte Klage over, at Almuen trods idelig Paamindelse ikke giver Præsten, hvad han tilkommer, men saa kommer som Nr. 4 det svære Skyts. Almuen skal afskaffe den ugudelige Skik med Fastelavnsløben i Forklædning efter gammel, djævelsk Skik, samt den ugudelige Nattevagt med Drik, Dans, Trommen, Baal og anden ugudelig Væsen paa Valborgsmisse, Bodsmisse, St. Hans, Baptistnætter og Vor Fruenætter, der ofte varer ved til højlys Dag, naar Folk gaar i Kirke.

Det hele har næppe været saa slemt, som Præsten prædikede. Ungdommen vilde ikke give Afkald paa disse Fornøjelser, og da Præsten, efter Provstens Befaling, nægtede dem Adgang til Alterbordet, blev det kun ondt værre. Da Provsten 1576 igen gæstede Øen, var det akkurat lige saa galt som for to Aar siden. Saa tordnede Provsten igen mod Ugudeligheden, men Ungdommen, som det særlig var

møntet paa, lod ham tordne. Den kom slet ikke ind i Kirken, men holdt Sognestævne udenfor, saa Provsten maatte selv ud og befale dem at komme ind, og da — skriver Provsten — sagde en af de unge Karle: »Havde jeg den bugede Provst her, skulde jeg klemme hans Øjne ud gennem Nakken«. Man forstaar, at Provsten har været dybt rystet over saa megen Frækkhed og Ulydighed. Naa, var Femøboerne slemme, var Præsten, Anders Laursen, heller ikke af de blideste. Han blev paa Landemodet idømt Bøde for at have slaaet et Par Mænd. Og han var ogsaa ved et Drikkelag raget uklar med Fogden Hans Jyde, og da Præsten gik, fulgte Hans Jyde efter for at prygle ham. Præsten kastede Sten mod Forfølgeren uden at ramme og flygtede, men Fogden naadede ham og slog ham i Ryggen med sin Madjunge — Madkasse —, saa Præsten maatte til Badskær i Saksøbing. Sagen blev indklaget for Landemodet, hvor de to Slagsbrødre forligtes. Femøboerne var imidlertid blevet ked af denne Præst, der var flink til at klage over dem hos Provsten, men selv ikke gik af Vejen for Drik og Klammeri. De mødte paa Landemodet med Christian III's Brev af 1537 om, at de maatte holde sig en Sognepræst mod at give ham rettelig Underhold, og nu mente de, at de ogsaa havde Lov til at afskedige ham, naar de var utilfreds med ham.²⁰ Den Fortolkning fik de naturligvis ikke godkendt.

1577 kom Provsten igen til Femø og formanede Almuen til at vogte sig

for Trolddom og afsværgelse alt det onde, de havde lært af Anders Høg, som 1576 var brændt paa Øen som Troldkarl. Andet og mere saar vi ikke at vide om dette Drama. Heksebaalene flammede jo hyppigt over Landet i de Aar, og her er der altsaa til Afveksling gaaet en Troldkarl med i Løbet.

Samme Aar hjalp Pesten Femøboerne af med den uheldige Sjælesørger, og det ser ud til, at Ugudeligheden og Klagerne er forsvundet samtidig med Troldmanden og Præsten; thi man hører ikke mere om dem; den nye Præst Peder Hansen kom tværtimod godt ud af det med Menigheden. Ved Provstevisitatsen 1589 hedder det, at Præst og Degn fik »et godt, ærligt og kristeligt Vidnesbyrd af Sognefolket i Lærdom, Embede og

Kirkens Østgavl.

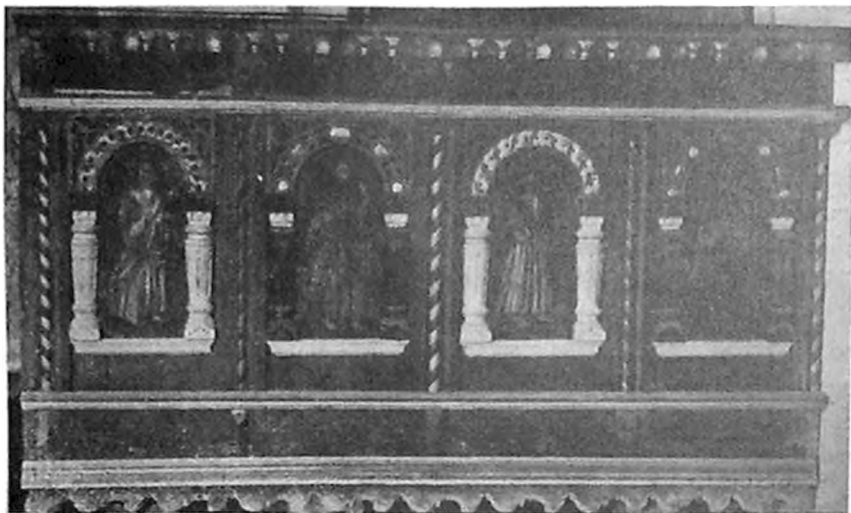
Levned«, og Almuen fik Vidnesbyrd af Præsten for »Lydighed i Rente og Rettigheder«. Altsaa lutter Idyl. At det gode Forhold mellem Præst og Menighed var andet end Mundsvejr, fremgaar af en i 1583 sluttet Overenskomst²¹, hvorved Præsten gav Afkald paa Tiende af Grise, Kalve og Føl mod at faa overladt et Stykke Jord eller Eng, der betegnedes som liggende »mellem Bækkenet, den store Dam og Jørgen Niensens Gaard i Sønderby«, antagelig drejede det sig om et Stykke Jord nedenfor Præstegaarden.

Ogsaa de følgende Præster stod sig godt med Befolkningen, og der høres heller intet ondt om denne. 1659 blev Lauritz Hansen Capel valgt til Sognepræst paa ganske samme Maade som hans Navne paa Fejø faa Maaneder tidligere. *) Der var endnu en Ansøger til Kaldet, men da han hørte, at Betingelsen for at faa Kaldet var, at han ogsaa tog den afdøde Præsts Enke, betakkede han sig.²² Det var Lauritz Hansen Capel, der, som nævnt paa Alterkalken, rejste til Nakskov og bjergede den sønderhuggede Kalk. Han døde 1679 og blev efterfulgt af Hans Christensen Selling, der sammen med Konen døde af en Forgiftning 1694. Man mistænkte en Bissekræmmer, der skulde have solgt et Pulver i Præstegaarden; men Sagen blev aldrig opklaret.

Noget fedt Embede var det ikke at være Præst paa Femø. Der hørte in-

gen Jord til Præstegaarden, men Dronning Sofies Løfte om, at Præsterne paa Øerne ved Fæstledighed skulde have en Gaard, blev dog indfriet saa vidt, at Præsten paa Femø fik den saakaldte Kirkejord paa ca. 15 Tdr. Land i Fæste, og Bønderne havde, som før nævnt, overladt ham et Stykke Jord ved Præstegaarden paa 4 a 5 Tdr. Land. 1708 opgjordes Kaldets Indtægter saaledes: Præsten har i Fæste en Kirkejord. Der er i Sognet 41 Tiendeydere og 30 Par Husfolk, der skal gøre Arbejde for Præsten. Tien- den udgør 10 Tdr. Rug, 28 Tdr. Byg og 6 Tdr. Havre. Ved de tre store Højtider ofrer hver af Bønderne 8 Skilling, hver af Konerne 6 Skilling, Husmændene og deres Kvinder hver 4 Skilling, unge Folk 2 Skilling; der er som Regel kun en halv Snes af dem, Resten er til Sos. Af Brudefolk er der 2—6 Par om Aaret, er det Bønder, ofrer de hver en Sletdaler (4 Mark), er det Husfolk, giver de hver 2 Mark. Af Barnedaab er der 14—16 om Aaret a 1 Mark. Kirkegangskonerne giver hver 2 a 3 Mark, sjældent 4, Husmandskonerne 1 Mark. Der er kun ringe Følgeskab med Brudefolk og Kirkegangskoner. For Jordpaakastelse ydes intet. Der holdes aldrig Ligprædiken over unge Folk, for Ligprædiken over Gamle betales fra 6 til 12 Mark. For Kalve-, Føl- og Grisetiende har Bønderne udlagt Præsten et lille Stykke Jord kaldet Præstevænget. Lammetiende andrager 30—40 Stk., Gæs 70 Stk. Af Hør 1½ Lispund, af Bier 1 Kande Honning.

*) Side 75 ff.

Forsiden af det gamle Galleri.

Brænde udvises i Falsters Skove, men ikke nok, og det koster dyrt at faa hjem. — Fra 1715 blev Stillingen forbedret med 30 Rigsdaler aarligt fra Stokkemark Kald, men det kneb ofte at faa dem indkrævet. — 1768 opgøres Kaldets Indtægter til 350—380 Rigsdaler. Udgifterne specificeres saaledes: Enkepension 50 Rigsdaler, Folkeløn til 1 Karl og 2 Piger 30 Rigsdaler. Reparationer og Hestehold 26 Rdl. Skatter 20 Rigsdaler, ialt 120 Rigsdaler.²³

I omtrent et Par Hundrede Aar hører man intet om Ufred mellem Præst og Menighed; men efter Abraham Bechers Overtagelse af Embedet 1753 kom Ufreden igen til Femø, og Beboerne blev paany stemplet som fordrukne og umedgørlige. Det begynde allerede Aaret efter, at Becher var kommet, idet han krævede uretmæssig Tiende og forlangte ogsaa Tiende af Føl, Kalve og Grise sam-

tidig med, at han vilde beholde den Jord, der 1583 var ydet Præsten som Erstatning for denne Smaatiende, yderligere forlangte han, at Bønderne gratis skulde gærde denne Jord. Bønderne protesterede selvfølgelig, og begge Parter klagede til Amtmanden; tilsidst blev der en Retssag ud af det, og den fik et for Præsten beskæmmende Forløb. Da hans Sagfører havde sat sig ind i Sagen og konstateret Tilstedeværelsen af Overenskomsten af 1583, trak han skyndsomst Sagen tilbage og bad om Forlig paa Grundlag af, at alt forblev ved det gamle. Forliget blev sluttet, men saa var der meget andet at skændes om. Præsten klagede stadig over Bøndernes Ugudelighed, Opsætsighed og ilde Levned. Amtmanden beordrede saa Amtsforvalteren til at rejse til Femø og undersøge Forholdene, og hvis det var muligt »foranledige, at disse opsætsige Øboere blev saaledes

behandlet, at de kunde lære den Skyldighed, de er Guds og Kongens Lov skyldige.« Man hører intet om Resultatet af Amtsforvalterens Undersøgelser; men Amtmanden blev da ogsaa omsider led og ked af Præstens evindelige Klager, der ofte drejede sig om latterlige Bagateller. 1763 svarede han paa en af Præstens Klager: »Det er selsomt, at Deres Velærværdighed mere end alle andre Præster i Amtet vil melere sig i Klagemaal for saadanne Bagateller, der er mere latterlige end værd at besvare.« Men Præsten var og blev Kværlant, trods alle Advarsler. Paa et Tidspunkt havde han fire Processer i Gang mod forskellige Femboere. Den ene drejede sig endog om legemlig Overlast. Da Præsten kom for at kræve nogle Penge af en Husmand, »betalte« denne med Næveslag i Præstens Ansigt, saa Blodet stod ud af Næsen. At Voldsmanden slap med nogle svære Bøder i Stedet for Arbejde i Jærn paa Bremerholm, tør vel ogsaa tages som Bevis for, at Præsten ikke var helt sagesløs.²⁴

1765 skænkede Døden endelig Hr. Becher Fred, og Ufreden vilde være død med ham, om ikke hans Eftermand havde rodet sig ind i den før nævnte Strid om Kirketienden, der naturligvis ogsaa resulterede i en Klage fra Præsten over Beboerne. Naar der havde været »Drik, Dobbelt, Slagsmaal og andre Ting«, og han tilsagde Folk til at møde hos sig for at faa optaget Rapport til Indberetning, fik han det Svar, at Vejen var ikke længere for Præsten end for dem, og

vilde han dem noget, vidste han, hvor de boede. Han klagede over, at Børnene ikke blev sendt i Skole; der mødte kun 10—12 i Stedet for 50—60. Han klagede over Bøndernes og Husmændenes Uvilje til at yde den Hjælp, han havde Krav paa, han klagede over, at de pløjede hans Agre i Fællesskabet for nær, at de lod deres Faar gaa ind paa hans særlige Jordstykke ved Præstegaarden og æde hans Korn, Kirkejorden, som han havde Fæste paa, vilde Bønderne ogsaa formene ham, de paaberaabte sig Birkedommer Kølle, der havde givet dem Ret til at pløje og saa den. Og til sidst følger et Klagepunkt, der giver et lille Indblik i Kirkegaardskulturen i de Tider. Præsten klagede nemlig over, at Bønderne græssede deres Heste paa Kirkegaarden — ikke saadan at forstaa, at han var forarget over denne Brug af Kirkegaarden, nej, han er vred paa dem, fordi han mener, at Græsningen paa Kirkegaarden tilhører ham.²⁵

Man faar gennem denne Klage Indtryk af, at Femboerne baade kunde være trodsige og opsætsige, naar man traadte deres Ret for nær, og saa var de Midler, hvormed de manifesterede deres Fjendskab, ikke alle lige gode og lige holdbare. Det viste sig bl. a. i det af Præsten indklagede Spørgsmaal om Kirkejorden, som Præsten havde i Fæste. Bønderne mente, at naar de havde købt deres Jorder og Kirketiende, saa var Kirkejorden ogsaa hjemfalden til dem. Præsten holdt paa sin Ret til fremdeles at have den i

Fæste. Ved den i 1770 afsagte Højesteretsdom om Kirketienden blev Kirkejorden holdt udenfor, og ved en Resolution blev den overladt Sognepræsten.²⁶ Men nu havde Bønderne en Gang povet sig ud i Striden om denne Jord, og de fortsatte Krigen. 1771 beordrede Amtmanden Sagen ordnet ved en Landvæsenkommission for dog en Gang at faa Ende paa den »haardnakkede Genstridighed og urolige Opsætsighed«, som raadede blandt Femø Selvejrbønder mod deres Sognepræst og Kongens Befaling. De to Landvæsenkommissærer skulde paa Bøndernes Bekostning rejse derover, bestemme Kirkejordens Indhegning op til Ringmurens søndre Side og Anlægge af en ny Vej.²⁷

Kirkejorden er forlængst overgaaet

i privat Eje og er nu en Del af Øens største Frugtplantage.

— Som Modsætning til de mange Præsteklager over Beboerne er det paa sin Plads ogsaa at gengive den Lovprisning, som en senere Præst — Magister Sommer, der var her fra 1790 til 1798 — ofrer Femøboerne. Han udtaler: »Nationalkarakteren er i det hele godmodig og velvillig, men tillige rødig og kæk.« »Almuen har herlige Naturgaver, intet slavisk hos sig, og det er en Glæde at bo iblandt disse ædle Mennesker, naar de kun kunde løsrive sig noget mere fra Fordomme og fra de tilsejlende Skipperne, der giver dem Smag paa Luksus; men det bør dog siges til Øboernes Ros, at de ikke er overdaadige eller drikkældige som nogle andre Øboere.«²⁸

Historiske Smuler.

Øerne har saa megen fælles Historie, at en hel Del af det, der er fortalt under Fejsø, ogsaa vedrører de to andre Øer. Det skal ikke gøres her, og jeg maa saa nøjes med at servere de Smuler, som er bevaret derover. Meget er det ikke, det meste Kilstof er forlængst forsvundet. Det gælder blandt meget andet Femø Tingbog fra Middelalderen til Tingets Ophevelse 1683.

Reglen her i Landet var jo en Foged i hvert Herred, men Øerne — hvis afsondrede Beliggenhed øvede sin Indflydelse ogsaa i denne Henseende — havde fra gammel Tid hver sin Foged

og eget Ting. Det har jo nok undertiden knebet med indenfor et saa lille Samfund som Femø at finde den rette Mand til dette ofte vanskelige Hverv, og derfor kan det ikke undre, at det nu og da skortede baade paa Myndighed og Orden i Retsplejen. 1557 var det blevet saa galt, at Christian III fandt det nødvendigt helt at berøve Femø Birkeretten og henvise Beboerne til Falsters Nørreherreds Ting. I Kongebrevet herom hedder det: Da vi har erfaret, at vore Undersaatter paa Femø er meget stridige i deres Ret, saa Fogden ikke kan faa bevist, hvad der siges eller forhandles paa Tinget,

Udsigt fra Syd over Bækkenet med Sportspladserne mod Nørreby.

Foto Voersaa.

har vi med vort elskelige Raad fæstsat, at Femø Beboere skal søge deres Ting i Falsters Nørreherred som herefter skal være deres rette Værneting, saaledes at alle kan vederfares deres Ret. — Det var naturligvis en stor Gene for Femøboerne, og ret længe har denne Tilstand næppe varet, idet Beboerne naturligvis har lovet Bod og Bedring. 1576 nævnes i al Fald Fogden i de tidligere omtalte Stridigheder mellem Præst og Menighed. 1618 nævnes Fogden igen. Det var Reglen, at Fogderne indkrævede Tolden og gjorde Regnskab for den, og i Aalholm Lens Regnskaber for 1618 findes en Kvittering for, at Fogden Jørgen Hansen paa Femø har

indbetalt 6 Rigsdaler, som han har oppebaaret i Told af fremmede Skipere for de Varer, de har forhandlet paa Øen. Der er næppe Tvivl om, at det er en Birkefoged og ikke en Sognefoged, her er Tale om. 1628 nævnes udtrykkelig Femø Ting, Fogden, Peder Rasmussen og Tingskrivere Tobias Degn i et Tingsvidne om, at Femø Husmænd var saa forarmede, at de ikke kunde udrede hele den paa-lignede Ekstraskat.¹

1683 ender Herligheden med Femø Birketing paa en brat og beskæmmende Maade, idet Fogden Hans Danielsen gik i Ledtog med en Tyv og hjalp ham til at flygte mod at faa en Del af Tyvekosterne. Han blev

suspenderet og dømt. Der udnævntes ingen ny Foged, idet Femø og Asko nu henlagdes under Fejø Birk. Hans Danielsen havde allerede Aaret før bevist sin Uduelighed som Foged. Det drejede sig om noget saa alvorligt som en Drabssag. Under en Svir paa Kroen var Hans Pilt og Knud Møller kommet i Slagsmaal, og Pilt havde da givet den anden et saa voldsomt Slag i Hovedet, at Kraniet var sprængt og Hjernen blottet. Knud døde to Dage efter. De Vidner, der blev ført i Sagen, gav Indtryk af at ville dække Hans Pilt, og Fogden ledede Forhørene saa daarligt, at Landstinget viste Sagen tilbage til Hjemtinget til ny Behandling, og Fogden blev dømt til at betale de 16 Meddomsmænd, som var indkaldt til Landstinget, hver en halv Rigsdaler til Dækning af Udgifterne ved den spildte Rejse. Sagens endelige Udfald kendes ikke, men Hans Pilt er sikkert blevet dømt. De 8 Rigsdaler var jo en følelig Straf for Fogden foruden den Tort at faa hele Arbejdet kasseret; men næste Aar gik det ham som sagt meget værre: Jørgen Christoffersen, der var fremmed paa Øen, havde hos Hans Nielsen i Nørreby stjaalet 89 Sletdaler, ca. 48 Alen Hørlærred, 10—12 Alen Blaarlærred, noget Hør og Garn, Klæder, Lærred, et Snørreliv med 10 Par Sølvringe, en Muffe m. m. Tyven blev fundet og forhørt og midlertidig anbragt hos en Bonde, der sammen med et Par andre kautionerede for hans Tilstedeværelse. Da de kom under Vejr med, at Fogden hemmeligt besøgt Tyven og plejede

Forhandling med ham, opsagde de Kautionen og vilde ikke have mere med Sagen at gøre, men krævede, at Fogden skulde lægge Tyven i Jærn og føre ham til Nykøbing; dette afviste Fogden og fik i Stedet et Par andre Bønder til at tage sig af Tyven, som han kort efter gav Tilladelse til at gaa frit om uden Kaution. Resultatet blev, at Tyven rømte, men forinden fortalte han, at han havde købt sig Fogdens Velvilje ved at give ham en Del af Tyvekosterne. Det lykkedes ikke at føre fulgyldigt Bevis i saa Henseende; men Fogden blev suspenderet fra Embedet og dømt til at betale de førstnævnte Kautionister 30 Rigsdaler i Erstatning for Rejseudgifter til Landstinget.²

— De bevarede Efterretninger vedrørende strafbare Forhold er iøvrigt af ringe Interesse. Enkelte skal her omtales, fordi de kaster et Strejfflys over Tidens Sædelighedsbegreber og Iver for gennem Straffe at højne Moralen. Til Værn for Ægteskabet var der indført ret strenge Straffe for Usædelighed, dels de saakaldte Lejermaalsbøder, dels »aaabenbar Skrifte«, d. v. s., at Synderne i Kirken foran hele Menigheden skulde tilstaa deres Synd og love Bod og Bedring. Der var kun den Brist ved disse Straffe for det Onde, at de ikke gjaldt opefter. Kongerne havde deres Friller, og indenfor Adelen lod man ofte haant om alle Lovbud og plejede ustraffet sine Lyster. Nedadtil straffede man uden Skaansel, jo længere ned desto haardere. Var Forsyndelsen sket mellem Tro-

lovede, blev det aabenbare Skrifte ofte eftergivet, og det samme kunde — hvis det gjaldt en gejstlig Mand eller en højstaaende Borger — ogsaa ske med Lejermaalsbøden, idet der officielt blev givet Oprensning for den begaaede Forseelse. Det var iøvrigt altid en formildende Omstændighed, naar Overtræderne bagefter indgik Ægteskab, skønt der, naar det ikke drejede sig om Trolovede, udkrævedes særlig Tilladelse dertil. Var den ene af Parterne gift, kunde Tilladelsen ikke gives, selv om Ægtefællen senere var død. Det er nødvendigt at forudskikke disse Bemærkninger til Forstaaelse af de Tilfælde fra Femø, som her skal nævnes.

1682 var Anne Jørgensdatter blevet besvangret. Hun angav straks for Sognepræsten Skipperen Hans Olsen som Barnefader. Han var da nylig blevet Enkemand, men Forholdet var indledet, medens Konen levede, og da det gik op for dem, at dette rimeligvis vilde umuliggøre deres Ægteskab, ændrede Pigen sin Forklaring og udlagde en fremmed Sømand som Barnefader. Ingen kendte ham, og hans Opholdssted var det heller ikke muligt at faa det ringeste Nys nu. Pigen blev saa fængslet, og under den ilde Behandling, hun her kom ud for, bekendte hun, at hendes sidste Forklaring var Opdigt, og at hendes første Udsagn var rigtigt. Sagen kom for Landsretten. Her blev Pigen idømt en Bøde paa 6 Rigsdaler og dømt til aabenbar Skrifte, idet hendes udstaaede Fængsel blev regnet for den yderligere Straf, hun ellers vilde være at idøm-

me. Yderligere toges det i Betragtning, at hun i al den Tid, Sagen havde staaet paa, havde været udelukket fra Herrens Bord. Det aabenbare Skrifte, hun derefter for hele Menighedens Øjne maatte udstaa, har sikkert yderligere forøget hendes Fortvivlelse og Haabløshed. Det blev forbudt Hans Olsen at ægte hende, og han dømtes til at have sit halve Bo forbrudt til Kongen. Men Retfærdighedens Arm naaede endnu videre. Hans Olsens Logivært, Rasmus Jensen, der havde været vidende om Forholdet, blev idømt Fængsel paa Vand og Brød i 3 Dage, fordi han ikke havde forbudt en af dem at søge hans Hus.³ Hans Olsen maatte altsaa bøde med Halvdelen af sin Formue. Derved slap han for Fængsel. Thi i en anden Lejermaalssag fra 1687 blev den mandlige Part, der formentlig har været uformuende, straffet med 14 Dages Fængsel. Hun maatte bøde 6 Rigsdaler. Aabenbar Skrifte var naturligvis Til-lægsstraf.

Endnu skal nævnes en anden Lejermaalssag fra 1689. Pigen Margrete Nielsdatter var blevet besvangret af Husmand Jens Pilt i Nørreby. Hun blev idømt Fængsel, og han, der var gift, idømtes en Bod til Kongen paa 10 Rigsdaler, kunde den ikke udrede, skulde han i Fængsel. Han vedgik sin Forseelse, men da han samtidig af Pigen Karen Hansdatter blev udlagt som Barnefader, nægtede han og aflagde, trods mange Formaninger, Ed paa sin Uskyldighed. Pigen fastholdt ikke desto mindre sin Forklaring, og

to Aar efter blev det bevist, at Jens Pilt havde aflagt falsk Ed.⁴ Straffen var Fæstningsarbejde i Jern og Afhugning af de tre Fingre.

— Det »aaenbare Skrifte« blev ogsaa anvendt som Straf for anden Ugudelighed, f. Eks. hvis man helt undlod at gaa i Kirke, eller hvis man ikke mindst to Gange aarlig søgte Herrens Bord. Omvendt kunde Præsten som Straf for ugudeligt Levned nægte Vedkommende Adgang til Alterbordet. For dem, der ikke havde større Omvendelse behov, var en saadan Nægtelse en følelig Straf, ikke mindst fordi den betød et Skaar i almindelig Agtelse; men for de gudsforgaaede Kroppe, der brød sig fejl om Præst og Alter, var den jo at ligne ved Vand paa en Gaas. Naar en Mand gentagne havde forsømt Altergang, blev han advaret og formanet af Præsten, og hjalp dette ikke, blev han indstævnet til »aaenbar Skrifte«; sad han ogsaa denne Stævning overhørig, blev Sagen indberettet, og Manden kunde da ved Dom forvises Sognet eller ifalde anden Straf. Et Eksempel af denne Art skal anføres:

Christen Fugl Jørgensen havde 1712 i samfulde to Aar ikke været til Alters i Femø Kirke. Han havde faaet mange Advarsler og nægtet at møde til aaenbar Skrifte, men omsider mødte han, men langt fra for at afbede sin Forsyndelse. Da Præsten spurgte, om han ikke her for Gud og Menigheden bekendte sin Synd, svarede han blot: Aahl Og da Præsten befalede ham at vende sig om mod Me-

nigheden og bede om Forladelse, nægtede han det, og da mange i Menigheden raabte til ham, at han skulde gøre, som Præsten sagde, rejste han sig trodsig og gik sin Vej, til Menighedens Forargelse og Præstens store Fortvivelse. Sagen blev saa indberettet, og med Truslen om værre Straf hængende over Hovedet, bøjede han sig omsider, mødte i Kirken, afbad sin Forseelse og modtog Absolution.⁵

Bondekaar.

Det meste af det, der under Fejø er nævnt om Bøndernes Kaar, gælder ogsaa Femø, specielt, hvad Forholdet til Kronen angaar. Andragender om Privilegier, Skattelettelser, Laanekorn m. m. blev gerne indgivet og behandlet i Fællesskab for alle tre Øer. Ogsaa Ulykker i Form af Krige og Plyndringer er i store Træk fælles. Den 3. Oktober 1660 blev der ogsaa paa Femø Ting udmeldt 8 Mænd til at taksere den Skade, Svenskerne havde forvoldt. Billedet er her det samme som paa Fejø. De Gaarde, som slap billigst, mistede Døre, Vinduer og Beslag, ofte tillige Loftsbrædder og andet Træværk. Andre Gaarde blev helt ødelagte. Om Daniel Jensens Gaard i Sonderby hedder det f. Eks., at den er nedbrudt og opbrændt og alt Tømmeret ført til Lolland. I Nørreby har Rasmus Jensen — som er i »Majestæts Tjeneste til Søs«, faaet sin Gaard lagt i Ruiner, og Peder Pedersens »Herbergerloft« er afbrudt og Gaarden ilde medtaget. Alle Steder blev

Klinterne ved Vindnæs Horn

Foto Magnus Andersen.

Gaardene naturligvis ogsaa vaseret for alt, baade Korn, Kreaturer og hvad der i det tarvelige Bohave kunde brændes eller gøres i Penge. Det hedder yderligere i Tingsvidnet fra de 8 Mænd: Fjenden udplyndrede os alle, saa vi ikke havde til Livets Ophold og var sultet ihjel, om ikke gode Mennesker i Nykøbing og Stubbekøbing var kommet os til Hjælp. Hvis de nu vil have igen, hvad de saaledes har ydet os og rettelig tilkommer, vil vi atter komme til at trænge.⁶

— Navne paa Beboerne findes anført i flere Ekstraskattelister fra 1500- og 1600-Aarene, men først Matriklerne af 1664 og 1688 giver Oplysning om Gaardenes Antal og Størrelse. Nørrebys Jorder var delt i tre Marker: Hædesmark, Kirkemark og Lillemark, og Sønderbys Jorder ligeledes i tre Marker: Slettemark, Islemark og Kirkemark. Hver af Marker-

ne hvilede hvert tredje Aar og besaaedes første Aar derefter med Byg og Havre, andet Aar med Rug, Ærter og Vikker. Endvidere var der en Mark, som kaldtes Kallemosemark og oprindeligt hørte til Sønderby, men benyttedes som Fællesgræsning for begge Byer. Den skulde efter Opgivende i 1688 tidligere have været dyrket, men paa Grund af »Jordens Ringhed« havde den nu ikke været pløjet i over 30 Aar. Det maa sikkert være Jorderne omkring Kalvemose paa Østkysten her er Tale om. Matriklen nævner derimod ikke Sønderbys Fællesgræsning eller Overdrev paa Bækkenets vestre Side. Dette Areal var mod Øst spærret af et mægtigt Dige lige fra Stranden og op til Byen. Diget, hvoraf endnu store Partier er bevaret, var lagt paa en Skraaning, saaledes at Højden ud mod Fællesgræsningen blev 3—4 Meter, men mod Vest betydeligt lavere. Formålet med Anlægget af dette

store Dige har formentlig kun været at hindre Fællesgræsningens fritgaaende Kreaturer i at trænge ind paa de dyrkede Marker bag Diget. Iøvrigt er der flere Steder paa Øen rejst mindre Diger som Markskel.

Efter Matrikelen af 1688 havde Sønderby 18 Gaarde, de 16 havde hver 5 a 6 Tdr. Hartkorn, én var paa 4 og én paa 2 Tdr. Byen havde 8 Husmænd med Jord; de fire havde fra 1 til 3 Skpr. Hartkorn, de andre kun 2—3 Fjerdingkar. Endelig var der 7 Husmænd helt uden Jord. I Byens Kirkemark laa en Vejrmølle. Nørreby havde 25 Gaarde, de to største var paa 5 Tdr. Hartkorn, 20 havde mellem 4 og 5 Tdr., to havde godt 3 Tdr. og én lidt under 3 Tdr. Der var fire Husmænd med Jord paa henholdsvis 3, 2 og 1 Skp. Hartkorn, én havde kun et Fjerdingkar og to var helt uden Jord.

Et Skattemandtal fra 1762 oplyser, at af Sønderbys 18 Gaarde, hvoraf de to var Halvgaarde, var da yderligere en delt i to Halvgaarde. Af Nørrebys 25 Gaarde (hvoraf de 4 allerede i 1688 var Halvgaarde) var yderligere 6 delte i Halvgaarde, saa Byens samlede Tal af Gaarde blev

31. Sønderby havde i 1762 fremdeles 15 Husmænd med eller uden Jord, Nørrebys 6 Husmænd var vokset til 29, saa godt som alle uden Jord, men herunder er medregnet Haandværkere og Indsiddere.⁷

Ved Udskiftningen 40 Aar senere havde Sønderby 21 Gaarde, deraf 8 over 30 Tdr. Ld., 9 mellem 20 og 30 og 3 under 20 Tdr. Ld., Nørreby havde 37 Gaarde, deraf 14 over 30 Tdr. Ld., 10 mellem 20 og 30 og 9 under 20.

Ved Udskiftningen vilde kun 2 af Bønderne flytte ud, alle de øvrige Gaarde blev liggende i Byerne, og følgelig maatte Lodderne faa en højst upraktisk Form, alle meget lange, smalle inde ved Gaardene og bredende sig vifteformet ud efter. Endnu den Dag i Dag viser Generalstabskortet Side 107 dette vifteformede Billede. 1833 var der kun 6 Udflyttere. Siden er Tallet jo steget en Del, men endnu ligger mange Gaarde samlet i Byerne og har deres Jorder liggende dels ved Gaarden, dels i ret fjerne Udlodder.

Ved Ejendomsskyldvurderingen 1937 var Antallet af Ejendomme og Størrelsesforholdet mellem dem følgende:

	Over 20 ha	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Sønderby	10	6	5	5	48	69
Nørreby	11	22	6	4	80	128
	21	28	11	9	128	192

Andemose paa Femø.

Foto Voersaa.

— Skønt Øerne i det store og hele delte fælles Skæbne, kunde Overmaal af Væde eller Tørke — og da navnlig det sidste — bringe mere Ulykke over den ene end over de andre. 1690 hedder det f. Eks. om Femø: Vaarkørnet er af Mangel paa Regn saa tyndt, stakket og ilde geraadet, at det mange Steder ikke kan samles med Rive eller sammenbindes i Neg, hvilket beklages her, hvor der forrige Sommer heller ingen Regn faldt. 1720 fik Femø ogsaa for lidt Regn og begærede Synsmænd fra Fejø udpeget til at bese deres Ærtemarken, der var ganske udgaet, og deres Bygmarken, der næsten ogsaa var udgaet.⁸

— Om end Bønderne paa Øerne var blandt de bedst stillede indenfor Standen, saa kunde det primitive

Landbrug ikke føre til Velstand. Flertallet var og blev fattige, trods deres nøjsomme Krav til Livsførelsen. Husene havde lerklinede Vægge og lerstampede Gulve, lavt til Loftet og trangt mellem Væggene, Indboet faatalligt, plumpt og beskedent. Den største Rigdom stod i Tøj og Sengeklæder; det var Tegn paa Rigdom, naar Konen i Huset kunde fremvise Skuffer fulde af Lin og Hvergarn. Selv i et af Øens mest velhavende Hjem var Indboet — set med Nutidsøjne — særdeles beskedent. I Skiftet efter den tidligere omtalte Pastor Volckersen, der kom til Øen som en meget velstillet Mand, optoges en Fortegnelse over Indboet. Der var kun to Stuer, der faldt ind under Begrebet møbleret, Dagligstuen, som var

langt den største, indeholdt vel en Masse Møbler, men alle saare beskedne og billige. Der var et Folkebord med to Bænke af Fyrretræ, en Bænkekiste af Fyr, et rundt malet Fløjtbord, et firkantet Bord, et lille Fyrretræsbord med Klapper, en Jernovn med Træfodder, et grønt Fyrretræssengested med Egestolper og grønstribet Hvergarns-Omhæng. Alt dette var jo saare beskedent. Saa kommer Stadsen: Et Egetræs-Chatol med Skuffer og Beslag, et Stueur med Federal, et Lommeur af Sølv med Federal, 6 Ruslæder-Stole, 3 højryggede Ruslæder-Stole, et Spejl med Krone i brun Ramme, et ditto i sort Ramme, et Par Vinduesgardiner af Kattunslærred og en Mængde Sengeklæder. Dagligstuen har altsaa baade været Opholdsstue, Spisestue og Soveværelse. I Storstuen gemtes Tøjrigdommen. Her stod hele tre Dragkister fulde af Tøj, 6 Ruslæders-Stole, en Lænestol, en grønmalet Seng og 5 Par hvide Gardiner, men ikke et eneste Bord i Modsætning til Dagligstuen, som var overfyldt med Borde. Tre Kamre var praktisk talt tomme, i det ene stod et sortmalet Klædeskab med Præstens Klæder, i et andet hang Seletøj, ellers intet. Køkken og Spisekammer indeholdt kun de fastsiddende Borde og Skabe med nødtørftigt Inventar. Endelig noteredes Guld og Sølv til en Værdi af 56 Rigsdaler.⁹ Det var som sagt en velstillet Præsts Hjem, sikkert det fornemste paa Øen.

I Tingbøgerne møder man undertiden velhavende Femøbønder, der op-

tæder som Pengeudlaanere til Folk paa Øen¹⁰; men der er Grund til at tro, at Rigdommen hidrører fra den Skibsfart og Handel, flere Bønder drev, idet de lod det meste Hjemmearbejde udføre af Familiemedlemme eller Daglejere. Det hændte, at Handelen tog saa stærkt Omfang, at en Bønde saa sin Fordel ved at tage Borgerkab i en af Købstæderne, skønt han blev boende paa Øen; han blev derved Skatteyder i paagældende By, men opnaaede Ret til Handel og til Toldklarering ved nærmeste Toldsted. 1718 var f. Eks. Bonden Mads Læø paa Femø Borger i Saksjøbing.¹¹ Foruden denne lovlige Handel blev der drevet Smughandel i stor Stil, hvortil Øens afsides Beliggenhed i høj Grad indbød. Der blev tit talt om større Tilsyn og Inspektion, men stort kom der ikke ud af det. Det var særlig de dristige Ærøboere, der opererede i Kontakt med Femømændene. Smuglerne var ikke bange for at slaa fra sig, og da der stadig indgik Anmeldelser om stor Toldsvig, erklærede Toldernes Folk, at de ikke turde opholde sig alene paa Stranden om Natten. Rentekammeret beordrede saa Øboerne til at hjælpe Tolderen, og for at opstramme dem blev de lovet Part i de konfiskerede Varer.¹² Det har næppe fristet dem stort, da de alle havde Fordel af den »toldfrie« Handel.

— De trange og tunge Tider gav ikke Rum for store Fornøjelser. Kortspil, Drik og lidt Dans var, hvad man havde at byde paa udover Majfester,

Fastelavnssridt og lignende. Hvad Dansen angik, saa var det en meget vanskelig Sag, saa snart der var Tale om Musik. Thi Eneretten til at give Musik paa Vest- og Midtjylland var der givet en Musiker i Nakskov Privilegium paa, ingen andre maatte »opvarte med Musik«, og selv om han havde nogle af sine Spillemænd i Maribo, var det jo en omstændelig og besværlig Sag at transportere dem fra Maribo til Femø og tilbage igen. Det blev dyrt. Følgelig søgte man at snyde uden om og hjælpe sig med lokale og billigere Kræfter, selv om Færdigheden var noget mindre. Men blev det opdaget, laa der et Hus. 1759 havde Femøboerne f. Eks. faaet et Par Fiskere til at spille til Høstgilde, Musikeren i Nakskov fik det at vide og klagede, og Resultatet blev, at Amtsforvalteren fik Ordre til at betyde Øboerne, at hvis de oftere gik Musikeren i Næringen, vilde de hjemfalde til Bødestraf, ja endog til deres Fæstes Fortabelse og Fængselsstraf.¹³ Mindre kunde ikke gøre det.

Brændevinen havde man fra gammel Tid selv brændt og drukket efter Behag, og det var derfor et voldsomt Slag, da der i 1776 udstedtes Forbud mod Hjemmebrænding og Paabud om, at Redskaberne til Brændevinsbrænding ikke mere maatte findes i Gaardene. Paa Femø som paa Fejø ignorerede man fuldstændig dette Forsøg paa yderligere at formørke Tilværelsen. Man brændte og drak, som man plejede. 1779 slog Lynet ned i Form af en pludselig Visitation i alle

Gaarde og Huse, og man fandt alle Steder de forbudte Brænderier undtagen hos to af Mændene. De blev alle idømt den fastsatte Bøde paa 30 Rigsdaler pr. Mand plus en Rigsdaler i Omkostninger.¹⁴ Straffen ramte 48 Bomænd, det vil sige, at Øen kom af med 1488 Rigsdaler. Det tør nok siges at være nogle dyre Snapse, der var nydt i de tre Aar.

— De trange Tider opfordrede just ikke til Lediggang. Det lyder derfor lidt anstrengt, naar Amtsforvalteren 1762 faar Ordre til at undersøge, om der paa Øerne hensidder ledige, ugifte Kvindfolk, som ej vil tage stadig Tjeneste. Finder han nogen, skal han give Specifikation over dem, saa de kan tiltales og dømmes til Tugthusarbejde.¹⁵ Der blev næppe nogen »Specifikation« at lave og heller ingen at domme, og Loven tog da ogsaa Sigte paa Folk, der hovedsagelig ernærede sig ved Tiggeri og kun nu og da tog lidt Arbejde som Skalkeskjul.

Det er ganske morsomt at se, hvorledes Tønen et halvt Hundrede Aar senere er fuldkommen forandret. Under Englandskrigen kundgjordes 1808 paa Kirkestævnet en kgl. Rundskrivelse, hvori Kvinderne opfordres til i disse vanskelige Tider — hvor Mændene er bortkaldt til Fædrelandets Forsvar — med Iver at kaste sig over det Markarbejde og andet, der ellers paahviler Manden. Sognefogderne faar Ordre til at gøre Indberetning om de »Landbofruentimmerer«, som særlig udmærker sig med Flid og Anstrengelse i Markarbejdet og som derigennem kunde

gøre sig fortjent til særlig Udmærkelse.¹⁶

— Det var ikke alene ved Udskrivning af Mandskab, at Femø fik Krigen at føle. Flere Gange i Tiden 1808—14 havde Øen Indkvartering af Militær, der var en ikke ringe Byrde baade i økonomisk og moralsk Henseende. Alligevel var Femøboerne i Besiddelse af Offervilje, naar Fædrelandet kaldte. I Oktober 1808 skændede de 53 Tdr. Hvede.¹⁷ — Som en Kuriositet, der har Interesse netop i denne Tid, kan nævnes, at der 1808 faldt Dom i en Mørkelægningssag, og det var endda Sognefogden selv, der blev dømt. Han havde stik imod kgl. Ordre haft Lys i et Vindue, som vendte ud mod Stranden. Han undskyldte sig med, at han boede i Sønderby og hans Vinduer vendte ud til et Farvand, hvor intet stort Skib kunde sejle. Det hjalp ikke; han fik en Bøde paa 10 Rigsdaler.¹⁸

— Med Bøndernes Erhvervelse af deres Jorder 1766, det mægtige Oplysningsarbejde, der sattes i Gang i de følgende Aar, Udskiftningen samt de gunstige Konjunkturer steg Bøndernes Velstand samtidig med, at Driften forbedredes. 1806 priser Præsten Wedel Femø — som han besøgte paa sin indenlandske Rejse — i høje Toner. Han skriver bl. a.: Hver Bonde har nu 8 a 10 Køer og kun faa og gode Heste. Tidligere var der for faa Køer og for mange smaa og daarligere Heste — Bøndergaardene er smukke og vel vedligeholdte; de over-

træffer de fleste sjællandske. Alle Bønderne er Selvejere; men de kunde være Herremænd, om de var driftige nok i flere Henseender. Femø er et Kanaan, som ved større Flid af Indbyggerne kunde komme til at flyde med Mælk og Honning. Jorden brakkes, gødes, harves og atter pløjes til Vintersæd; men der staar ogsaa en Afgrøde af Rug og Hvede, hvis Lige jeg aldrig har set.¹⁹ Det er Øens Præst, Sommer, der har givet Wedel disse Oplysninger, og de er maaske nok lidt farvede af hans Stolthed og Glæde over sit Pastorat; men selv med Fradrag af det, der maa skrives paa denne Konto, viser Skildringen et Bondebrug, vidt forskelligt fra det, som var Reglen 40 Aar tidligere. Da Krisen gik over Landet i Aarene 1814—25, rantes Femø selvfølgelig saa godt som alle andre, men den kom hurtigt i Opaving igen og har siden stadig hævdet en Førsterangsstilling. I de senere Aar har Frugttrædyrkingen taget et mægtigt Opaving.

— Femø's afsides Beliggenhed volder selvfølgelig adskillige Ulemper, som »Fastlandsbeboerne« ikke kender noget til, og den har nu og da gennem Tiderne krævet adskillige Ofre, naar Folk har benyttet Isen som Landevej. Endnu i vor Tid sker det i strenge Vintre, at Øen i flere Dage er afskaaret fra enhver Forbindelse med Omverdenen; men man er forberedt paa slige Eventualiteter og søger paa Forhaand at sikre sig mod alt for ubehagelige Ovraskelser i Retning af Mangel paa Nødvendighedsartikler.

Gadekæret i Nørreby.

Foto Voersaa.

Skolen.

Med Hensyn til Undervisningen var Femø ikke bedre stillet end Fejø. 1737 bestemtes det, at Femø skulde have en Skole; men der sker intet. Endnu 1741 hedder det i et Embedsbrev til Biskoppen, at Femø behøver en Skole, og at det kunde opnaas ved at bygge nogle Fag Hus til Degneboligen og lade Degnen holde Skole, og med dette beskedne Fremskridt slog man sig tilfreds, men det varede endnu to Aar, inden den lille Tilbygning blev til Virkelighed. 1743 var man endelig i Orden, og ved kgl. Resolution fik Degnen i sin Egenskab af Skoleholder sin fattige Indkomst forbedret med 12 Rigsdaler aarlig samt Græsning og Foder til en Ko og 4 Faar; endvidere skulde han have det nødvendige Brændsel til Skolestuen. De 12 Rigsdaler skulde tages af Lysepengene til

Kongens Kirker paa Falster og Øerne. Græsning og Foder skulde Beboerne afse, og Brændet fra Falster skulde de hjemføre. Som Degn havde han en Indtægt af 43 Rigsdaler, hvoraf han maatte udrede 4 Rigsdaler til Degnen paa Askø og 9 Rigsdaler i forskellige Skatter, saa hans reelle Degneindtægt var 30 Rigsdaler. Han skulde selv holde Degneboligen vedlige, da den i sin Tid var skænket Degneembedet af Beboerne, men paa den udtrykkelige Betingelse, at han selv sørgede for Vedligeholdelsen. Fremragende Pædagoger har de skiftende Degne næppe været. En Bispevisitats 1805 giver i al Fald et meget daarligt Resultat. Ved Katekisationen i Kirken fik Bispem kun Svar af to Piger blandt samtlige Børn, og disse Svar var endda maadelige. Om et Besøg i Skolen skriver han, at den skolepligtige Ungdom omfattede 97

Børn, men da han efter et i Forvejen bekendtgjort Klokkeslet indfandt sig i Skolen, var der ikke mødt et eneste Barn, og alle Forsøg paa at faa tilkaldt nogle mislykkedes, hvisaarsag han vilde give Indberetning om disse uheldige Forhold. 1813 ser det hele langt bedre ud, der er bygget særlig Skole og ansat en paa Vesterborg Seminarium uddannet Lærer. Han bliver af Bispen betegnet som en brav Mand, der arbejder med Flid, og Resultatet var da ogsaa, at de fleste Børn læste godt i Bog og var veløvede i Skrivning og Regning.²⁰

Femø nu om Dage.

Bækkenets Udtørring er af ret ny Dato. 1891 blev der dannet et Interessentskab, der lod opføre en Dæmning og en Vindmotor til Udpumpning af Vandet. 1930 bestemte en Landvæsenskommission, at et af Hedeselskabet udarbejdet Projekt til forbedret Afvanding skulde nyde Fremme gennem Dannelsen af et Pumpe-lag, og 1931 blev et nyt Pumpeværk med Vindmotor bygget og Afvandskanalerne uddybet og reguleret.

I Bækkenet ligger Femø Sportsplads. Indtil 1938 lejede Øens Idrætsforening Arealet af Bækkenets Lodsejere. Nævnte Aar købte Kommunen Sportspladsen og plantede Hegn om den i 1939.

I Nørreby ligger Skolen, der ved Ejendomsskyldvurderingen er ansat til 8000 Kr. Lærerindens Bolig og Have er vurderet til 7000.

Jordemoderboligen, der til-

hører Amtet, er vurderet til 6000.

Det tidligere Fattighus, der nu udlejes til Private, er vurderet til 5000 Kr. Det blev 1829 skænket Kommunen af Møllejer Jacob Madsen paa Askø, der yderligere skænkede 200 Rbd. til Husets Vedligeholdelse. Det skulde give Plads til 8 Lemmer, der skulde være Enker eller faderløse Børn. Det er mange Aar siden, der har været Brug for Huset til dette Formaal. Renterne gaar i Kommunekassen.

Gæstgivergaarden, der er meget gammel, er vurderet til 18,000 Kr.

Elektricitetsværket er vurderet til 16,000. Det er opført 1924 af et Andelsselskab, der begyndte med 11 Andelshavere; nu er der 41. Den første Maskine var paa 50 Hestes Kraft, den blev allerede i 1926 suppleret med en paa 80 Heste, i 1936 med en paa 30 Heste, og i 1940 rejstes yderligere en Vindmotor med 50 Hestes Kraft.

Vandværket er bygget 1911.

Havnen var oprindelig et privat Foretagende, men blev 1882 — samtidig med Etableringen af Dampskibsforbindelsen — købt af Kommunen for 10,500 Kr. Den er gentagne Gange udvidet.

Ved Havnen ligger Femø Frugtsalgsforenings Lagerbygning. Foreningen blev stiftet 1934 og opførte samme Aar Lagerbygningen. 1936 blev der installeret Køleanlæg i Størstedelen af Bygningen. Kølerummene kan tage 80 Tons Frugt. Den reste-

rende Del af Bygningen rummer Pakrum og Kontor og det saakaldte Forrum, hvor der er Plads til 20 Tons Frugt. Bygningen, der tildels er af Træ, er vurderet til 3000 Kr.

I Sønderby ligger Præstegaarden, der er vurderet til 14,000 Kr. Stuehuset er bygget 1856. Her som andre Steder herskede det mærkværdige Forhold, at Boligen blev overladt Præsten helt nøgen uden Kakkellovne, Skabe eller noget som helst nægelfast Inventar. Præsten maatte selv skaffe Kakkellovne, Komfur, Køkkenborde og Skabe, og naar han rejste, tog han det altsammen med til det nye Embede, hvor han ligeledes rykkede ind i en nøgen Præstegaard. Disse taabelige Forhold er først ændret i dette Aarhundrede. 1923 blev Præstegaarden overtaget af Menighedsraadet.

Andelsmejeriet blev oprettet 1889, da Andelsselskabet købte et i 1883 opført Aktiemejeri for 7289 Kr. Virksomheden begyndte med 60 Andelshavere og en daglig Mælkemængde paa ca. 400 Kilo. Der var i 1939 64 Andelshavere med en daglig Mælkemængde paa 5000 Kilo. Det nuværende Mejeri er opført 1910 med en Bekostning af 40,000 Kr.

Lægeboligen er opført 1899 og vurderet til 16,000 Kr. Femø

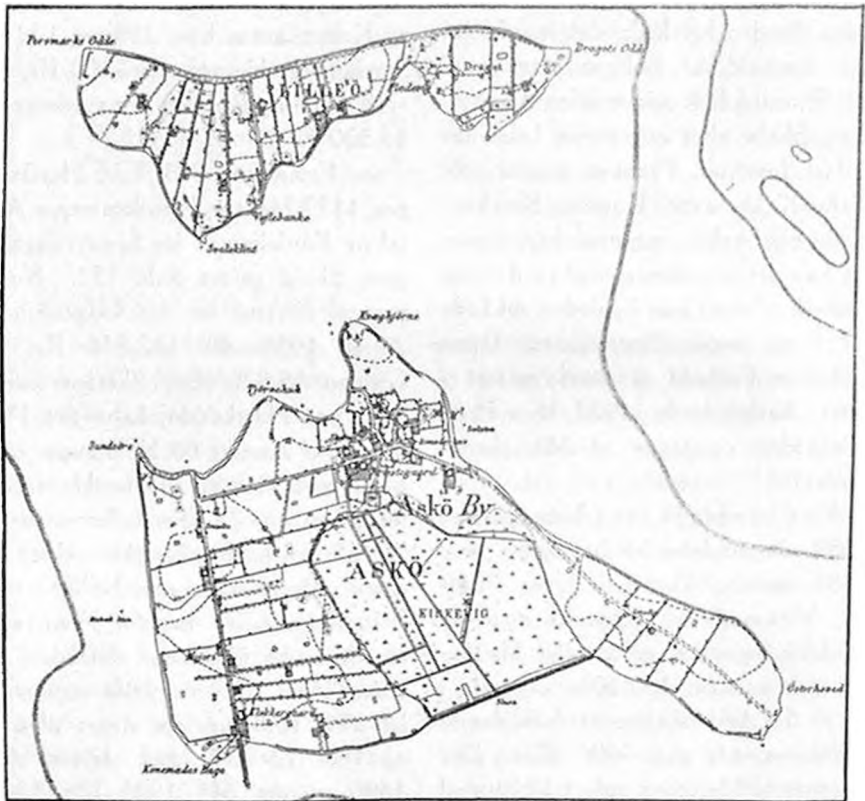
havde indtil da været henvist til at benytte Distriktslægen paa Fejø. Det var besværligt og tog Tid, særlig om Vinteren, hvor det ofte var nærmest umuligt at naa frem. 1899 lykkedes det at faa et længe næret Ønske om egen Læge opfyldt. Staten bevilgede et aarligt Tilskud paa 500 Kr., Amt og Kommunerne hver 250, og i Huslægehonorar blev tegnet 1200 Kr.

Mølle og Bageri er vurderet til 15,500 Kr.

— Femø har 205 Tdr. Hartkorn paa 1139 Hektar. Ejendommenes Antal og Fordeling er for Sammenligningens Skyld anført Side 132. Kommunens Formue var ved Udgangen af Aaret 1939—40 122,216 Kr. og Gælden 18,920 Kr. Skatten lignes halvt paa Hartkornet, halvt paa Personer. Af Amtets 68 Kommuner stod Femø med Hensyn til Hartkornskatterne som Nr. 28 (Nr. 1 den mindste, Nr. 68 den højeste Hartkornsskat) og i personlige Skatter som Nr. 15.

Indbyggertallet har for Femø som for de andre Øer været dalende i de senere Aar. 1801 var Indbyggerantallet 379. 1840 var det steget til 628 og 1880 til 763. Saa falder det. 1890 var det 743, 1901 708, 1906 680, 1916 665, 1921 637, og 1939 var det nede paa 621.

ASKØ SOGN

Generalstabskort. Dæmningen mellem Askø og Lilleø er ikke afsat paa Kortet.

Asko Sogn, der bestaar af Askø og Lilleø, er Stiftets mindste. Ogsaa i anden Henseende er det Askepott paa Grund af sin Lidenhed og af sides Beliggenhed, der bevirker, at Beboerne maa savne flere af de Behageligheder, man andre Steder be-

tragter som en Selvfølge. Øerne er lave, »Højderne« maaler ikke mere end 3—4 Meter, og Jorderne ud mod Kysterne er flere Steder udsat for Oversvømmelser. Hver Mand maa selv sørge for Diger; de er ofte af Tang, som yder større Beskyttelse, end man

skulde tro, især naar de er nogle Aar gamle og stadig øges ved ny Paalægning. Enkelte Steder har en driftig Mand beskyttet sin Jord ved skraatstillede Cementplader. Nede ved Havnen er der bygget Høfder, hvor dette har vist sig formaalstjenligt. I ældre Tid led Sognet meget under Oversvømmelser. Gang paa Gang finder man i Arkiverne Askøboernes Klager over de Tab, de har lidt ved Oversvømmelser af Havvandet. Endnu i forrige Aarhundrede gjorde Havet adskillige Gange Ulykker. Der var store Oversvømmelser 1852 og 1855 og naturligvis 1872, da Askø blev delt i to og Lilleø endog i tre Dele og paa ny viste det Billede, Øerne har frembudt i forhistorisk Tid. Den nu inddæmmede Kirkevig paa Askø var oprindelig en Havbugt, der ogsaa havde Udløber mod Nordøst, saa Østerhoved blev en Ø for sig. Nu er Østerhoved forbundet med Askø ved en smal Vej og Dæmning. Arbejdet paa at inddæmme Vigen begyndte i Midten af forrige Aarhundrede; en driftig Gaardejer og Købmand fik lavet en Dæmning med Sluse, men forløftede sig paa Opgaven, og Stormfloden 1872 splittede det hele. Der blev saa opført en større Dæmning, og 1931 lukkede man Slusen og rejste en mægtig Vindmølle til at udpumpe Vandet; samtidig lagdes en stor Kanal gennem hele Vigen med tilstødende Render. Det muliggjorde ogsaa en bedre Dræning af de tilstødende Jorder med Udløb til disse Render. Nu er den 70 Hektar store Kirkevig under Dyrk-

ning, og man er sikret mod nye Oversvømmelser.

Paa Lilleø brød Oversvømmelserne igennem ved Fladevig, saa Østenden af Øen, der kaldes Draget, blev afskaaret; et tilsvarende Gennembrud skete paa Vestenden. 1914 blev Askø og Lilleø forbundet ved en 750 Meter lang Vejdæmning, der paa Midten dannedes af nedrammede Pæle med Stenfyld, medens Enderne dannedes af Jordvolde med Stenglacis. I mange Aar var Dæmningen alt andet end behagelig og farefri at færdes paa i Storm og svær Sø; men nu er den forbedret saa meget, at de værste Ulemper er fjernet. Dæmningen, der gaar fra Kvæghjørnet paa Askø til Vejlebanke paa Lilleø, kostede i Anlæg 35,000 Kr. Vandet mellem Øerne er ret grundet, og der har været Planer fremme om i Stedet for Vejdæmningen at inddæmme hele Arealet ved en Dæmning fra Sundsøre paa Askø til Svaleklint paa Lilleø og én fra et Punkt Nord for Askø By til Draget paa Lilleø. Man turde ikke binde an med Opgaven vel bl. a., fordi der manglede de for Rentabilitetsberegningen nødvendige Bundundersøgelser.

Askøs nordligste Punkt hedder Kvæghjørnet. Da Lilleø kun blev benyttet til Græsning, drev man hver Morgen og Aften Køerne gennem det grundede Vand over til Askø til Malkning, og de samledes da paa det højtliggende og nærmeste Punkt, som derved fik Navnet Kvæghjørnet. Askøs sydligste Hjørne, hvor Havnen er anlagt, hedder Konemades Hage.

Den lave Strand omkring Askø har været rig paa store Sten, bl. andre Sælstenen Øst for Askø By og Risbækstenen Vest for Øen. Hele Østerhoved har været fyldt med store Sten, men de fleste af dem blev anvendt ved Anlægget af Vejdæmningen til Lilleø.

— Oltidsfundene paa de to Øer er smaa og ubetydelige, og vi véd ikke, om de har været dyrket eller beboet i Oldtiden. Navnet Askø hidrører sik-

kert fra Askbevoksningen paa de lavtliggende, fugtige Dele af Øen, der ikke har virket indbydende til Dyrkningsforsøg. Fra Middelalderen foreligger kun et Fund af en stor Seglring af Messing med Bomærke.¹ Naar Trap i 4. Udgave omtaler en Borg paa Askø, skyldes det en Forveksling med Byen Askø i Landet Sogn. Øen har ikke haft noget Borganlæg.

KIRKEN

Askø Kirke er opført i Tiden omkring 1500. Den har formentlig staaet færdig 1512, da Sognepræsten paa Fejø, hvortil Askø var Anneks, tillod »Askø Mænd selv at besørge sig en Kapellan«², d. v. s. selv underholde ham. Denne Ordning har næppe været længe. I den Kollats paa Fejø Kald med Annekserne Femø og Askø, som Bisp Jens Andersen Beldenak i 1523 gav Præsten Peder Hansen, understreges det stærkt, at Sognepræsten skal have alle Indtægter: »Ingen anden end du skal nyde Kirkernes samtlige Indkomster, men at de helt og holdent skal svare til dig.« Efter Reformationen fik Askø sin egen Præst.

Kirken er opført af røde Munkesten paa en Grund af raa Kampesten, der sine Steder naar højt op i Muren. Koret og Skibet er ældst, senere er Taarnet tilbygget og langt senere igen et Bindingsværks Vaabenhus over Mandsindgangen paa Sydsiden. Det afløstes 1882 af et grundmuret Vaabenhus

over Kvindeindgangen paa Nord-siden³, hvorefter Mandsindgangen blev tilmuret. Hele Kirken er overhvidtet. I Murene ses fladbuede Vinduesnicher, hvori der nu er indsat tarvelige, firkan-tede Jærnvinduer. Taarnet har sine takkede Gavle i Behold, men af de Gesimser, der oprindeligt har prydet Skib og Kor, er nu kun en simpel Streg tilbage. Paa Skibets Vestgavl inde i Taarnet ses endnu Resten af de Blendinger, der har smykket den fritstaaende Gavl og formentlig ogsaa Korets Østgavl. Skibets Gavl har endvidere et Savtandsbaand, der maaske har fortsat Skibet og Koret rundt under den oprindelige Gesims. I Forfaldstider blev Reparationerne som Regel udsat alt for længe, og naar man endelig blev tvunget til at gaa i Gang med dem, slap man billigst muligt over det. Kirken er tækket med de gamle Munketagsten, de saakaldte »Munke og Nonner«. Baade Tagsten og Mursten er sikkert brændt paa

Asko Kirke.

Stedet. Ved Tjørnehug har man i tidligere Tid fundet Minder om Teglbrænding; de er nu forlængst udslettet.

Trods gamle Tiders Forsømmelser tager Kirken sig godt ud omgivet af sin pænt holdte og af gamle Tjørnkransede Kirkegaard. En gennemgaaende Restaurering i den gamle Stil baade udvendig og indvendig vilde gøre Kirken til en af de smukkeste blandt vore mindre Landsbykirker.

Skibet har fladt Loft og har tidligere været forbundet med Taarnet ved en stor Spidsbue, der nu er tilmuret. Taarnrummet tjener som Ligkapel og Opgang til Klokkerne. Det har oprindelig været forsynet med en Krydshvælving, hvorfra man ser tydelige Spor paa Murene. Formodentlig har man, da den i sin Tid trængte til Reparation, foretrukket den billigere Ud-

vej at rive den ned. I Taarnet hænger to smaa Klokker; den ene, der endog er meget lille, er uden Paaskrift. Den anden bærer kongelig Krone og Frederik V.s Navnetræk samt en Inskription, der fortæller, at den er omstøbt i København 1763, »da Hr. Conferentzraad Ørtz var Amtmand i Falster og Herr Conferentzraad Brøggemann var Kirkeinspektør.«

Skibet er uden Prydelser. I det sydøstre Hjørne staar Prædikestolen, der er et lollandsk Renæssancearbejde fra Begyndelsen af 1600-Aarene, prydet med Snitværk og parvis stillede joniske Søjler med Skriftsprog i Felterne. Prædikestolen i Søllested Kirke, der er Mage til den, har tidligere baaret Aarstallet 1605. Askøstolen har været ude for svære Mishandlinger. I en Inventarfortegnelse, der indleder Kirke-

regnskabet 1752, hedder det, at en tidligere Sognepræst havde bekostet den malet, men at den «nu er brøstfældig og k a l k e t.» Tidligere havde Stolen Plads i Skibets nordvestre Hjørne.⁴ Da der 1897 i det syvestre Hjørne blev opstillet en Kakkellov (som Beboerne lovede at sikre Brændsel), følte Præsten sig under Prædikenen generet af Varmen fra Ovnene, og da en Ventil i Muren ikke afhjalp Ulempen, blev Prædikestolen flyttet, og paa Pladsen anbragtes i 1924 et Harmonium. I Skibet er opsat to Præstetavler, en paa hver Side, med Præsterækken fra Reformationen til 1931. Over Korbuen hænger et Krucifiks fra 1400-Aarene; det er 1729 skænket Kirken af daværende Sognepræst Carsten Dreier.⁵ Kirkeskibet er en fuldrigget Fregat med Paaskriften: »Askø Enighed 1867.«

Korbuen, der nu er rundbuet, har formentlig før været fladbuet, men har ændret Form, da man 1866 udvidede den ved at afhugge 6 Tommer hele Vejen rundt.⁶ Koret har Krydshvælving; den bageste Kappe er 1917 færdig med Kønrog, en ret uheldig Foranstaltning, hvis Formaal antagelig har været at give Altertavlen en mere fremhævende Baggrund. Hensigten har altsaa været god nok.

Altertavlen er Kirkens største Sjældenhed; det er en Skabstavle fra Tiden omkring 1500. I Midterfeltet sidder en stor Figur af Biskop Nicolaus, de Søfarendes Helgen, omkring ham sidder i Nicher 12 Apostle. Naar Skabet blev lukket, saa man paa Fløjenes Bag-

side forskellige Figurer og Ornamenter. Der hersker nogen Mystik om Altertavlens Fortid; den har formentlig kun staaet i Askø Kirke godt et Hundrede Aar; men hvor kom den fra, og hvor blev den pragtfulde Altertavle af, der før straaede i Askø Kirke?

J. H. Larsen beskriver 1833 Askø Altertavle som »lueforyldt med Jomfru Marie og Barnet i Relief, omgivet af forskellige Billeder og Emblemer. Foryldningen, skønt over 300 Aar gammel, er endnu som ny. Det var ønskeligt, at denne Tavle blev taget under særdeles Beskyttelse.«⁷ Wedel nævner i sin Indenlandske Rejse 1806 ogsaa, at Askø har en meget kostbar Altertavle, uden dog at beskrive den nærmere. Larsens Bemærkning om den 300 Aar gamle Foryldning stemmer ikke med Inventarbeskrivelsen fra 1752; thi her hedder det, at Altertavlen er »brøstfældig paa Maling og Foryldning«⁸; men Larsen, der fik sine Oplysninger fra Præsterne, plejer at være helt paalidelig. Hvor er da den sjældne Tavle blevet af? Nationalmuseets Ekspert, Chr. Axel Jensen, erklærer, at den ikke findes i noget dansk Museum. Og hvornaar er den forsvundet? Om det sidste Spørgsmaal maa det være tilladt at opstille Gisninger. Som omtalt under Femø skiftede dens Kirke Altertavle i 1836, da man var utilfreds med den gamle Tavles katolske Karakter. Blev Femø gamle Tavle da solgt, og var det Askø, der erhvervede den? Beviserne mangler. Der er kun Formodninger om, at det kan være gaaet saadan til. Men My-

steriet om Askø gamle Altertavles Forsvinden staar alligevel uopklaret.

— Mærkelig nok fik man ogsaa paa Askø Anfægtelser over Altertavlen med den katolske Biskop som Hovedfigur, endog saa sent som 1879—82. Førstnævnte Aar paabød Kirkesynet, at Bispefiguren skulde fjernes fra Tavlen og erstattes med en Thorvaldsens Kristusfigur i samme Størrelse eller »en anden for en evangelisk-luthersk Kirke passende Prydelse.« Kirkeejerne reagerede heldigvis ikke, og da Synet gentog Paabudet 1880, blev Sagen indberettet til Ministeriet; dets Erklæring, der forelaa 1882, lød paa, at Altertavlen skulde bevares som den var.⁹ 1920 erklærer Nationalmuseet, at Tavlen burde restaureres. Kirkeejerne svarede, at der ikke var Raad til det, og derved er det desværre blevet; thi Tavlen henstaar i en ret beskæmmende Forfatning; dens oprindelige Kridering og Guldbelægning er dækket og ødelagt af »Egetræsmaling«.

— Alterkalken har paa Foden et Krucifiks og paa Skaftet seks Knopper Navnet JHESVS. Disken er uden Inskription. En firkantet Tinflaske med Øskner til Skulderrem har i en oval Krans Indskriften: »Askø Kirkeflaske 1764«. Om dens Forgænger hedder det i den førnævnte Inventarfortegnelse fra 1752: »en brøstfældig Tinflaske at hente Vin i.« Alterbordet har tidligere været muret, men blev 1866 ombyttet med et af Træ, fordi det murede Bord »trak Fugtighed.«¹⁰ Paa Bordet staar to Malmstager, et

Krucifiks, et Par Vaser og en Christian III's Bibel, hvis Bind dog er af nyere Dato.

— Om Kirkens tidligere Inventar bringer det oftnævnte Regnskab fra 1752 følgende udover det alt nævnte: En Sølvkalk noget brøstfældig, en lille Sølvvæske til Brød, et Messingfad i Fonten, to umage Lysetager af Tin, et Timeglas i maadelig Stand, givet af en Skipper, to ubrugelige Pungetavler (Punge forsynet med en lille Sølvklokke og anbragt paa en Stang, saa Manden, der under Guds-tjenesten samlede Penge ind til Kirken, kunde naa ind i Stolen og ved Hjælp af den lille Klokke vække Opmærksomhed), en brøstfældig Ligbør, to smaa Klokker, den største brøstfældig, saa den ej kan repareres (altsaa den, der er omstødt 1763), den anden brøstfældig paa Smedebeslaget, et Skab at bevare Paramenterne i. Til Slut noteres, at Kalken er omgjort og forgyldt 1735, saa den førstnævnte Kalk maa vel have været til Berettelse af Syge i Hjemmene.

— Kirken har alle Dage været fattig. 1570 hedder det: Kirken har ingen Rente, men Sognemændene holder den vedlige paa deres egen Bekostning.¹¹ Det kunde i daarlige Tider være tyngende nok, især da der kun var 14 Bønder om hele Byrden. Kronen ejede Kirken, men Kirketiende og Kongetiende var tillagt Præsten, der ellers vilde sulte. 1722 var Kirken saa forfalden, at Regeringen lod foretage Syn og gav Ordre til Reparationen, naar Mureren var færdig paa

Femø. Bønderne skulde køre Materialerne op fra Skibet, og Husmændene skulde være Haandlangere. Lysten var ikke stor, og mange Paabud blev uønsede, indtil Amtmanden greb ind med haard Haand og lod nogle af de mest modvillige føre til Nykøbing og sætte i Gabestokken.¹² Bekostningen ved Reparationerne blev afholdt af Kongens Kirker paa Falster. Kirkens Indtægter var saa smaa, at de end ikke kunde dække de daglige Driftsomkostninger. Der var jævnlig Underskud, og 1724 maatte f. Eks. Kirkevægeerne paa egen Bekostning købe Vin, Brød og Lys.¹³ 1752 saa Indtægten saaledes ud: Tavlepenge (indsamlet i Kirken) 1 Mark og 8 Skilling. For Klokkeringning for tvende Lig 4 Mark og 8 Skilling, Stølepenge 1 Mark og 8 Skilling. Paa Udgiftssiden figurerer blandt andet 10 Rigsdaler som aarlig Udgift til Murermester Trap ifølge Akkord om aarlige Vedligeholdelse. Kirkens Gæld fra Reparationen for 30 Aar siden var 836 Rigsdaler, og den steg stadig. 1767 udgjorde den 1199 Rigsdaler.¹⁴ Da Bønderne dette Aar købte Kirketienden af Kronen, blev Gælden slettet. Hvorledes Tilstanden har været paa Kirkegaarden,

fremgaar bl. a. af en Klage. Præsten indsendte 1768. Den gaar ud paa, at Bønderne nægter ham Retten til Grænsingen paa Kirkegaarden, der altid har ligget til Embedet, men som de nu selv vil have, da de har købt Kirken. Han fik Medhold, men Aaret efter nægtede Bønderne at pløje hans Jord, som de altid før havde gjort.¹⁵ Bønderne skulde nu selv vedligeholde Kirken, og i daarlige Tider gik det mindre end godt. Da Loven om det tvungne aarlige Kirkesyn 1862 traadte i Kraft, skete der her som andre Steder en betydelig Bedring. Flere af Synets Paabud er nævnt i det foregaaende. 1897 gav Synet Ordre til, at Kirken skulde befries for Hvidtekalken og staa med rene røde Mure. Kirkeejerne var bange for Bekostningen og indankede Sagen for Ministeriet, der gav dem Medhold og fastslog, at Kirken skulde hvidtes. Først 1883 blev Kirken assureret for 12,800 Kr. 1921 blev Assurancen sat op til 34,510 Kr. — 1915 blev Tienden afløst med 10,000 Kr., der staar i Hypotekbanken til 4 %, som skal anvendes til Kirkens Vedligeholdelse, men Kirken ejes fremdeles af Øens Jordejere.

Præst, Degn og Menighed.

PRÆSTEMBEDET paa den lille Ø med den faatallige Befolkning var selvsagt meget ringe. Dronning Sofies Løfte 1591 om, at Præsterne paa Fejø, Femø og Askø

skulde have en Gaard uden Indfæstning, saa snart en var ledig, blev kun indfriet for Askøs Vedkommende, antagelig en Snes Aar efter Løftets Afgivelse. I Indberetningen 1708 om

Kirkens Indre.

Præsternes Indkomster siges det, at Præsten Peder Adzersen Friis — der residerede paa Øen fra 1610 til 1637 — for »Sølv og Penge« købte en Bondegaard. Det kan kun være Bygningerne, han har købt, da Jorden var Kronens, og Bygningerne har han formentlig flyttet til Præstegaarden. Da Dronningen overlod ham Jorden, forpligtede Bønderne sig til gratis at pløje, harve og saa hans Jord, men han skulde naturligvis selv præstere Saasæden. Jorden ansattes til 5 Tdr. Hartkorn. Desuden skulde Bønderne tilsammen give Præsten 5 Læs Hø og hver Mand et Lam. Embedets andre Indtægter opgjordes 1708 saaledes: Refusion fra Nykøbing Amtstue 4 Tdr. Rug og 4 Tdr. Byg. Af Øens 13 Bønder og 2 Husmænd fik Præsten i Tiende 3 Tdr. og 7 Skæpper Rug, 4 Tdr. og 7 Skpr. Byg og i Konge-

tiende (som var tillagt Kaldet) lige saa meget. Offeret paa de tre store Højtider var før Indrulleringen af de unge Værnepligtige 18 Rigsdaler ialt, men derefter kun 14, fordi de unge Folk forlod Øen og stak til Søs. Af Brudepar havde der i de sidste 7 Aar været 26, og de gav hver 2 Mark. Af Begravelser med Ligprædiken havde der i samme Tidsrum været 6 a 1 Rigsdaler. Der havde i de 7 Aar været 26 Barnedaab, som hver havde afkastet 1 Mark. Af Lam havde Præsten somme Aar faaet 5, andre Aar kun 3 i Tiende, desuden 3 Griae, 8 a 10 Gæs og 5 a 6 Pund Hør. Brændet fik Præsten udvist i Falsters Skove, men det kostede meget at faa det hjem.¹⁰ Lægger man det hele sammen, bliver det alligevel ikke stort, og Præsten Jacob Holm havde sikkert Ret, da han 1709 i et Andragende om

Forbedring betegnede Askø Kald som »det sletteste i Stiftet, ja maaske det ringeste i Landet«. Han fik ligefuldt et ubarmhjertigt Nej¹⁷; men faa Aar efter kom dog en lille Hjælp i Form af de 70 Rigsdaler aarlig, som det rige Stokkemarkekald skulde yde. Der var tit Vrøvl med at faa disse Penge, saa Kancelliets Hjælp maatte paakaldes. Ogsaa Bøndernes Ydelser kneb det undertiden med at faa præsteret. Allerede 1587 og 1589 klagede Præsten over, at Bønderne ikke gav ham, hvad han havde Krav paa. Provstens Formaning ændrede ikke Forholdet, saa Biskop og Lensmand maatte tage Affære.¹⁸

Med Præstegaarden, som Bønderne fra gammel Tid havde forpligtet sig til at holde vedlige, hvad Tømmer og Tag angik, var der ogsaa tit Vrøvl. Stort bevendt har den næppe været. 1704 blæste det meste af den om, og Sognepræsten Jacob Holm fik først to Aar efter bevilget en Sleidaler (4 Mark) af hver Kirke i Lolland til dens Genopbyggelse. Det skulde jo ikke række langt, og slette har Bygningerne sikkert været. Bønderne slødede med Vedligeholdelsen, især naar de var Uvenner med Præsten. Rent galt gik det i de Aar, Carsten Dreier var Sognepræst. Han var en meget versdselig Herre, en Kæmpe i Format og Nydelser, rig paa Børn og Gæld. 1729 var Stillingen blevet ham saa uholdbar, at han uden videre stak af. Da der ikke var Tegn til, at han vilde komme igen, klagede Beboerne over Savnet af en Præst og anførte bl. a., at et Lig nu

havde henstaaet i Graven i fem Uger og ventet paa Jordpaakastelse. Amtsforvalteren blev sendt over for at undersøge Forholdene, og han berettede, at hele Præstegaarden laa øde. Der stod kun tre Fag Hus, hvor Bindingsværkstavlerne næstendels var nedfaldne; det halve Tag var aabent og Træværket forraadnet, saa der ikke var Skjul selv for Kreaturer endsige for Mennesker. Der gik halvandet Aar, før der kom en ny Præst, og det første, han foretog sig, var gennem et Tingsvidne at fastslaa, at der ingen Præstegaard var. Stiftamtmanden og Biskoppen bevidnede, at det var værre, end om Gaarden var brændt; thi saa vilde dog Stenene være tilbage; men nu var der slet intet uden den bare Plads. Den nye Præst fik saa bevilget den sædvanlige Hjælp paa en Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift til Præstegaardens Genopbyggelse. Det forslog ikke, saa Præsten maatte søge et Laan i Børnehuset paa 100 Rigsdaler, som han dog straks efter blev fritaget for at tilbagebetale. Byggeriet kostede 600 Rigsdaler, Kirkebidragene androg 298 Rigsdaler, saa Præsten selv maatte hæfte for 200 Rigsdaler, hvorfor det bestemtes, at Præstegaarden skulde tilhøre ham og hans Arvinger. d. v. s., at hans Efterfølger i Kaldet skulde udrede de 200 Rigsdaler, som Præsten havde indskudt. Samtidig fik Bønderne strengt Paalæg om fremtidig at overholde deres Forpligtelse til at holde Præstegaarden vedlige.¹⁹

Saa gik der nogle fredelige Aar i Præstegaarden, men 1740 blev det

Kirken set fra Kirkevejen.

Foto Harry Jensen.

igen for Alvor galt. Askø havde da til Præst faaet Niels Guldberg, som var Kapellan i Næstved, hvor han havde gjort sig skyldig i grove Udskejelser, havde lavet Gæld, vist sig opsætsig mod Byfogden, havde siddet Kongens Befaling overhørig m. m. Der skulde være rejst Tiltale imod ham, men af sær kongelig Naade slap han med at blive forvist til Sognekaldet paa Askø i Haab om, at han dér vilde komme paa bedre Tanker. Dette Haab viste sig saare forgængeligt. Han skulde, som før nævnt, betale sin Forgænger den paa Præstegaarden hvilende Gæld, men præsterede kun en Masse Udflugter, og da Kirkeinspektoratet gav ham en alvorlig Paamindelse, svarede han med et Brev paa 23 Foliosider, propfuldt af Fornærmelser og Injurier ganske i Stil med, hvad Næstved-Byfogeden i sin Tid havde faaet. Guldberg fik intet Svar. Generalkirkeinspektoratet betragtede ham som gal og indskrænkede sig til at sende Biskoppen Brevet med Forespørgsel, om

Præsten var lige saa tosset overfor Menigheden. Det var han aabenbart, og Biskoppens Irettesættelser gled af ham som Vand af en Gaas. Ubegribeligt, at han alligevel fik Lov at sidde her i fem Aar; men omsider løb han dop. Linen ud. 1749 nægtede han at betale den aarlige Rente af Præstegaardens Jord under Paaberaabelse af, at den hørte til Embedet. Gennem Tingsvidne blev det bevist, at Jorden var Kronens, og ved Dom blev Præsten forpligtet til enten at tage Jorden i Fæste eller afgive den til Bønderne. Præsten truede dem med Band, hvis de tog Jorden, og da de alligevel tog den, nægtede han dem Altergang. Det var for galt. Den gale Præst blev indstævnet for en Provsteret, der dømte ham til at gøre Afbigt for sin retstridige Færd og tage Bønderne til Alters. Det vilde Guldberg ikke og frasagde sig Embedet, men da den ny Præst, Niels Stub, blev indsat, fulgte Guldberg ham op paa Prædikestolen for ligeledes at tale til Menigheden,

og da Provsten ogsaa gik derop for at formaa Guldberg til at gaa ned, stod de alle tre og raabte i Munden paa hverandre. Det var vel nok en Præstindsættelse, der gik Snak af.²⁰

Den nye Præst fik Lov at beholde Jorden mod at betale Skat af den. Og saa mellem ham og Bønderne blev der Rivninger, og Præsten greb saa den sædvanlige Udvej at klage over Befolkningens Ugudelighed. Det var Ungdommens Sammenkomster, det særlig var galt med. Amtsforvalteren blev saa sendt over for at gøre sig bekendt med Forholdene, og han afkræftede ganske Præstens Klage. Han skrev meget fornuftigt, at paa en lille Ø burde man ikke helt formene Folk den mindste Lejlighed til Sindets Opmuntring.²¹

— Degnen paa Askø var som oftest en bedrøvelig Skikkelse, fattig og fortrykt, ikke sjelden drikfældig. Han havde fra gammel Tid Jord i alle Byens Marker, ialt 4 Tdr. Ld., som Bønderne skulde pløje, harve og saa og yderligere levere ham et Læs Hø. Af hver Bonde havde han aarlig 4 Rugbrød, en Skinke Flæsk og Medister. Paa Aarets tre Højtidsdage fik han et beskedent Offer; det var alt. Præsten var hans Overordnede, og det gjaldt derfor om at staa sig godt med hans Velærværdighed. Naar de drak sammen hos Bønderne, kunde der jo let gaa Skaar i Respekten, og var Præsten haarhændet, kunde det let resultere i nogle Lussinger. Mellem den før nævnte, sværlemmede Pastor Drejer og hans Vindspiller af en Degn kom

det til barokke Scener, der endte med slemme Strimer paa Degnens Rygstykker. Præsten var meget nærsynet, og der gaar Sagn om, at naar de skulde hjem fra Gilde i Mørke og Pløre, satte Præsten Degnen op at ride paa sine Skuldre, for at han med sit stærke Syn skulde dirigere Farten udenom de værste Faldgruber, traadte Præsten alligevel i, kunde Degnen risikere at blive smidt midt ud i Pløret. Efter en særlig haard Afstraffelse blev Degnen saa ræd, at han flygtede til Fejø og ikke vovede at vende tilbage, saa længe Præsten var paa Askø. Degnen, hvis Navn var Andersen, »digtede« ved sin Afrejse nogle Vers, der har nydt den noget ufortjente Hæder at blive bevaret gennem de svundne to Hundrede Aar; her er nogle af dem:

Far, Chor, o Farvel!

I Dig jeg saa ofte har kvæget min Sjæl;
naar jeg havde sjunget „Vi tro“
i Kirken der stod da næppe mere end to.
I Bønnen jeg „Kyrie“*) raabte paa Stand
— der kom ej en Mand.

Far, Præst, o Farvel!

Det var Dig bestandig i Kødet en Pæl,
at Kaldets Indtægter ej bedre forsluar;
hvad Uld kander klippes af klippede Faar?
Apostlenes Antal de Bymænd just har,
naar Judas med var.

Far, Gaardmænd, Farvel!

Og havde I noget, beholdt I det selv.
Jeg derfor nu gerne kan flytte mig bort.
Min Indkomst var lille, kom dog ej til kort.
Som Job kom jeg fattig, som Job guar
jeg hen.

Gud være min Vent!

Da Autoriteterne 1737 begyndte at sysle med Tanken om Skoler paa Øerne, hed det først, at Askø ikke

*) Herre.

Bystjovlen med Skolen (L. v.) og Forsamlingshuset (L. h.) Foto J. B. Boysen.

behøvede nogen Skole; de to andre kunde faa hver en.²² Man kom dog hurtigt paa bedre Tanker, og 1743 havde man faaet bygget en lille Stue til Degneboligen og udnævnt Degnen til Lærer. Hans beskedne Indtægter blev i den Anledning forbedret med 12 Rigsdaler aarlig samt Græsning og Tøjring til en Ko og 4 Faar. Brændsel til Skolestuen skulde han selvfølgelig have udvist i Falsters Skove og hjemført af Bønderne. De 12 Rigsdalers Pengeløn skulde tages af Lysepengene til Kongens Kirker i Falster og paa Øerne.²³

Saa ringe Degnens Indtægt end var, søgte Bønderne dog at skulke sig fra deres Forpligtelser. 1761 klagede Degnen over, at Bønderne i fem Aar havde nægtet at give ham Flæsk. Til Gengæld undlod han at ringe med Kirkeklokken Morgen og Aften. Bønderne svarede med at nægte at

ploje hans Jord og at hjemføre Brænde til Skolestuen. Degnen nægtede saa at holde Skole og tilføjede i Klagen, at han nu vilde søge Arbejde som Daglejer.²⁴ Bønderne fik naturligvis Ordre til at opfylde deres Forpligtelser og Degnen til at passe sin Gerning.

Skolen blev naturligvis ogsaa forsomt. I sin før nævnte Klage over Ungdommen skriver Præsten 1761, at »Skolehuset er en Ruin«, og Amtmanden resolverede derefter, at Beboerne skulde istandsætte det. 1778 brændte baade Degnebolig og Skole, og Degnekonen omkom i Flammerne. Degnen, der hed Kolding, var en fordrucken og raa Person, der mishandlede baade Kone og Børn under Banden og Rasen. Han havde udtalt, at nu havde han assureret, og saa maatte Huset gerne brænde. Der havde ikke været Ild paa Skorstenen den Dag, Ilden opstod, og Beboerne og Præsten sigtede offentligt

Foto Georg Jensen
Præstegaarden set fra Vejen.

Degnen for at have paasat Ilden. Han blev arresteret og dømt ved Fejls Ting, men fik Sagen indanket for Landsretten. Her fremførte Forsvaren som Modvægt mod den ilde Omtale af Degnen, at denne var blevet fortræddiget paa enhver Maade af Bønderne. De havde nægtet ham de Ydelse, han tilkom, tøjret deres Kreaturer paa hans Korn, saa det var ikke underligt, at han søgte Trøst i Flasken. Da Degnen standhaftig nægtede at være Brandstifter, blev det paalagt Beboerne og Præsten at føre Bevis for deres Sigtelse; det kunde de ikke, og Deg-

nen, som havde siddet arresteret i $1\frac{2}{3}$ Aar, blev derfor frikendt af Mangel paa Bevis og Beboerne dømt til at betale 66 Rigsdaler 5 Mark og 6 Skilling.²⁶

Den Skole, der opførtes efter Branden, gjorde Tjeneste til 1844, da der blev opført en ny af Bindingsværk og med Straatag. Den staar endnu og gør Tjeneste som Lærerbolig. Indgangsdøren flankeres af to Stolper med Indskriften: »Indviet af F. Schiøtt den 27. September 1844.« Schiøtt var Sognepræst og blev forøvrigt 1849 valgt til Folketingsmand for Maribokredsen. Foruden den nye Skole lykkedes det ham ogsaa at faa bygget et nyt Stuehus til Præstegaarden. Han forflyttedes 1851. — 1907 blev der i Forlængelse af den gamle Skole bygget en ny af Grundmur med røde Sten og Tegltag, indeholdende to Klasseværelser. Skønhedsmæssig set staar den alt andet end godt til den gamle straatækte Bindingsværksbygning.

Bondekaar.

Matriklen 1688 viser, at Askø havde 15 Gaarde og 2 Husmandsteder. Jorden blev drevet i Tiemarksbrug: Det var Nymark, Latoftemark og Lilleø. Sidstnævnte hviler, hedder det, i to Aar og tilsaas det tredie; naar den er udlagt, kan der græsse 80 Høveder. Nymark og Latoftemark hviler ikke, da man ikke kan undvære Afgrøderne. Hver Mark var delt i en Mængde

Skifter, der alle havde Navn. I Nymark laa bl. a.: Konemader, Klokkeholm og Risbæk Skifter, i Latoftemark, Østerhoved og Latofte Skifter. Endvidere var der Egeager og Bøgeager, der kunde minde om Skov; men 1688 fandtes intet Menneske, som kunde mindes, der havde været Skov paa Øen eller havde hørt om det. Senere opgav man helt at dyrke Lilleø;

thi i en Ansøgning af 1765 hedder det: »Lilleø, som tilforn har været saæt og pløjet i Omgang med Askø, har nu i 40 Aar kun været brugt til Græsning for Heste, Køer, Faar og Gæs. Køerne maa gaa over hver Aften til Malkning og tilbage hver Morgen; ofte sætter nogle af dem Livet til ved at komme ud i blød Grund.²⁶ Jorden paa Askø nyder derfor ingen Hvile, mister sine Kræfter og aftager i Frugtbarhed«. Det er givet, at med det ringe Kreaturhold, man havde, maatte Jorden blive i høj Grad udpint. Uren til Overmaal var den ogsaa, saa Resultatet blev mere end magert. Naar der saa oven i Købet stødte Ulykker til, forstaar man, at Nøden tit var stor og Lysten til at yde Præst og Degn, hvad de tilkom, saare ringe.

Den største Ulykke var naturligvis Svenskekrigen. Den 3. Oktober 1660 blev der udmeldt 8 Mænd til at vurde Skaden. De betegnede alle Gaardene som ilde medtagne af Fjenden. Kun én Gaard havde Korn til fuld Udsæd; de andre kun til halv.²⁷ En anden stadig tilbagevendende Ulykke var Oversvømmelserne. 1625 var det rent galt, og Bønderne fik i den Anledning eftergivet Skatterne. 1627 var det galt igen. Gennem et Tingsvidne blev det dokumenteret, at de forarmede Bønder paany ved Oversvømmelser har lidt »stor og ulidelig Skade og Afbræk baade paa Ager og Enge. Fjerdeparten af Landet (Øen) er helt henskyttet og fordærvet og med Grus og Sten overskyttet, saa de hverken kan give Græs eller Grøde til Men-

Foto Harry Jensen.
Dæmningen ved Lilleø.

nesker eller Kvæg.²⁸ Resultatet af Nødraabet blev dog kun Eftergivelse af det halve af den paalignede Ekstraskat.

1765 maa Havet igen bære Skylden for Bøndernes ringe Kaar. De ansøger om Nedsættelse af deres Afgifter, da deres Hartkorn stadig forringes ved »det brølende Hav«s Paaskylning af Ager og Eng. Om Vinteren, hedder det i Klagen, gaar Stranden ofte ind over vor saaede Rug, saa Enden af Agrene maa ompløjes og omsaas med Byg. Paa nogle Aar er opkommet et Slags Orme (Oldenborrer?), som æder vor Vintersæd, saa mange Steder maa ompløjes og saas om Foraaret. — Klagen blev sendt til Amtmanden, der lod udmelde 8 Mænd (6 fra Fejø og 2 fra Femø) til at besigtige Skaden.²⁹ Der kom sikkert ikke noget ud af den.

I tørre Somre var det naturligvis lige saa galt med de udpinte Jorder. 1670 lod Askømændene f. Eks. ved

Tingsvidne godtgøre, at Tørken den Sommer havde været saa streng, at de ikke havde høstet saa meget, som de havde saaet.³⁰

Blandt andre Ulykker spillede Ildbrand nu og da en rædselsvækkende Rolle. 1676 brændte tre Gaarde med Indbo og det hele. Dyrene var heldigvis paa Marken. Ilden var opstaaet fra et daarligt Ildsted, og Øvrigheden fik da travlt med at udmelde fire Mænd til at syne Ildsteder og Brønde. Resultatet viste, hvor stor Ligegyldighed, der herskede, thi i tre af de tilbageværende 11 Gaarde blev Ildstederne forbudt, og 5 Brønde var nærmest ubrugelige. Manglerne skulde under Bødestraf afhjælpes inden 14 Dage. De Brandlidte fik Tingsvidne paa deres Ulykke³¹ og havde dermed Haab om at faa Tilladelse til at gaa rundt i Amtet og bede gode Mennesker om Hjælp til deres Gaardes Genopbyggelse.

1708 blev Askøboerne i Tilgift til

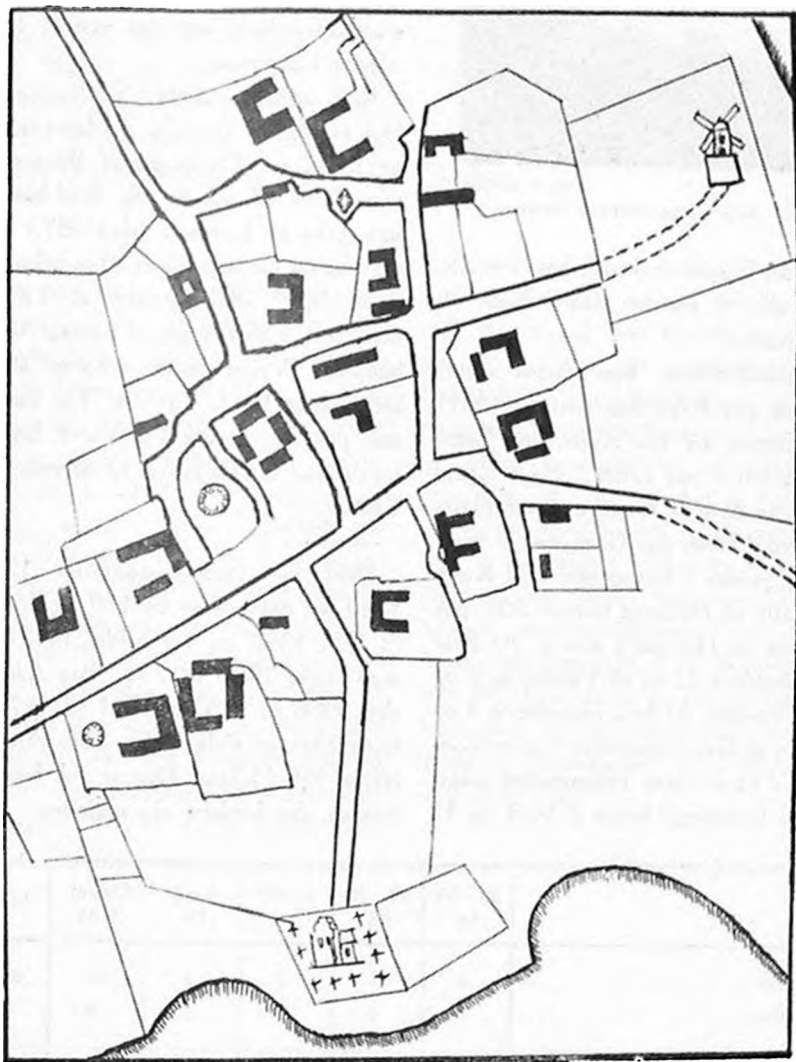

Foto Egon Larsen.
Iskruninger ved Havnen.

deres andre Plager belemret med et Pesthus. Pesten rasede rundt om, og Regeringen besluttede saa at rejse et »Pesthus« paa Askø. Oprindeligt var det kun bestemt til Ophobning af Varer, der fra Østerøegnene kom til Øerne og Lolland. Varerne skulde oplagres i Huset en vis Tid, indtil man kunde formode, at det eventuelle Smittestof var uskadeliggjort; men kort efter blev det bestemt, at Huset ogsaa skulde være Karantænestation for Folk, der kom fra pestsmittede Egne, og der ansattes en Mand som Vært og »Pestskriver«. Man gik striks frem, 1711 satte man f. Eks. en Mand i Karantæne som mistænkt for at komme fra Næstved, hvor der var Pest. Han maatte, trods sin Protest, blive der i otte Dage og slap først fri, da han aflagde Ed paa, at han ikke havde været i Næstved, men kun i Karrebæksminde. 1714, da Faren var drevet over, besluttede man at sælge Husets Materialer ved Auktion. Der mødte dog ingen Liebhavere, og 1718 blev der givet Ordre til at anvende Pesthusets Brædder til et Plankeværk ved Nykøbing Slot.³²

1767 købte Askøboerne deres Jorder af Kronen, men kom derved saa dybt i Gæld, at de samme Aar var ude af Stand til at betale den paalignede Ekstraskat.

Med Hensyn til Brændevinen gik det Askøboerne hverken værre eller bedre end deres Standsfæller paa de andre Øer; de respekterede ikke Forbudet mod at have Remedier til Fremstilling af Brændevin. 1778 blev der

Matrikelkort over Asko By 1808.

Foto K. Boysen.
Motiv fra det ensomme Flådevig.

fundet Brændevinskedler hos dem alle, og alle 14 Bønder maatte bøde 30 Rigsdaler.³³

Udskiftningen kom meget sent i Gang paa Askø. Saa sent som 1817 fastsattes der nye Regler for Græsningsretten paa Lilleø. Hver Gaard maatte have 6 Heste og hver Halvgaard 4 Heste paa Græs mod at svare 2 Rigsdaler i Græspenge. Af Kvæg maatte en Helgaard have 4 Stkr. paa Græs, en Halvgaard kun 2. Af Faar henholdsvis 12 og en Vædder og 6 og en Vædder. Af Svin henholdsvis 4 og 2 og af Gæs henholdsvis 4 og en Gase og 2 og en Gase. Husmændene maatte i Græspenge betale 2 Mark og 11

Skilling for et Faar, 2 Mark for en Gaas og 8 Skilling for et Svin.³⁴ Priserne minder om Pengenes ringe Værdi, og det ringe Antal af Kær og det store Hestehold om det stærkt forældede Landbrug.

1832 foregik endelig Udskiftningen. Der var da 12 Gaarde, 2 Halvgaarde og 13 Huse. Da ingen af Bønderne vilde flytte ud, fik de alle Jord baade paa Askø og Lilleø. Endnu 1873 laa der kun to Gaarde og et Hus udenfor Askø By.³⁵ Bebyggelsen af Lilleø skete først i Slutningen af forrige Aarhundrede. Vejen langs gennem Øen blev anlagt 1935. Før den Tid kørte man paa den nordre Forstrand, hvorfra der saa var Opkørsel til de enkelte Gaarde.

— — —

1801 var Indbyggerantallet 122, 1840 var det vokset til 170 og 1880 til 228. 1890 er det faldet til 217, men stiger 1901 til 237. Saa falder det. 1906 til 216 og 1911 til 197. I Øjeblikket er Folketallet 200. Arealet er 366 Hektar. Der er 54 Ejendomme, der fordeler sig saaledes:

	20-50 ha	10-20 ha	5-10 ha	1-5 ha	Under 1 ha	Ialt
Askø	4	5	8	4	29	46
Lilleø.....		4	2	1	2	9
	4	9	5	5	81	54

Kommunens Formue var 1939 21,519 Kr., dens Gæld 12,044.

Havnen ejes af Kommunen. Det første Stykke Bro blev opført 1891. Før den Tid maatte man sejle i Jolle ud til Skibet, ca. 100 Meter. Broen blev forlænget to Gange; hver Gang med en Bekostning paa en halv Snes Tusinde Kr. 1931 blev den nuværende

Havn anlagt, den kostede 63,000 Kr., hvoraf Staten betalte Halvdelen, Amtet og Kommunen hver en Fjerdedel.

I Askø By er et Andelsmejeri opført 1924 til Afløsning af to private Smaamejerier, drevet ved Hestekraft, ét paa Lillesø og ét ved Vejen til Havnen. Forsamlingshuset er privat Ejendom.

*

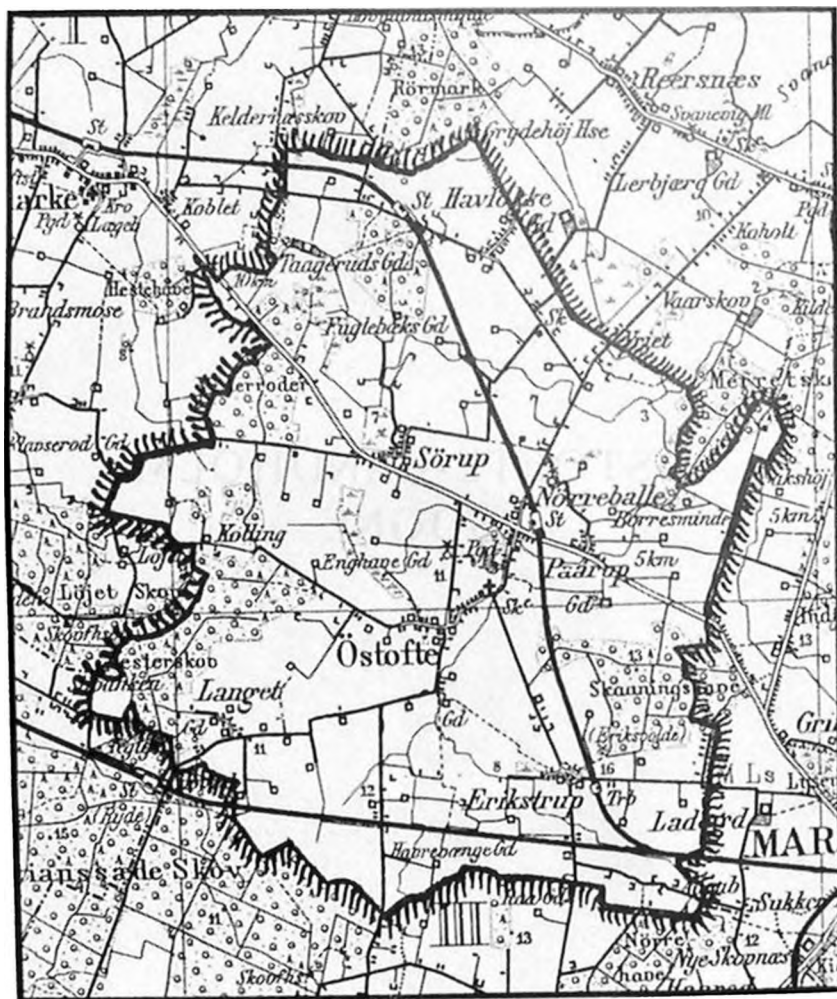
*

*

Jeg kan ikke slutte Øernes Historie uden at riste fhv. Kommunelærer i København, Niels Steensfeldt, en lille Mindere. Hans Fritidssyssel — man kan næsten sige Lidenskab — var Historie. Da han var 60, tog han sin Afsked og ofrede al sin Tid paa lokalhistoriske Studier og da særlig vedrørende vor Landsdel, skønt han ikke hverken ved Fødsel eller Slægt var knyttet hertil. Han har skænket vort historiske Samfund et Par større Afhandlinger om Falster, men den egentlige Aarsag til at nævne ham her er de tre Bøger, han har skrevet om Fejo, Femø og Askø og foræret de paagældende Kommunalbestyrelser. Det er sirlige Bøger, skre-

vet med Skønskrift og med rødt prentede Initialer, og hvad mere er, de viser, at han med stor Grundighed og Paalidelighed har gennemgaaet alle forhaandenværende Arkivsager og trykte Skrifter og gengivet, til dels afskrevet, Indholdet. Der er ofret et meget betydeligt Arbejde, stor Omhyggelighed og Grundighed i disse tre Bøger. Hver af dem rummer naturligvis Gentagelser, og Fremstillingens Form og Bredde gør dem uegnede til Trykning, men for Øerne er de en lille særegen Skat, som der bør vaages over med Omhu og Paaskønnelse. Niels Steensfeldt døde 1935.

ØSTOFTE-BANDHOLM
SOGNE

Generalstabskort over Østøfte Sogn.

Dobbeltsognet

Østofte og Bandholm har lige fra den tidlige Middelalder udgjort ét Sogn. Først i 1874 fik Bandholm egen Kirke som Anneks til Østofte. 1881 blev Bandholm adskilt som selvstændig Kirkesogn, og 1925 blev det ogsaa i kommunal Henseende et selvstændigt Sogn. Dobbeltsognet har et Areal paa 4730 Hektar, deraf er 986 Hektar, eller omtrent en Femtedel Skov. Arealet fordeler sig mellem de to Sogne med 3219 Hektar til Østofte og 1481 til Bandholm, og Skovarealet er henholdsvis 573 og 413.

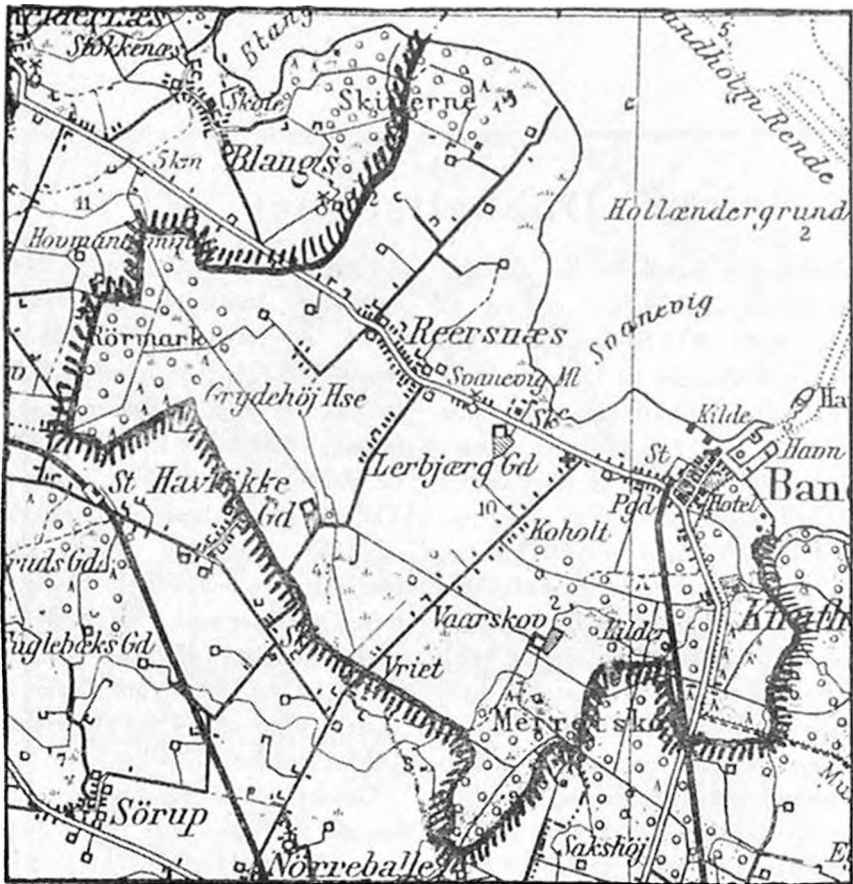
Skovene ligger hovedsagelig som en Bræmme om Sognets Kerne. Mod Syd har vi Christianssædeskovene i Skørtinge og Ryde Sogne, mod Vest Langget, Østofte og Sørup Fællesskove samt Vester Roder og Hætten, mod Nord Sørup Hestehaver, Rørmarken og Skifterne, mod Øst Merrit Skov og Skaanshave. Navnlig paa Vestgrænsen ligger Skovene som en tæt Bræmme og en ikke usandsynlig Tydning af Bynavnet Østofte lyder paa Toften Øst for de store sammenhængende Skovstrækninger. Østofte maa efter denne Forklaring opfattes som den ældste Rydning og Bebyggelse indenfor det nuværende Østofte Sogn og har senere afsat Udflytterbyerne Nørreballe, Paarup og Sørup.

1801 havde Dobbeltsognet 1492 Indbyggere, 1840 var Tallet vokset til 1874, og 1880 var Folkemængden steget til 2771. I de følgende Folketællinger er hver af Sognene opgjort for sig. 1890 havde Østofte 1499 og Bandholm 1119. 30 Aar senere var Tallene steget henholdsvis til 1536 og 1381. Bandholm voksede altsaa stærkest; men endnu 1925 havde Østofte Overtaget med 1581 Indbyggere mod Bandholms 1459. Saa stagnerede Bandholm, og Østofte gik tilbage, saa Tallene 1939 var 1450 i Østofte mod 1463 i Bandholm.

Gennem de mange Hundrede Aar har de to Sogne haft fælles Skæbne, saa deres Historie ikke helt kan skilles; men under Omtalen af de enkelte Byer vil Bandholm blive behandlet selvstændigt.

FORTIDSMINDER.

Ved et mærkeligt Træf er den i Nutiden foretagne Sogndeling markeret i Oldtiden, idet Bandholm Sogn har været tæt beboet i Stenalderen og Bronzealderen, medens det meste af Østofte Sogn henlaa som Urskov. Det er Oldtidsgravene, som giver os disse Oplysninger. Østofte Sogn er nemlig fattig paa Minder fra Oldtidens tidligere Perioder, medens Bandholm

Generalstabskort over Bandholm Sogn.

Sogn endnu har mange Grave fra Stenalde.en og Bronzealderen, skønt en Mængde er sløjfet i de sidste Hundrede Aar. Østøfte har ikke en eneste Stenaldergrav og har næppe heller haft nogen, og Bronzealderen er kun repræsenteret ved et Par Høje i Skoven »Skaanshave«. Bandholm har haft adskillige Jættestuer, der er faldet som Offer for Stenhungeren; i flere af Egnens Høje ser man Sporene efter Udgravningen og Bortførelsen af Stenene. Maaske rummer andre af Højene

Jættestuer, som heldigt er undgaet »Skattegraverne«s Efterstræbelser. Kun én Jættestue, eller rettere sagt Rester af den, er synlig i den nordre Ende af Skoven »Rørmarken«. Alle Jættestuens Sten er borte og af Kammerets er kun to Overligger og nogle Bæresten tilbage. Den ene Overligger, en mægtig Krabat, hviler endnu paa sine Bæresten. Den er 3 Meter lang, 1½ Meter bred og ca. en Meter tyk. Der er gjort et alvorligt Attentat mod den, hvorved det er lykkedes at spræn-

Jættestuen i Rørmørk.

Foto P. V. Glob

ge den i to Dele, men Sprængningen er sket saa »uheldigt«, at Stenen — som Billedet viser — er blevet paa sin Plads, idet Revnens to øverste Sider støtter hinanden. Man har saa opgivet den og er gaaet i Gang med den anden Overligger, som man har faaet til at skride ved at vælte Sidestenen, ogsaa denne Overligger har man søgt at sprænge, den har faaet en alvorlig Revne, men er ikke skilt ad, og saa har ogsaa den faaet Lov at ligge. Tæt Øst for Skoven ligger de tre store Høje: »Grydehøj«, »Storhøj« og »Stubbehøj«, og omkring i Skoven ligger et halvt Dusin mindre Høje.

Paa Markerne ved Svanevigen tæt

Vest for Bandholm ligger 8 store træbevoksede Høje. Hele Egnen Vest og Syd for Bandholm har sikkert været oversaaet med Høje, og her har uden Tvivl været en stor Boplads baade i Stenalderen og Bronzealderen. Paa Markerne er der kun de nævnte Høje tilbage, men i Merrit Skov ligger de endnu i tætte Klynger. I Skovens forskellige Afdelinger er der ikke mindre end 40 Høje, deriblandt flere anseelige; de fleste af dem ligger i Hunseby Sogn, der her skyder en Kile op i Bandholmsognet. Paa Bandholms Part af Skoven er kun 7 Høje. Paa Herregaarden »Vaarskov« Mark tæt Vest for Skoven ligger en stor

Høj, og inde i Knuthenborg Park, mellem Bandholmporten og Slottet, ligger en stor, træbevokset Høj.

Fra Jernalderen, navnlig dens senere Del, har Østofte derimod Fortrinet for Bandholm, hvilket kunde tyde paa, at Bandholm-Bopladserne er opgivet og nye Bopladser med tilhørende Agerdyrkning anlagt paa Østoftes Omraade. Her er gjort flere Fund. Langt det betydeligste er Nørreballefundet, som er det trediestørste Sølvfund her i Landet. Det blev fundet paa Terminsdagen den 11. December 1913, og Rigdommen laa paa Fattiggaardens Jord, Matrikelnr. 7 a. Det var en hel Sølvbunke, og det øverste af den laa kun en Snes cm under Jordoverfladen og bestod af et halvt Hundrede Sølvbarrer, derunder laa alle de andre Søvsager: en svær Arming, tre andre, hele, men bøjede Arminge, 17 Brudstykker af Ringe, en tyk slynget Ring, et Brudstykke af en Stang samt 18 Mønter. Fundet havde en samlet Vægt af 4 Kilo og 175 Gram. Efter Datidens lave Sølvpriser blev dets Metalværdi opgjort til og betalt med 250 Kr. Den yngste af Mønterne bærer Aarstallet 936, og Skatten har altsaa ligget i Jorden et lille Tusind Aar. Døden har rimeligvis hindret Manden, der her gemte sin Rigdom, i at hæve den igen.

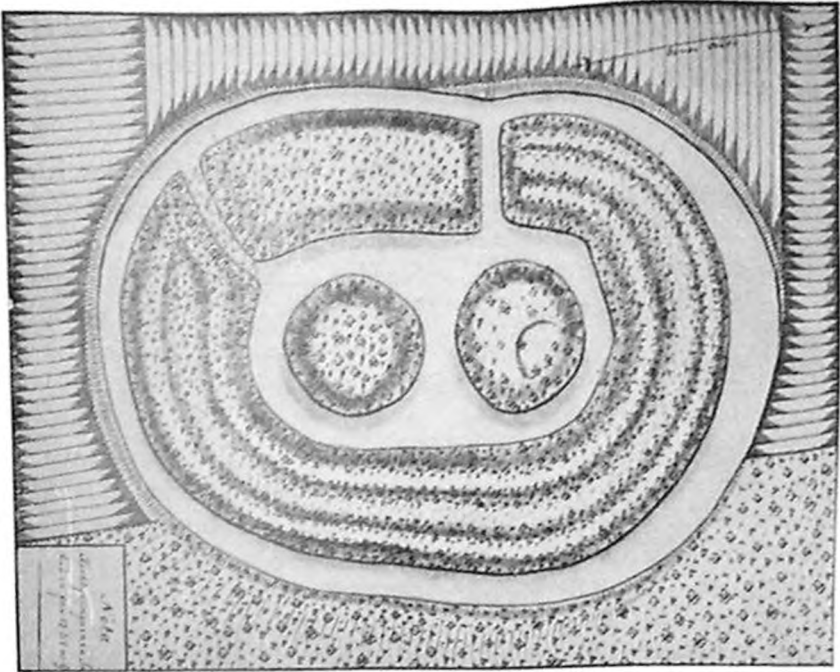
I Østofte blev der 1861 fundet en svær Guldring til en Værdi af 14 Rigsdaler. Ogsaa i Erikstrup er der gjort flere Guldfund, bl. a. en Finger-ring til 6 Rigsdaler, en Spiraling til 14 Rigsdaler, et Stykke Guldtraad og

to romerske Guldmønter (Denarer) med Aarstallene henholdsvis 70 og 90. Endelig er der i Paarup fundet en Arming af tynd Guldtraad.

— Et storslaaet Middelalderminde findes i Skaanshaves sydvestlige Hjørne, kendt under Navnet Eriksvolde. Det bestaar af to store Banker, hver omgivet af Grave og en svær fælles Vold, i hvis Overside er en bred og dyb Grøft, uden om denne Vold er en Ydergrav og en lavere Vold.

Der er aldrig fundet Bygningsrester, hverken af Træ eller Sten, og det er vel tvivlsomt, om der nogensinde har været andet og mere end en Træbygning i Form af Vagttaarn eller lignende. Det hele har mere Karakter af en befæstet Lejr end af en Borg. Friis nævner i sin Udgave af Rhode, at han i den ene Grav har fundet Enden af en Egestolpe, formentlig Rest af en Bro.

Andet og mere véd man ikke. Resten bliver Hypoteser, og de maa bygges paa det eneste Holdepunkt, vi har, nemlig Navnet: Eriksvolde. Der er mange Eksempler paa, at Navne mange Hundrede Aar overleveres uændret fra Slægt til Slægt med en forunderlig Livskraft; at nævne et Eksempel herpaa er tilstrækkelig overbevisende: Vesterborg By og Sogn har jo Navn efter en Borg; om denne er intet, absolut intet bevaret; men Broen over Vandløbet nedenfor den Holm, hvor Borgen maa formodes at have ligget, bærer den Dag i Dag Navnet »Borrebrog«. Borgbroen.

Eriksvolde. Efter en Tegning fra 1833.

Eriksvolde og Erikstrup er da Minde om en Erik, som har ejet Byen og anlagt Befæstningen. Blandt Historiens mange Erik'er ses ingen at have haft stærkere Tilknytning til Lolland end Erik Emune. Han var en uægte Søn af Erik Ejegod og altsaa Broder til Knud Lavard. Efter dennes Drab 1131, lod Erik sig udraabe til Konge paa Øerne og i Slesvig, mens Jylland holdt fast ved Kong Niels. Med vekslende Held førte de to Konger indbyrdes Krig, indtil Erik led saa alvorlige Nederlag, at han fandt det raadeligst at flygte til Norge, hvor hans Hustru tidligere havde været Dronning. Foruden sin Hustru medførte han sin Frillesøn Svend, den senere Svend Grathe. Den norske Konge

Magnus blev af Kong Niels forledt til at paatage sig at rydde Erik af Vejen; men Magnus' Dronning, Knud Lavards Datter Kirstine, røbede Planerne for Erik, der fik sendt Bud til sine trofaste Venner paa Lolland, som straks sendte et godt bemandedt Fartøj op til Stedet, hvor Erik sad fanget. Ved en Præsts Hjælp lykkedes det at drikke Vagten fuld, og Erik gennembrød derefter Væggen til sit Soverum og slap sammen med Kone og Søn om Bord til sine Venner, der førte ham til Lolland. Her samlede han sine Folk, slog Kong Niels' derværende Styrker, tog hans Svigersøn Ubbe, som Niels havde gjort til Jarl over Lolland, til Fange og lod ham hænge. Med Lolland som sin faste Basis genoptog Erik derefter Krigen

mod Niels. Nogen Tid efter fik Erik Underretning om, at Kong Niels havde truffet store Forberedelser til at sejre Julen 1133 i Lund. Erik drog i Hast derover og erobrede alt, hvad Niels havde samlet og førte det til Lolland¹. Erik sikrede sig efterhaanden Fodfæste i Skaane, og for at fordrive ham samlede Niels en stor Hær og gik Pinsedag 1134 i Land ved Fodevig i Skaane. Inden Hæren var kommet i Orden efter Landgangen, faldt Erik over den med sit stærke Rytteri og beredte den et knusende Nederlag. Niels' Søn Magnus — der havde myrdet Knud Lavard — faldt og med ham nogle af de ypperste Høvdinge samt 5 Bisper og 60 Præster. Niels flygtede til Jylland og drog ind i Slesvig, hvor han blev dræbt af Knud Lavards Gildesbrødre, der baa- de havde uafviselig Pligt og en brændende Trang til at hævne hans Mord.

Erik var dermed Enekinge og fik efter Slaget ved Fodevig Tilnavnet Emune (den Mindeværdige). Hans korte Regeringstid prægedes af stor Grusomhed mod sine tidligere Fjender og megen voldelig Fremfærd. Det hævnede sig. 1137 blev han paa et Ting ved Ribe dræbt af Bonden Sorte Ploug, der midt under Forhandlingerne jog sit Spyd gennem Kongen².

Det er, hvad Historien véd at berette om Erik Emune. Hans nære Tilknytning til Lolland giver Rum for Hypotesen om, at det er ham, som har anlagt den stærkt befæstede Lejr ved

sin By; men andet og mere end Hypotese er det indtil videre ikke.

BØNDERNE.

Ved Oprettelsen af Maribo Kloster blev en Del af Østøste Sogns Bøndergods lagt under det, og efterhaanden erhvervede Klosteret gennem Mageskifter stadig mere af Sognet, idet Klosterledelsen energisk arbejdede paa at samle sit vidtsprede Jordergods ved at bortbytte de fjernere liggende Gaarde med Bøndergaarde i Fuglse og Musse Herreder. I Østøste By forblev 7 Gaarde under Kronen, i Haulykke 8, i Sørup 5 og i Nørreballe 2. Disse 22 Gaarde optræder — maaske i Forbindelse med udensoegns Strøgods — i det 16. Aarhundrede som et kongeligt Pantelen under Navnet Østøste Birk. 1542 var det f. Eks. overladt Jørgen Lykke og 1549 Peder Okse³.

Kall Rasmussen beretter om en Skovstrid fra 1450 mellem Tyge Lunge og Klosteret. Tyge Lunge sendte sin Foged og sine Folk bevæbnet med »Armbrust og andet Værge« ind i den omstridte Skov og jog Østøste Bønder og Klosters Tjenere ud. Bønderne var ubevæbnede, men henviste til Kongebrevet, der hjemlede dem Ret til Skoven. Svaret bestod i »store Hug«. Anders Ravn blev skudt med en Pil og saaredes saa haardt, at »de siger, han holder ikke Livet«. Hvad Straf Lunge og hans Foged fik for denne voldelige Fremfærd, oplyses ikke.

25 Aar senere dukker en anden

Skelstrid op, denne Gang mellem Sørup og Haulykke Bymænd angaaende deres Marker. Sagen gik til Kongens Dom, der gav Sørupmændene Medhold. Dronning Dorothea, der først var gift med Christopher af Bayern og senere med Christian I, havde resolveret, at 12 Mænd skulde gennemride Skellet, som derefter blev fastsat efter 12 Oldinges Udsagn. 1557 blev der atter Strid om dette Skel, men den gamle Afgørelse blev stadfæstet.⁴

Maribo Klosters gods delte jo ikke Skæbne med de andre Klostres, der tilfaldt Staten, der forblev samlet som økonomisk Basis for Maribos adelige Jomfrukloster. Efter dettes Ophevelse 1621 tilfaldt det Sorø Akademi, og først ved Akademiets Nedlæggelse 1665 kom Klostersgodset og dermed Østofte Sogns Bøndergods under Kronen. I Slutningen af 1600-Aarene erhvervede Eggert Christopher v. Knuth en Mængde af Kronens Gaarde i Sognet, dels ved Køb eller Mageskifte, dels som Gave af Kongen, og de gik ved Oprettelsen af Grevskabet Knuthenborg ind under dette.

Om Bondestanden i Almindelighed gælder for Østofte som for de følgende Sogne, hvad der under Stokkemærke er berettet i Kapitlet: Bønderne og deres Herrer.

Klostrets Fæstebønder var helt godt stillet i Forhold til mange af Adelens Fæstebønder, og Tilstanden i Sognet var vist upaaklagelig, indtil Svenskekrigens Ulykker væltede ind over Landet. I Østofte gik det hverken værre eller bedre end andre Steder,

hvor Svensken baserede. Tingsvidner fra 1667 oplyser for Eksempel, at der i Østofte var 7 forarmede Bønder, som ikke havde betalt Landgilde, i Nørreballe 3, i Paarup 1, i Fugiebeck 2 og i Sørup 3 tilsvarende Restanter.⁵ Det blev saavist ikke bedre efter, at Ekedronning Sophie Amalie havde overtaget sit Livgæding. 1685 var af hendes 7 Gaarde i Østofte kun 2 ved Magt, 3 fik Karakteren nogenlunde og 3 var helt forarmede. Af hendes 2 Gaarde i Nørreballe var den ene forarmet, den anden »øde«, d. v. s. uden Bygninger, om 5 Gaarde i Sørup hed det, at én var nogenlunde, 2 forarmede og 2 øde. Af hendes Huusmænd var 8 ved Magt og 12 forarmede.⁶ Hendes slette Regimente gav Anledning til, at der efter hendes Død blev nedsat Kommissioner til Undersøgelse af Godssets Tilstand. Hendes »Amtsforvalter« var en haardhændet Herre, og de Klager, der indløb til Kommissionen, tyder paa stor Gridskhed.

Langt Bønder klager f. Eks. over, at Landgildekornet bliver harpet alt for haardt, saa det meste gaar fra, og Skæppen maales saa fuld, at der gaar mindst en Skæppe mere paa Tønden »formedelst det utilbørlige Maale«. Bønderne klagede ligeledes over, at der blev afkrævet dem ulovlige Pengedydelser for Svinene, de havde paa Odden i Klostrets Skove, og at de, skønt de betalte Penge for at være fri for Hoveri, alligevel blev paalagt Hoveri med Kørsel og Gærdebegning.

Forvalteren svarer paa Klagerne, at det Korn, Bønderne bringer, ofte er saa

urent, at det ikke kan bringes i Penge, og at Bønderne fik Lov at tage Afhærpingen med tilbage. Hoveriarbejdet var, »som det fra gammel Tid haver været«, og Svinepengene mente han ogsaa var i Orden, hvilket viste sig ikke at være rigtigt; Bønderne var her afpresset mere end ret og billigt var.⁷ Det samme har nok ogsaa været Tilfældet med Hoveriet.

Naar Bonden stod og manglede Gavntre og Brændsel og ikke havde Adgang til at erhverve det paa lovlig Maade, greb han den farlige Udvej at gaa til Skovs og hugge det nødvendige. Straffen herfor blev stadig skærpet og naaede tilsidst rent fantastiske Former, og alligevel fortsattes den ulovlige Skovhugst. Et Par Eksempler er tilstrækkelig illustrerende:

Forpagter Rasmus Olsen paa Bandholmgaarden havde 1757 hugget nogle unge Træer i Skoven samt fanget et Dyr i sin Have og slagtet det. I den Anledning fo'r Grevens Forvalter saa haardt frem imod ham, at han anlagde Sag for Vold. Forvalteren anlagde straks Kontrasag paa Grevens Vegne og tilbød ædelmodigt Olsen, at hvis han straks fratraadte Forpagtningen og betalte 20 Rigsdaler til Hunseby Fattigkasse, skulde han slippe for de store Mulκτη, Forordningen hjemlede Ret til at idømme. Rasmus Olsen afviste det smukke Tilbud. Den Medfart, han havde lidt, gav ham formentlig gode Kort paa Haanden, thi Sagen sluttede med et

Forlig, hvorefter Rasmus Olsen skulde betale 10 Rigsdaler i Mulkt, som Greven dog straks naadigt eftergav ham. De Klø, han havde faaet, betalte sig altsaa godt; thi Straffen var som sagt ellers haard. 1791 blev en Bonde i Paarup fradømt sit Fæste og fik Mulkt oven i Købet for at have hugget en lille Eg i Byens Skov. 1808 havde Daniel Jensen i Østofte hugget 87 smaa Asketræer paa 3—4 Tommers Tykkelse, 2 Avnbøg paa 3 Tommer og en Bøg paa 2 Tommer. Han blev idømt en Bøde paa 295 Rigsdaler, og kunde han ikke betale dette for ham svimlende Beløb, skulde han have sit Fæste forbrudt og sættes fra Hus og Hjem. 1809 fik Hansens Enke paa Taagerudgaard en Bøde paa 319 Rigsdaler for Skovhugst, og 1816 fik en Bonde i Bandholm for samme Forseelse en Bøde paa 112 Rigsdaler.⁸ Hertil kom i alle Tilfælde Sagsomkostninger.

Udskiftningen til Fællesskabets Ophør begyndte 1778 og var fuldført 1781. Resultaterne viste sig hurtigt gennem Omlægningen af Driften, bl. a. i Forholdet mellem Kvæghold og Hestehold. Under Fællesdriften havde en Gaard som Regel langt over dobbelt saa mange Heste som Køer. 1806 var man naaet saa vidt, at der i Østofte Sogn var 1037 Heste og 528 Stk. Kvæg. 1837 var der 656 Heste og 1282 Stk. Kvæg.⁹ I samme Tidsrum var en Mængde af Fæstegaardene erhvervet af Fæsterne som Arvfæste, og i nyere Tid er ogsaa dette afløst.

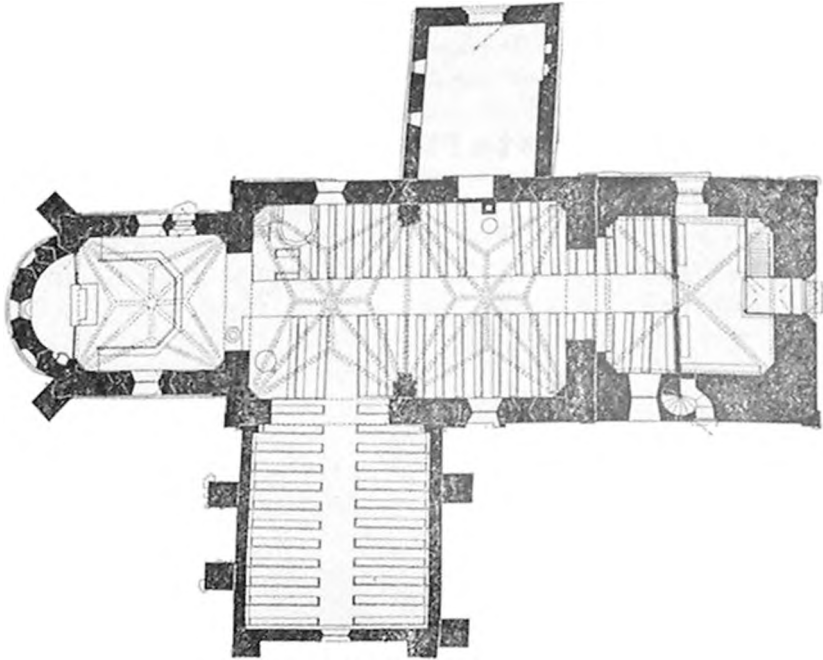
Østofte Kirke.

Kirken 1859 set fra Sydøst.
(Efter Kornerups Tegning i Nationalmuseet).

I den lange Række af smukke lollandske Kirker indtager Østofte en fremskudt Plads. Skønt Bygningen er blevet til gennem forskellige, vidt adskilte Perioder, er der et fortrinligt Sammenspil mellem gammelt og nyt, et Forhold, man mange andre Steder ikke har formaaet at skabe. Den oprindelige romanske Kirke med smaa højsiddende, rundbuede Vinduer og fladt Loft er formentlig opført i Tiden omkring 1300. Den bestod kun af

Skib og Kor med halvrund, hvælvet Korafslutning. Klokkerne hang i et ved Siden af Kirken opført Klokke-taarn af Træ, en saakaldt Klokkestabel, der var almindelig ved de lollandske Kirker fra denne Periode. Kirken var allerede den Gang smykket med Kalkmalerier paa Hvælvingen i Korafslutningen og paa Muren over Triumfbuen mellem Skib og Kor. Hovedmotivet i Maleriet paa Hvælvingen i Korafslutningen var Gud-

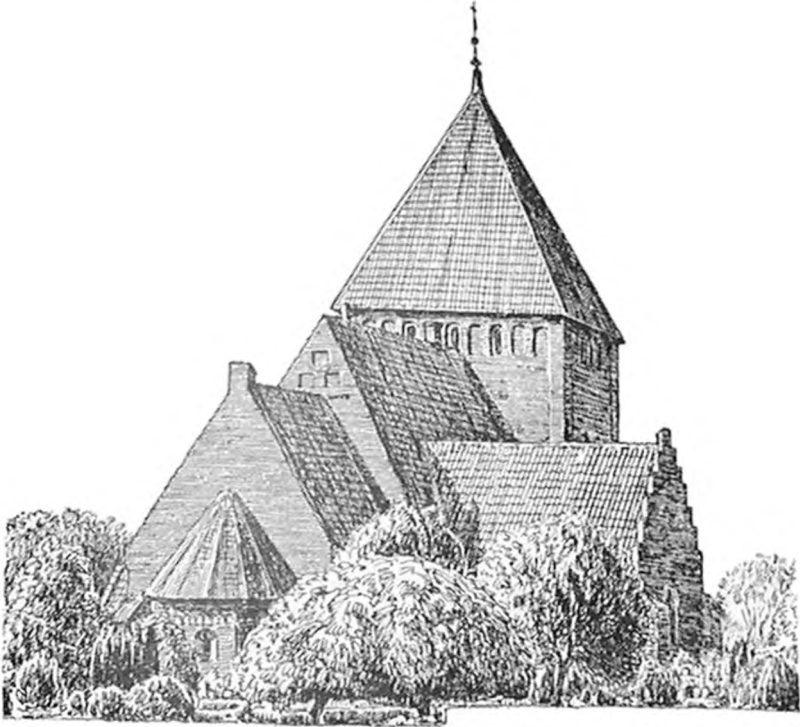
Kirkens Grundplan.
(Efter Storck og Clemmensen).

fader siddende paa Regnbuen og holdende foran sig Kristi døde Legeme, naglet til Korset. Rundt om ham var fremstillet Engle med Lidelsesredskaberne. Paa Væggen over Korbuen viste Malerierne Kristus som Verdens Herre omgivet af 12 Apostle, 6 paa hver Side. Tydelige Rester af disse Skikkelser ses endnu paa Kormuren ovenover Hvælvingerne. De har i mere end 600 Aar trodset Tidens Tand, Frost og Sne, Varme og Væde — et Stykke Haandværkerarbejde, der vækker den største Beundring.

Et Hundred Aar efter Kirkens Opførelse blev det flade Loft erstattet med Hvælvinger, som i Koret smykkedes

med Kalkmalerier til Erstatning for de gamle, der blev forstyrrede ved Indbygningen. Denne medførte tillige, at de smaa, rundbuede Vinduer kom til at sidde ovenover Hvælvingerne, og der indsattes lavere siddende, store og spidsbuede Vinduer; et af dem anbragtes i den tilmurede Kvindeindgang paa Nordsiden. Vaabenhuset stammer antagelig fra samme Periode. I 1500-Aarene er Taarnet formentlig opført og Klokkestablen fjernet; 6 af dens svære Bjælker er anvendt i Taarnet over Hvælvingen.

Allersidst har man i 1656 udvidet Kirken ved paa Nordsiden at bygge et Tværskib med fladt Loft, kaldet

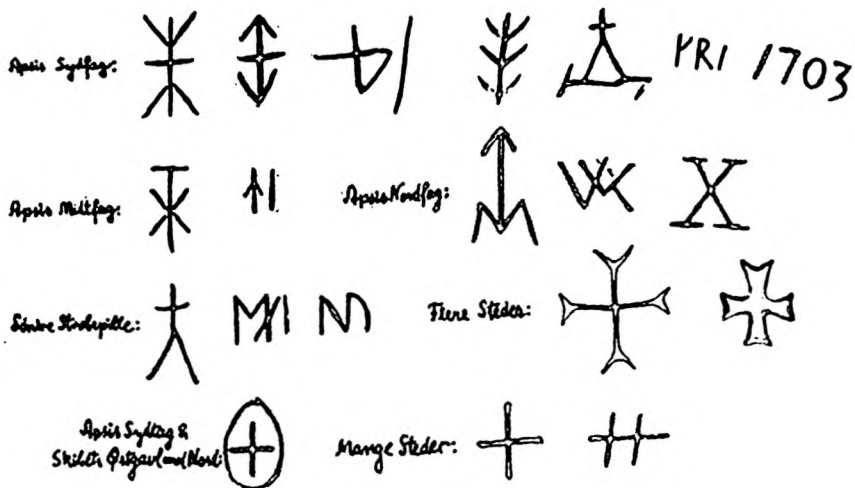

Kirken 1908
(Efter M. Clemmensen i „Danske Teglstenskirker“).

»Bandholmkirken«, antagelig fordi det var Bandholms stadige Vækst, som nødvendiggjorde Udvidelsen. Dette er Hovedtrækkene i Kirkens Tilblivelses-historie, men mindre Ændringer er selvfølgelig foretaget gennem de skiftende Tider. De ovennævnte store, spidsbuede Vinduer fra Tiden omkring 1400 er f. Eks. i nyere Tid erstattet med noget mindre, men ligeledes spidsbuede Jernvinduer. Kirken har sikkert oprindeligt haft Blytag, der i de lange, trange Tider er erstattet med billigere Materiale. 1755 havde

Taarnet endog »Straatag med et lidet Træspir«.¹

Kirken staar smukt med sine rene Murflader af røde Munkesten, sine Hjørnepilastre og Gesimser. Paa Skibet har Gesimserne Form af Konsolfriser; paa Kor og den halvrunde Korafslutning er det en fremspringende Frise af krydsede Rundbuer, alle med Savsnitskifter. Skibets oprindelige Portaler har siddet i Fremspring. Paa Nordsiden ses endnu Rester af Portalen under det senere indsatte Vindue. Sydportalen er dækket af Vaaben-

Bomærkerne paa Korafslutningen.
 (Efter M. Clemmensens Tegning i „Danske Teglstenskirker“).

huset, der nu benyttes som Ligkapel, dens Fremspring er udjævnet, tilbage er kun Rundbuen over den tilmurede Portal. Paa Sydsiden af Koret er en moderne Dør uden nogen Art af Prydelser. Af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer ses endnu Spor paa Skibets og Korets udvendige Mure og inde over Hvælvingerne. Der har været tre paa hver Side af Skibet og to paa hver Side af Koret. Den halvrunde Korafslutning har haft tre Vinduer, der 1914 er ført tilbage til deres oprindelige Skikkelse; de to er dog blændede. Paa Skibets Nordmur ses tydelige Spor af de mægtige Vinduer, der indsattes i gotisk Tid. Bandholmkirken har røde Munkesten med Undertagelse af Taggavlen, der er af smaa gule Sten, der antagelig stammer fra en senere Reparation. De oprindelige fladbuede Vinduer paa Siderne og i Gavlen er nu tilmurede og erstattet

med et stort Vindue i Gavlen, lig Kirkens andre Vinduer. Gavlen bærer Aarstallet 1656. Bandholmkirkens Mure er i Modsætning til Hovedskibets støttede af Stræbepiller. Paa Korets Hjørner er ligeledes opført Stræbepiller, der virker dobbelt massive paa Grund af deres ringe Højde.

Korafslutningens Mur synes at være delvis fornyet, Resterne af et tidligere Vindue — der dog ikke hører til de oprindelige — er delvis dækket af Stræbepiller. Midterpartiet af Korafslutningen er flankeret af to Rundstave, der øverst oppe i den fornyede Del af Muren er flade, fordi man ikke har raadet over rundprofilerede Sten. Hele Korafslutningens Mur er oversaaet med Bomærker indridsede i de alt andet end glatstrøgne Sten, hvis mange Ujævnheder gør det vanskeligt straks at faa Øje paa Bomærkerne. De stammer sikkert fra Murens Ombygning

og er vel et Minde om de Mænd, som har medvirket ved Arbejdets Bekostning og Udførelse. I en af Stenene staar Aarstallet 1753, maaske er Murens delvise Fornylse sket i dette Aar.

Taarnets og Vaabenshusets Mure er rigt prydet med meget høje og smalle Blendinger. I Nordsiden af Taarnet er indbygget en muret Vindeltrappe, der fører op til 2det Stokværk. Vestmuren er gennembrudt af en høj, rigt-profileret Portal, der nu er Indgang til Kirken. Kirkens Sokkel er af Munkesten med Undtagelse af Bandholmkirkens, der er af Kamp. Taarn og Korafslutning er tækket med Skifer, Skib og Kor med Tegl. Paa nogle af Stræbepillerne ses endnu de meget gamle Tagsten, de saakaldte Tagpotter («Munke» og «Nonner»).

I Hjørnet mellem Skibets Sydmur og Vaabenshusets Østmur er indhegnet en stor Præstebegravelse, og i selve Kirkemuren er indsat smaa Gravsten over Provsten Peter Kofod Ancher, død 1867 i sit 87. Aar, og hans Hustru Ane, født Wilhjelm, samt over hans Svigerforældre, fhv. Godsforvalter paa Gjorslev Mathias Wilhjelm og hans Hustru, der tilbragte deres sidste Aar i Østøfte Præstegaard. Mathias Wilhjelm, der var Bedstefader til Hofjægermester Wilhjelm, Øllingsø, døde 1844; han blev 89 Aar. I Hjørnet af Bandholmkirken er hensat et søjleformet Gravmæle over den kendte Østøftepræst Frands Dyssel, død 1818. Paa Kirkegaarden er et Mindesmærke for Sognets Faldne i Krigene 1848—50 og 64.

Hele den store Kirkegaard er omgivet af en gul, tildels overhvidtet Murstensmur.

KALKMALERIERNE.

Kirkerummet er lyst og stemningsfuldt. Taarnrummet, der har Krydshvælvning, er ved en høj og bred Gennembrydning af Skibets oprindelige Vestgavl sat i Forbindelse med dette paa en Maade, som giver Indtryk af, at de naturligt hører sammen. Skibet har to og Koret én Stjernehvælvning, og paa Korhvælvingen findes Kirkens berømte Kalkmalerier.

Ved Storck og Clemmensens Opmaaling af Kirken 1908 konstateredes det, at der var Kalkmalerier i Koret, og de blev 1912 fortrinligt istandsat af Nationalmuseet paa Statens Bekostning. Arbejdet udførtes af Eigil Rothe, der i Historisk Samsfunds Aarbog 1915 har givet en udførlig Beskrivelse af Malerierne. Det efterfølgende er bygget paa hans interessante Redegørelse.

Korhvælvingen er et indviklet System af mange store og smaa Ribber, der danner 12 Rum paa Hvælvingen, de saakaldte Kapper. Billederne, som fylder disse Rum, er fra Tiden omkring 1400. Efter Reformationens Indførelse førtes der en blind Udryddelseskrig mod alle billedlige Fremstillinger, der kunde minde om Katoicismen, og Billederne i Østøfte Kirke er da her som andre Steder blevet dækket med Puds; men Farverne paa de 500 Aar gamle Billeder har holdt sig saa godt under Puds-

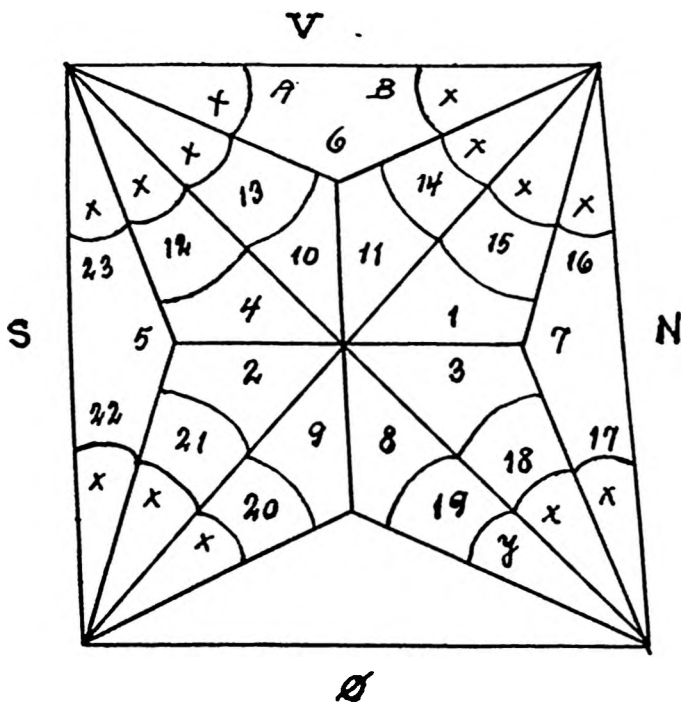
laget, at de taalte en stærk Afvaskning uden at tabe det mindste i Farvekraft.

Staar man nede paa Korgulvet og ser op mod Hvælvingen, er det første Indtryk en fuldkommen forvirrende Billedfylde af Mennesker, Dyr og Planter uden sammenhængende Mening; men ved nærmere Undersøgelse bliver der baade god og kraftig Mening i det hele. Billederne er ordnet i 3 Bælter, det ene under det andet. I øverste Bælte vises med Hvælvingskrydset som Midtpunkt 6 Billeder af Skabelseshistorien og 5 af Syndefaldet og dets Følger. I andet Bælte er 12 Billeder af Profeter, Dommere og Konger i Israel. Tredie Bælte — alle

Kappespidserne — udgør 14 Billeder af Drager, Krybdyr og andre Uhyrer.

Ved at sammenholde Numrene i nedenstaaende skematiske Fremstilling af Hvælvingskapperne med følgende Beskrivelse af Billederne fatter man let Systemet i det hele; thi Billederne følger nøje Skabelseshistoriens Tekst. I alle Billederne er Gud fremstillet ens. Han bærer en hvid Underklædning og derover en rødbrun, mønstret Kappe, i venstre Haand har han en Bog, den højre løfter han velsignende. Bag hans Hoved ses Korsglorien. Han skal opfattes som værende paa Vandring, ivrigt optaget af at skabe.

Billedet i Felt 1 forestiller Lysets Skabelse: »Gud skabte Lyset, og han

Hvælvingens Inddeling. Numrene henviser til efterfølgende Beskrivelse af Billederne

saa, at Lyset var godt og satte Skel mellem Lyset og Mørket«. Billedet viser Gud Herren midt i Lyaglansen, drivende Mørket foran sig. Gennem en lodret Bølgelinie er Baggrunden delt i to forskelligt farvede Halvdele: Lyset og Mørket.

Felt 2 viser Planeterne Skabelse: »Gud Herren sagde: Der skal komme Lys paa Himmelhvælvingen til at skille Dagen fra Natten, og Gud gjorde de to store Lys; det største til at beherske Dagen og det

mindste til at beherske Natten, samt Stjerneerne, og han fæstede dem paa Himmelhvælvingen«. Billedet (hvoraf en Part ses foroven til venstre paa Fig. 1) viser det store Lys, Solen, omgivet af en Flammekrans. Det lille Lys, Maanen, er fremstillet som et Segludsnit, den øvrige Del er formørket, men angivet. Stjerneerne er angivet i Mængde paa Baggrunden.

Felt 3 viser Planeterne Skabelse. Gud sagde: »Jorden skal lade grønne Skud bryde frem, Urter, der frem-

Fig. 1. Planeterne Skabelse
Øverst til Venstre ses et Udsnit af Planeterne Skabelse
Yderst til Højre sidder Eva (efter Uddrivelsen af Paradiset) og spinder.

Fig. 2. Havets Beboere skabes.

bringer Frøkorn, og Frugttræer, der bærer Frugter«. Paa Billedet (Fig. 1) spirer Græs og Urter op af Jordbunden; Træerne er paa Grund af Hvelvingekappens trange Plads meget smaa, som Dværgtræer, saa her maa Fantasien hjælpe.

Felt 4 viser Skabelsen af Havets Beboere: »Gud skabte de store Havdyr og det hele Røre af levende Væsener, hvoraf Vandet vrimler«. I Billedet (Fig. 2) er Vandet angivet ved runde Bølgelinier; paa Bunden staar Tangplanter, og under Overfladen

Fig. 3. Herren danner Eva af Adams Ribben

svømmer Fisk, Aal, Gedde og Torsk er let kendelige. De store Havdyr er der ikke blevet Plads til; men en Sælhund er kommet med.

Felt 5 viser Skabelsen af Jordens Dyr: »Gud sagde: Jorden skal frembringe levende Væsener, Kvæg, Krybdyr og Vildt efter deres Arter«, Billedet viser Jordens Dyr anbragt i en Kreds omkring Gud, Uglen (med Mus i Kloen), Tranen, Ravnene, Hanen (paa Ryggen af en Høne), Kronhjorten, Haren, Ræven (med en Gaas i Gabet) o. s. v.

Felt 6 viser Kvindens Skabelse: »Gud tog et af Mandens Ribben og skabte deraf en Kvinde«. Billedet (Fig. 3) viser Gud Herren drager Eva fuldt udviklet ud af Siden paa den sovende Adam. Scenen er særlig frem-

hævet ved en smuk Krans af Egeblade og Agerfrugter.

Derefter følger Billederne af Syndefaldet. Felt 7 viser Herren velsignende og formanende Adam og Eva til ikke at røre Frugterne paa Kundskabens Træ (Fig. 4).

Felt 8 viser Syndefaldet. Adam og Eva staar paa hver sin Side af Træet. Slangen snoer sig op ad dets Stamme med en af Frugterne i Munden. Eva staar med en Frugt i Haanden; hun har allerede bidt af den og frister Adam, som staar vaklende. Scenen ses foroven til venstre paa Fig. 5.

Felt 9 viser Uddrivelsen af Edens Have. Erkeenglen Michael driver, bevæbnet med et stort Sværd, de to Mennesker bort. Helt uforstaaende for en Nutidsbetragtning er det, at han staar

i en Alterkalk eller Døbefont. Scenen ses foroven til højre paa Fig. 5.

Felterne 10 og 11 viser Straffedommen. I det ene ses Adam, barbenet og i lange Klæder bearbejde den uøgne Jord med en Hakke. I det andet ses Eva ligeledes barbenet og i lange Klæder ved sin Rok. (Denne Del af Billedet ses til venstre paa Fig. 1). Den Førstefødtes Vugge staar ved hendes Fødder. Adam, som bærer et Lændeskørt, men ellers er nøgen, sidder i Baggrunden og passer Arneilden.

Felterne 12—23 viser Israels Profeter, Dommere og Konger, alle siddende og iført lange folderige Klæder. Nogle af dem har Profetbindet om Panden, andre den spidspullede Jødehat. De holder næsten alle i Haanden

et langt Skriftbaand, der gaar op over deres Hoveder i en Buc og bærer de's Figurens Signatur, dels et Citat af hans Skrifter. De sidder grublende over Bøger med Haanden under Kind og med den anden pegende op mod den skrevne Profeti paa Baandet. Alle disse Profetier angaar den Messias, som skal komme. David sidder med Krone paa Hovedet og spiller paa Harpe (Fig. 6).

Virkeliggørelsen af Profetierne er fremstillet i Felt 24, der viser Kristus siddende paa en Trone. I venstre Haand holder han Livets Bog; den højre løfter han til Velsignelse. Mellem hans Fødder ligger Jordkloden (Nederste Del af Fig. 5).

Fremstillingen af de 14 Uhyrer i

Fig 4. Herren formaner Adam og Eva til ikke at røre Frugterne paa Kundskabens Træ.

Kappespidserne (hvoraf nogle ses paa Fig. 6), er paa Skemaet, Side 174, alle mærket med X.

Malerierne i Vestkappen, der paa Planen er angivet med A og B, hører ikke med i den samlede Gruppe, men danner en Afdeling for sig. A viser en ældre, nøgen og døende Mand liggende paa en Seng med et Tæppe over sig. Ved Siden af Sengen staar en ung Mand i en Dragt, der naar til Knæene. Fra den Døendes Mund udgaar fine, blaagraa Straaler som et synligt Aandepust. Det er Sjælen, der forlader Legemet; den opfanges af den unge Mand. Det andet Billede viser en Mand i samme Klædning som den unge paa forrige Billede og med de blaagraa Straaler i Hænderne. Han staar

udenfor Porten til Himmerige, der er fremstillet som en stor Bygning i gotisk Stil med flere Stokværk. Bag Bygningens Tinder staar en vinget Engel og modtager Straalebundtet. Mærkeligt nok er Manden, der modtager Sjælen fra den Døende, ung og skæggløs, medens Manden, der afleverer Sjælen, er gammel og skægget. Maa-ske skal det lange Tidsrum, der hermed er antydnet, dække over Sjælens Ophold i Skærildnen.

Paa Korets Vægge i Nord og Syd har der ogsaa været Billeder, men de er ødelagt i nyere Tid, idet man, for at faa et nyt Pudslag til at sidde fast, har gennemhugget Pudslaget med Malerierne paa Kryds og Tværs, og denne Skade er saa grundig, at den

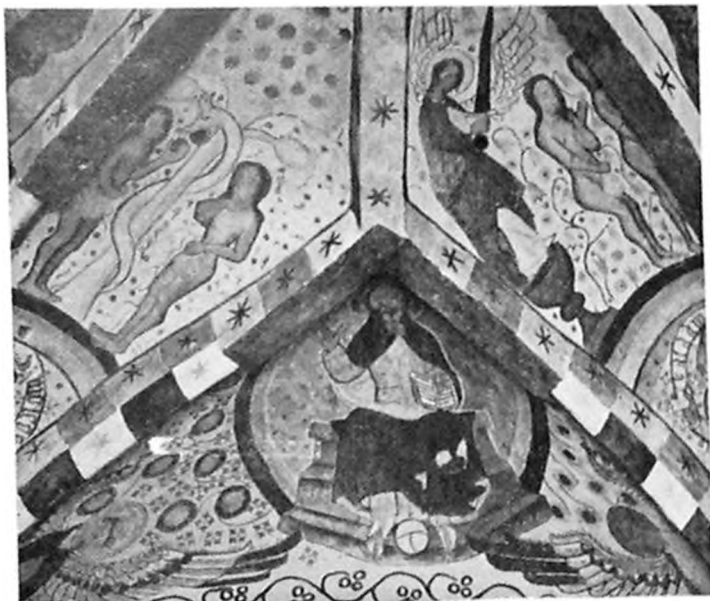

Fig. 5. Syndefaldet i Billedet øverst til Venstre, til Højre Uddrivelsen af Edens Have Nederst i Billedet Kristus paa sin Trone.

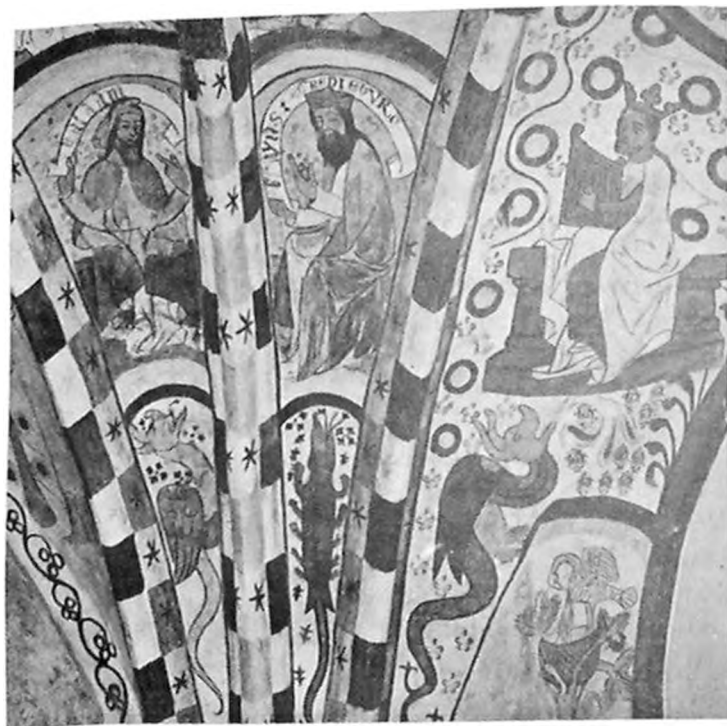

Fig 6. Konger og Profeter af Israel, Drageuhyter m. m.
Øveist til højre Kong David med Krone og Harpe.

ikke lod sig udbedre; man kunde lige s., hvad Billederne forestillede; det var alt. Der har været to store Billeder paa hver Væg. Paa Sydveggen har det ene Billede forestillet Pelikanen, der nærer sine Unger med sit Hjerterblod — et oldkristeligt Billede paa Kristus Forhold til Menigheden — det andet har forestillet Abraham ved at ofre Isak. Paa Nordveggen har det ene Billede forestillet Noahs Ark og det andet formentlig Bebudelsen.

Korafslutningens Hvælving har faaet et Maleri samtidig med Korhvælvingen, forestillende Kristi Genkomst som Verdensdommer, og indenfor Puds-

laget med dette 500 Aar gamle Billedet fandtes det for omtalte Hundrede Aar ældre Billede fra Kirkens Opførelse. Ved en beklagelig Misforstaaelse blev begge Pudslag med de to Malerier hugget ned, da Nationalmuseets Mand kom til Stede, var der slet intet tilbage.

— — —

I Korets Mure er indsat fire Ligesten, tre paa Nordsiden og en paa Sydsiden. Stenene paa Nordsiden er saa forvitrede, at Indskrifterne ikke kan læses. Den midterste bærer Aars-tallet 1677, den yderste til højre har en Præstefigur samt de fire Evangelist-

Altertavlen. (Topslykket er ikke kommet med).

emblemer. Stenen i Sydturen har været lagt over Provsten Jørgen Christensen, der var født 1520, blev Præst 1542, Provst 1547 og døde 1593. Stenen bærer Billeder af Provsten og hans Hustru. Tværs over Benene er en Plads med latinsk Indskrift.

KIRKEINVENTARET

Altertavlen er et smukt om end ikke særligt fremragende Billedskærerarbejde fra Tiden omkring 1650; det skyldes Billedskæter Henrik Verner, som den Gang boede i Maribo og leverede en Række af sine

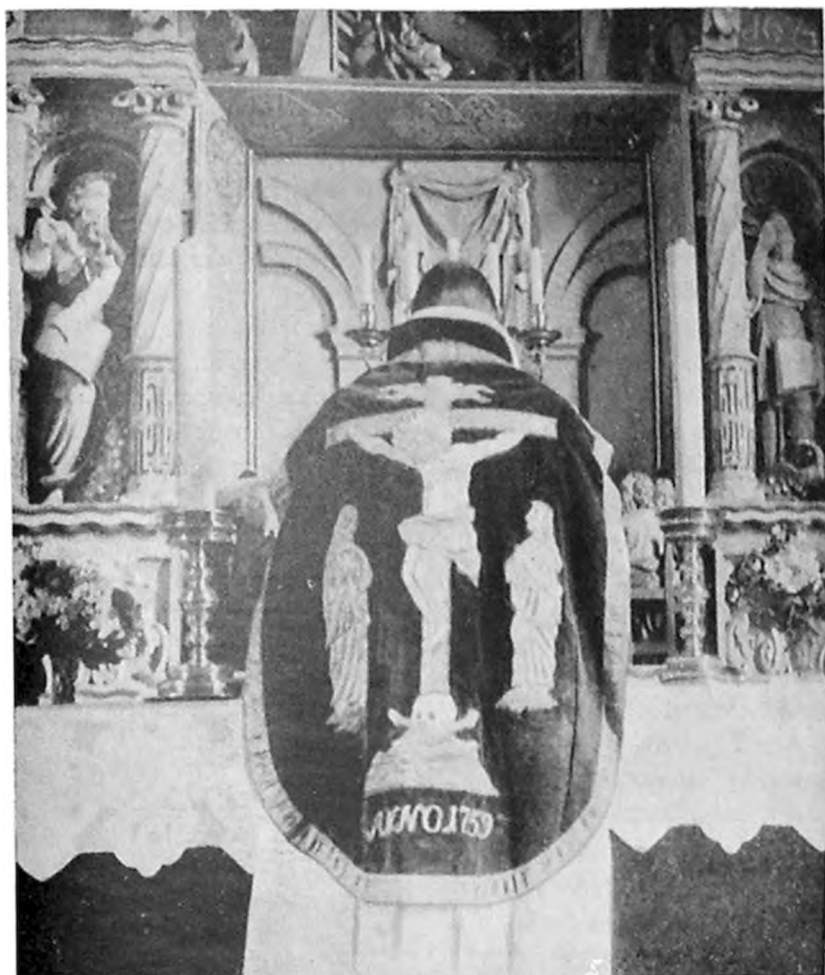

Tavlens øverste Felt.

Arbejder til forskellige lolland-falster-ske Kirker. 1641 skar han den store Altertavle i Maribo Kirke, og Østoftetavlen er en Kopi af den i mindre Maalestok. Tavlen bærer Aarstallet 1674, men er sikkert forfærdiget en Snes Aar tidligere; paa Bagsiden staar, at den er »staferet« — malet og forgyldt — 1672. Der har aabenbart ikke været Raad til at faa udført denne Del af Udsmykningen samtidig med Afleveringen.

Hele Tavlen er i massiv Eg. Midterpartiet, hvis Skikkelser ikke er i

Relief, men udskaarne i fuld Figur, forestiller den hellige Nadver. Kristus sidder under en Baldakin med et helt Lam paa Fadet foran sig. Nogle Brød ligger spredt omkring paa det dugdækkede Bord. Udover de foran anbragte Røgelse- og Renselseskar er Indtrykket altsaa alt andet end østerlandsk. Judas, der sidder længst til højre, er ikke til at tage fejl af; han vender sit brødefulde Ansigt borte og knuger i sin Haand Posen med de 30 Sølvpenge. I Baggrunden er udskåret to rundbuede Portaler. I det øver-

Præsten med den gamle Messehagel foran Alteret.

ste mindre Felt er Kristi Opstandelse fremstillet. Kunstneren har i Stedet for Stengraven, som han ikke har haft Kendskab til, fremstillet sin Samtids Kiste. Kristus svæver fra den op mod en Sky, medens de harniskklædte Romersoldater forfærdet styrter til Jorden eller flygter. Ved Altertavlens Sider er udskaaet de fire Evangelister.

Topstykket er en bevinget Skikkelse, som i sin højre højt løftede Haand holder Jordkloden, hvori Korset er plantet.

Paa Bagsiden af Tavlen staar: Alter og Prædikestol malet 1672, malet 1842 af Benzon (en Maribo-Maler), malet 1880. Altertavle og Prædikestol istandsat paa Kirkens Bekost-

ning under Nationalmuseets Ledelse 1924.

I et Skab bag Alteret hænger en pragtfuld gammel Messehagel med et i Guld og Sølv udført Broderi af Kristus paa Korset med Johannes og Maria paa Siderne; fornedet staar Aars-tallet 1759. Nationalmuseet har været ivrig for at faa den og havde halvt om halvt faaet Løfte paa den, men det lykkedes dog at bevare den for Kirken; den bruges endnu ved særlig højtidelige Lejligheder.

Paa Alterbordet staar to svære Malmlysestager, der bærer Eggert Christopher Knuths og hans Hustru Søster Lerches Initialer og Vaabener samt Aarsallet 1692.

Den store sølvforgylde Messingkalk bærer om Foden følgende Indskrift: »Denne Kalk og Disc k halver Østofte Kirckes Sogneprest, Kapellan og menige Sognefolck bekostet og forærit Kircken, Anno 1668«. Disken er uden Inskription, Oblatæskan er af Sølv med et meget smukt udhamret Laag med Kristus paa Korset. Paa Siderne staar et omvendt N. En forsølvet Kande bærer Indskriften: »Skænket til Østofte Kirke af Sogneprovst Provst Kofod Ancher efter 46 Aars Tjeneste«.

— Prædikestolen er ligeledes et af Henrik Verners Arbejder. Den har fire Felter med udskaarne Figurer, der symboliserer Troen, Retfærdigheden, Haab og Lægedommen. Den førstnævnte Figur er en Kvinde med en Alterkalk i den ene Haand og et højt løftet Kors i den

anden. Næste Figur er en Kvindeskikkelse med Sværd i den ene Haand og Vægt i den anden. Det tredje Felt har en Kvindeskikkelse med Anker ved Foden og det sidste en Kvindeskikkelse med en Slange snoet om sin venstre Arm og den anden højt hævet med en Fakkell, der fordriver Mørkets Magter.

Døbefonten er af Granit med rebnoet Overkant. Den er hugget i Maribo efter Nationalmuseets Tegning. En tidligere smuk Renaissance-Font af Egetræ, antagelig fra Tiden omkring 1600, findes nu i Maribo Stiftsmuseum. Træfonten havde igen afløst en unggotisk Kalkstensfont, antagelig anskaffet samtidig med Indbygning af Hvælvingerne. Den var meget respektløs smidt ud og var tilfældig havnet i en Have, hvor Stiftsmuseet fandt den og erhvervede den.

Et Krucifiks i Egetræ fra samme Tid som Kalkstensfonten er nu i Nationalmuseet.

Døbefonten af Egetræ.

I Bandholmkirken hænger en ca. 300 Aar gammel Messinglysekroner med en flakt Ørn. Kronen har tidligere hængt i Hovedskibet, men er fortrængt af to moderne Messingkroner. I Bandholmkirken staar den skrækkelige Døbefont af Cement, som omkring Aarhundredskiftet blev anskaffet i Stedet for Egetræfonten, der gik til Maribomuseet. Tingesten gjorde Tjeneste, indtil den smukke Granitfont blev anskaffet 1917. Daabsfadet, der ligger paa Cementfonten, er af forsolvet Messing; det bærer Indskriften: »Skænket til Østøfte Kirke af Sogneprovsten, Provst Kofod Ancher efter 46 Aars Tjeneste«.

Orgellet er 1842 skænket af Grev Knuth paa Betingelse af, at Menigheden selv lønnede Organist og Bælgetræder. Det blev 1936 udvidet betydeligt med en Bekostning af ca. 3000 Kr.²

Stolestaderne er helt moderne. Et Stolestadebrev fra 1690 fordeler Pladserne saaledes: Patronen, Etatsraad Knuth har paa Mandssiden to Stole med 5 Pladser i hver og ligelædes to Stole med 5 Pladser paa Kvindesiden. Haulykkegaard har 4 Pladser. Derefter kommer Folkestolene. Patronen har 4 Pladser paa hver Side, Haulykkegaard 4 Kvindepladser og 8 Mandspfadser.³ I den gamle Kirke var der 27 Mandstole med 5 Pladser i hver og 25 Kvindestole hver paa 5 a 8 Pladser. I Bandholmkirken 5 Mandstole med henholdsvis 3, 5, 5, 8, 8 Pladser i hver

og 6 Kvindestole med 4 a 8 Pladser i hver.

Kirken har et Ur og har haft det i lange Tider, i al Fald har Godsarkivet en Regning af 1757 fra Urmager Kaalund i Maribo for Reparation af Kirkeuret.

I Taarnet hænger to Klokker. Den ene bærer Indskriften: »Denne Klokke er bekostet til Guds Ære og Østøfte Kirkes Prydelse af velbaarne Jomfru Sofie Gyldenstjern som vor Forsvar og Hr. Hans Brun Sogneherre og Provst, Hans Wadsten og Jørgen Baane Kirkeværgere 1596«. Den anden Klokke er omstøbt af Gamst 1824.

1925 fik Kirken elektrisk Lys.

1881 blev Kirken for første Gang opvarmet ved Opstilling af en Kakkelovn, der dog viste sig ufyldstgørende og derfor blev suppleret med en større. Kirkeejeren opstillede Ovnene, men Menigheden betalte Brændslet. 1930 blev der efter Henstilling fra Nationalmuseet installeret et Varmeanlæg til 5000 Kr., da Osen fra de gamle Kakkelovne ødelagde Kalkmalerierne. De 3000 Kr. optoges af Kapitalen, de 2000 laantes med en Afdragstid af 15 Aar. 1935 fik Kirken Særkalke.⁴

EJERFORHOLDET

Christopher af Bayern skænkede 1451 Østøfte Kirke til Maribo Kloster. 1464 udstedte Biskop Mogens Krag i Odense Adkomstbrev for Klosteret paa Østøfte Kirke med Forpligtelse til at ansætte en Præst, der ide-

lig skulde bo ved Kirken.⁵ Efter Reformationen gik Kirken over til Kronen og blev lagt under Maribo adelige Jomfrukloster og derefter under Soro Akademi. Da ogsaa dette blev ophævet, gik Kirken igen over til Kronen. 1650 ansøgte Lage Bille, Haulykkegaard, om at faa Patronatet til Østofte Kirke med Præstegaard, Kapellanbolig, Degnebolig m. m. som Dækning for de 1800 Rigsdaler, han havde til gode hos Kongen.⁶ Andragendet blev afslaaet, og Kirken blev senere af Kongen overdraget Grev Knuth og hørte derefter under Knuthenborg, indtil Kirken 1911 blev en selvejende Institution med en Afløsningssum paa 25,000 Kr., der hensattes saaledes, at Renterne af 17,200 Kr. anvendes til aarlige Reparationer og Renterne af 7800 Kr. opsøres til Hovedreparationer.

Den gamle Synsprotokol giver Indtryk af, at Grevskabet sørgede for, at Kirken stadig var vel vedligeholdt og stillede sig heller ikke uvillig overfor de Ønsker, Kirkesynet nu og da fremsatte. Skønt det meste af Kirkegaarden er højt liggende, samlede der fra den stærkt lerede Bund ofte Vand i Gravene, og det gjorde selvfølgelig et højt uhyggeligt Indtryk paa Ligfølget at høre Kisten plumpe ned i Bundvandet i Graven. 1878 fremsatte Synet derfor Ønske om at faa Kirkegaarden drænet, og det skete Aaret efter.⁷

Efter Menighedsraadets Oprettelse foretoges Afløsning af Højtidsoffer og Akcidenser. Højtidsofferet blev afløst

1905 og Akcidenserne 1915; samtidig blev Afløsningssummerne fastsat i Forhold til de ved Folketællingerne konstaterede Indbyggertal i Kirkesognet. Ved Opgørelsen i 1915 blev Afløsningssummen til Præsten opgjort til 895 Kr., til Læreren i Østofte 566 Kr. og til Læreren i Haulykke 170 Kr. 1917 afløstes Ydelsen for Orgelspil til Bryllupper og Begravelser med en fast Ydelse til Organisten, saaledes at der fremtidig skulde spilles til alle Bryllupper og Begravelser uden Udgift for de paagældende.⁸

KALDET

Østofte Præstekald var, indtil Vedtagelsen af den nye Præstelønningslov, et af de bedste. Betegnende i saa Henseende er det, at lige fra Reformationen og indtil nævnte Lov traadte i Kraft har ingen Præst søgt bort fra Østofte, de er enten døde i Kaldet eller har trukket sig tilbage paa Grund af Alder og Svagelighed. Sognet var jo indtil Udskillelsen af Bandholm baade stort og vel aflagt og et i 1635 forsøgt Attentat paa dets Rigdom blev lykkelig afværget. Borgmester og Raad i Maribo havde ansøgt om at faa Hillested som Anneks til Maribo Sogne kald. Lensmand Palle Rosenkrantz og Biskop Hans Mikkelsen fik Ordre til at udtale sig om Sagen. De fraraadede at imødekomme Maribos Ønsker og foreslog at hjælpe paa Maribopræstens smaa Indtægter ved at indlemme Erikstrup i Maribo Sogn. De anførte, at Erikstrup havde 11 Gaarde, som har Jord med Maribo

Borgere i to af Maribos Marker. Byen ligger kun $\frac{1}{4}$ Mil fra Maribo, og Østoftes Sogne kald kan godt undværes den, eftersom det har 7 Snese Tiendeydere foruden mange Husfolk og en skøn Avling. Endelig anfører de to Herrer, at saavel Agevej som Gangsti fra Erikstrup er bedre til Mariboen end til Østoftet. Maribo vil saaledes kunne hjælpes uden at berøve Hillested dets Sognepræst.

Sognepræsten Jacob Jacobsen Wulff blev saare opskræmt over dette skammelige Angreb paa hans Indkomster og skyndte sig at føre »Beviser« ; Marken mod Lensmandens og Bispens Anbringender. Østoftet har, siger han, ganske vist 129 Tiendeydere, men 74 af dem er kun for halve at regne, da de har været Ugedagstjenere til Maribo Kloster, medens det endnu var ved Magt og tildels endnu er Ugedagstjenere til Haulykkegaard, som i den senere Tid er oprettet og har opslugt adskillige Gaarde. Erikstrups 11 Gaarde er derimod gode, ja lige saa gode som 70 andre, og Kaldet kan ikke taale at miste dem, hvis det fremdeles skal have Kapellan. Hovmesteren paa Sorø Akademi (hvorunder Østoftes Kirke hørte), Just Høg til Gjorslev holdt med Præsten, og Attentatet blev saaledes lykkelig afvist.⁹

Udtrykket »en skøn Avling« i Bispens og Lensmandens Skrivelse hentydede naturligvis til Præstegaarden. Foruden Jordtilliggendet til denne havde Præsten yderligere en Mensalgaard, hvis Jorder efter Udskiftningen blev lagt saaledes, at de

kunde drives under Præstegaarden, denne raadete da over $151\frac{1}{2}$ Td. Ld., nemlig 85 Tdr. Ld. Ager, 22 Eng og Mose, 36 Skov og $8\frac{1}{2}$ Have og Gaardsplads. 1842 blev Mensalgaardens Jorder — 41 Td. Ld. Ager og 5 Eng — solgt til Knuthenborg for 1950 Rigsdaler og en Arvefæstegift paa 86 Td. Byg, og 1884 købte Grevskabet yderligere de to Skovpartier Sipperod og Langerod paa tilsammen 31 Td. Ld. for 6000 Kr. kontant til Stiftsmidlerne og 30 Td. Byg aarlig til Præstekaldet. Præstegaardens Avling var derefter bragt ned til 56 Td. Ager og Eng. Nu er dens Jord sammen med de andre Præstegaardes reduceret til ca. 20 Td. Ld.

Præstegaarden var oprindelig firelænget, men efter Jordsalget 1842 var Bygningerne alt for store til Av-

Foto N. M. Nielsen.
Præstegaardens Stuehus set fra Haven,
i Baggrunden Kirken.

Indkørselen til Præstegaarden

lingen, og det var derfor ingen større Ulykke, at et Uvejr den 18. Oktober 1883 slog det meste af den ene Længe halvt i Kvas. Det var den østre Længe med Indkørselsporten, det gik ud over, og da den ikke kunde repareres og der ikke var Brug for den, blev den revet ned,¹⁰ hvorved man opnaaede, at Stuehuset kom til at ligge frit lige for den smukke Indkørsel. Denne er ejendommelig ved, at en Bro fører over en lang, smal Dam. En Overlevering vil vide, at en Præst med lidt store Fornemmelser havde omgivet hele Præstegaarden og Haven med Grave, der endnu skal kunne spores hist og her og hvori Dammen

var indgaaet som Led; men mærkeligt er det, at Indkørselen til Gaarden er lagt tværs over Dammen, saa det blev nødvendigt at bygge en Bro.

Præstegaardens Stuehus er bygget 1802 af Provst Dyssel, der har indhugget sine Initialer i Sidestenen ved Indgangen. Det er en karakteristisk gammel Præstebolig, som flere Gange har staaet for Fald, fordi den er alt for stor og gammeldags efter Nutids beskedne Præstekaar; men nu er man enedes om af arkitektoniske og kulturelle Grunde at bevare den og underkaste den en gennemgribende Istandsættelse. Til Gaarden hører en stor, gammel Have, der i sin Tid var

noget af en Seværdighed. Wedel skriver 1804, at Præstegaarden er stor, smuk og anseelig bygget med en i sin Slags sjælden Have med mange Hække, Alléer, Frugttræer, Lysthuse, store Buskadser og alle Slags Jordfrug-

Foto N. M. Nielsen.
Den rankstammede Eg.

ter, kort sagt en af de smukkeste Præstegaardshaver i engelsk Stil. Blandt dens mange Sindbilleder findes en Mindestøtte over en æret Velynder.¹¹ I Skoven, der gaar i ét med Haven, findes en stor monumental Eg, der med sin høje, ranke Stamme er en stor Sjældenhed; Stammen op til Kronen er ca. 30 Meter høj og selv Kronen ca. 15 Meter høj. Den er paa Foranledning af daværende Sognepræst Petersen fredet.¹² Egen er ofte besøgt af Forstmænd, der undertiden ved at nedskyde Smaagrene har forsøgt at skaffe sig Podekriste for om muligt at fremelske Eksemplarer med tilsvarende rankstammede Egenesker.

— Præsternes lange Rækker er vi nødt til at gaa let hen over. Provsten Jørgen Christensen (eller Christiensen), hvis Ligsten sidder i Koret, var Præst her fra 1542 til sin Død 1593. Han var Provst i Fuglse Herred i 46 Aar og har gjort sig fortjent af Historien ved at føre Protokol over alle sine Visitatser. Den indeholdt en Mængde Oplysninger af historisk Interesse, en Del af den er gengivet i Rogerts Manuskriptsamling; Protokollen selv eksisterer ikke mere. Jørgen Christensen var en nidkær og myndig Herre, hvis Iver desværre ogsaa gik ud over den »ugudelige Maling«, d. v. s. Kalkmalerierne, som han overalt i sit Provsti sørgede for at faa dækket med Puds, ogsaa andre af Katolicismens Esterladenskaber fo'r han frem imod med haard Haand; men han varetog Kirkens og Præsternes Interesse efter bedste Evne. Ro-

gert skriver om ham: Han var alt, hvad en Provst burde være: lærd, lovkundig, retsindig, arbejdsom, aarvaagen, sagtmødig, nidkær og fornuftig — en dyrebar Mand i en saa ond og liderlig Tid.

Adskillige andre af Østøfte-Præsterne har tillige været Provst i Fuglse Herred. Det gjaldt Jørgen Christensens Eftermand Hans Madsen Brun, hvis Navn staar paa den gamle Klokke, og det gjaldt ogsaa den næste Præst, Jacob Jacobsen Wulff. Han fik 1651 sin Søn Mads Jacobsen som Kapellan og ved Provstens Død 1653 valgte Menigheden Sønnen til Præst og fik ham ordineret, men Hovmesteren paa Sorø Akademi, Falck Gøye, der havde Patronatet over Kirken, var ikke blevet spurgt og protesterede med det Resultat, at den nyindsatte Sognepræst maatte fortrække.¹³ Af de senere Provster skal kun nævnes: Frantz Thestrup Dyssel (1769—1818), der byggede Præstegaarden og hvis stærkt medtagne Gravminde staar i Hjørnet ved Bandholmkirken. Han var en stor Landmand og Haveven og ofrede meget paa Præstegaardshaven og sad blandt andet i Bestyrelsen for Maribo Amts økonomiske Selskab. Den 8. Januar 1813 fik han kgl. Reskript paa Oprettelsen af et Præsteenkesæde i et ham tilhø-

rende Hus ved Præstegaarden, hvortil blev henlagt en af Præstekaldets Husmandslodder paa 5½ Td. Land. Han fik af Nørreballe Hospitals Formue 760 Rbd. for Huset, Renterne deraf skulde svares af Eftermændene i Kaldet.¹⁴ Nu findes der saa vidt vides intet Spor efter det. Dyssels Eftermand Peter Kofod Ancher, hvis Gravsten sidder i Skibets udvendige Sydmur, var ligeledes Provst. Han har skænket Kirken Alterkanden og det nu tilsidesatte Daabsfad. Han maatte tage sin Afsked 1857 efter at have været blind i flere Aar.

Foto A Thordrup
En hundredeaarig Platan i Præstegaardshaven

Herregaardene.

HAULYKKE.

Den ældste af Herregaardene er Haulykkegaard (tidligere Hafvrelykkegaard), der dog ingenlunde har nogen imponerende Historie, og det er egentlig kun en Ejerinde af tvivlsom Moral, som har skaffet den en stor Plads i Arkivreolerne og i Folkemunde.

Første Gang, men ser Gaarden omtalt, er i Slutningen af 1400-Aarene. Den bestod ved den Tid af to Gaarde, formentlig opstaaet ved en Deling af den oprindelige Adelsgaard. De to Gaarde ejedes da af Søkendeparret Sten Pedersen og Bente Pedersdatter. Benthe gav sin til Maribo Kloster. Sten solgte sin til Eskild Gøye, der gav den i Fæste til Stens to Sønner; altsaa et Eksempel paa Lavadel, som sank ned i Bondestanden.

1588 laa de to Gaarde under Kronen. Landsdommer i Sjælland, Lage Beck, indgav da Begæring til Frederik II om at faa dem i Mageskifte med andre Gaarde, som Beck ejede i Halsted Amt. Kongen samtykkede i at lade Gaardene undersøge og vurdere; men ved hans Død standsede Sagen, og alt det lollandske Krongods gik over til Enkedronning Sophie som Livgeding. 1589 gentog

Lage Beck sin Begæring. Enkedronningen anbefalede Sagen til Regeringsraadene, og 1593 gik Mageskiftet i Orden. Lage Beck (der ikke maa forveksles med Sønsønnen af samme Navn, som 1646 var Landsdommer paa Lolland) var gift med Margrethe Jørgensdatter Grubbe og havde med hende faaet Aalstrup og andet Gods paa Lolland.*) Han gjorde paany Haulykke til Adelsgaard og opførte en standsmæssig Bolig med et højt Taarn. Lage Beck var, som alle Tidens Adelsmænd, stadig paa Udkig efter Chancer til at forsøge Jordomraadet og satte da tit over, hvor Gærdet var lavest. 1602 blev han af Bønderne i Byerne Haulykke, Nørreballe og Østofto indstævnet for Kongens Retterting, fordi han vilde lukke deres Fællesgræsning »Vriet Fang«, beliggende mellem Haulykke og Nørreballe, som Eneeje til Haulykkegaard. Det var ved

*) I en Fodnote i »Sønder Herred« Side 177, har jeg bestridt Rigtigheden af Povl Hansens Udtalelse i Historisk Samfunds Aarbog 1916 om, at Dorthe Schov ejede Aalstrup i Landet Sogn. Min Indsigelse var støttet paa Dansk Adels Aarbog, men er uberettiget. Povl Hansens Angivelse er rigtig.

Haulykkegaard.

Foto A. Thordrup

Tingsvidne bevist, at Vriet Fang fra Arilds Tid havde været fælles Overdrev til »Græsgang, Skovhugst og andet Brug« mellem Haulykke, Nørreballe og Østoftes Byer. 8 Aasynsmænd havde til yderligere Bevis gennemgaaet »Vriet Fang fra »Vælid«, store Vriet Mose, Vriet Knold og Lille Vriet Mose til Strandmose« og ikke fundet noget Skel, der kunde berette Lage Beck til at inddrage dette Overdrev. Overfor denne Bevisførelse ændrede Lage Beck sin Paastand derhen, at han aldeles ikke vilde indlemme Overdrevet under Haulykkegaard; han vilde kun have sin Ret til Anpart deri fastslaaet. I det Øjemed fremlagde han Breve og Beviser paa, at han havde Anpart i Vriet Fang og Hestebæks Vang. I dette Krav gav Dommeren ham Medhold.² Et lille Hundred Aar senere rejste den daværende Ejerinde af Haulykkegaard, Dorthe Schov, Krav paa Vriet som Gaardens Ene-merke. Fuglse Herredstings Dom gik hende imod, og hun indankede den til

Landstinget³, men Dommen her er ikke bevaret.

Efter Lage Becks Død 1607 gik Haulykkegaard i Arv til Sønnen Jochum Beck. Enkedronning Sophie rejste 1608 Sag imod ham for at have forhugget Sørup Skov og Haulykke Fang, hvor baade han og Kronens Bønder havde Skovpart; men da hans Broder Sivert Beck, der var Rentemester (Finansminister), gik i Forbøn for ham hos Kongen, frafaldt Enkedronningen den rejste Anklage. Lage Becks Svigersøn, Erik Bille, der formentlig havde arvet en Part i Haulykkegaard, kom senere i Besiddelse af hele Gaarden og lod den gaa i Arv til sin Son Lage Bille, der ligeledes fik Aalstrup og ved Giftermaalet med Pernille Marsvin yderligere det rige Dybæk i Skaane.

Lage Bille blev allerede i en Alder af 29 Aar Landsdommer paa Lolland og satte Bo paa Haulykkegaard. Her blev han i en halv Snes Aar; men da han 1646 mistede Landsdommer-

embedet, flyttede han til Dybæk. 1659 var han med i den »skaanske Sammensværgelse«, der havde til Formaal at rive Malmø ud af Carl Gustavs Hænder. Ved et mærkeligt Uheld blev Planen røbet, og Lage Bille blev sammen med mange andre arresteret. Hovedmændene blev hals-hugget. Nogle af de sammensvorne, deriblandt Lage Bille, slap med et længere Fængselsophold. Han rystede derefter Skaanes Støv af sine Fødder og tog igen Ophold paa Haulykkegaard. Han havde ingenlunde tabt den af Syne, medens han boede i Skaane, men stadig arbejdede paa at forøge Hovedgaardens Tilliggende. I Matrikelen af 1664 hedder det f. Eks., at Lage Bille har nedlagt et Par Bøndergaarde og delt dens Jord mellem Hovedgaarden og Bønderne; men det er saa længe siden, at man ikke kan faa grundig Oplysning herom. I Matrikelen af 1688 hedder det paa tilsvarende Vis, at det meste af Jorden fra 7 Gaarde i Sørup er lagt under Haulykkegaard for »30 Aar siden«. Ulovligt har det sikkert været altsammen.

DORTHE SCHOV

Lage Billes Kone var død allerede 1650, tre Sønner og en Datter overlevede hende. I 24 Aar levede Lage Bille i en ikke synderlig dydig Enkestand, og i en Alder af 67 Aar giftede han sig 1674 med den ikke videre dydzirede Tjenestepige Dorthe Schov. Dette opsigtsvækkende Giftermaal vakte mægtig Forbitrelse i Slægten og allermest hos Lage Billes Børn, der

hadede og foragtede Stedmoderen hele hendes Liv. At hun var en slet og intrigant Kvinde, er der næppe Tvivl om; hendes mange opsigtsvækkende Retssager taler i saa Henseende klart nok. Den lange Række af Processer begyndte 1679 med intet mindre end en Anklage for Majestætsfornærmelse.

Dorthe Schov, der baade var løsmundet og grovmundet, skulde ved flere Lejligheder have udtalt sig ondt og ringeagtende om Christian V. En Tjenestepige, som var grebet i Rapseri og derefter rømt af Pladsen, fandt Tilhold paa Sjælland hos en af Lages Sønner, Jørgen Bille. Herfra sendte hun — der hverken kunde læse eller skrive — Kongen en med sit Navn undertegnet Skrivelse, hvori hun anklagede Dorthe Schov for at have brugt nedsættende og fornærmelige Udtryk om Kongen. Skrivelsen havde den ønskede Virkning. Der blev nedsat en Kommission til at undersøge og paadømme Sagen, og en Del af Gaardens Folk afhørtes som Vidner, men de erklærede alle under Ed, at de intet havde hørt. En ny Afhøring af de samme Vidner under strengere Former gav samme Resultat — paa en enkelt Undtagelse nær. En ganske ung Pige erklærede i det nye Forhør, at hun af Hensyn til alt det gode, hun havde nydt paa Haulykkegaard, havde svoret falsk i første Forhør. Hun og andre havde hørt Dorthe Schov forbande Kongen og ønske alt ondt over ham. Hun sattes straks i Fangelullet og blev kort efter farlig syg. fik den hellegelige Nadver, og med Døden paa

Læben erklærede hun over for Præsten og to andre Mænd, at hendes sidst afgivne Udsagn var rigtigt. Faa Øjeblikke efter var hun død. Paa dette Vidneudsagn blev Dorthe Schov arresteret, endda under ret dramatiske og haardhændede Omstændigheder. I Spidsen for en Skare Ryttere faldt den offentlige Anklager midt om Natten ind paa Haulykkegaard, bemægtigede sig Fruen og førte hende under stærk Bevogtning til Nykøbing. Lage Bille tilbød forgæves at stille Kaution og tog kort efter sin Død over Affæren.

Som nyt Vidne fremførtes nu en tidligere Ridefoged paa Haulykkegaard, som efter at være grebet i Uærlighed var rømt derfra. Han erklærede, at han havde hørt Dorthe Schov forbande Kongen og udtale Ønske om, at vi var under Kongen af Sverige. Derefter blev flere af de tidligere Vidner, der havde beediget deres Udsagn om intet at have hørt, arresteret. En af dem, en gammel Jordermoder, gik nu ogsaa til Bekendelse og forklarede, at hun havde hørt Dorthe Schov fremsætte de slemme Udtryk. Naar hun tidligere havde paastaet intet at have hørt, skyldtes det Løfter og Trusler fra Dorthe Schov og hendes Folk.

Det saa jo alt andet end godt ud for den anklagede Frue til Haulykkegaard; men saa tog hendes Forsvarer fat. Det var hendes Ridefoged Niels Hansen Varberg, en snu og hensynsløs Mand, godt bevandret i alle Retsvæsenets Krinkelkroge.

Han paaviste først, hvor løst underbygget Anklagen i den uærlige Piges Brev var, et Brev, som hun tilmed ikke selv havde skrevet eller forfattet. Den forrige Ridefogeds Udsagn var heller ikke meget bevendt i Betragtning af, at han havde lavet uærligt Regnskab paa Haulykkegaard. Og hvad endelig angik de to kvindelige Vidner, da kunde deres Udsagn ikke staa højt i Kurs, eftersom de tidligere havde aflagt Ed paa det stik modsatte.

Kommissionen tog dette Indlæg til Følge og underkendte de anførte Vidneudsagns Beviskraft. Den offentlige Anklager appellerede denne Kendelse til Højesteret, der gav Kommissionen Medhold, frikendte Dorthe Schov og dømte Pigen, der havde indsendt Anklageskriftet til »Kagstrykning« (d. v. s., at hun, bundet til en Pæl, blev pisket til Ryghuden hang i Laser). Den utro Ridefoged blev dømt til tre Aars Tvangsarbejde i Lænker, og den offentlige Anklager fik en Bøde paa 60 Rigsdaler for sin voldeelige Adfærd mod den Anklagede.

Dorthe Schov fik en alt andet end venlig Modtagelse ved sin Hjemkomst til Haulykkegaard. Stedsønnerne viste hende simpelthen ud af Gaarden. Hun maatte saa i Gang med en Proces om Arven. Lage Bille havde ved Giftermaalet givet hende et lovformeligt »Morgengavebrev« paa, at hun efter hans Død forlods skulde have udbetalt 2000 Rigsdaler af Boet og forlenes i Livstid med Haulykkegaard som Enkesæde. Stedsønnerne nægtede at

respekttere Gyldigheden af disse Bestemmelser, og Processen herom blev baade indviklet og langvarig, men endte med Dorthe Schovs Sejr. Sønerne dømtes til at udrede 2000 Rigsdaler og yderligere 1000 Rigsdaler i Erstatning. Bestemmelsen om, at Enken skulde forlenes med Haulykkegaard, blev derimod kendt ugyldig som stridende mod gældende Forordning. Alligevel varede det ikke længe, før Dorthe Schov igen rykkede ind paa Haulykkegaard; men de 3000 Rigsdaler fik hun derimod ikke. Sønnernes økonomiske Omstændigheder var nemlig elendig, og Arven efter Faderen kunde ikke dække deres Gæld, og de 3000 Rigsdaler kunde de absolut ikke udrede, følgelig fik Dorthe Schov udlagt Haulykkegaard som brugelig Pant — og dér blev hun.

Den langvarige Proces var ikke nok til at fylde Dorthe Schovs Tilværelse. I de Aar, hun var forvist fra Haulykkegaard, opholdt hun sig paa Aalstrup, og her havde hun et Par Sager, der klart belyser hendes sædelige og moralske Vandel. Den første Affære kom frem gennem en Ansøgning, som hun ikke et Aar efter Mandens Død indsendte til Kancelliet. Den gik kort og godt ud paa, at hun havde ladet sig besove og ønskede at blive fri for Bøde og offentlig Skrifte (d. v. s. afbede sin Forseelse i Menighedens Paahør), samt faa Tilladelse til at gifte sig med »Førføreren«, sin afdøde Mands Søskendebarn. Hendes Ansøgning blev bevilget, men Giftermaalsplanen horer man ikke mere om;

den var maaske kun opfundet, for at faa Forseelsen til at tage sig bedre ud og fette Bevillingen af Ansøgningen. Fem Aar efter er Dorthe Schov for Alvor inde i Giftermaalsplaner, og hun tager ogsaa denne Gang Forskud paa de ægteskabelige Glæder.

Gennem en af sine Bekendte var Dorthe Schov 1685 kommet i Forbindelse med en Hollænder, Justus van Sonsbech. Den fælles Bekendt optraadte som Kirsten Giftekniv for at tjene en rund Skilling. For Hollænderen fremstillede han Dorthe Schov som en rig, fornem og giftelysten Dame, og Hollænderen blev saa opsat paa hende, at han lovede Mægleren 600 Rigsdaler, hvis Giftermaalet kom i Stand. Følgelig blev Hollænderen overfor Dorthe Schov fremhævet som en rig og fornem Mand med mange fortræffelige Egenskaber og Forbindelser. Ogsaa Dorthe Schov bed paa Krogen med den fede Mading. De to blev derefter ført sammen og syntes tilsyneladende godt om hinanden. De indgik straks en Art Trolovelse, som — hvis den havde været gyldig — betød Pligt til senere Ægteskab; men Dorthe Schov var snu nok til at holde en Bagdør aaben. Den til Trolovelsen nødvendige Præst var ganske vist til Stede, men Hollænderen, som var ukendt med Landets Love, anede ikke, at der skulde være to Vidner til Stede, og der var »tilfældigvis« kun et. I én Henseende lagde Dorthe Schov selv ikke Vægt paa denne Formalitet, men omgikkes, som Skik og Brug var mellem Trolovede, sin Kæreste

paa ægteskabelig Vis, hvilket senere blev fastslaaet ved uskrømte Vidneudsagn. De levede sammen en hel Uge, hvorefter Hollænderen rejste hjem for at ordne alt til Brylluppet. Efter sin Tilbagekomst sendte han sin vordende Brud en Mængde Foræringer, hvis Opremsning fyldte en lang Liste. De blev vel modtagne, hvad ikke kan siges om Afsenderen; thi Dorte Schov, der vel ikke havde fundet Gaverne rige nok, nægtede simpelt hen at modtage ham og nægtede ogsaa at tilbagesende Gaverne. Saa anlagde den dybt skuffede Mand Proces for at tvinge hende til at gifte sig med ham. Det var en smal Sag for Dorthe Schov at faa Trolovelsesattesten erklæret ugyldig, og Hollænderen tabte Processen. Ikke bedre gik det ham, da han anlagde Sag for at faa Gaverne tilbage; thi Dorthe Schov mødte med et endnu større Modkrav for den Gæsteventlighed, han havde nydt hos hende. Hollænderen havnede senere som Værts-husholder og Broforpagter i Nakskov.*)

Af den lange Række andre Rets-sager, der fyldte Dorthe Schovs Liv, skal endnu en omtales, da den drejer sig om Beskyldning mod hende for intet mindre end at staa i Ledtog med en grov Indbrudstyv. Hun var 1691 kommet i Strid med Tolderen Hans Montros i Bandholm, fordi han med Støtte af Eggert Christopher von Knuth havde taget et af hendes Stole-

stader i Østofte Kirke. Denne Strid fik en højst dramatisk Udløber.

Tolderen var med sin Familie rejst paa Besøg i København og havde forinden gemt alle sine Kostbarheder i et stort Blikskrin, som blev sat under Laas og Slaa i Toldkontoret. Da han kom tilbage, var Skrinet med alle dets Kostbarheder tyvstjaalet. Nogen Tid efter begyndte Tyvekosterne at vise sig hos Guldsmede og andre, og Sporene pegede alle mod Lejehusmand Jørgen Holst i Kældernæs, der tidligere havde tjent hos Tolderen. Da Ridefogden med en hel Styrke kom for at anholde Tyven, opstod der en svær Kamp, der dog endte med, at den stærke Tyv blev bastet og bundet. Ved Ransagning i hans Hus fandt man adskillige af Tyvekosterne, og overfor Tolderen tilstod han, men tilføjede, at det var Dorthe Schov, som havde forledt ham til at begaa Tyveriet.

Tolderen begik nu den Fejl at lade Tyven føre til Aasmarke og fremstille paa det derværende Birketing i Stedet for paa Fuglse Herredsting, hvorunder Tyven hørte. I Retsmødet paa Aasmarke tilstod Jørgen Holst Tyveriet og gentog sin Paastand om, at Fru Dorthe Schov havde tilskyndet ham dertil. Denne Udtalelse lod Tolderen føre til Protokols som et Tingsvidne og tog en Udskrift, som han ingenlunde bevarede som en Hemmelighed.

Fru Dorthes gamle Ven og Kampfælle, Ridefogden Niels Hansen, blev straks sat i Gang med Forsvaret og anlagde paa hendes Vegne Sag mod

*) Se herom i Nakskov Købstads Historie II, Side 140, 199 og 224.

Tolderen. I Retsskranken nedlagde Niels Hansen Protest mod, at Tolderen paa ulovlig Vis havde ladet Tyven optræde som Tingsvidne og taget en Udskrift deraf til offentlig Fornærmelse mod Dorthe Schov. Yderligere nedlagde han Protest mod, at Tyven var ført til Aasmarke — hvor Tolderens Broder var Ridefoged — fremfor til Tyvens rette Hjemting i Fuglse Herred.

Tyven bekræftede i Retten sin Beskyldning med Ed: men de Vidner, han opgav som Sendebud fra Dorthe Schov, vidnede stik imod hans Ud-sagn. Tolderen undlod fremdeles at faa Tyven overført til Fuglse Herreds Fængsel, og en skønne Dag var han brudt ud af Fangehullet paa Aasmarke og stukket af. Han blev senere paagrebet og formentlig hængt.

Ved Landsretten gik Sagen Tolderen imod. Tingsvidnet blev erklæret ugyldig, og Birkedommeren, der havde ladet det optage og udskrive, blev dømt til at gøre Dorthe Schov offentlig Afbigt og yde hende 10 Rigsdaler i Kost og Tæring. For Højesteret gik det ikke bedre. Tolderen idømtes Sagsomkostninger paa ialt 110 Rigsdaler. Hans Sagfører, Anders Søderberg fra København, blev for utilbørlig Procedure fradømt sin Bestalling og fik et Par Bøder i Tilgift.⁶ Dorthe Schov klarede sig altsaa fint juridisk set; men hendes Rygte blev næppe bedre af den Grund.

Adelsgaardens sidste Dage.

Ifølge en Præsteindberetning af 1755⁷ skal det tilsidst være lykkedes Dorthe at blive gift igen; thi i nævnte Indberetning, hedder det, at en Proprietær Wildenrath havde faaet Hauykkegaard med en Enke efter Lage Bille. Udtrykket er ikke klart; thi Dorthe Schov ejede jo ikke Gaarden, men havde kun Brugsret over den. Det hedder sig da ogsaa andet Steds, at det var Lage Billes Søner, der efter Dorthe Schovs Død 1701 solgte Hauykkegaard til Søster Lerche, Eggert Christopher Knuths Gemalinde. 1714 blev den indlemmet i Knuthenborg.

Allerede i Lage Billes Tid var Hovedbygningen stærkt i Forfald, og bedre blev det naturligvis ikke i Dorthe Schovs Tid. I snart et Par Hundrede Aar har kun den gravomgivne Borgplads tæt Øst for Indkørslen ligget som Minde om Lage Becks stolte Herregaard; men Mindet vidner endnu om den ret betydelige Gaard her har ligget. Selve Borgbanken er ca 45×70 Meter omgivet af en ca. 10 Meter bred Grav, der paa Sydsiden løber sammen med en oprindelig Dam. Hele Holmen rundt er der i Kanten betydelige Rester af Granitgrundsten og hist og her, men navnlig paa Sydsiden, forstyrrede Rester af Munkestensskifter, hvoraf der muligvis endnu gemmer sig større Rester i Jorden. Skaar af Tagpotter er spredt rundt i Grunden. Der har formentlig staaet Bygninger lige ud i Graven paa de to eller tre Sider af Holmen, me-

Vaarskovgaard.

dens den fjerde Side, antagelig den vestre, maa formodes at være skærmet med en Mur. Indkorslen med Broen synes at have været i Vestsidens sydlige Ende, hvor Kampestenssætninger paa begge Sider af Graven taler herfor. En Udgravning paa Holmen kunde sikkert klarlægge Grundlinjen i den gamle fornemme Gaard.

— Matriklen af 1688 opfører Haulykkegaard med 34 Tdr. Hartkorn i tre Marker: Rørmosemark, Uglevængemark og Nymark; de to førstes Beliggenhed er let at konstatere gennem de endnu bevarede Skovnavne, Rørmarken og det lille Uglevænge. I Uglevængemark laa Stangmosen, formentlig den Mose, hvoraf endnu en Rest er bevaret. Ved Ommatrikuleringen i forrige Aarhundrede blev Haulykkegaard ansat til 43½ Td. Hartkorn og 374 Td. Ld. (207 Hektar). Efter at der i 1926 blev udakiftet 10 Husmandsparceller er Jordtilliggendet re-

duceret til 150 Hektar. Ejendoms-skylden er efter Vurderingen 1936 266,100 Kr. Den nuværende Forpagtergaard (Side 192) er opført 1870.

· VAARSKOV.

Vaarskov er en gammel Adelsgaard, dens tidligste Historie skjules i Middelalderens Taage. 1471 kom den ved Mageskifte under Maribo Kloster.⁸ I Matriklen af 1664 staar den opført med 15 Tdr. Hartkorn. Ved Klosters Ophævelse gik den over til Kronen.

Christian V omfattede mange af de indvandrede tyske Junkere med stor Venlighed, der ofte fandt Udtryk i betydelige Jordgaver. Eggert Christopher von Knuth hørte til dem, der blev rigeligt betænkt; bl. a. fik han 1685 Gavebrev paa Vaarskovgaard med tilhørende Skov samt 11 Gaarde i Bandholm med Ret til at lægge Vaarskov, Bandholmgaard og Røde Vand-

Paarupgaard

mølle under Aasmarke Hovedgaard.⁹ Da Aasmarke 1714 blev ophøjet til Grevskab, gled Vaarskov selvfølgelig ind under dette. Gaardens Hartkorn blev Tid efter anden forøget til $28\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, 260 Td. Ld. (143 Hektar). 1926 blev der udskiftet 3 Husmandsparceller og 5 Tlægsparceller, saa Arealet blev nedskaaret til 111 Hektar. Ejendoms-skylden var 1936 175,000 Kr.

TIDLIGERE HERREGAARDE.

Foruden de to ovennævnte har Sognet haft andre Herregaarde, der gennem de skiftende Aarhundreder er reduceret mere eller mindre kraftigt.

Paarupgaard nævnes 1445 som Adelsgaard. Rigsraaden Lars Johansen, der 1439 medbeseglede Opsigelsesbrevet til Erik af Pommern, skrev sig af Paarup, men har ikke alene ejet Gaarden. 1445 solgte han sin Part, formentlig Hovedparten, til Maribo Kloster, der senere købte ogsaa de

andre Andele. Paarupgaard sank da ned til at blive en almindelig Fæstegaard af saa ringe Betydning, at den ikke nævnes særskilt eller ved Navn i Matriklerne 1664 og 1688. Efter at Klostergodset var gaaet over til Kronen, erhvervede Eggert Christopher Knuth 1686 Gaardene i Paarup By med 56 Tdr. Hartkorn. Paarupgaard fortsatte sin Tilværelse som simpel Fæstegaard indtil Midten af forrige Aarhundrede. Grevskabets daværende Besidder, Frederik Markus Knuth, gjorde paany Paarupgaard til Herregaard. Ved Køb af et Par Gaarde i Nørreballe og Nedlæggelse af et Par af sine Fæstegaarde fik han samlet godt 200 Tdr. Land under Paarupgaard og opførte de til Avlingen svarende Bygninger. Den nye Storthedstid varede kun trekvart Aarhundrede. Paarupgaard maatte i særlig Grad holde for ved Afgivelsen af den Jord, Lensaføsningen betingede. 1925 blev der afskaaret 11 Husmandsparceller

og 3 Tillægsparceller. Tilbage under Gaarden blev kun 55 Hektar, og Greven solgte derefter Gaarden 1. April 1926 til dens hidtilværende Forpagter Edw. Madsen for 140,000 Kr. 1. August 1929 solgte Madsen Gaarden til Richard Svendsen for 192,500 Kr. Ejendomsskyldvurderingen er 128,500 Kr.

— Fire andie af Dobbeltsogets Gaarde har sikkert i Middelalderen været Adelsgaarde, det gælder Kollinggaard, Fuglebækgaard, Bandholmgaard og Taagerudgaard. De har alle ligget udenfor Fællesskabet og haft deres egne Marker og egen selvstændig Drift.

Kollinggaard blev skænket Maribo Kloster og sank da ned til Fæstegaard, den stod 1664 opført med 5 Tdr. Hartkorn.

Fuglebækgaard kom ogsaa under Maribo Kloster. 1664 var den delt i tre. Hovedparcellen var dog paa $6\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, de to andre var hver paa $3\frac{1}{2}$ Td. Paa den ene af disse var Bygningerne stærkt for-

faldne, paa den anden var de helt borte.

Taagerudgaard, der har en Del af Jorden liggende i Stokkemarke Kommune, skal 1461 være tilskødet Præsten i Stokkemarke, og hørte endnu 1664 under dette Kald; den stod da opført med $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, men havde tidligere været delt i to, da der nævntes et afbrudt Gaardsæde. Senere kom Gaarden under Knuthenborg. 1852 solgte Grevskabet Gaarden til dens hidtidige Forpagter, Chr. Fr. Hansen, for 14,435 Rigsdaler. Gaardens Tilliggende var da vokset til $19\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Nu er den paa 175 Hektar, hvoraf 33 er Skov og 3 Mose. Ejendomsskylden er 246,700 Kr.

Bandholmgaard hørte i sin Tid under Maribo Kloster, men blev efter Klosters Ophævelse 1621 solgt til Knud Urne paa Aasmarke. 1664 staaer den opført som Fæstegaard med 15 Tdr. Hartkorn. Ved Anlægget af Knuthenborg Park blev Jorderne indlemmet i denne.

Offentlige Institutioner.

De ældste Sogneinstitutioner er Fattigplejen og Skolevæsenet. Under Stokkemarke Sogn (Sid: 34—37) er der kortelig gjort rede for de paa Landet almindeligt raadende Forhold paa disse Felter, og de gælder naturligvis ogsaa Østofte. Om Sognets første

FATTIGPLEJE

forlyder kun, at Anna Badskærs gav et Hus i Nørreballe til de Fattige; det skete antagelig i Slutningen af 1600-Aarene. Der har formentlig ikke været afsat Midler til Husets Vedligeholdelse; thi i Biskop Ramus' Visitats-optegnelse hedder det 1733: Hospital eller Fattighus er ikke i Sognet; til de Fattiges Underhold er kun en Kapital paa 80 Rigsdaler, der henstaar i Præstegaarden. 1760 laa Hustomten stadig øde.¹ 1778 var Bønderne villige til at yde en Indsats for at faa et Fattighus, men takket være Grev Knuth blev det til det, som bedre var, en mild Stiftelse, et Hospital, som det den Gang kaldtes. Tilblivelsen af Nørreballe Hospital er forøvrigt en net lille Solstraalefortælling.

1778 tilkendte Det kgl. danske Landhusholdningsselskab Østofte Sogns Gaardmænd 100 Rigsdaler som Præmie for Flid med at grave Grøfter

og aflede Vand fra deres Agre og Engge. Denne Præmie skænkede Sognekændene til Opførelsen af et Hus til de Fattige og Husarme, da et saadant Hus ikke fandtes i Sognet. Det var altsaa et almindeligt Fattighus, man tænkte paa.

Besidderen af Grevskabet, Johan Henrik Knuth, blev, som det hedder, saa fornøjet over denne Ædelhed, at han supplerede Gaven, saa der i Stedet for et Fattighus kunde oprettes et Hospital. Hans Gave bestod for det første i et Hus i Nørreballe med Frugthave og Humleplads, og i Huset indrettede han tvende Stuer med Jernbilæggerovn, tvende Senge og tvende Spisekamre i hver. Dernæst forpligtede han Grevskabet til aarlig at levere det nødvendige Brændsel, og endelig skænkede han 100 Rigsdaler, der sammen med de gennem Aarene skænkede Midler til de Fattige, der nu udgjorde 400 Rigsdaler, blev henlagt til Hospitalet. Med Bøndernes 100 Rigsdaler fik den nye Stiftelse altsaa straks en Fond paa 600 Rigsdaler, en betydelig Sum i de Tider.

I Fundatsen, der gælder den Dag i Dag, hedder det, at Hospitalet er stiftet »til Guds Ære og til den nødtrængende Næstes Hjælp«. Sognepræsten skal føre Tilsyn og efter de ældste Sogne-

mænds Raad antage de fire, der skal nyde Hospitalet, nemlig en Mand fra hver By — altsaa Østofte (med Nørreballe, Paarup og Langet), Sørup, Haugløkke og Reersnæs (med Bandho'm). — Til hver af de fire Lemmer skal aarlig af Renterne uddeles mindst 5 Rigsdaler. Blandt de Fattige, der antages, skal stadig være en af Kvindeskønnet, som maa være lidt raskere end de andre. Hun skal hjælpe de Skrøbelige, rede deres Seng, lave deres Mad, paase at der fejes og rengøres i Stuerne hver Dag, at Fejeskarnet udbæres, og at Vinduerne i godt Vejr aabnes en Gang om Dagen. Endelig skal hun føre Tilsyn med Ild og Lys og at der er slukket og forvaret, inden hun gaar i Seng. Hun skal for sin Ulejlighed have en Rigsdaler eller mere om Aaret.

Lemmerne skal leve stille og roligt uden Kiv, indbyrdes Klammeri, Driken eller Banden, og de skal elske og ære deres Sognepræst som en Fader. Forfalder nogen til en eller anden Last, skal han efter forgæves Formaning udvises af Hospitalet. Lemmerne skal samles til Andagt Morgen og Aften, helst hos en Syg, hvis der er en saadan. Naar Midlerne tillader det, skal Degnen eller Skoleholderen hver Søndag Eftermiddag — mod Betaling — læse af Evangeliet og synge en Salme med dem. Lemmerne maa ikke forfalde til Ladhed, men skal selv grave og dyrke deres Have og Humlegaard, øve Haandgerning, spinde, vinde, knytte og strikke for Folk, og den Betaling, de faar derfor, skal være deres egen.

Hospitalet

Til sidst er man kommet i Tanker om, at det dog maaske var lidt flot med kun to Mennesker i hver Stue, og saa tilføjes det: For at opnaa dobbelt Nytte af Huset, kan en eller anden fattig Huskone eller Fruentimmer, der mangler varm Stue om Vinteren, sidde i en af Stuerne med deres Haandarbejde.

Alt var jo imidlertid ikke gjort med at sørge for Livets Ophold. Det var lige saa vigtigt for de Fattige at komme ordentlig i Jorden, naar de døde, og ogsaa dette sørgede Hospitalet for til stor Beroligelse og Husvælgelse for dets Beboere. Det hedder nemlig herom i Fundatsen: Lemmerne har frit Lejersted paa Kirkegaarden. Husmændene fra den By, hvortil den Afdøde hører, skal gratis grave Graven, og Bønderne fra samme By skal gratis bortbære Kisten og tilkaste Graven.²

Hospitalets Kapital voksede stadig, dels ved nye Gaver, dels ved Rente-tilskrivning, 1844 var den steget til 1250 Rigsdaler og 1897 til 4000 Kr. Nu er den omkring en Snes Tusinde Kr., men den væsentligste Del er Gravstedsløst, der først efter et langt Aaremaal tilfalder Hospitalet.

1910 laante Kommunen 2500 Kr. til Ombygning af Hospitalet, der blev indrettet til 4 Lejligheder.³ Det drives stadig i Henhold til Fundatsens Bestemmelser, lempet efter Nutidsforhold; men Grevskabets Brændselsydelse, der oprindeligt lod paa 8 Favne Egebrænde og 4 Bunker Kvas, er 1925 afløst med en Sum af 4600 Kr., hvis Renter anvendes til Brændsel. For Tiden (1942) opfører Kommunen et Alderdomshjem, og hvis Ministeriet tillader det, vil Hospitalets Beboere faa en Afdeling dér og den gamle Hospitalsbygning blive solgt.

— Efter Udstedelsen af Fattigforordningen 1803 er der formentlig rejst et Fattighus i Sognet. 1844 stillede Greve Markus Frederik Knuth Sogneforstanderskaberne i Østoft, Stokkemarke, Hunseby og Hillested Forslag om at oprette en fælles Arbejds- og Forsørgelsesanstalt for fattige Mennesker fra de fire Sogne. Der nedsattes en Komité, bestaaende af en Mand fra hver af de fire Sogneforstanderskaber, de fire Sognepræster og Greve Knuth.⁴ Planen blev aldrig realiseret; men den har maaske givet Stødet til en bedre Fattigforplejning. I hvert Fald møder vi senere for Østoftes Vedkommende »Fattig- og Forsørgelsesanstalten« i Nørrebalke. Det var en Gaard med 40 Tdr. Ld., som de af Lemmerne, der kunde bestille noget, skulde dyrke. Det fine Navn fik kun officiel Betydning, i daglig Tale blev det ildeklingende »Fattiggaarden« den almindelige Betegnelse.

At ende sit Liv paa Fattiggaarden

stod for ethvert respektabelt Menneske som det forsmædeligste af alt, og Sogneraadet var selv interesseret i at holde de flest mulige udenfor Fattigvæsenet; thi var et Menneske først sunket dermed, var det altid svært at komme op igen. I Nødstider gav Sogneraadet derfor hellere en Haandsrækning uden Fattighjælps Virkning til alle, der fortjente det. 1871 søgte og fik Sogneraadet saaledes Amtsrådets Tilladelse til, saa længe Nøden varede, at anvende 85 Rigsdaler om Ugen som Hjælp til trængende Familier for at holde de flest mulige udenfor Fattigvæsenet.⁵

1917 blev »Fattiganstalten« — som den stadig officielt hed — nedlagt og med en Bekostning af 5500 Kr. ombygget, saa der indrettedes fem Lejligheder til Aldersrentenydere, der ikke kunde opretholde eget Hjem. Jorden blev bortforpagtet, og 1924 ofrede man 5427 Kr. til Opførelse af en ny Lade og Svinestald. Forvandlingen til Alderdomshjem fik dog nærmest kun Betydning paa Papiret. Fattiggaardsskæret kunde ikke udslættes af den offentlige Bevidsthed, og Aldersrentenyderne vilde stadig bo der. 1941 gav man op overfor denne indgroede Uvilje, besluttede at opføre et nyt Alderdomshjem og solgte den gamle Fattiggaard.⁶

SKOLERNE.

Det var Degnenes Pligt at bibringe Børnene de nødvendige Kundskaber i Kristendom, og Bisperne skulde ved deres Visitatser undersøge, om denne

Christlansmilde Skole i Langet

Undervisning bar Frugt; men udover denne sparsomme Religionsundervisning strakte Degnens Pligter ikke.

Den første Meddelelse om en virkelig Skole i Sognet møder vi i Kommissionsberetningen om Tilstanden paa Enkedronningens Godser 1685. Kommissionen modtog fra Skoleholder Anders Mortensen i Østofte en Klage over, at han skulde betale Skat. Han skriver, at han ikke kan faa Udkommet, fordi Størstedelen af Bønderne er saa haardt ramt af de onde Tider, at de ikke kan holde deres Børn til Skolen, og han har nu kun ganske faa Børn at undervise og i det halve Aar undertiden slet ingen, og da han har Kone og fire Børn, beder han om Fritagelse for Skat.⁷

Skolepligt var et ukendt Begreb, og offentlige Skoler kendtes heller ikke paa Landet. Skoleholderen fik ingen

fast Løn, men maatte klare sig med den beskedne Betaling, han fik for hvert Barn, og saa den Haandsrækning, Bønderne nu og da ydede ham. Havde han ingen Børn i Skolen, fik han heller ingen Skolepenge, saa de er ikke underligt, Anders Mortensen klager sig.

1733 saa det langt bedre ud — paa Papiret. Biskop Ramus skriver i sin før nævnte Visitatsbog: Der er fire Skolehuse i Sognet, som af Sognemændene holdes vedlige. Skoleholderen har ingen anden Løn end, hvad han faar for hvert Barn. — Det med de fire Skolehuse maa nu ikke tages alt for højtideligt. »Skolehuset« har sikkert kun været en ussel Hytte med en Stue, hvor Undervisningen kunde foregaa. Der var kun den ene Skoleholder til alle fire Skoler; han maatte vandre rundt fra den ene Hytte til den

Christiansminde Skole paa Frilandsmuseet i Maribo 1942.

anden. Trods alt er det alligevel prisværdigt, at Bønderne havde Sans for, at Børnene skulde lære noget; thi først 1739 kom der Paabud om, at der skulde oprettes Skoler rundt om i Sognene; men skralt gik det alligevel mange Steder, og først ved Skole-reformen af 1814 kom der System og Orden i Almueundervisningen. Der blev oprettet tre Skoler i Sognet, i Østofte, i Hauglykke og i Reersnæs. En fjerde Skole blev lidt senere oprettet i Langet, hvor Bøndernes utrættelige Velgører, Statsminister Reventlow opførte Christiansminde Skole. Endnu 1842 blev den vedligeholdt af Grevskabet; thi i Sogneforstanderskabets Protokol tales der kun om den aarlige Vedligeholdelse af Østofte, Hauglykke og Reersnæs Skoler.⁸ Senere blev der sluttet en Overenskomst,

saa Skolen gik over til Kommunen; men dens Distrikt omfattede ogsaa et Par Hjørner af Nabokommunerne, og Stokkemærke og Landet-Ryde Kommuner udredte derfor en ringe Brøkdelt af Udgifterne.⁹ 1899 rejses Spørgsmaalet om Nedlægning af Skolen i Langet og Opførelsen af en ny Skole for Østofte og Langet. Faren drev over, men 1903 rejses Spørgsmaalet igen, og Sogneraadet gik til Ministeriet med Ansøgning om Ret til at nedlægge Christiansminde Skole. Tilladelsen blev givet paa Betingelse af, at der oprettedes et Lærerindeembede i Østofte. Langet Skole med Skolelod blev derefter solgt for 6550 Kr.⁹ 1938 blev Christiansminde gamle Skolebygning nedrevet og genopført paa Frilandsmuseet i Maribo.

— 1814-Skolen i Østofte gjorde

Østøfte Skole.

Foto N. M. Nielsen.

Tjeneste til 1842, da der blev bygget en ny Skole, og samtidig var man saa flot at vedtage, at den gamle Skole skulde være Enkesæde for Sognets Lærere. Enkesædet har næppe været ret meget i Brug som saadant. 1880 hedder det i Sogneraadetsprotokollen, at Enkesædet skal repareres og afleveres til Lærerne. En Maaned efter beslutter man at opføre en ny Skole ved Kirken og benytte den gamle Skole og Enkesædet til Opførelsen af et nyt Enkesæde paa det gamles Plads. Det saa jo overmaade human og venligt ud; men saa maa der være kommet en Kurre paa Traaden mellem Lærerne og Sogneraadet angaaende Enkesædet, og her trak Lærerne det korteste Straa. Det ser ud til, at Lærerne med Støtte af Skoledirektionen har krævet Sogneraadet for Leje af Huset, fordi det en Tid har været benyttet til Husvildebolig. Da Sogneraadet afviser Kravet, afæsker Skoledirektionen Sogneraadet en Forklaring.

Raadet svarer, at det er rigtigt, Huset har været benyttet som nævnt, men Raadet har erklæret sig villig til at aflevere det, naar der er Lærerenker til at modtage det. Saa kræver Skoledirektionen Huset istandsat. Men skønt Sogneraadet jo tidligere har tænkt paa at bygge et helt nyt Hus, svarer man nu Nej, man vil ikke gøre Huset i Stand og ikke yde noget som helst dertil. Saa gaar Lærerne gennem Skoledirektionen til Ministeriet og forlanger, at Sogneraadet skal have Paalæg om at betale Leje af Huset og at dette skal sælges og Summen indbetales til Stiftsmidlerne til Fordel for Sognets Lærerenker. Skoledirektionens Indstilling er i Overensstemmelse hermed, men Ministeriet svarer, at det ikke mener at kunne give Paalæg om Betaling af nogen Lejeafgift, derimod bifalder det, at Huset sælges paa nævnte Vilkaar. Saa bliver Huset solgt ved Auktion og indbringer den beskedne Sum af 970

Bandholm nye Skole 1942.

Foto A. Thordrup.

Kr., der indbetales til Stiftsmidlerne.¹⁰ Saa lidt Uld kom der af det store Skrig.

Skolen ved Kirken blev bygget 1881, den kostede 11,500 Kr. 1904 opførtes en ny Forskole, der kostede 4250 Kr. 1922 opførtes den nuværende store Skole, hvortil der optoges et Laan paa 80,000 Kr.¹¹ Den opførtes med to Sidesløje for Enderne. Forskolen af 1904 dannede den ene Fløj, der omdannedes til Bolig for to Lærerinder, i den anden Sidesløj indrettedes

Bolig til Andenlæreren. I Hovedfløjen er to Klasseværelser. I den gamle Skole ved Kirken beholdt Førstelæreren sin Lejlighed, og de to Klasser anvendes til Lærerindernes Undervisning af de mindre Børn.

— Havlykke fik sin første Skole 1819. Den gjorde Tjeneste til 1900, da der opførtes en ny Skole til 11,400 Kr. 1911 opførtes yderligere en Forskole og ansattes en Lærerinde.¹²

— Reersnæs Skole, der trods

Reersnæs gamle Skole.

Foto A. Thordrup.

Bandholm Skole i Vinterdragt.

Navnet altid har ligget paa Bandholm Byomraade, blev 1845 forøget med en Tilbygning til 351 Rigsdaler og samtidig ansattes en Andenlærer. 1876 blev Skolen underkastet en Hovedreparation og en Del af Bindingsværkmuren ommuret. 1891 foretoges en ny Tilbygning, der kostede 1165 Kr. 1898 foretoges igen en lille Udvidelse, 1899 opførtes en Forskole tæt Vest for Skolen; den kostede 6575 Kr. Samtidig begynder Bandholm By at røre paa sig for at faa bygget en Dobbelt skole i Bandholm. Der indsendes Andragende derom til Kultusministeriet; men Sogneraadet gaar stærkt imod. 1908 vedtager man at bygge en ny Skole for Bandholm-Reersnæs, og efter mange Forhandlinger frem og tilbage bliver det vedtaget at bygge den paa Skoleloddens Jord lige overfor Lerbjerggaard. Sko-

len opførtes efter Arkitekt Kildegaards Plan i fire Bygninger: 1 selve Skolen, 2 Bolig til Førstelæreren, 3 Bolig til Andenlæreren og Lærerinden, 4 Gymnastiksal. Den gamle Skole solgtes til Lensgreven for 8000 Kr., og Sogneraadet optog et Laan paa 55,000 til den nye Skole.¹³ 1939 foretoges en betydelig Udvidelse. Skolebygningen fik en Forlængelse mod Nord til et nyt Klasseværelse, og vinkelret paa Skolen byggedes ud mod Vejen en ny Fløj med Skolekøkken, Sløjdsal, Haandgerningssal, Bibliotek m. m.; altsammen tip-top efter de nyeste Forordninger. Udvidelsen kostede 120,000 Kr. Skolen har 7 Klasser, og Lærerstaben er 3 Lærere og 2 Lærerinder.

KOMMUNESTYRET.

Sogneforstanderskabet, der i Kraft af Forordningen af 13.

August 1841 indledede det kommunale Selvstyre, bestod i Østofte af Provsten, Birkedommeren og Sognets fem største Hartkornsejere som selvvalgte samt 4 Medlemmer valgte af Sognets andre Grundejere. Det første Møde holdtes den 29. December 1841, men der foretoges kun Valg af Formand. Provst Kofod Ancher valgtes énstemmig. 12. Jan. 1842 holdtes det første ordinære Møde, hvor Forstanderskabet valgte Udvalg og fordelte Fattigkredsene blandt Medlemmerne.¹⁴ Sogneforstanderskabets vigtigste Udgifter var Fattigvæsenet og Skolevæsenet. Vejbudgettet, der nu om Dage er saa velvoksent, kom man nemt om end ikke smertefrit over. Hver Bys Bønder fik nemlig anvist sit Vejstykke til Udbedring og Vedligeholdelse under Sogneforstanderskabets Opsyn.

Ved Landkommunalloven af 1867 blev Sogneforstanderskabet afløst af Sogneraadet. Dettets første Møde afholdtes den 2. Januar 1868.

1895 fremsattes det første Krav om Sognekommunens Deling, idet 90 pCt. af Bandholms kommunale Vælgere underskrev en Ansøgning til Amtsraadet om at faa Bandholm udskilt som selvstændig Kommune. Ansøgningen blev afvist med den Motivering, at den ikke var underbygget med Grunde, der talte for en Udskillelse. 1909 rejstes Kravet paany i en af 350 kommunale Vælgere i Bandholm underskrevet Adresse til Sogneraadet, der nedsatte et Udvalg til at behandle Spørgsmaalet. Resultatet blev igen negativt. 1924 rejstes Sagen paany, og

nu blev den fremmet med stor Kraft. Sogneafstemningen fandt Sted den 23. April 1924. I Østofte Sogn stemte 413 for og 31 imod Adskillelsen, i Bandholm stemte 279 for og 140 imod. Udskillelsen blev altsaa vedtaget med stor Majoritet. Forklaringen paa, at Bandholm, der før saa ivrigt havde krævet at blive selvstændigt Sogn, nu var mindst ivrig, medens Østofte, der før havde været absolut imod, nu var ivrig for Delingen, maa søges i den Omstændighed, at Bandholm ved de to sidste Sogneraadvalg havde erobret Flertallet i Raadet og overtaget Ledelsen. Ministeriet sanktionerede Afgørelsen, og Adskillelsen traadte i Kraft den 1. April 1925.¹⁵

Østofte Sogneraad var oprindeligt paa 9 Medlemmer, men 1868 blev det udvidet til 11, og 1912 blev Medlemstallet forøget til 13.¹⁶ Nu efter Delingen fik Østofte igen 9 Medlemmer Bandholm fik 7.

1938—39 var de to Kommuners finansielle Stilling følgende:

Østofte havde en Formue paa 469,653 Kr. og en Gæld paa 144,245 Kr. I Skat var der paa Hartkornet lignet 219 Kr. pr. Td og pr. Indbygger 84 Kr. 71 Øre. Det samlede Skattebeløb paa fast Ejendom var 59,443 Kr., paa Formue og Lejlighed 63,378 Kr.; altsaa en samlet Skatteudskrivning paa 122,821 Kr. Sætter man Amtets lavest beskattede Kommune som Nr. 1 og den højeste som Nr. 68, bliver Østofte Nr. 48 med Hartkornskatten og Nr. 62 med Hensyn til Skat pr. Indbygger.

De maleriske Huse i Rødalen ved Skibevejen.

Maribo—Torrige-Banen, der skærer Østoftes Sogn, blev anlagt 1920—23. Kommunens Andel var 150,000 Kr., der blev tegnet af en Kreds af Kommunens Beboere. 1940 blev Banen nedlagt.¹⁷

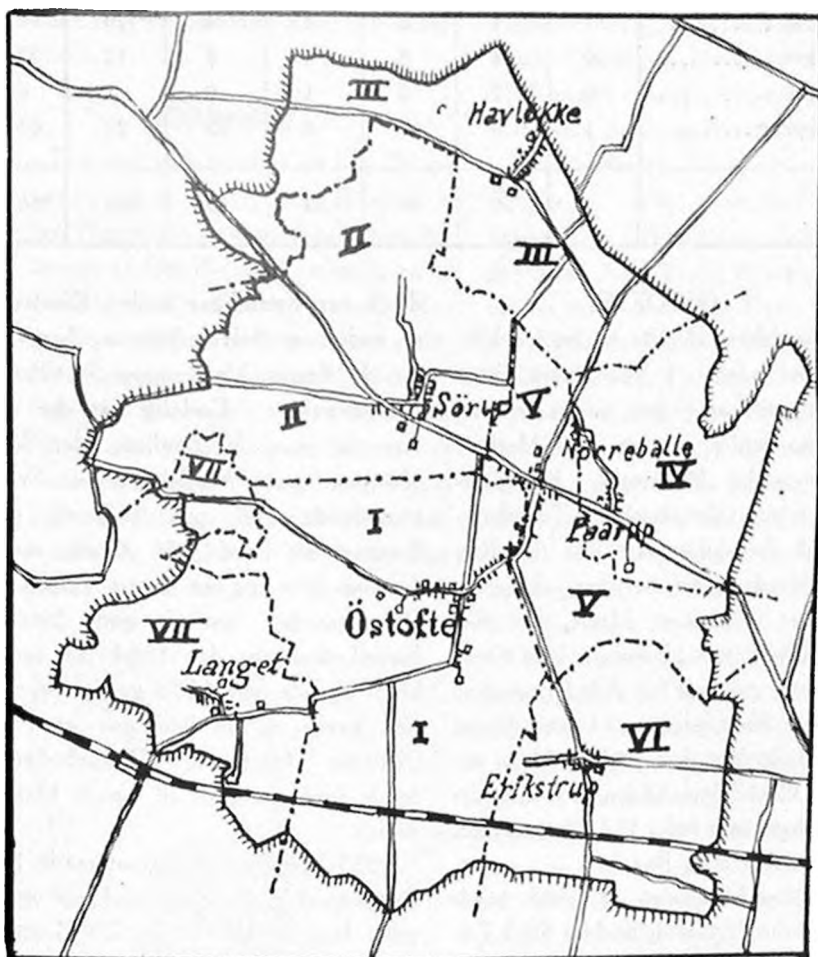
Sognets Areal er 3218 Hektar. 1936 var den samlede Ejendomsskyld 6,761,200 Kr.

Bandholm havde en Formue paa 406,431 Kr. og en Gæld paa 337,562 Kr. I Skat var der paa Hartkornet udskrevet 475 Kr. pr. Td.

og pr. Indbygger 82 Kr. 56 Øre. Den samlede Skattebeløb paa fast Ejendom var 55,628 Kr. og paa Formue og Lejlighed 65,166 Kr., altsaa en samlet Skatteudskrivning paa 120,794 Kr. I Rækkefølgen for alle Amtets Kommuner staar Bandholm i Hartkornsskat paa Toppen som Nr. 68 og i Skat pr. Indbygger som Nr. 48.

Sognets Areal er 1481 Hektar. 1936 var den samlede Ejendomsskyld 4,678,900 Kr.

Østofte Sogns Byomraader.

Østofte Sogn har 7 Byer, hvis Omraade her er alsat med brudte Linier. I er Østoftes Byomraade, II Sorups, III Havlykkes, IV Paarups, V Nørreballes, VI Erikstrups og VII Langet.

Antal og Størrelse af Ejendomme i Kommunen.

	Over 50 ha	20—50 ha	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Østofte	8	14	8	4	10	31	65
Nørreballe	0	8	1	8	4	52	68
Sørup	0	10	6	8	13	24	56
Erikstrup	0	8	5	5	7	17	42
Paarup	1	4	3	4	4	20	36
Langet	0	4	3	0	3	12	22
Koldinge	0	1	0	1	0	1	3
Haulykke	1	6	7	8	12	29	63
	5	50	28	33	53	186	355

ØSTOFTE.

Bondebyen Østofte laa før Udskiftningen samlet i Vejvinkelen, hvor Vejen til Langet gaar ud fra Østofte. Byens Jorder var delt i fire Marker: Bastemark, Møllemark, Kummersmark eller Slettemark og Trollehøjsmark. Sædskiftet var: 1ste Aar Rug og Hvede, 2det Aar Byg, 3die Aar Ærter, Vikker og Havre, 4de Aar Udlæg, d. v. s. Hvilemark, hvor Kreaturerne græssede frit. Alle Bymændene havde Skov fælles med Langet Mænd i Sønderkov, der i Oldengæld var ansat til 112 Svins Olden, d. v. s., at der aarligt kunde fedes 112 Svin paa Skovens Agern og Bog.

Efter Matrikelen af 1688 havde Østofte 22 Gaarde med fra 5—9 Tdr. Hartkorn, hvoraf de 4 var Selvejergaarde, de andre Fæstegaarde under Maribo Kloster, alle var vel ved Magt. Endvidere var der 2 Halvgaarde med et Par Tønder Hartkorn og 24 Huse,

de 5 var Fæstehuse under Klosteret, de andre var Selvejersgærdene og har vel for de flestes Vedkommende tilhørt Haandværkere. Endelig var der en Kro og saa Vejrmøllen, der laa »Norden paa Møllebjerget«, var nogenlunde god paa Bygning og Tømmer og havde »én Kværn med én god Sten og én noget ringere«. Præstegaarden var i god Stand. Kapellanboligen, der 1664 laa nedbrudt og øde, var 1688 genopbygget; den havde en Jordlod paa et Par Skæpper Hartkorn. Degneboligen havde Jord paa godt en Tønde Hartkorn.¹

1833 havde Østofte Byomraade 17 Bøndergaarde, 26 Huse med Jord og 7 uden Jord. 1936 var der 20 Gaarde med over 10 Hektar, 14 Ejendomme med mellem 1 og 10 Hektar og 31 Huse med under 1 Hektar.

Paa »Møllebjerget« staar endnu den gamle Stubmølle, der har mindst et

Par Hundrede Aar paa Bagen. Den staar som en smuk og særpræget Silhuet i Landskabet, men Tiden er rendt fra den, Elektriciteten har gjort den arbejdsløs. Der har været Tale om at sælge den til Nedbrydning; men det er heldigvis endnu ikke blevet til noget. Det vilde være Synd at lade dette smukke Fortidsminde ende i Kakkelloven.

NØRREBALLE.

Det er sjældent at se en lille By saa tæt op ad en større, som Tilfældet er her. Nørreballe er saa aabenbart en Af-lægger af Østofte og formentlig en af de første. Da Østoftesamfundet begyndte at blive for tæt, er en Familie eller Gruppe gaaet løs paa de mest nærliggende Skovarealer. Nørreballe har Navn efter Terrænet om Byen; en Balle er en rund Forhøjning (Haandballe, Fodballe etc.), og denne var alt-saa Ballen Nord for Moderbyen. Man fristes til at tro, at Byens Grund-

læggere har gabet over mere Land, end de i Længden kunde magte og derfor har afgivet Jord til de omliggende Byer; thi Nørreballe er ikke eneraadende over sine Marker. Der var kun 3, saa Sædskiftet har været: 1 Rug, 2 Byg og Havre, 3 Udlæg. De tre Marker var Wriedmark, Mellemmark og Fuglebechmark. I Wriedmark havde baade Paarup og Haulykke Agre, i Mellemmark havde baade Paarup, Haulykke, Sørup og Østofte Agre, og i Fuglebechmark, Sørup, Paarup og Østofte. Alle Nørreballe-mænd havde fælles Græsgang paa Wriedt og paa deres Skov, hvoraf Præstegaardsskoven nu er den sidste Rest.

1688 havde 5 Gaarde (med fra 4 til 7 Tdr. Hartkorn), 2 Halvgaarde og 4 Husmænd med Jord, en Gaard og en Halvgaard var Selveje, de andre var Fæstere under Maribo Kloster, Husmændene hørte alle under Haulykkegaard. 1833 var der fremdeles 4 Bondergaarde, 4 Huse med Jord og 10 Huse uden Jord. 1936 var der 4 Gaarde med over 10 Hektar, 12 Ejendomme med mellem 1 og 10 Hektar og 52 med under 1 Hektar.

Trods sin Lidenhed er Nørreballe blevet et Centrum, takket være sin Beliggenhed ved en Hovedfærdselsaare midt i Sognet. Det er vel en Tilfældighed, at baade Hospitalet og Fattiggarden kom til at ligge i Nørreballe. Derimod kan Byen udelukkende takke sin centrale Beliggenhed for, at den har faaet baade Mejeri, Brugsforening, Elektricitetsstation, Forsamlingshus og den nu nedlagte Jernbanestation. Mo-

Den gamle Stubmølle.

der og Datter har forøvrigt nu gennem de fremskudte Bebyggelser rakt hinanden Haanden og danner én By med Kirken som Centrum.

SØRUP.

Byen har Navn af Søen, som nu forlængst er udtørret og forvandlet til Eng og Agerjord. 1688 hedder det, at der norden for Byen ligger en fersk Sø, hvor Bymændene har Ret til Fiskeriet, men da den ligger med stort Morads, kan der ikke bruges Vaad eller Garn, saa de har ingen Profit deraf. Der er ingen Baade, kun en gammel ubrugelig Ege (fladbundet Pram). Af Fisk er der kun smaa Karudser, Suder og lignende og saa lidt smaa Aal.⁴ Fiskeriheligheden eksisterede altsaa kun af Navn, havde den været af nogen Gavn, var den ikke blevet overladt Bønderne. Søen har oprindelig dækket et halvt Hundrede Tønder Land, 1833 var den svundet ind til 15 Tdr. Lard og omtrent tilgroet.

1374 nævnes Sørupgaard som pantsat af Kong Valdemar. Senere dannede Byen et Pantebirk, 1500—1510 havde Jørgen Due det, senere kom det under Engelborg og Halstedkloster.

Byen havde før Udskiftningen 4 Marker: Søndermark, Nørremark, Østermark og Vestermark eller Vester Syssemark.

Der var 9 Gaarde paa 4—5 Tdr. Hartkorn, 6 Halvgaarde med 2—3 Tdr. og 8 Husmænd, de to med Jord, de andre uden Jord, de hørte alle under Haulykkegaard. 1833 var der 14 Gaarde og 17 Huse, hvoraf de 4

var uden Jord. 1936 var der 16 Gaarde med over 20 Hektar, 16 Ejendomme med fra 1 til 10 Hektar og 24 Huse med under 1 Hektar.

HAULYKKE.

Navnet blev tidligere, f. Eks. 1418, skrevet Haffreløkke, Løkke er et Indelukke, og Byen skulde altsaa have faaet Navn af et Sted, hvor der særlig groede Havre. Efter Matrikelen af 1688 var der i Hauglykke 17 Gaarde, der alle var Fæstegaarde under Hauglykkegaard, men de fleste var meget smaa, kun to var paa 7 Tdr. Hartkorn, én havde 6, én 5 og én 4, alle de andre var Halvgaarde paa 2—3 Tdr. Hartkorn. 7 Huse uden Jord hørte ligeledes under Herregaarden. 1833 var der 12 Gaarde og 16 Huse med Jord. 1936 var der 14 Gaarde med over 10 Hektar, 20 Ejendomme med fra 1 til 10 Hektar og 29 Huse med under 1 Hektar.

PAARUP.

Navnet blev tidligere, f. Eks. 1329, skrevet Pathorp, Pathæ er et olddansk Mandsnavn, og Byen er altsaa grundlagt af en Mand med dette Navn. Paarup havde 4 Marker: Skaanshave-mark, Paamark, Hellinggaardsmark og Tosterrudsmark. Bymændene havde en Hestehave, hvor hver kunde avle 3 Læs Hø og have 7 Svin paa Olden. 1688 var der i Byen 7 Gaarde med fra 4 til 9 Tdr. Hartkorn (alle under Maribo Kloster) og 2 Halvgaarde, hvoraf den ene var Selveje, den anden øde. Der var 4 Husmænd, ligeledes

under Maribo Kloster, og en Vejr-
mølle, Paarup Mølle, der blev ned-
revet for godt en Snes Aar siden.
1833 havde Paarup fremdeles 7 Gaar-
de og 4 Husmænd med Jord, desuden
4 Huse uden Jord. 1936 var der paa
Byomraadet 8 Gaarde med over 10
Hektar, 8 Ejendomme med fra 1 til
10 Hektar og 20 Huse med under
1 Hektar.

ERIKSTRUP.

Byens Oprindelse er omtalt Si-
de 164—166. Dens Jorder var delt i
4 Marker: Nørre-, Øster-, Sonder- og
Vestermark. Bønderne havde Græs-
gang paa Sønderkov. 1688 havde
Byen 11 Gaarde paa 7—8 Tdr. Hart-
korn, alle under Maribo Kloster. Der
var kun to Fæstehuse, der hørte under
et Par af Gaardene. 1833 var der

fremdeles 11 Gaarde, men tillige 12
Huse med Jord. 1936 var der paa By-
omraadet 13 Gaarde med over 10
Hektar, 12 Ejendomme med fra 1 til
10 Hektar og 17 Huse med under
1 Hektar.

LANGET.

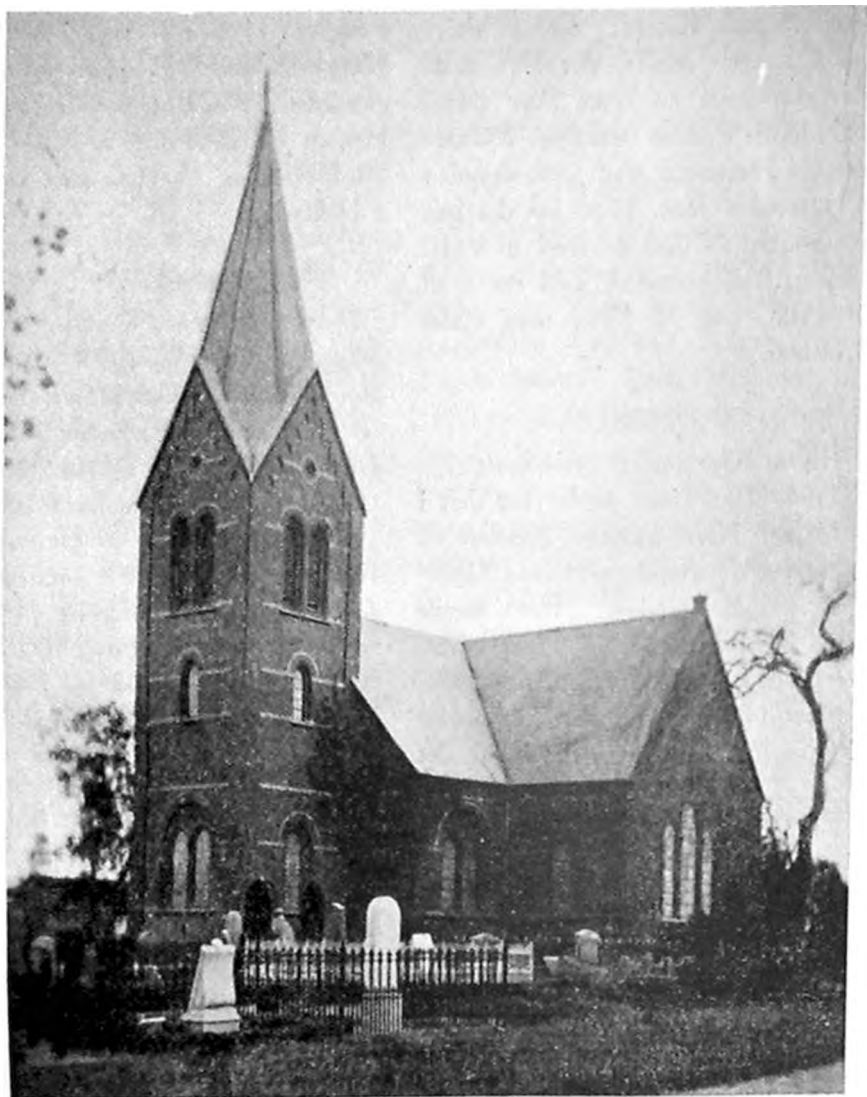
Navnets Betydning er uklar. Byen
havde før Udskiftningen 4 Marker:
Store og Lille Nørremark, Søndermark
og Østermark og Græsgang i Søn-
derskov fælles med Østofte Mænd.
1688 var der 8 Gaarde med 5 a 7
Tdr. Hartkorn og 3 Husmænd.
1833 var der stadig 8 Gaarde, men
der nævnes ingen Husmænd. 1936
var der 7 Gaarde med over 10 Hek-
tar, 3 Ejendomme med fra 1 til 5
Hektar og 12 Huse med under 1
Hektar.

Bandholm Sogns Byomraade.

Sognet har kun to gamle Byer Band-
holm og Reersnæs. I nedenstaaende
Tabel over Kommunens Ejendomme

er Udstykningerne fra Vaarskovgaard
og Haulykkegaard opført som Vriet
og Haulykke.

	Over 50 ha	20—50 ha	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Bandholm	1	1	1	7	25	100	195
Vriet (Vaarskovgrd.)	1	0	0	7	0	1	9
Reersnæs	1	11	8	5	14	62	98
Haulykke	1	0	0	10	0	0	11
	4	12	4	29	89	223	311

Bandholm Kirke.

Foto A. Thordrup.

Kirken har en overordentlig smuk Beliggenhed paa en Bakke ved Svanevig med vid Udsigt over Smaalands-havet og det omgivende Landskab, og den stilfulde og yderst velholdte Kirkegaard forhøjer Skønhedsindtrykket. Kirken er 1873—74 opført af røde

Sten efter Tegning af H. Sibbern. Den minder i meget om St. Jacobskirken i København og har intet tilfælles med de ærværdige, gamle Landsbykirker. Den har ikke disses trappeformede Højdeforskel i Kor, Skib, Taarn, men er opført som Korskirke.

Hovedskibet har Kor i østre Korsarm og Taarn i vestre, Tværskibet har Vaabenhus i nordre Korsarm. Vinduerne i Kor og Skib er høje, tredelte af monumentalt Præg.

Man savner vel, naar man træder ind, det højtidelige, alvorfulde Præg, vi kender fra de gamle, smukke Landsbykirker, men betages alligevel af Kirkerummets lyse, festlige Stemning; Murene staar i rene, røde Sten, hvis Flader heldigt brydes med Hjørnepilastre af graa Sten. Der er ingen Hvælvinger, og Tagkonstruktionen ligger frit i Loftet under Taget. Orgelpulpituret sidder højt i Taarnrummet, og over Vaabenhuset er ogsaa indbygget et Pulpitur.

Korvinduet er et mægtigt Glas-maleri med Nadverbilledet i Midterfeltet; det er meget smukt og tjener tillige som Altertavle. Paa Alterbordet foran Vinduet staar kun et lille Kruci-

Foto A. Thordrup.
Korgavlén.

fiks og et Par Malmstager. Skranken om Knæfaldet afsluttes ud for Alteret med et Par mægtige Kandelabre. Der er to Alterkalke, en forsølvet fra Kirkens Oprettelse og en nyere af Sølv. Ingen af dem bruges, da Kirken nu har Særkalke. Døbefonten er af Marmor og har et stort forsølvet Fad med Skriftsted fra Juleevangeliet. Prædikestolen er et enkelt, men stilfuldt Snedkerarbejde, og det samme gælder Kirkestolene.

I Taarnet hænger to Klokker. Den ældste er en rusten Staalklokke, der bærer Aarstallet 1874 og altsaa er fra Kirkens Oprettelse. Den har nok haft lidt svært ved at gøre sig gældende over større Afstande; thi 1895 blev der indsat en ny Lydlem i Taarnets Østmur, fordi Ringningen vanskeligt kunde høres i Bandholm By.¹ 1926 blev der anskaffet en større Malmklokke, og den gamle anvendes nu kun til Bedeslagene.

I 1895 blev der installeret Centralvarme i Kirken. Beboerne garanterede Brændselet i 5 Aar, og Kommunen garanterede for et nødvendigt Laan paa 4000 Kr. 1914 fik Kirken elektrisk Lys, og 1915 opførtes et Ligkapel med en Bekostning paa 3000 Kr.

Kirken er som tidligere nævnt opført som Anneks til Østøfte, men 1881 blev Bandholm udskilt som selvstændigt Kirkesogn og fik sin egen Præst.

Kirken ligger paa Bandholms Grund. Grænsen mellem Sognets to Byomraader gaar Øst for Svanevig Mølle.

Præstegaarden i Bandholm.

Foto B. Dinsen.

BANDHOLM.

Bondebyen Bandholm havde eksisteret adskillige Tusinde Aar, før den blev Antydning af By ved den naturlige og godt beskyttede Ankerplads i Svanevig. Helt fra Stenalderen har der været et Bondesamfund i Bandholm, om end Bopladsens Beliggenhed har skiftet gennem de følgende Aartusinder, men fra Vikingetiden og indtil Udskiftningen har Byen sikkert ligget paa den Plads, de gamle Matrikelkort viser, nemlig ved Vejen fra det nuværende Jernbaneløb og et Stykke op mod Kirken. Byen havde tre Marker: Sønder-, Vester- og Nørremark. 1664 laa den under Kronen, men 1685 skænkede Kongen Eggert Christopher Knuth alle Byens Gaarde og Huse samt Vaarskovgaard med Ret til at lægge det hele under Aasmarke.²

1688 havde Byen 13 Gaarde, Bandholmgaarden havde 15 Tdr.

Hartkorn, de andre 4—5 Tdr., én var dog kun Halvgaard med $2\frac{1}{2}$ Td. Ved Hunseaaen laa en Vandmølle, Røde Mølle, der hørte under Aasmarke, men nu var flyttet til Maribo, saa Stedet laa øde. Den har antagelig ligget ved Aaen i Knuthenborg Park, men med Mølleriet paa Bandholmsiden.

Bondebyen blev tidligt stillet i Skygge af Havnen eller rettere Ankerpladsen. Lige fra Oldtiden har Vigen været Ind- og Udskibningssted for de to Bønderbyer, som nu danner Sognet. Allerede Bronzealderfolket stod herfra i deres skrøbelige Baade ud over Havet for over Østersøen og ad Tysklands Floder at naa langt ind i Mellemeuropa, hvor de afsatte deres Last af Pelsværk, Rav, Harpiks m. m. og i Bytte fik Bronze, Guld, Kobber, Tin og andre Produkter.

Ved Oprettelsen af Maribo Kloster blev Bandholm lagt ind under det som

Den gamle Birkedommergaard i Bandholm.

en fri Havn, d. v. s., at Klostret her uden Told kunde indføre og udføre, hvad det vilde og tage lovlige Told af andre, der benyttede Havnen. Frederik II bekræftede 1588 disse gamle Privilegier og gav Klostret Ret til al lovlige »Rente, Told, Zise og anden Rettighed, som af Handelen dér kan indfalde«. 1592 krævede Rentemesteren Enevold Kruse Told og Zise for de to Aar 1586 og 87, der laa forud for Kongebrevet. Abbedissen svarede, at hun ikke havde opkrævet noget, da Havnen altid havde ligget under Klostret, og hun bad om at blive fri for at betale noget, og det blev hun.³ Ved Klostrets Ophævelse 1621 gik Havnen over til Staten.

Indtil 1664 boede Tolderne i Maribo, men nævnte Aar bestemte Kongen, at »Visitor« ved Maribo Simon Henriksen Schröder fremtidig skulde bo ved Bandholm Ladested, og som Trøst for denne Forflytning til en tyndt beboet Plads fik han Eneret paa Salg af Øl, Brændevin og Tobak paa

Stedet. 1685 fik han endvidere Bevilling for Livstid til at holde Pramme til Ind- og Udskebningsbrug.¹ Der var jo som nævnt ingen Havn, men kun en Ankerplads, saa Lading og Losning maatte foregaa et Stykke fra Land ved Hjælp af Pramme. Hvad der var af den Slags Hjælpemidler, havde rimeligvis hidtil været ret tilfældigt, saa Schröder har set, at her laa en Forretning, har anskaffet Prammene og søgt og faaet Eneret; det hedder nemlig udtrykkeligt i Bevillingen, at Schröder har anskaffet Prammene og gennem flere Aar vedligeholdt dem med stor Bekostning. Privilegiet blev en god Forretning, og da det 1692 blev ledigt, skyndte Ejeren af Aasmarke sig at række Haanden ud efter Benet og fik det.⁵

Før 1683 var der ingen Toldkammerbygning i Bandholm, men Kongen købte da en »Kornbod paa 7 Spenderum« og lod den indrette til Toldbod.⁶ Noget fint og godt kom der ikke ud

Fiskerihavnen i Bandholm. Midt i Billedet Elevatoren til den store Silo.

af den gamle Kornbod. Allerede 1703 klages der over Toldbodens Brøstfældighed, og brøstfældig blev den ved at være, Rentekammeret vilde aldrig ofre det fornødne paa en virkelig Istandsættelse, og derfor fortsættes Klagerne og Tovtrækkeriet om Reparationerne hele Aarhundredet igennem.⁷

Toldbetjentene skulde naturligvis ikke alene passe Havnen, men ogsaa overvaage de nærmeste Kyststrækninger for at finde Smugleriet. Det var nu lettere paabudt end gjort. Smugleriet florerede stærkt og gav store Penge, naar det gik godt, og svære Lussinger, naar det gik galt. 1669 lykkedes det f. Eks. Visitatoren at gribe Købmand Johan Reimer, Maribo, paa fersk Gerning, da han en Septembersnat var i Færd med at smugle Varer i Land

et Sted paa Kysten i Nærheden af Bandholm. Han havde lejet en Skipper til at fragte Varerne fra Kiel og Hamborg, og det var blevet en kostbar lille Ladning, bestaaende af forskellige Ruller Klæde og Lærred, 100 Pund Tobak, 2 Ruller tyk Tobak, 24 Pund Peber, 22 Pund Alun, 1 Pund Spanskgrønt, 5 Pund Ingefær samt andre Krydderier, Rosiner, Svedsker, Sukker m. m.⁸ Tabet af de konfiskerede Varer og den store Bøde ruinede Manden. Da Risikoen ved en hel Smuglerladning saaledes var alt for stor, fandt Maribo-Købmandene paa at tage Risikoen i smaa Partier. De skaffede sig Pakhusplads i Bandholm, og da Konsumafgiften (Forbrugstolden) først skulde erlægges ved Indførselen i Maribo, var der Mulighed for at indsmugle en Del af Varerne

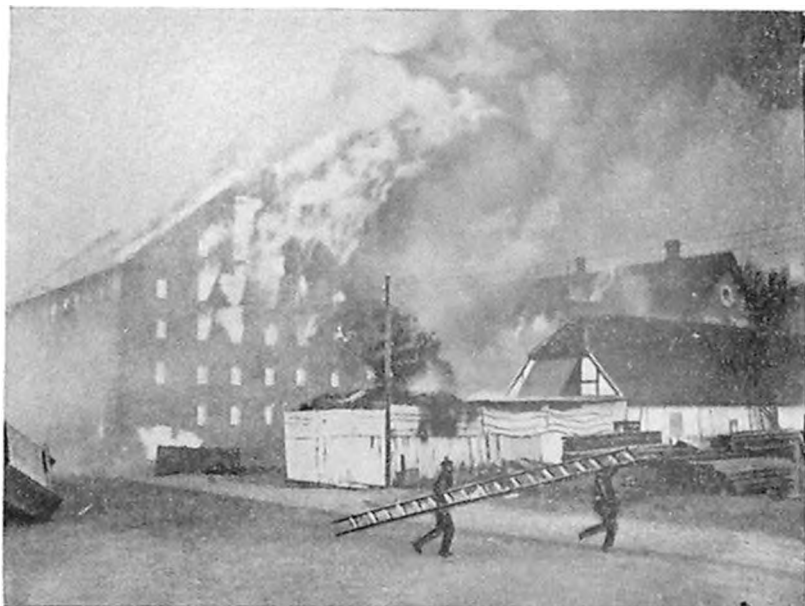

Udsigt over Havnen.

Tid efter anden. 1688 klagede Toldforpagteren over dette Forhold, der ogsaa medførte, at Købmændene solgte af Varelageret i Bandholm uden om Tolden til Præster, Proprietærer og Bønder i Omegnen.⁹ At Trafiken paa Havnen allerede den Gang var forholdsvis ret betydelig, fremgaar bl. a. af de Summer, der blev budt for Forpagtningen af Konsumen; 1699 var den f. Eks. 500 Rigsdaler, der bedst bedømmes i Forhold til Stiftets største Handelsby Nakskov, hvor den var 800, i Nysted var den kun 120 Rigsdaler.¹⁰

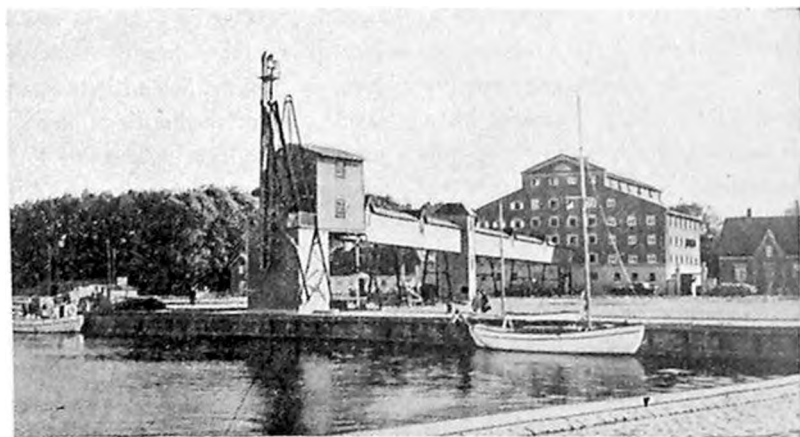
Samtidig med Indretningen af et Toldkammer blev der vistnok bygget en Skibsbro, hvor Prammene kunde lægge til; men efter Grevskabets Overtagelse af Pramprivilegiet fik den

Lov at forfalde og blev tilsidst ubrugelig. 1737 var den faldefærdig, og dens Reparation vilde koste 1409 Rigsdaler. Rentekammeret blev forfærdet og erklærede, at en saadan Indstilling ikke kunde forelægges Kongen. Kun det nødtørftigste maatte laves¹¹, og det nødtørftigste blev slet ingen Ting. I en Indberetning 1737 klager Mariø Byfoged over dette Forhold. Han skriver: Der er ved Bandholm ikke en Pæl, hvorved Skibene kan fortoje, saa Ind- og Udladning kan ikke ske uden stor Risiko og altid kun ved Grevskabets Pramme. Der er ikke saa meget Skibsbro, at en Pram kan lægge til, men Folk, som skiber deres Varer, maa med Heste og Vogne køre ud til Prammene, hvilket er meget besværligt.¹² Først

Magasinbrand i Bandholm 1913.

Foto N. M. Nielsen.

Qvades Pakhuse og Elevatoren i Bandholm.

Foto Ragna Zwick.

Den gamle Toldbod.

Foto Ragna Zwick

Den nye Toldbod.

Foto Ragna Zwick.

Bandholm Hovedgade omkring 1800
Efter en Skitse paa Knuthenborg Godskontor.

mod Aarhundredets Slutning satte den stærke Luftning af Frihed og Virke-trang, der gik over Landet, ogsaa Fart i Bandholm og fik Aarhundreders Slendrian til at forsvinde.

Et halvandet Hundrede Aar gammelt Matrikelkort fra Udskiftningstiden viser, at Byens eneste Gade begyndte midt nede i den nuværende Hovedgade og, fraregnet et Par Huse paa østre Side, var kun vestre Side bygget. Øverst laa en Gaard (formentlig Tolderens) og derefter en Række tæt sammenstødende Huse. De saa Huse paa østre Side laa lige overfor Gaarden og hørte sikkert til denne. Pakhusene laa yderst ude i tre parallelle Rækker, omtrent hvor Magasinerne og Hotellets Have ligger. Ovenstaaende Billede stammer sikkert fra Udskiftningstiden; man savner

kun Gaarden og Husene lige overfor. Tiden omkring Aarhundredskiftet ændrede i forbløffende Fart Billedet. 1808 havde Bandholm ikke mindre end 17 Kornboder med Rum til 7850 Tønder Korn. Maribokøbmænd ejede de 11, Knuthenborg de 4 og Christianssæde ét.¹³

Under hele dette Fremstød laa »Havnen« stadig i sin gamle trøstesløse Forfatning, men man var klar over, at det ikke gik længere. Endelig 1811 fremkom Generaltoldkammeret med Forslag om Anlæg af en Skibsbro; men mærkeligt nok var man ikke klar over, om den skulde bygges ved Bandholm eller ved Kragvig Nord for Nielstrup i Bredningen ved Indløbet til Sakskøbing Fjord. Det var ikke vanskeligt at overtønde Myndighederne om, at Broen skulde bygges ved Band-

Parti fra Hovedgaden i Bandholm

holm, og at den burde være 400 Alen lang samt, at der skulde opmudres to Fod fra Ankerpladsen ind til Broen, saa Skibene kunde lægge til ved denne.¹⁴ De følgende trange Aar bevirkede, at Broen ikke blev til Virkelighed før 1822, men saa kom der ogsaa Fart i Udviklingen. 1833 havde Bandholm en Flaade paa 20 Smaaskibe med en samlet Drægtighed paa 200 Læster.

J. H. Larsen siger i denne Forbindelse, at Byen med sine Pakhuse, Kornmagasiner og Butiker ligner en hel lille Købstad,¹⁵ men man maa jo ved Opfattelsen af dette Billede erindre, at vore nuværende større Købstæder den Gang var meget smaa.

Broen blev hurtigt for lille, og da Generaltoldkammeret ikke var tilsinds at foretage sig mere, tilbød Lensgreve Fr. M. Knuth at bygge en ny og større Bro mod at faa Tilladelse til at opkræve Bropenge af de anløbende

Skibe. 1834 fik han den ønskede Bevilling, efter at Broplanerne var forelagt og godkendt af Staten. 1837 stod Broen færdig og blev synet og godkendt af Autoriteterne. Den var 512 Alen lang og 13½ Alen bred; selve Brohovedet var 60 Alen langt og 26 Alen bredt. Pekuniært blev den en Skuffelse for sin Ophavsmand; 1839 gav den kun 500 Rigsdaler i Indtægt, og da den havde kostet 20,000, var det altsaa kun en Forrentning paa 2½ pCt. Greven søgte saa om Tilladelse til at forhøje Taksterne, men dette blev nægtet.¹⁶ Aarsagen til Misseren var formentlig, at der kun kunde ligge 2—3 Skibe ved Broen samtidig, og kun de Skibe, som lagde til ved Broen, var afgiftpligtige. I Stedet for at give op, tog saa Greven en kraftig Beslutning; han søgte og fik Bevilling til at anlægge en virkelig Havn og opkræve Havnepenge af alle Skibe, der søgte den. Havnen fik en Dybde

Det gamle Jernstøberi i Bandholm, hvor Godskontoret nu ligger.

paa ca. 3 Meter og var omgivet af en Mole af Sosten og Pæleværk. Den gamle Bro blev bibeholdt som Adgang til Havnen, men afløstes delvis af en Dæmning. Anlægget kostede ca. 12,000 Rdl.

Med Handelsstanden i Maribo sluttede Greven den Kontrakt, at naar Havnen gav et vist Overskud i det første 5-Aar, skulde det overskydende udbetales Købmændene og Taksterne nedsættes. Resultatet af det første Femaar blev en Nedsættelse, Havnen var slaet an.

Efter at have ofret saa meget paa Havnen, var Greven ivrig for at skabe de bedste Muligheder for dens Forrentning, bl. a. gennem Fremelskning af nye Virksomheder i Bandholm. Han fik anlagt Skibsværft, Jernstøberi og Bageri, gav Kornfirmaer Støtte til Opførelse af flere Kornmagasiner og fik ligeledes bygget et »Familiehus«, som blev lejet ud til Arbejderne, og 1845 aabnedes en Dampskibsroute København—Bandholm—Flensborg¹⁷,

man kom i direkte Forbindelse med den »store Verden«.

— Midt i denne Opblomstringsperiode rantes Bandholm af en Ulykke, der kastede Sorg, Angst og Uhygge over Byen. Det var Koleraen. Man var 1850 endnu ikke klar over Sygdommens rette Behandling. Skønt dens Smitteevne var meget stor, bestred mange endnu dens Smittefarlighed, og om Midlerne til dens Bekæmpelse var der selv indenfor Lægeverdenen stor Uenighed. Nogle holdt paa, at Sygdommen skulde bekæmpes ved skarp Afspærring af de smittede Steder, andre, at Renlighed, frisk Luft og andre hygiejniske Midler var det eneste rigtige. Det første store Udbrud af Kolera herhjemme ramte Bandholm i August 1850. Der havde i 1848 og 49 i Dragør været enkelte Tilfælde, som ikke fik videre Følger.

Sidst i Juli 1850 havde der i Bandholm været adskillige Tilfælde af Diarre, som man ikke tillagde større

Bandholm Hotel.
Der opmagasineres Korn, August 1937.

Foto Ragna Zwick.

Betydning, og først i August indtraf et Par koleralignende Tilfælde i Huset hos Pakhusforvalter Lund, men de medførte ingen Dødsfald, og Myndighederne blev ikke alarmeret. Den 15. August blev Lunds Tjenestepige syg og døde Dagen efter. Saa blev Lund og hans Kone syge og døde begge, og i de følgende Dage døde et Barn og to Koner. Det var seks Dødsfald indenfor en Uge. Tilfældene var indberettet til København, og Sundhedsstyrelsen besluttede at sende Hjælp. Man var saa heldig at finde den rette Mand i den knapt 30-aarige Læge P. L. Panum, der havde gjort sig fordelagtig bemærket ved som Udsending fra København at bekæmpe en ondartet Mæslingepidemi paa Færøerne. Overvejelser, Forhandlinger og Rejse

tog saa megen Tid, at Panum først naaede Bandholm den 28. August, og i Mellemtiden var der indtruffet en halv Snes Tilfælde med fem Dødsfald.

Den 29. August holdt Sogneforstanderskabet efter Stiftamtets Ordre Møde med de tilforordnede Sundhedskommissærer, deriblandt Panum, og paa hans bestemte Krav blev der truffet flere drastiske Foranstaltninger. Det besluttedes at annektere Pakhusforvalter Lunds nu uddøde Hus som Lazaret og tvangsindlægge alle Syge. Panum fik Ret til at afspærre Lazarettet. De Syges Paarørende blev mod stor Løn antaget som Sygeplejere og maatte finde sig i Afspærringen; de maatte vel gaa ud og trække frisk Luft, men ikke forlade Lazarettets

Bandholm Alderdomshjem.

Foto A. Thordrup.

Grund og ikke tale med nogen. De Huse, hvor der var konstateret Kolera, skulde afspærres, renses og desinficeres, og Beboerne maatte i fem Dage ikke forlade Huset. Det overdroges Gæstgiver Pedersen mod Betaling at sørge for de Indespærredes Forplejning under den fem Dages Karantæne. Der skulde ansættes to Betjente til at overvaage, at ingen forlod de afspærrede Huse. Forsøg herpaa skulde straffes med høje Bøder. Ligfølge blev forbudt. Praktiserende Læge Clausen i Bandholm paatog sig daglig at visitere alle Sundes Boliger og straks indberette mistænkelige Tilfælde til Panum. Endelig vedtoges det at anskaffe de fornødne Sengeklæder og Rekvissitter.¹⁸

Panum selv indkvarterede sig i to afsondrede Værelser paa Kroen, og saa tog han fat. Det var drastiske Midler, han havde bragt i Anvendelse, men de var paakrævede. Forholdene var rent ud sagt fortvivlede. Ved sin

Ankomst fandt han fire Lig og ni Patienter. Et Sted sad en lille Pige i Sengen og legede med Billeder ved Siden af sin døde Moder, og i den anden Stue laa Faderen Lig. Et andet Sted laa Mand og Kone syge i Sengen, Konen skældte ud, fordi Manden havde forrettet sin Nødtørft i Sengen. Manden skændte og jamrede, fordi Konen tog hele Dynen. Der var seks Børn i Huset. Den 2. September var alle Syge anbragt paa Lazarettet i Lunds Hus, de Døde var begravet, og man var i fuld Gang med at rense og desinficere overalt. Sengehalm og Klude blev nedgravet eller brændt.

Virkningen af de skrappe Forholdsregler lod ikke vente paa sig. I den første Uge var der kun 4 Tilfælde mod 14 Ugen før, og for hele September var der kun en halv Snes Koleraangreb med faa Dødsfald. Blandt de angrebne var to Sygeplejere; den ene døde, den anden kom sig. Ialt døde i Bandholm 15 Mennesker af 28 an-

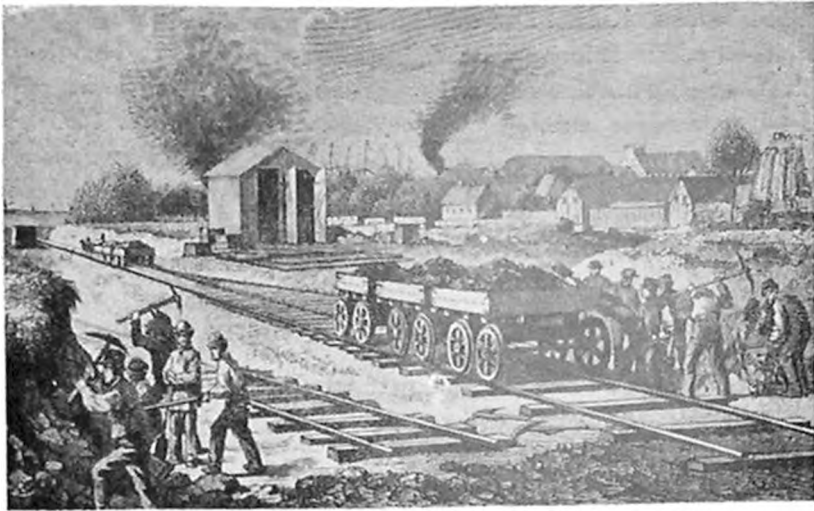
meldte Tilfælde af Kolera. Den sidste Patient blev udskrevet først i Oktober, og fem Dage efter hævedes Afspærringen.¹⁹ Byen aandede lettet op.

Den 18. Oktober opgjorde Sogneforstanderskabet Skaden. Epidemien havde kostet 117 Rigsdaler 4 Mark og 10 Skilling. Sengeklæderne, hvoraf der var skænket en Mængde, vedtog man at sælge ved offentlig Auktion. Epidemien havde givet Anledning til megen Brændevinsdriking og forskellige Uroligheder, og Sogneforstanderskabet henstillede derfor til Autoriteterne, at der blev ansat en Betjent i Bandholm, en Henstilling, der ikke bar Frugt. Videre henstillede Sogneforstanderskabet til Stiftsøvrigheden, at der vistest Jernstøber Poulsen offentlig Anerkendelse for den »utrættelige Flid og Opofrelse«, han havde udvist under Epidemien. Denne Henstilling blev fulgt, Poulsen blev Dannebrogsmænd.²⁰ Panum, der havde naaet saa fint et Resultat, blev Ridder og sendtes kort efter til Korsør, hvor han kvalte en Koleraepidemi i Fødslen.

Han slap dog ingenlunde for Kritik. »Fædrelandet« angreb ham stærkt for hans rigoristiske Fremfærd, og »Lollandsposten« optrykte Angrebene og hævdede, at eftersom Maribo ikke blev angrebet, trods sit nære Samkvem med Bandholm, kunde Sygdommen ikke være smitsom, og den haarde Fremfærd havde derfor været unødvendig. Ogsaa indenfor Lægeverdenen mødte Panums Metode megen

Kritik, men standse hans Vej opad kunde den ikke. 1851 tog han Doktorgraden, uddannede sig derefter et Par Aar i Udlandet og blev 1853 kaldt hjem for at overtage et Professorat ved Kiels Universitet. 1863 blev han Professor i København, og hans videnskabelige Resultater skabte ham stor Berømmelse indenfor den videnskabelige Verden. Han døde 1861.²¹ I Bandholm har man bevaret Mindet om ham ved at give en Gade hans Navn.

Et af Resultaterne af Koleraepidemien 1850 var Paabudet om, at der ved alle Havne skulde findes et isoleret beliggende Hus, hvor ankomne Søfolk med epidemiske Sygdomme kunde indlægges eller Folk fra et mistænkeligt Skib kunde holdes i Karantæne. Bandholm fik ogsaa det nævnte Paabud, men Sogneforstanderskabet vred sig ved Udgiften og søgte først forgæves at faa Nabosognene Hunseby og Stokkemarke til at deltage i Udgifterne, og da ogsaa Amtet sagde Hus forbi, lod man ganske rolig det hele hvile. 1871 gik den ikke længere. Justitsministeriet sendte strenge Ordre til Sogneraadet om aldeles uopholdelig at tilvejebringe et Lokale til Modtagelse af Kolerapatienter, der kommer ad Søvejen. Det skulde være en Stue med to Senge, Køkken, Inventar etc. Sogneraadet lejede saa et Lokale fra 16. Juli til November for 70 Rigsdaler, som det fik refunderet af Amtet. 1879 var man endnu ikke kommet længere end til at leje et Lokale for 30 Kr. maanedlig²², men Aaret efter opfortes Karantænehuset ved Svane-

Havnearbejdet ved Bandholm i 70'erne. (Efter Tegning af F. Richardt).

vigen i det nuværende Strandanlæg. Huset blev nedrevet 1938.

— Efter denne lille Afstikker vender vi tilbage til Havnen. Den gik stadig fremad og fik et Par Gange en mindre Udvidelse, men det store Fremstød skete med Anlægget af Banen Maribo—Bandholm. Den stærke Benyttelse af Havnen fremkaldte tidligt Ønsket om en bedre Forbindelse mellem Maribo og Bandholm. Skibevejens Anlæg 1817 var naturligvis et stort Fremskridt for den Tid; men nu forslog det ikke. Allerede 1856 rejste Maribokøbmændene Spørgsmaalet om en hestedreven Jernbane, og Planen spøjte igen 1861; men blev heldigvis ikke til noget. 1869 fik man det helt rigtige, den dampdrevne Bane. Den kostede 400,000 Rigsdaler, hvoraf Grevskabet ydede de 100,000 som Laan. 1874 var Bandholm naaet op som Nr. 5 i Rækken af Landets korn-

udførende Havne²³, og Trangen til Bolværksplads var overordentlig stor. 1876 tog Grevskabet saa fat paa Udvidelsen, og det blev ikke Lapperier.

Indenfor det gamle Bassin blev udgravet et nyt Havnebassin af omtrent 400 Meters Længde, 275 Meters Bredde og med en Vanddybde paa $4\frac{1}{2}$ Meter. Den opgravede Fyld blev anvendt til Opfyldning af Havneplads rundt om Bassinet, ialt 13 Tdr. Ld., der overførtes til Grevskabet. Vandarealet i det nye Bassin spændte over 7 Tdr. Ld. mod det gamle Bassins én Td. Ld. Det nye Bassin gav ca. 750 Meters Anlægsplads. Fra Havnen blev gravet en $3\frac{1}{2}$ Meter dyb Kanal paa op imod 5000 Meters Længde ud til det dybe Vand. Af Fylden herfra blev der dannet en oval Ø udenfor Havnen. Det store Arbejde fuldførtes 1879 og havde da kostet 281,000 Kr. Under Udgravningsarbejdet i Bassinet,

der skete med Haandkraft, var man meget generet af et Kildevæld, der var saa stærkt, at en af et Lokomobil trukket Pumpe maatte gaa Nat og Dag for at holde Bassinet nogenlunde tørt. Med stort Besvær fik man muret en Brønd om Kilden, saa Skibene herfra kunde forsynes med dejligt Kildevand.²⁴

Et Par Aar efter Havnens Fuldførelse etableredes en Dampskibsroute til Øerne. Havnen er senere flere Gange blevet udvidet og uddybet, saa Indsejlingen nu har en Dybde af omtrent 6 Meter med en tilsvarende Dybde ved den østre Kaj i det store Bassin. Søndre, vestre og nordre Kaj har en Dybde paa godt 4 Meter, og i det ydre Bassin er Dybden fremdeles 3 Meter. Bolværkerne er nu af Cement, og Jernbanespor er ført helt ud paa Molerne. Paa østre Kaj ligger Firmaet Qvades store Kulkran, Kulplads og Pakhuse og paa Havnepladsen Firmaets mægtige Silo. Paa østre Havneplads ligger det i 1921 standsede Skibsværft (der havde den gamle Toldbod af 1841 som Kontorbygning), Savskæreri m. m. Ved Havnens sydøstre Hjørne ligger den i 1917 opførte nye Toldbod, og hvor Hovedgaden udmunder i Havnepladsen ligger Bandholm Hotel, der er Afløser af den gamle Kro, som har eksisteret i Aarhundreder. Ved Kirken ligger det store, smukke Alderdomshjem og helt ude ved Bygrænsen Svanevig Mølle.

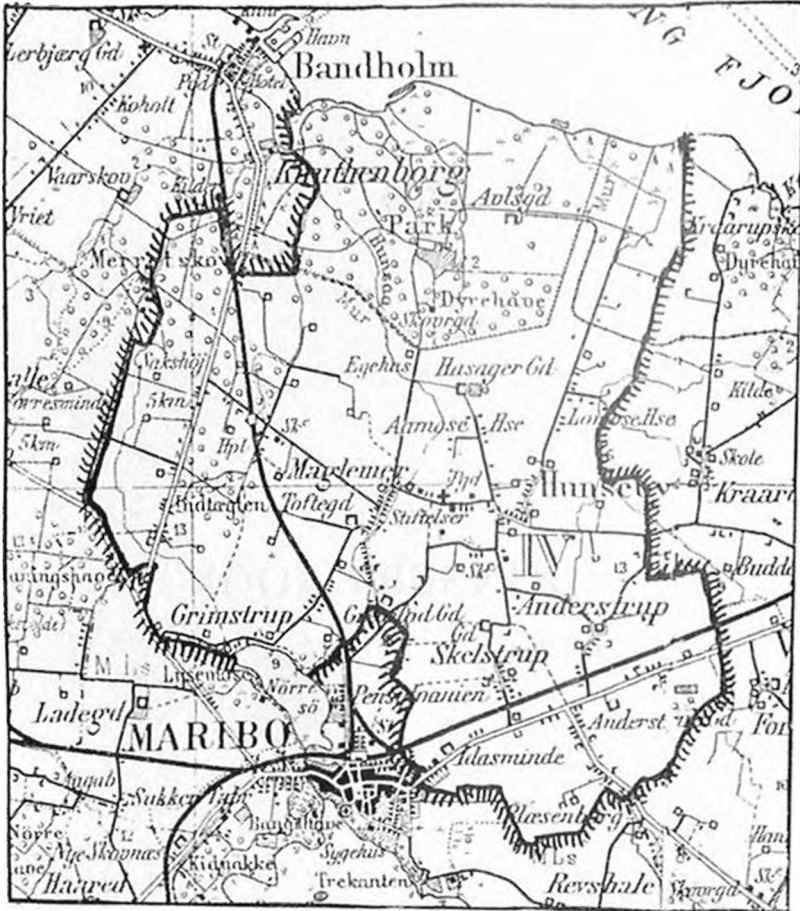
Da man i 1840 tog fat paa Havnen, havde Bandholm kun et Par Sneese smaa Huse med knapt halvandet Hundrede Indbyggere. 1879, da den nye Havn stod færdig, var der ca. 80 Huse og ca. 400 Indbyggere. Nu er der over halvandet Hundrede Huse og over 800 Indbyggere.

— Bandholms Søsterby Reersnæs har som denne sin Rod i den gamle Oldtid; men har ikke som Bandholm haft en Havn at vokse sig stor paa. Som Bondeby betragtet var Reersnæs med sine 23 Fæstegaarde og 7—8 Husmænd dobbelt saa stor som Bandholm. Den havde sine Jorder delt i 4 Marker: Maglemosemark, Øjestensmark, Østermark og Nymark eller Schiefermark.

Gadekæret i Reersnæs.

HUNSEBY SOGN

Generalstabskort over Hunseby Sogn.

Sognets Areal er 2713 Hektar, hvoraf 345 er Skov, der hovedsagelig findes i den vestlige og nordligste Del af Sognet, nemlig en væsentlig Del af Merrit Skov, Indtægten og Knuthenborg Park. Sognet gennemskæres af Nykøbing—Nakskov-Banen og Maribo—Bandholm-Banen samt af Landevejene fra Maribo til Bandholm, Sakskøbing og Nysted og af den under Anlæg værende Motorvej Guld-

borg—Rødbyhavn. Sognets sydlige Grænse er trukket saa nær Maribo, at en Del af de to Gader, Museumsgade og Ny Østergade, ligger i Hunseby Sogn.

Ud over de ca. 40 Gravhøje, der findes i den Del af Merrit Skov, der ligger indenfor Hunseby Sognegrænse, er Sognet fattigt paa Oldtidsminder; ingen Grave og intet Fund er gjort i den øvrige Del af Sognet.

Hunseby Kirke.

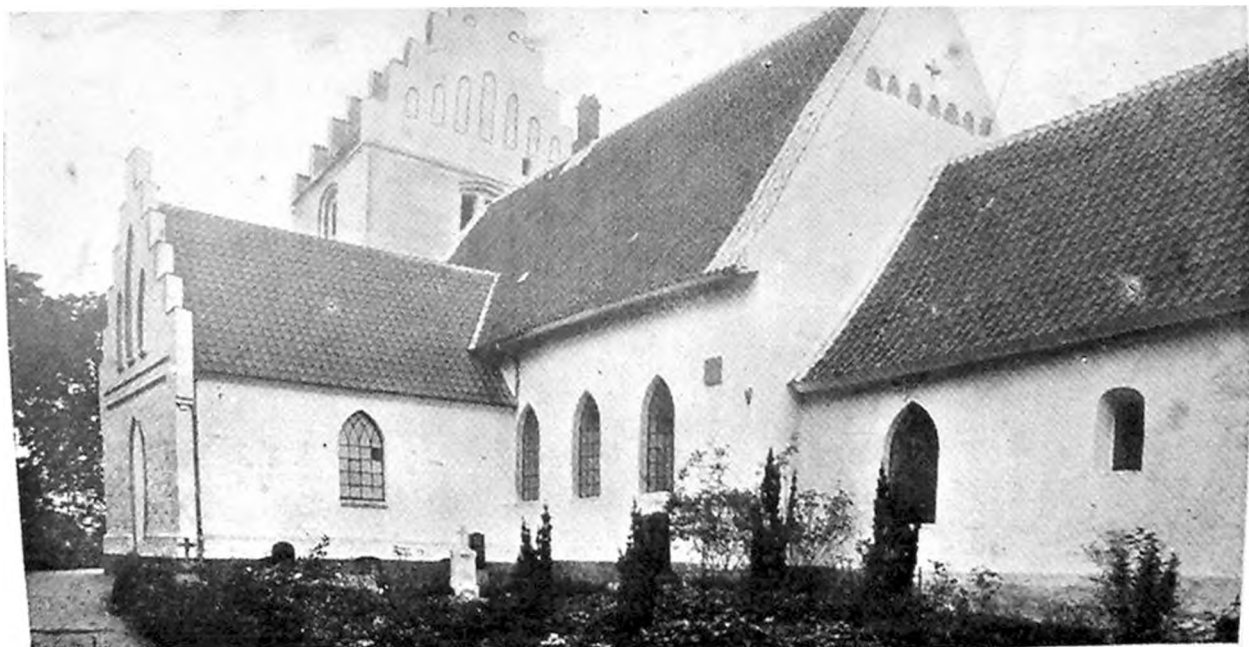
Kirken er en af Lollands ældste, antagelig godt 750 Aar gammel. Oprindelig har den kun bestaaet af Skib og Kor, bygget af firkantede kløvede Granitblokke og med rundbuede Vinduer og Døre.

Et Hundrede Aar eller mere efter Kirkens Opførelse blev der foran Mandsindgangen mod Syd opført et Vaabenhus af røde Munkesten, og endnu senere — maaske atter Hundrede Aar — opførtes Taarnet ligeledes af røde Munkesten. Over Kvindeindgangen paa Nordsiden blev der længere frem i Tiden opført en Bygning. Hvad den oprindelig har været bestemt til, vides ikke, 1755 blev den betegnet som Materialhus.¹ 1881 blev baade den og Vaabenhuset ombygget. Den førstnævnte blev Fyrrum og privat Indgang for det grevelige Horskab, og Vaabenhuset blev erstattet med et stort Ligkapel til den Knuthske Slægt. Hele Kirken er nu dækket af Pudslag og Hvidtning, der skjuler de Mishandlinger, der gennem Aarhundreder er øvet mod den gamle Granitkirke. Vinduernes Plads og Størrelse er flere Gange ændret, og hver Gang har man udfyldt de fremkomne Huller i Granitmuren med Mursten. For Døre og Gavlspid-

ser gælder det samme. Den tidligere fremsatte Tanke om at føre Kirken tilbage til sin oprindelige Skikkelse med rene Kampestensflader vilde derfor blive en yderst kostbar Historie. Arkitektonisk og historisk set vilde det være en Vinding; men ikke landskabeligt set. Kirken, som den nu staar med sine hvide Mure og sit røde Tag indrammet af de mægtige Kastanietræer, giver et Landskabsbillede af sjælden Skønhed og yndefuld Alvor.

Graniten frembyder jo ikke som Teglstenen lette Muligheder for Udsmykning af Murflader, og den oprindelige Kirkes Ydermur har derfor været fattig i saa Henseende fra Bygmesterens Haand. Fraset Portalen, der senere skal omtales, har han kun paa det østlige Hjørne af Skibets Syd- mur efterladt et Par Forziringer, den ene er et udhugget, skægget Mands- hoved og nogle Alen derunder en firskaaret Sten med udhuggede Cirkler og Midterpartiet saaledes formet, at Folk har antaget, at det skulde forestille en Navle. Hvad Meningen med disse Figurer har været, er helt uklart; men Folkefantasiaen har bygget Sagn om dem.

De høje, rundbuede Blendinger i Korets Gavl og Rundbuefrisen i Ski-

Hunseby Kirke set fra Sydost.

En Linie af Portallindskriften (Efter Kirkehistoriske Samlinger III, Side 198).

bets Østgavl er senere Udsmykninger og røber, at Granitmuren her er erstattet af Mursten. Paa Nordsiden af Koret er — formentlig til Støtte for den senere indbyggede Hvælving — opført en Stræbepille, der i Forhold til sin Højde er saa kolossal, at den meget vel kunde have dækket et hemmeligt Rum til Opbevaring af Kirkens Kostbarheder. Taarn, Ligkapel og Varmehus har takkede Gavle med Blendinger, der svarer til Kormuren. Koret har Vinduer til begge Sider, Skibet kun tre i Sydsiden. Nordsiden har ogsaa haft tre Vinduer, men de er — uvist hvornaar — tilmurede.

Indgangen til Kirken er nu i Taarnets Vestgavl, og her sidder Kirkens største Sjældenhed: Portalen med den gamle, i lange Tider ulæselige Indskrift. Portalen bestaar af to firkantede to Meter høje Granitsojler og en stumpvinklet Overligger. Stolperne er forsynet med dobbelt rebsnoede Hjørner og med Indskrift paa den udvendige og indvendige Side. Denne Indskrift bestaar af ca. 15 cm høje Bogstaver af den ældst kendte Munkeskrift. Den skal, som al anden arabisk Skrift, læses bagvendt, altsaa her fra neden og opad. To Linier er Begyndelsen af Skriftsteder, og én giver gode Ønsker for Bygningen. Den vigtigste

Linie læses: SALOMON ME FECIT MONASTERIUM, oversat: Salomon byggede mig til et Kloster. Udtrykket Kloster forundrer, da her jo kun er en Kirke. Gisningen om, hvorfor Udtrykket Kloster er brugt, er haabløse. Johs. Neuhaus har¹² paavist, at der i en af Linierne staar Tallet 1811. Læst bagfra som det øvrige giver det Aarstallet 1181, der meget vel kan være Kirkens Bygningsaar, da dens Bygningsmaade peger hen paa Slutningen af 1100-Aarene. Der er bare den Omstændighed, at de Taltegn, vi nu bruger og som oprindelig er indisk-arabiske, ikke menes at være kendt saa tidligt heroppe. Hvis Neuhaus' Tydning af disse Taltegn er rigtig, bliver Portalen i Huseby Kirke en endnu større Sjældenhed end tidligere antaget.

Portalen har oprindelig siddet i Mzndsindgangen paa Skibets Sydside; den beholdt denne Plads ogsaa efter, at Vaabehuset var bygget, men da dette 1851 blev nedrevet og Ligkapellet opført, blev Indgangen til Skibet tilmuret og Portalen nedtaget og henlagt paa Kirkegaarden. Senere blev den anbragt ved Siden af den østre Indkørselsportal i Kirkegaardsmuren, og 1912 fik den omsider sin nuværende Plads.

Den gamle Portal paa sin tidligere Plads ved Siden af Portalen i Kirkegaardens Østmur.

KIRKENS INDRE.

I Korbuens Sider findes et Par Granitbaand med samme Rebsnoning som Portalens, men uden Indskrift. Kormuren omfatter ogsaa Absis, som derfor er lige saa bred som Koret, men Adskillelsen fra dette er markeret ved en fladtrykt Korshvælving, medens Koret har sin egen normale Korshvælving. Skibet har fladt Loft, hvorimod Taarnrummet har Stjernehvælving. Muren mellem Taarn og Skib er gennembrudt med en stor Spidsbue, saa Rummet gaar i ét med Skibet; en lille Strimmel af Taarnrummet er afskildret og gør Tjeneste som Vaabenhus.

Kirkens Indre virker meget beskedent. Skibets lange smalle Rum med det flade Loft og den vinduesløse Nordside minder mere om en Sal end

om et Kirkeskib, og dog er Rummet nu en Skønhedsaaftenbaring mod, hvad det har været tidligere, da der langs Nordvæggen var bygget brede Balkoner, de saakaldte Lægtere eller Pulpiturer. En Indberetning, som Præsten Knud Rold indsendte 1755, giver gode Oplysninger i saa Henseende.² Han skriver: Lige overfor Prædikestolen er et anseligt Pulpitur, zirligt malet og indrettet for det grevelige Herskab med Domestiquer. Dernæst et andet stort Pulpitur til Almuen og tæt derved et lidet Orgelværk, smukt indrettet.« Det er ikke vanskeligt at forestille sig Uhyggen og Skummelheden i Kirkestolene under disse Stilladser. Det hedder videre i Præstens Skrivelse: Det grevelige Lægter har i Felten de tre Troesartikler og i en Linie Lægteret rundt fornedet: »Anno 1725 er denne Kirke indvendig renoveret og stafferet, da Kirkens høje Patron var den høje og højvelhaarne Greve og Herre, Hr. Adam Christopher v. Knuth, Greve til Knuthenborg, hvis højvelbaarne Frue var Ide Margrethe v. Reventlow.« Paa det andet Lægter er et Epitafium med Indskriften: »Aar 1639 haver Hr. Peder Thomesen med sin Hustru Margrethe Clemensdatter dette Epitafium ladet opsætte Gud til Ære, Kirken til Beprydelse, sig og sine Børn til en kristelig Ihukommelse.« (Peder Thomesen var Præst i Hunseby fra 1619 til 1653). I Koret er indbygget en Stol, som Herskabet betjener sig af, naar de communicere« (er til Alters), desaaarsag er Pladsen til

de gemene Altergæster kun liden, i det højeste kan der være 9—10 Personer. Knæfaldet er med Læder betrukket og indelukkes ved Communionen med Jærnstænger og Messingknapper.« Beskrivelsen fortsætter: »Udi den vestre Kant af Kirken er taget en stor Plads til den grevelige Begravelse, hvori staar 5 store og 5 smaa Ligkister, alle betrukket med Fløjl og ziret med støbt forsølvede Figurer. Ideni en stor Kobberkiste henstaar en med Fløjl betrukket Kiste, hvori hviler Greve Adam Christopher Knuth, død 1736. I Kobberkisten er yderligere Plads til Enkegrvinde Ide Margrethe Reventlows Kiste. Ogsaa Kobberkisten er forziret rundtom med støbt forsølvet Arbejde. Ved Døren til Begravelsen staar tven- de Figurer i halv Størrelse (Buster) af Eggert Christopher v. Knuth og Søster Lerche. Døren er af Jern, anseelig smukt udarbejdet med store forgyldte E. C. v. K. og S. L.«

Det, Præsten her kalder »den vestre Kant af Kirken«, er Rummet under Taarnet og Muren mellem Skibet, og Taarnet har altsaa allerede den Gang været gennembrudt.

1851 underkastede Grev Frederik Marcus Knuth Kirken en gennemgribende Restaurering. Alle Pulpiturnerne blev fjernet, Kisterne fra Taarnrummet henflyttet til Vaabenhuset, og Døren ind til Skibet tilmuret, hvorefter den tidligere Begravelse i Taarnet inddroges i Kirkerummet. Pladsen i det til Ligkapel omdannede Vaabenhus var saa ringe, at der ikke var

Plads til flere Kister, og i 50'erne indrettedes derfor en grevelig Begravelse paa Kirkegaarden tæt Nord for Kirken. 1881 blev det gamle Vaabenhus nedrevet, og paa dets Plads opførtes det store Ligkapel med hvalvet Kælder. I Kælderen hensattes alle Kisterne fra den gamle Begravelse i Taarnet og oven over alle Kisterne fra Kirkegaarden. Den store dobbelte Kobberkiste, som omtales i Præstendberetningen, er borte, og af Kisternes Fløjlsbetræk er kun et enkelt tilbage. Kisterne fra Kirkegaarden og de senere tilkomne er anbragt i mægtige Sarkofager af poleret Granit. Eggert Christopher Knuths og Søster Lerches Buster og Epitafium er anbragt ved Gavlen. Fra Skibet fører et Par Trin op til Kapellets gamle Gitterdør, og indenfor denne er anbragt en Glasdør.

Skibets Loft er nu gæbset, men var 1755 et »malet Fjælleloft«. Skibets tre Vinduer mod Syd er spidsbuede Jærnvinduer. Koret har tilsvarende Vinduer til begge Sider. Absis har paa hver Side et lille rundbuet Vindue.

Kirkens fornemste Prydelse er Altertavlen, den bestaar af en stor, rigt og kunstnerisk udskaaet Ramme, der omfatter et tarveligt Maleri af Nadveren, en Kopi af et ældre Maleri. Begge Dele stammer fra Tiden omkring 1700. I den oftnævnte Præstendberetning hedder det om Altertavlen: Den er et højt Billedskærerarbejde med E. C. Knuths og Søster Lerches Vaabener og med Maleri af Nadveren og nedenunder Indstiftelsens

Allertavlen.

Ord med forgyldte Bogstaver. Tidligere var her en lille Alabast-Altartavle med Træramme, som nu (1755) sidder over Kordøren, i Kvadrat er den ej mere end en Alen høj og bred, hvorfor Mundheldet om et lidet Menneske: Han er ej højere end Hunseby Altartavle.

Paa det murede og overdækkede Alterbord staar to mægtige Malmstager med følgende Indskrift rundt om Foden: »Fru Søster Lerche foræret disse Lyststager til Hunseby Kirke Anno 1704«. En sølvforgyldt Alterkalk og Disk bærer Knuths Vaaben, og Oblatæskken har Søster Lerches Initialer. En lille Kandelaber bærer Indskriften: »Grevinde Margrethe Knuths Minde. Hunseby Kirke 1935.«

1923 fik Kirken Særkalke.

1755 omtales en Sølvvinkande skænket 1664 af Sognepræsten Samuel Ild og hans Hustru Dorthe Nielsdatter. Den findes ikke mere.

Prædikestolen med Himmel er et pænt Snitværk fra 1600-Aarene med Ruds, Grubbes, Laxmands og Urnes Vaabener og med Skriftsprog i Felterne. 1755 sad der paa Prædikestolen et Krucifiks, som nu hænger over Korbuen. Paa hver Side af denne hænger en Præstetavle; den ældste begynder 1566, og den yngre slutter, da Grevskabet mistede Kaldsretten. Den yderst beskedne Døbefont er af poleret Cement med et lille Daabsfad af Sølv.

Paa de to øverste Stolestader til venstre staar paa den ene Axel Urne 1555, paa den anden Adam Vilhelm Knuth 1888 og paa de to øverste til

højre Anna Rosensparre 1555 og Margrethe Rosenørn-Lehn 1887. Stolegavlene er altsaa ved en eller anden Restaurering anbragt forkert; thi Mandsnavnene skulde jo staa til højre paa den gamle Mandsside og Kvindens navnene til venstre paa den gamle Kvindeside. 1755 var de anbragt rigtigt nok. Forvekslingen er altsaa sket senere. De midterste Stolerækker paa den nordre Side er borttaget og Pladsen, hvortil der er særlig Indgang gennem Varmehuset, indrettet til Loge med Lænestole for den grevelige Familie. Paa Muren over Logen hænger

Fr. Marcus Knuths Buste.

Hunseby Kirke med Portalen i Kirkegaardens Østmur.

Foto Klessen.

en Marmortavle med Indskriften: »Dette Minde sattes 1905 Lensgreve Marcus Knuth, den ædle, højsindede Mand, der elskede sit Land, sit Folk og dets Frihed, af Venner og Beboere paa Knuthenborg Grevskab og Omegn«. Under Taarnhvælvingen staar hans Buste, modelleret af Bissen.

I Skibet hænger to Messinglysekroner med Indskriften: »Anno 1910 skænket af Eggert Christopher Knuth til Grevskabet Knuthenborg, Stamherre til Lerchenfeld.« Orgelet er anbragt under Taarnhvælvingen. Det blev udvidet og forbedret 1851 og bærer Indskriften: Paa det ældre Or-

gel stod »Hr. Jacob Lodberg, Biskop over Fyns Stift, lod dette Orgelværk saaledes renovere og staffere Anno 1727«.

Paa Taarnets Sydside fører en muret Vindeltrappe op over Hvælvingen, og derfra en Trætrappe op til de to Klokker. Paa den ene staar paa Latin i Relief: »I det Herrens Aar 1465 et denne Klokke støbt til Ære for den hellige Andreas i Hr. Niels Becks, i Hunsebye Kirkes Præstetid.— Albrech Nielsen — Hans Henriksen støbte mig«. (Albrech Nielsen var daværende Ejer af Aarsmarke). Foran Begyndelsen af Indskriften staar i Relief Billedet af Kristus paa Korset; han bærer en Kjortel, der næsten naar Fødderne, og paa Hovedet en meget stor Krone; Armene er uformelig lange. I Relief foran 2den Linie staar et Pilgrimstegn, der ligner tre smaa sammenlagte Medailloner, og rundt om staar andre tildels utydelige Relieffer; mod Nordvest er det vist Syndefaldet, Træet med Slangen har Form som et Kors.

Paa den anden Klokke staar Klokkestøberens Navn: Matthias Benniche 1571 og paa Siderne Axel Urnes Navn og Vaaben.

EJENDOMSFORHOLD M. M.

Omkring Kirken ligger en stor smuk delvis ny Kirkegaard. Den gamle har været omgivet af en tre Alen høj Munkestensmur paa et svært Kampestensfundament; nu er kun en ringe Del af den tilbage. Vestmuren blev nedrevet i 1877, da Kirkegaarden blev udvidet med 5 Skpr. Land.

1924 skete en ny Udvidelse med 4500 Kvadratmeter. Sydturen faldt 1926, fordi Vejen skulde udvides. I Murens sydøstlige Hjørne er en stor Indkørselsportal med Aarstallet 1729 og det daværende Grevepars Forbogstaver. Paa Pladsen udenfor denne Indkørsel laa 1755 en Stald til de grevelige Heste under Gudstjenesten. Allerede den Gang nævntes de store Kastanie- og Asketræer omkring Kirken. 1888 opførtes et Ligkapel paa Kirkegaarden.

— Ved Reformationen gik Hunsebye Kirke sammen med Hundreder andre over til Kronen, og her forblev den til 1565, da Axel Urne, der ejede Aarsmarke, erhvervede Patronatsret til Kirke, Præstebolig og Degnebolig med deres rette Tilliggende, mod at overlade Kronen 3 Gaarde i Sjælland. Han forpligtede sig til at holde Kirken vedlige og skaffe Menigheden en »duelig Præst«. I Modsætning til de fleste andre Landsbykirker er Hunsebye Kirke ikke selvejende Institution under Menighedsraadet, men er forblevet under Knuthenborg paa Grund af den grevelige Families Begravelse i Kirken. 1905 blev der ved Tiendeaflysningen hensat 17,000 Kr., hvis Renter skal anvendes til aarlig Vedligeholdelse, og 8000 Kr., hvis Renter er beregnet til Hovedreparationer.

— Præstegaarden laa tidligere midt i Aarsmarkes Jorder og ret langt fra Kirken, medens det meste af dens Jorder laa i Fællesskab med Bøndernes. 1690 fik Eggert Christopher

Knuth Tilladelse til at inddrage Præstegaarden mod at udvise Præsten en ny Gaardsplads tæt ved Kirken med en Bygning, der hidtil havde været benyttet til Opsamling af Tiendekorn, og indrette det hele til en »lovlig Præstegaard« samt give anden Jord for den, som laa ved den gamle Præstegaard.⁵ 1688 stod Præstegaarden opført i Matriklen med 15 Tdr. Hartkorn, altsaa dobbelt saa meget som en stor Bondegaard. 1874 brændte Præstegaarden, og det nuværende Stuehus opførtes. Efter Udstykningen har Præstegaarden kun de reglementerede 20 Tdr. Ld., der er bortforpagtet. Præstegaardshaven er 1½ Td. Ld.

PRÆSTEHISTORIER.

Aarsmarkes Ejere, der havde Kaldsret til Hunsedy Kirke, laa ofte i Trætte med Præsterne. Den mest berygtede af disse Affærer er Axel Urnes Sogsmaal mod Præsten Hr. Jens Nielsen.

Da Axel Urne 1565 havde tilbyttet sig Patronatsretten, overdrog han Præsten »Befalingen paa Aarsmarke«, medens han selv var med Hæren i Sverige. Det er aabenbart ikke gaaet godt med Præstens betroede Virksomhed som Leder af Gaarden; thi allerede 1566 rejser Axel Urne Sag imod ham og fremsætter i Anklageskriftet nogle voldsomme Beskyldninger, der for en Præstemand var rent ud ødelæggende. Hr. Jens skulde have solgt Øxner og Korn fra Gaarden og puttet Pengene i sin egen Lomme, han

skulde have forhugget Skovene, øvet Vold mod Pigerne og levet i Hoer med en Kvinde i Maribo, som han havde foræret den stolteste Eg i Skoven, som Axel Urne selv ikke havde nænnet at hugge. Dette er kun nogle Poster af det lange Synderegister.

Efter Klagens Modtagelse paalagde Kongen Sjællands Biskop og Universitetets Professorer at stævne begge Parter for sig og undersøge Sagen. Klagen maa have haft nogle slemme Huller, eller ogsaa har Præstens Svar indeholdt lige saa slemme Beskyldninger mod Axel Urne; i al Fald blev Resultatet af den stort opslaaede Sag, at Axel Urne paa »Professorernes Forbøn« tilgav Præsten alt mod, at han forlod Kaldet.⁶

Den næste Herre paa Aarsmarkt, Knud Urne, søgte at udnytte Kaldsretten paa berigende Vis, idet han 1605 gav Præsteembedet til Jens Olufsen Riber, imod at denne, efter at have overtaget Kaldet, tilskødede Knud Urne fire til Embedet hørende Gaarde. Senere blev Præst og Godsherre uenige, og Præsten forlangte Gaardene ført tilbage til Kaldet, og da Urne haanligt afviste ham, klagede han 1616 til Kongen, som sendte Klagen til Urne for, at han kunde erklære sig om den. Det gjorde ikke Forholdet mellem Patron og Sjælesørger bedre, og Præsten opsagde saa Kaldet til Urne og rejste bort, men indankede Sagen om Gaardene til Kongens Dom. Den faldt paa Herredagen i Antvorskov 1619 og gik begge Parter imod. Den lød: Præsten

kan ikke bortskøde Kaldets Gods, og Urne skal derfor levere det tilbage. Præsten kunde ikke komme til Kaldet paa sliq ulovlig Maade og skal derfor afgive det. At han har opsagt Kaldet til Knud Urne, betød iøvrigt intet, da han ikke var i lovlig Besiddelse af det.

Kongen har alligevel haft ondt af Præsten; thi han gav Ordre til paa lovlig Vis at give Jens Olufsen Riber et Kald i Ribe Stift, naar et saadant blev ledigt, og da dette aabenbart ikke førte til noget, gav han 1621 Biskop Hans Mikkelsen og Lensmand Holger Rosenkrantz Ordre til at kalde Jens Olufsen Riber til Præsteembedet i Lunde, hvorom Sognemændene ikke kunde blive enige. Yderligere gav Kongen Ordre til Forstanderen paa Sorø Skole til at indtage en Søn af Præsten paa Skolen.⁷

Præsterne søgte aldrig fra Hunseby, thi det var et godt Kald, men at det ikke altid har været det, derom vidner den allerførste Meddelelse, der er

levnet os om Kaldet. Det er et Brev af 1264, hvori Pave Urban IV be- myndiger Biskop Tyge til at overdrage et Kanonikat og en Præbende i København til Sognepræsten Tholemeus i Hunseby, saa han kan faa et passende Underhold. Hans Kirkes Indkomster og Udbytte overstiger næppe nok 3 Mark Sølv aarlig.⁸ Efterhaanden blev der raadet Bod paa dette Savn. Der blev lagt mere og mere Jord under Embedet, og efter Udskiftningen var Præstegaarden paa mere end 100 Tdr. Ld.

1901 afløstes Højtidsofferet og 1914 Akcidenserne. Til Præsten blev det 940 Kr. aarlig, til Læreren i Skelstrup 395 Kr. og til Læreren i Maglemer 370 Kr. 1919 blev Sangertjeneren ved Daab, Bryllup og Begravelse fri for alle. Læreren ved Skelby Skole skal have 15 Kr. aarlig for hver paa- begyndt 100 Beboere i Sognet. Organisttjeneren forrettes af Læreren i Maglemer for 600 Kr. aarlig.⁹

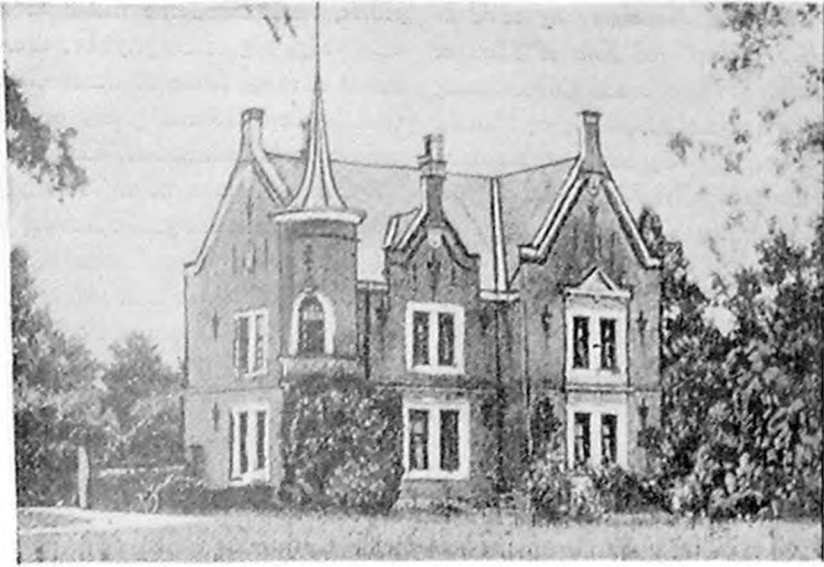
Knuthenborg.

Kernen i Grevskabet Knuthenborg er den gamle Gaard Aarsmarke, hvis Historie kan spores 600 Aar tilbage. Paa dette tidlige Tidspunkt var den næppe noget betydeligt Herresæde om end en Adelsgaard. Den først kendte Ejer er Kirsten Basse, der dog kun ejede en Del af Gaarden. Den anden Part ejedes af Niels Sivertsen Grubendal, der skrev sig til Aarsmarke 1372 og var Ridder 1396. Hans Efterkommere købte ogsaa den anden Part af Gaarden; thi 1425 var Albrecht Nielsen Grubendal Eneejер af Gaarden og beholdt den til sin Død 1476. Han har formentlig boet paa Aarsmarke, da hans Navn staaer paa Hunseby Kirkes gamle Klokke fra 1465. Hans Navn findes ogsaa blandt Underskriverne paa Bondelovene af 1446, de saakaldte Laalandske Vilkaar. Ved hans Død gik Aarsmarke i Arv til Sønnen Niels Albrechtsen Grubendal.¹ Han døde 1493, og Gaarden gik saa i Arv til hans Søster Elsebe Albrechtsdatter, der var gift med Jørgen Olsen Baad. Han havde ved Mageskifte med Kongen erhvervet Engestofte og fik altsaa nu tillige Aarsmarke og beholdt begge Gaarde til sin Død 1527. Aarsmarke gik saa i Arv til Sønnen Albrecht Jørgensen

Baad, som straks solgte den til Knud Urne.

URNERNE PAA AARSMARKE.

Knud Urne ejede ogsaa Søbysøgaard i Fyn, men tog Ophold paa Aarsmarke og skrev sig altid Knud Urne til Aarsmarke. 1523 var han indtraadt i Rigsraadet og var derfor Medunderskriver paa Frederik I.s Haandfæstning. Da hans Broder var Biskop og hans Svoger Ærkebisp, regnedes han almindeligt til Rigsraadets lutherfjendske Parti, skønt han flere Gange havde vist Sympati for Christian II's Sag, hvisaarsag han 1527 udtraadte af Raadet. Hans lidt tvivlsomme Stilling i Forbindelse med hans Hefremandsfærd var formentlig Skyld i, at Aarsmarke 1535 blev angrebet af Maribo Borgere og tildels plyndret. Det er grumme lidt, der er bevaret om denne dramatiske Episode. Blandt de Stævninger, som 1536 blev udtaget mod en Række Købstæder for Overfald paa Herregaarde, figurerer ogsaa en Stævning fra Knud Urne mod Maribo Borgere til at møde paa Herredagen og staa til Ansvar, fordi »de røved hans Gaard Aarsmarke«. Det er alt. De fleste af disse Sager blev afgjort i Mindelighed med Bøder og

Godsinspektørboligen i Knuthenborg Park.

Afbigt, og det er vel gaet ligesaa med denne.

Knud Urne slap ikke med Mariboborgernes voldelige Visit; thi Aarsmarke blev samme Aar ogsaa hjemsogt af Grev Christophers Tropper, og Urne blev taget til Fange. Hans tidligere Sympatitilkendegivelser for Christian II hjalp ham nu, idet Ærkebisp Gustav Trolle gik i Forbøn for ham hos Greven, saa han slap fri.

Efter disse bevægede Tildragelser levede Knud Urne i Stilhed paa Aarsmarke til sin Død i 1543. Sønnen Hans arvede Aarsmarke og Broderen Axel Søbysøgaard. Hans døde barnløs 1552, og Axel blev derefter ogsaa Ejer af Aarsmarke. Han havde faaet en lærd Opdragelse og blev anset for en meget duelig Embedsmand. Ved Udbruddet af Syvaarskrigen med Sverige 1563 fik han det brydsomme

Hverv at følge Hæren som Pendingemester og som saadan forestaa alle Udbetalinger. 1565 maatte han sammen med en Del andre Adelsmænd gaa i Selvskyldnerkaution for de 45,000 Rigsdaler, Kongen var bleven Landsknægteføderen Greven af Schwarzburg og hans Ryttere skyldig, til Gengæld fik Urne Tønsberg Len i Norge. 1567 blev han Rigskansler og Medlem af Rigsraadet. Han var nu paa Toppen af sin Karriere, og Faldet kom hurtigt. Efter Fredsslutningen 1570 blev der rejst Klage over hans Krigsregnskaber, og da de fremviste en frygtelig Uorden, mistede han baade Len og Embeder. Hans Sag mod Præsten Hans Nielsen og hans Klokke i Hunsby Kirke er omtalt. Han døde 1577. Axel Urnes Søn Knud var kun 13 Aar, da Faderen døde, 18 Aar gammel overtog han

som myndig Aarsmarke og udvidede 1603 Godset ved Køb af Hazager Mark. 1594 forlenede Enkedronning Sofie ham med Ravensborg og Halsted Klosters Len og senere ogsaa med Aalholm og Nykøbing. Medens han sad som Lensmand her, havde han en Trætte med Hunseby Bønder, som klagede til Enkedronningen over, at han vilde fratage dem deres Gaardes Friheder, »nemlig deres Stigstykker og Skovparter og dele dem til Fælleskov, uanset at deres Gaarde er fri Gaarde, som de har købt for Sølvpenge med al Herlighed og rette Tiliggende, hvorom deres Breve (Skøder) formelder.« De skriver videre i Klagen, at de hidtil har brugt disse Stigstykker og Gaardskove til nødvendig Brændsel og Hegning samt Vogntømmer til (vedføjer de »snedigt«) Vedligeholdelse af de Vogne, hvormed de skal gøre Ægt og Arbejde for Enkedronningen. Det har aldrig været dem forment at hugge af denne Skov til deres Behov; men nu forbydes det dem at hugge uden foregaaende Udvisning til Trods for, at de maa betale dobbelt saa megen Skat af deres Gaarde som en Fæstebonde.

Dronningen sendte Klagen til sin Lensmand Knud Urnes Erklæring, og han gav naturligtvis en helt anden Forklaring i sin egen Sag. Hunseby Skov har, siger han, altid været Fælleskov med følgende Lodsejere: Enkedronningen med 7 Bønder i Hunseby, Maribo Kloster med 2, han selv har 15 med Præstegaard og Degnegaard, som han har Patronatsret til. Det har, siger han

videre, været Bønderne tilladt at tage eller vælge sig et Stigstykke, som de kunde have og frede til deres Gaarde (indtil videre Besked gives) og deraf nyde deres Ildebrændsel, Gærdsel og Vogntømmer, men uden at forhugge Skoven; men de klagende Bønder forhugger den og nøjes ikke med at hugge til eget Behov, men sælger ogsaa til Maribo. Det er denne Forhugning, han er skredet ind imod, og han hævder, at Bønderne tidligere er dømt for Forhugning af deres Skov.² Efter denne Forklaring er der sikkert ikke gjort mere ved Sagen.

1616 afgav Knud Urne sine lollandske Len, da han fik det store Bergenhushus. Lang Glæde fik han ikke af sit norske Len. 1619 blev han syg og døde efter tre Aars Lidelser i København.

Det første Sønne, Christopher Urne, foretog sig, var at sikre sig Bandholmgaarden, som laa klods op ad Aarsmarke og nu, efter at den ved Klosters Nedlæggelse var overgaaet til Sorø Akademi, var Lejligheden dertil gunstig. Han tilbyttede sig den af Kronen for en Gaard i Rørbæk og en i Skelstrup.³ Ved sin Tiltrædelse af Aarsmarke var han 28 Aar gammel og allerede Rentemester (Finansminister). 1627 fik han Aalholm Len og Lensmandstilsynet med alle Købstæderne paa Lolland-Falster, og 1629 fløj han helt op til Statholderposten i Norge. 1643 fik han Trankær Len og blev fungerende Rigskansler, et Embede, han helt overtog 1646. som saadan deltog han 1648 i For-

Flintehuset i Knuthenborg Park.

handlingerne om Frederik III's Haandfæstning og var sammen med enkelte andre stemt for, at man ikke skulde begrænse Kongens Magt alt for meget; men det forhindrede selvfølgelig ikke, at han 1660 sammen med den øvrige Adel var stærkt imod Kongens Planer. Hans Standsfæller overgav ham det smertelige Hverv ved Stændermodet at aflevere Adelen's Privilegier til Kongen, og ved Arvehyldningen Dagen efter bar han, blandt Adelsmændene med Regalierne, Kronen. Hans politiske Rolle var udspillet; han traadte tilbage som Rigs-kansler.⁴ Allerede medens han var Lensmand paa Aalholm havde han købt Nielstrup, og her endte han 1653 sine Dage.

Knud Urnes Arvinger solgte straks Nielstrup og fire Aar efter ogsaa Aarsmarke til den borgerligfødte, men senere adlede Cornelius Lerche, som efter mange Aars tro Tjeneste i Centraladministrationen blev Etatsraad

og Stiftamtmand over Lolland-Falster. Han boede altid paa Nielstrup og har saaledes ringe Tilknytning til Aarsmarke. Skødet fra Knud Urne til Cornelius Lerche er dateret 24. Juni 1667. Købet omfatter Aarsmarke Hovedgaard og dens Enemærker, Hunseby Skov m. m. samt dens tiliggende Gaarde og Gadehuse, nemlig: I Hunseby 14 Fæstegaarde, Herlighed til 8 Selvejergaarde samt 1 Husmand, i Strandby 9 Boel- og 6 Gadehuse, i Maglemer Hazagegaard samt 1 Fæstegaard og 1 Hus, i Skelstrup 1 ode Kirkegaard, endvidere Bandholmgaard med tilliggende Skov og Gadehuse samt Røde Mølle med Tilliggende og endelig Patronatsret til Hunseby Kirke, Præstegaard og Degnebolig.⁵ Cornelius Lerche døde 1681, Nielstrup gik i Arv til Sønnen Chr. Lerche, medens Aarsmarke blev Fællesarv for Enken og Døtrene.

KNUTH'ERNE OG GODSET.

Fire Aar før Cornelius Lerches Død var den ene af Døtrene, den 19-aarige Søster Lerche blevet gift med den 34-aarig tyske Adelsmand Eggert Christopher v. Knuth. Han havde begyndt sin Løbebane som Kammerjunker hos Hertug Gustav Adolph i Mecklenburg, og det var udelukkende det Held, hans fem Aar yngre Broder Adam Levin v. Knuth havde vundet ved det tysksindede danske Hof, der lokkede ham — sammen med mange andre tyske Adelsmænd — til Danmark. Adam Knuth var som 16-aarig blevet Page hos den danske Kronprins, den senere Christian V. Han vandt hurtigt sin livsglade unge Herres Yndest og blev snart hans uadskillelige Følgesvend, og da Kronprinsen 1670 blev Konge, steg Adam Knuth hurtigt i Magt og Rigdom. Han fik Bestyrelsen af Kongens private Kasse, blev Amtmand over Københavns Amt, hvid Ridder, Geheimeraad m. m.; men først og sidst blev han overcøst med Gaver i Form af Penge og Jordegods. Han døde ugift som en meget rig Storgodsejer. Sin store Indflydelse hos Kongen benyttede han bl. a. til at fremhjelpe de mange adelige, tyske Eventyrere, som Rygtet om dette Slaffenland lokkede herop. Det var da ret selvfølgeligt, at hans Broder Eggert Christopher Knuth søgte herop straks efter Christian V.s Tronbestigelse, og han blev da ogsaa snart Kammerjunker hos Kongen. De første Aar opholdt han sig ved Hoffet. 1677 blev han Amtmand over Neu Kloster,

giftede sig med Søster Lerche og tog Bolig paa sin Gaard Metz. Ved Svigerfaderens Død 1681 opgav han Amtmandsembedet, vendte tilbage til Danmark og forberedte sin fremtidige Stilling som dansk Storgodsejer. Grunden blev lagt med Søster Lerches store Arv, deriblandt en Part af Aarsmarke.

Først købte Knuth Svigermoderen Halvpart af Aarsmarke, ialt 175 Tdr. Hartkorn, for 3083 Rigsdaler⁶ satte sig til Rette paa sin nye Gaard og regnede med Kongens Gunst til Godsets Forøgelse, og han regnede ikke forkert. Knuth fik sin gode Part af alt det Gods, Kongen ofrede paa sine tyske Yndlinge.

Den første store Foræring kom 1685 og bestod af Vaarskovgaard med Skov samt 11 Gaarde og 7 Huse i Bandholm. Det hele, der androg 85 Tdr. Hartkorn, fik han Lov til sammen med sine Ejendomme Bandholmgaard og Røde Vandmølle at lægge ind under Aarsmarkes Hovedgaards Takst, d. v. s. at de var skattefri.⁷ 1686 fik han af Kongen Skøde paa 8 Gaarde i Paarup med 56 Tdr. Hartkorn, som han kunde lægge under Aarsmarke. 1687 fik han Østofte Kirke, og 1688 fik han ved Mageskifte med Kronen 20 Gaarde og 9 Huse i Maglemer samt Maglemer Vandmølle og Skov til hele Byen, endvidere i Grimstrup 7 Gaarde og 4 Huse med Skov, ialt 174 Tdr. Hartkorn.⁸ 1694 købte Knuth Maribo Klosters 3 ydre Marker, hvoraf Maribo Ladegaard senere blev oprettet.

Det er betegnende for Tiden, at Embedsmænd, der havde Raad til at

Skovridergaarden

vente, ikke fik udbetalt Løn, den fik Lov at staa og løbe op, og ved Død eller Fratræden blev den saa afviklet med Jord eller andet Gods, sikkert ikke til Skade for Løntageren eller hans Arvinger. Cornelius Lerche var en af dem, som saaledes efterlod sig et betydeligt Krav paa Kronen, nemlig hele hans Amtmandsløn for Tiden fra 1663 til hans Død 1681, ialt 5394 Rigsdaler og 51 Skilling. Gælden blev endda først afviklet 1694. Eggert Christopher Knuth og Chr. Lerche var de eneste Fordringshavere, og de blev stillet tilfreds med Skøde paa følgende Jordegods: 5 Gaarde og 1 Hus i Anderstrup, 8 Gaarde og Hestehaugen i Skelstrup, 1 Gaard i Lille Slemminge, 1 i Fjelde, 2 Gaarde og 5 Huse med Skov samt Herlighed til 4 Ejendoms-gaarde i Østofte, 1 Gaard og 2 Huse samt Herlighed til 2 Ejendoms-

gaarde i Nørreballe, 3 Huse i Sørup, 1 i Reersnæs, 14 Gaarde og 2 Huse i Hillested samt Skov til Byen, 2 Gaarde og 1 Hus i Raa, Musse Kirke m. m.⁹ Af alt dette fik Chr. Lerche kun de 8 Gaarde i Skelstrup og de 5 i Anderstrup. Hele Resten havde Knuth Krav paa. Samtidig købte Knuth af Amtmand Reichov: 3 Gaarde og 5 Huse i Hillested, 2 Gaarde og 4 Huse i Raa samt Binnitzegaard og Hillested Kirke,¹⁰ og Aaret i Forvejen havde han af Amtmand Henrik Adeler købt Døllefjelde og Vester Ulslev Kirker med Landgildegods m. m.¹¹ Til Godset hørte derefter følgende Kirker: Hunseby, Østofte, Stokkemark, Hillested, Døllefjelde, Musse og Vester Ulslev. Endvidere var til Godset erhvervet følgende Kongetiender: Hunseby, Østofte, Stokkemark, Hillested og Vester Ulslev.

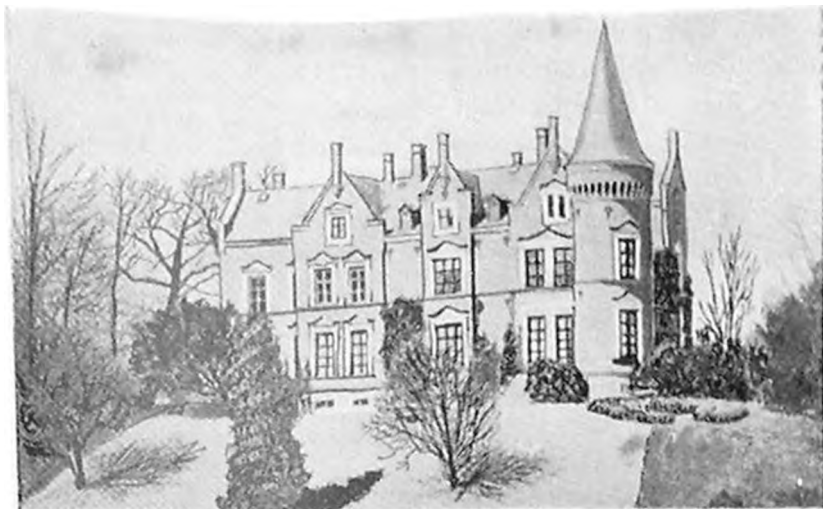
Skønt Kongen havde vist sin Naade med saa rigelige Gaver, var Knuth ikke bange for at bede om mere. Han manglede Husrum til de købte Maribo Jorder, og det vilde han gerne billigt til. Derfor bad han Kongen om at skænke sig Maribo Klosters Bygninger, og, for at tage Munden fuld, bad han ogsaa om Haverne og Fiskeretten i Maribo Sø. Han motiverede sin Bøn med, at Bygningerne paa Klostret ikke var Kongen til nogen Nytte, men snarere til Udgift med Reparationerne. Kongen har aabenbart sundet sig lidt paa dette Forlangende; thi først Aaret efter gav han Ordre til at lade Klosterbygninger og Haver takseres. Det hele blev vurderet til 400 Rigsdaler. Kongen skænkede derefter Knuth det forlangte, dog skulde Leonora Christine bo husfrit sin Livstid.¹² Det meningsløse i at forære de med Kirken sammenbyggede Klosterbygninger til en Kirken og Byen uvedkommende Person, viste sig snart. Kirkebestyrelsen blev senere nødt til at leje Præstebolig af Knuths Enke, og 1717 maatte man købe Bygningerne tilbage. Skønt Knuth havde faaet det hele forærende, krævede hans Enke 750 Rigsdaler for det, der en Snes Aar i Forvejen var vurderet til 400. Hun vilde ikke sælge billigere og fik, hvad hun forlangte.¹³

Det var ikke alene i Form af Jordergods, at Knuth fik den kongelige Naade at føle; han voksede ogsaa i Rang og Embede. 1684 blev han Etatsraad, 1693 Konferentsraad og Dannebrogssridder og 1695 Geheimeraad. Indbringende Embeder fik han

ogsaa. 1685 blev han Amtmand i Slesvig og 1690 tillige Amtmand over Kronborg og Frederiksborg Amter. 1697 døde han efter flere Aars Svagthed, kun 54 Aar gammel. Han fik et godt Eftermæle som en efter Daidis Forhold human og hjælpsom Godsherre.

Søster Lerche var kun 39 Aar, da hun blev Enke, og hun fortsatte ener-gisk Mandens Bestræbelser for at udvide Godset. Sin sidste Bedrift i saa Henseende havde Knuth øvet ved i 1696 at faa Skøde paa Reersnæs og Sørup Byer. Aaret efter hans Død afrundede hans Enke dette Køb ved at erhverve Haulykkegaard, og 1702 købte hun 15 Tdr. Hartkorn i Østofte. 1714 satte hun saa Kronen paa det hele ved af alt Godset at faa oprettet Grevskabet Knuthenborg. Det gamle Navn Aarsmarke gled dermed over i Historien. Søster Lerche var meget godgørende; hun oprettede baade en Skole og en Stiftelse for Fattige (herom senere) og betænkte ogsaa Hunseby Kirke med Gaver.

Sønnen Adam Christopher Knuth blev samtidig med Grevskabets Oprettelse ophøjet i Grevestanden. Han fortsatte Forældrenes Iver for at udvide Godset. 1727 erhvervede han ved Mageskifte Ugleholt Skov i Stedet for Stensgaard Skov og nogle derved liggende Bøndergaarde. 1728 købte han Lundegaard (Christiansdal), blandt hvis spredte Bøndergods var 13 Gaarde og 5 Huse i Skovhuse (i Stokke-marke Sogn), som han lagde under Grevskabet. 1729 fik han Tilladelse

Det nye Knulhenborg.

til at nedlægge Landsbyen Bregerup, og af dens 8 Gaarde og 5 Huse samt den nyerhvervede Ugleholt Skov oprettede han Hovedgaarden Knuthenlund,¹⁴ der blev indlemmet i Grevskabet i Stedet for noget sjællandsk Gods, som man i 1714 havde været nødt til at medregne for at faa det til et Grevskab nødvendige Tønder Hartkorn. Adam Christopher tog ikke Del i Statstjenesten, men levede udelukkende for sit Gods. Ikke destomindre blev han hvid Ridder, Geheimeraad og Kammerherre. Han døde 1736 i en Alder af 49 Aar.

Hans Enke Ide Margrethe Reventlov overlevede ham i 20 Aar og fortsatte uden smaalige Hensyn Slægts-traditionen med at samle Gods. Af sjællandsk Gods oprettede hun Baroniet Conradsborg til Sønnen Conrad, og af Lundegaard, Grimsted (Frederiksdal) og Asserstrup, som hun købte, oprettede hun Baroniet Christiansdal

til Sønnen Christian Frederik, efter hvem de to førstnævnte Gaarde fik Navnene Christiansdal og Frederiksdal. Hun døde 1757. Hendes Eftermæle lod, at hun baade var haard og pengegridsk. Hun var Maribo en farlig og overmægtig Nabo, der paa haardhændet Vis gjorde den stor Skade i Handelen paa Bandholm.¹⁵

Sønnen Eggert Christopher var kun 14 Aar, da Faderen døde og Moderen bestyrede Godset til han 1747 var 25 Aar og kunde overtage det. Han var som Moderen en haard Hals, og med eller uden hans Vidende og Billigelse misregerede Fogederne Bønderne, og Maribos Klager over hans Overgreb var heller ikke sjældne. Der var Eventyrblod i ham, og i sin Ungdom turede han rundt i Svejts, Holland, Frankrig og England, gik i Krigstjeneste og afsluttede 1751 sin militære Løbebane som Generaladjutant hos Kongen. Han blev derefter Assessor i Højeste-

ret, blev 1764 Stiftamtmand over Sjælland, 1766 Geheimekonferensraad og 1774 Ridder af Elefanten. Opadtil var han skriv og bukkende, hvorom hans Riddervalgprog: »Kongens Gunst den eneste Lykke« er tilstrækkelig talende. 1772 var han Medlem af den over Dronning Caroline Mathilde nedsatte Domstol og har sikkert her indtaget den Stilling, de Regerende ønskede. Ikke 20 Aar gammel var han blevet gift med Greve Gyldenstens Datterdatter, med hvem han 1749 fik Grevskabet Gyldensten, og han foretrak at opholde sig paa den pragtfulde fynske Borg fremfor paa det beskedne Knuthenborg. Endelig arvede han det af Søster Lerches Farbroder, Landsdommer Peter Lerche oprettede Stamhus Lerchenfeld i Nørrejylland. Stamhuset blev solgt, og Salgssummen indgik i dets Fideikommiskapital. Grevinden døde 1752, derefter ægtede Knuth Generaldatteren Maria v. Numsen, hun døde 1765, og saa giftede han sig med Eleonora Moltke. Selv døde han 1776, 54 Aar gammel.

Fem Aar før Faderens Død blev hans Søn Johan Henrik myndig og overtog Grevskabet Gyldensten, og ved Faderens Død overtog han ogsaa Knuthenborg. Ved sine sjældne Besøg paa Lolland optraadte han med stor Pragt i Karosse med 6 Heste, Løbere og Hejdukker. Hans Fogeder huserede her, som de vilde, og Knuthenborgs Ry, der i Forvejen var en Del blakket, blev nu helt sort. Der blev undertiden udvist en saadan Hensynsløshed mod

Bønderne, at de tog sig selv til Rette. Fra 1777 foreligger et Eksempel i saa Henseende.

Bønderne havde som Hoveriarbejde slaaet Græs paa »Saltningen«, Engene ud mod Smaalands havet, og Ladfogeden havde i god Tid faaet Besked om, naar Arbejdet vilde være færdigt, saa han kunde syne det. Bønderne ventede hele Eftermiddagen; men Ladfogden Jens Jørgensen kom ikke den Dag og først langt op ad Dagen den næste. Bønderne maatte ikke forlade Pladsen, før Arbejdet var godkendt, og de blev saaledes til ingen Nytte sinkede en hel Dag i deres Arbejde hjemme. Formentlig er det ikke første Gang, de er blevet drillet paa den Maade, og i deres Harme blev de enige om at give Fogden et Lag Tærsk, naar han omsider kom. Han fik godt nok Kløene; men bagefter blev Bønderne naturligvis indklagede for Birketinget. De maa have haft vægtige Klager at fremføre, thi de slap meget billigt. Landsoldaten Jørgen Skovmand og to Bønder fra Hunseby, der var udpeget som Hovedmændene, fik Bøder paa fra 4 til 6 Rigsdaler; de andre slap fri.¹⁶

Johan Henrik efterlod sig kun Døtre, idet hans eneste Søn døde i 6 Aarsalderen, og da Greven selv døde 1802, gik Knuthenborg over til hans Halvbroder Frederik af Faderens andet Ægteskab. Frederik Knuth var Søofficer, gik i fremmed Tjeneste fra 1778 til 1782 og deltog i de haarde Søtræfninger mellem Franskmændene og Englænderne. Efter sin Hjemkomst

Bandholmporten.

traadte han ind i Admiralitetskollegiet og beholdt sit Sæde her til 1814, men ofrede sig, efter 1802 at have overtaget Knuthenborg helt, for dettes Administration. Hans daglige Færd var yderst beskeden og hans Klædedragt nærmest tarvelig. Han generede sig ikke for, naar ingen anden Lejlighed gaves, at tage Plads paa en Møgvogn — en skrigende Modsætning til Forgængerens Pragtsyge. Efter Englandskrigen skænkede han Træ til Flaadens Opbygning; i Aarene 1814—16 fældede 30—40 af Holmens Folk i Knuthenborgskovene alle de Ege, de havde Brug for.

Frederik Knuth havde 1784 ægtet Johanne v. Møsting. Deres Søn, der var Amtmand i Norge, druknede kort efter sit Bryllup med Karen Rosenkrantz. Deres Søn Frederik Marcus, Arvingen til Grevskabet, var kun 5

Aar, da Bedstefaderen, Lensgreve Knuth i 1818 døde, 58 Aar gammel, og Grevskabet kom derfor under Administration.

Frederik Marcus Knuth blev opdraget hos sin Faster, der var gift med Greve A. W. Moltke. Han valgte Studeringerne, tog Studentereksamen og juridisk Embedseksamen med en fin 1ste Karakter og foretog derefter en toaarig Udenlandsrejse for at søge yderligere Kundskaber og Uddannelse. Rejsen foretoges sammen med Vennen og Studiekammeraten C. C. Hall; den senere saa bekendte Politiker. Under hele sin Studietid havde Knuth sluttet sig stærkt til de borgerlige, intelligente Kredse fremfor Aristokratiet, som han af Fødsel tilhørte, og denne Indstilling førte ham naturligt ind i Politik.

Ved sin Hjemkomst fra Udlandet

var han stærkt i Tvivl om, om han burde overtage Grevskabet, der under en slet Administration var kommet i en yderst daarlig Forfatning. Ved gode Venners Raad overvandt han sine Betænkkeligheder; men indsaa, at saa maatte han straks i Gang. 23 Aar gammel opnaaede han Myndighedsbevilling, og 1837 tog han fat med stor Energi. Under hans overlegen dygtige Ledelse gik det snart fremad, saa Godset efterhaanden blev betydeligt indbringende. Han søgte i vid Udstrækning at praktisere sine liberale og sociale Idéer paa Godset og opmuntrede bl. a. stærkt Fæsterne til at blive Selvejere eller (hvad der siger det samme) Arvefæstere. Af Grevskabets 268 Bøndergaarde solgte han de 170. Han anlagde Bandholm Havn og gjorde meget for den lille Bys Ophjælpning, istandsatte Grevskabets Kirker og interesserede sig stærkt for en human Fattigpleje. 1844 stillede han Sogneforstanderskaberne i Hunseby, Østøfte, Stokkemarke og Hillested Forslag om at oprette en stor fælles Arbejdsanstalt, hvor Fattige kunde finde Optagelse og Beskæftigelse. Et Led i Planen var Oprettelsen af en Arbejdsanvisning, et helt nyt og ukendt Begreb hele Aarhundredet ud. Anvisningen skulde praktiseres paa den Maade, at der i hvert Sogn udpegedes en Mand, til hvem Arbejdssøgende kunde henvende sig. De 4 Mænd skulde danne en Komité, hvor Oplysningerne samledes og hvorfra Arbejdet anvistes. Komitéen skulde stadig afgive Melding til Sogneforstanderska-

berne, og Folk, der ikke vilde arbejde, naar Arbejde var at faa, skulde nægtes Understøttelse, saa Fattigvæsenet, baade for sin egen og de Paagældendes Skyld, saa vidt muligt blev holdt fri for arbejdsdygtige Personer. Var intet Arbejde at opdrive, skulde Komitéen indkøbe Hør, Blaar og lignende Materialer til Forarbejdning. Baade dette Forslag og Forslaget om en Arbejdsanstalt blev henvist til en Komité, bestaaende af en Mand fra hvert af de 4 Sogneforstanderskaber, de fire Sognepræster og Grev Knuth.¹⁷ Sogneforstanderskaberne har aabenbart ikke været modne til et i Datidens Øjne saa vidtgaaende og bekosteligt Forslag; thi der ses ikke at være kommet noget ud af Komitéens Arbejde.

Ved hele sin Færd viste Fr. Knuth, at han tilhørte en ny Tid. Paa Knuthenborg mødtes alle Datidens store Frihedsvener, Repræsentanter for Kunst og Videnskab samt den grundtvigske Kreds' bedste Mænd. 1840 underskrev han den store Petition til Christian VIII. om Skattebevillingsret, hvilket indbragte ham en Irettesættelse af Kongen, der aldrig havde ventet sig sligt af en Lensgreve. Ogsaa den danske Sag i Slesvig havde en god Støtte i Greven, hvilket heller ikke var velset ved Hove. I Roskilde Stænderforsamling, hvor han 1846 mødte som Repræsentant for de lollandske Sædgaardsejere, sluttede han sig ogsaa til det frisindede Parti. Kongens Syn paa ham ændredes desuagtet fuldstændigt; thi han lærte snart at værdsætte Grevens ualmindelige Evner, retskafne

Karakter og uhildede Blik paa Forholdene og ønskede derfor at knytte ham til Statstjenesten. 1847 udnævntes Knuth til Amtmand i Sorø, Overdirektør for Sorø Akademi og Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler. Det var Kongens Hensigt, at Knuth skulde gennemføre Grundtvigs Plan om en folkelig Højskole i Sorø; men Christian VIII's Død kuldkastede disse Planer, og ved Martsministeriets Dannelselse blev Knuth Udenrigsminister. Han havde her den vanskelige Opgave at føre Forhandlingerne med de saakaldte »venskabelige Magter« og Tyskland. Midt under disse Forhandlinger blev han udnævnt til Storkorsridder af Dannebrog; men ved Martsministeriets Fald i November traadte han tilbage og blev kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsdag. 1852 valgtes han ind i Folketinget i København, men søgte ikke Genvalg og foretog af Helbredshensyn en længere Rejse til Italien. I 1854 indtraadte han i Landstinget, valgt i Jylland, men 1855 valgt for Lolland-Falster. Hans Funktions-tid her blev kun kort. Hans Helbred havde længe ikke været stærkt; men hans regelmæssige og forsigtige Leve-maade havde hidtil bødet herpaa. Ved Nytaarstid blev han angrebet af en voldsom Sygdom, og den 8. Januar 1856 bukkede han under.

Ingen af Knuth'erne paa Knuthenborg var naaet 60 Aar. Den første Lensgreve blev kun 49 og de følgende omkring Midten af 50'erne. Fr. Marcus Knuth, den betydeligste

af dem alle, blev kun 43 Aar. Hans Død vakte almindelig Sorg; thi han var elsket og højagtet i vide Kredse og blev betragtet som en af de Mænd, der daarligt kunde undværes i den for Landet vanskelige og farefulde Tid. »Fædrelandet« skrev i sin varmtføjte Nekrolog bl. a.: »Ægte dansk og ærlig frisindet, ædel i sin Stræben og klog i sin Handlemaade. I sin ydre Fremtræden forsigtig og maadeholden, ja næsten forlegen, men i sit Hjerte varm og i sin Vilje mere energisk end de fleste.«¹⁸

I 1837 havde Knuth ægtet Admiral-datteren Karen Rothe. Deres ældste Søn Eggert Christopher Knuth var født 1838 og altsaa kun 16 Aar, da Faderen døde. En Administrationskomité styrede derfor Godset i 8 Aar. Den unge Greve tiltraadte Grevskabet 1864. Han var en rigt begavet Mand, der havde rejst meget i fremmede Lande og set og lært meget. Særlig England gæstede han ofte i længere Perioder og blev saa betaget af engelsk Aand og Kultur, at han altid vilde overføre dem paa danske Forhold. I Bestræbelserne herfor nedrev han med haard Haand alt, hvad Forfædrene havde skabt paa Knuthenborg og dannede, baade med Hensyn til Park og Bygninger, efter sit eget Hoved det Knuthenborg, vi i Dag kender; men derom senere.

Han var ugift og døde allerede 1876, kun 36 Aar gammel. Den 16 Aar yngre Broder Adam Wilhelm Knuth arvede Grevskabet. Han udbyggede Bandholm Havn og tilbagekøbte ku-

Maglemerporten.

riøst nok mange af de Gaarde, Faderen havde solgt. 1879 ægtede han Margrethe Rosenørn-Lehn fra Hvidkilde, men døde allerede 1888, kun 34 Aar gammel. Sønnen Eggert Christopher Knuth var kun 6 Aar, da Faderen døde, og i omtrent 20 Aar var Grevskabet derfor under Administration, indtil Greven 1907 kunde overtage det. 1903 giftede han sig med Sylvia Pio, Datter af den til Amerika udvandrede Socialistfører Louis Pio. De blev skilt 1912, og 1917 giftede Greven sig med Anne Margrethe Wennervald, Datter af Landskabsmaler Emil Wennerwald. Knuth døde allerede 1920, kun 38 Aar gammel. Sønnen af 1. Ægteskab Frederik Marcus Knuth er født 1904 og var kun 16 Aar, da Faderen døde. Han overtog Grevskabet 1925, og Aaret efter overgik det til fri Ejendom.

Knuthenborg omfatter nu 1466 Hek-

tar Hoved- og Forpagtergaarde med en Ejendomsskyld paa 2,368,700 Kr. 257 Hektar Bøndergods med en Ejendomsskyld paa 1,120,900 Kr. 1175 Hektar Skov med en Ejendomsskyld paa 840,800 Kr. samt Bandholm Havn og 120 Huse.

Hoved- og Forpagtergaardene har følgende Tilliggende: Knuthenborg 202 Hektar, Haulykkegaard 152, Maribo Ladegaard 137, Hasagergaard 131, Vaarskovgaard 111, Lerbjerggaard 85, Saxhøj 60, Egehushavnen 58 og Toftegaard 50.

De største af Skovene har følgende Arealer: Merritskov 287 Hektar, Skaanshave 149, Rørmarken 132, Skifterne 125, Vestre Roder 71, Sørup Hestehave 65, Indtægten 58, Hillested Nørrehave 55, Østøfte Fællesskov 48, Haulykkerne 44, Lysemose 37 og Stokkemarke Hestehave 30. Parken er ca. 400 Hektar.

PARKEN OG BYGNINGERNE

De ældste Oplysninger, man har om Knuthenborg Bygninger og Park, findes i Præsten Rolds oftnævnte Indberetning fra 1755. Han skriver, at Gaardens Bygninger er i Bindingsværk og ikke meget anseelige, men vidtstrakte; de omfatter »tvende afdelte Borggaard og en stor Ladegaard«.

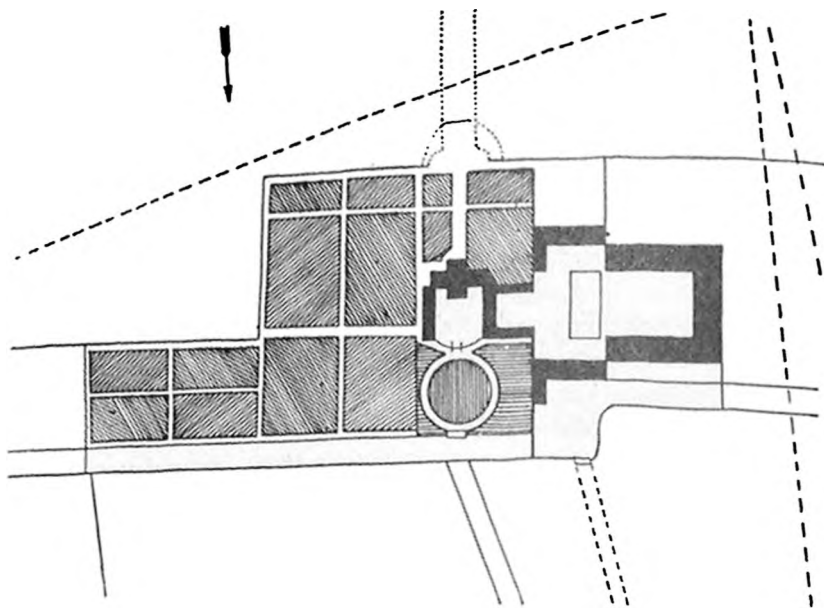
Betegnelsen »Bindingsværk« skal næppe opfattes nedsættende; thi Bindingsværksbygninger kan jo være overmaade smukke og holdbare, tænk blot paa de Bindingsværksperler, vore gamle Købstæder hist og her rummer.

Præsten skriver videre: Til Gaarden hører »en dejlig og anseelig Hauge, indrettet i 8 Kvarterer med nuværende og forrige Grevers og Grevinders Navne og Vaabener, udziret med malede og glatte Stene«, altsaa en Slags Mosaik i Stedet for Blomster. Han nævner de »anseelige Hække«, der har afgrænset Kvartererne, den »store Frugt- og Køkkenhave«, de »6 anseelige Alléer«, der gik »vester, nørre og sønderud fra Gaarden« og var berømt viden om, og han slutter sin korte Beskrivelse med, at der »tæt ved Lysthaven er en stor og anseelig Ridebane med et Lysthus og et smukt Orangeri«.

De følgende halvt Hundrede Aar stod Knuthenborg ubeboet, idet Lensgreven tillige besad Grevskabet Gyldesten, hvis store pragtfulde Borg han foretrak som Opholdssted. Der er vel næppe Tvivl om, at baade Bygningerne og Haven paa Knuthenborg har lidt under denne Tilsidesættelse.

Palle Rosenkrantz skriver i »Danske Herregaarde ved 1920«, at Fr. Knuth efter sin Overtagelse af Grevskabet 1802 lod Knuthenborgs stærkt forfaldne Hovedbygning nedrive og med en Bekostning af 8000 Rigsdaler (16,000 Kr.) opføre en ny, der stod færdig 1807. Angaaende Resultatet af dette Byggeri henviser Palle Rosenkrantz til et Grundrids af 1808 og en Synsforretning af 1819. Grundridset er fra et Matriculskort af 1784, kopieret 1808, det omfatter Bygninger og Have og er gengivet ovenfor. Synsforretningen af 1819 oplyser, at Borggaarden foran Midterfløjen var brolagt og mod Syd begrænset af et Stakit med en Port ud til en beplantet Runddel. Paa hver Side af Midterfløjens Veranda mod Nord stod 11 store Lindetræer, og lige for Verandaen var en Allé af store Kastanie-træer med Udsigt til Stranden. Langs Havens Sydside gik en Allé, der naaede ned til Godsforvalterboligen (hvor nu Flintehuset ligger). I Hovedbygningens østre Fløj var indbygget to Halvtaghuse, en nordlig og en sydlig, der var forenede ved et Stakit, hvori der var en Port ud til Ladegaarden.

Saavidt Palle Rosenkrantz. Læget med denne Synsforretning og andre Oplysninger om Bygningerne findes desværre ikke mere i Godsarkivet, saa en haardt tiltrængt nærmere Undersøgelse er udelukket, hvilket er desmere beklageligt, eftersom der er al mulig Grund til at rejse Tvivl an-

Grundrids fra 1808 af Bygningerne og Haven.

gaaende Omfanget af det i 1802—07 udførte Byggeri.

Et Blik paa Grundplanen vil straks gøre det klart, at Bygninger af dette Omfang ikke opføres for 8000 Rigsdaler, specielt ikke under en Højkonjunktur som den, man levede under i Aarene 1802—07. Desuden passer — paa de faa Punkter, hvor en Sammenligning er mulig — Rolds yderst knappe Beskrivelse af 1755 fremdeles paa Ridset af 1808, hvilket lader formode, at meget af det gamle er forblevet uændret ved Fr. Knuths Byggeri. De »tvende Borggaarde« genfindes paa Grundridset foran Midterfløjen og bag østre Sidefløj, begge »afdelte« ved et Stakit. Den »store og anseelige Ridebane« er den i Synet af 1819 nævnte »Runddele«. Rolds »dejlige og anseelige Hauge, inddelt i 8 Kvarte-

rer« er stadig til Stede; kun er de 8 blevet til 14. Enten er der sket en Udvidelse og yderligere Deling, eller ogsaa har Rold særlig været blændet af de 8 Kvarterer med Grevernes og Grevindernes Navn og Vaaben. Af Rolds 6 Alléer kan man paa ovenstaaende Udsnit af Matrikulskortet kun konstatere Tilstedeværelsen af de to, som ikke har været Køreveje og derfor er angivet med punkterede Linjer, den ene er den brede Allé, som mod Nord aabner Udsigt til Stranden, den anden fører fra Hovedbygningens vestre Fløj mod Vest. Paa de Veje, som er optrukket med fulde Linjer, er Alléerne ikke signeret, men Synsforretningen af 1819 nævner Alléen, der langs Indkørselsvejen fra Bandholm naar ned til Godsforvalterboligen (Flintehuset).

Knuthenborg 1846

Matrikulkortet fra 1784 foreligger kun i Kopien fra 1808, og her maa Bygningernes daværende Grundplan være indtegnet. Grundplanens Udseende 1784 er derfor ukendt, og følgerig er det umuligt at konstatere Omfanget af Fr. Knuths Byggearbejde; men at de ikke har omfattet det hele Kompleks af Hovedbygninger er, som nævnt, indlysende. Adskilligt af de Bygninger, der blev nedrevet i 70'erne i forrige Aarhundrede, stammer utvivlsomt fra det Aarsmarke, Eggert Christopher v. Knuth og Søster Lerche opførte efter 1681. Det er morsomt at konstatere, at de under deres Byggeri har bevaret Dele af Urnernes gamle Aarsmarke fra 1500-Aarene; thi i den Ruinrest, der nu er det eneste Minde om det gamle Knuthenborg, findes Murværk af Munkesten, og de bruges jo ikke paa Søster Lerches Tid. Munkestenene er muret i moderne Forbandt, hvilket taler for Rigtigheden af Overleveringen om, at man først

efter at have nedrevet det hele kom i Tanker om, at der dog burde bevares en Ruinrest og derfor opmurede de nustaende Levninger. I Ruinen er indsat en Tavle med latinsk Indskrift og Aarstallet 1881.

Det ældste Aarsmarke har sikkert været omgivet af Grave, men Matrikulkortet giver ingen Oplysning herom, med mindre man tør antage, at den i Ladegaarden med enkelte Linjer optrukne rektangulære Firkant er en Rest af den gamle Grav. Paa et senere Kort (1847) er Firkanten angivet som Vanding ved at være forsynet med Vandsignatur.

1846 tegnede Richardt til Danske Herregaarde ovenstaaende Billede af det daværende Knuthenborg, der stadig er i Overensstemmelse med Grundridset af 1808 og Synsforretningen af 1819, kun er den brolagte Borggaard nu erstattet af en Plæne med Buskadser.

Den 30. Oktober 1849 brændte

Fr. M. Knuths vestre Fløj af et nyt Knuthenborg.

Ladegaardens Bygninger, der var forsikrede for 22,365 Rigsdaler. Fr. M. Knuth byggede en ny Ladegaard med Forpagterbolig, og 1854—55 begyndte han Opførelsen af en ny Herskabsbolig, hvortil han optog et Laan paa 108,000 Rigsdaler.²⁰ Et lille halvt Hundrede Meter fra det gamle Knuthenborg rejste han en ny anseelig Bygning i to Etager med tre Taarne; den skulde danne den vestre Fløj i et nyt trefløjet Slot. Han naaede desværre ikke videre.

Hvad Bandholmgaardens Bygninger angaar, da viser et Matrikuls kort af 1808 en firelænget, sammenbygget Gaard og tæt Nord for den en lang Bygning, sikkert en Skovridergaard; den kaldtes »Mariesminde«, forment-

lig efter den i 1765 afdøde Grevinde Marie, født Numsen.

— Oplysningerne om Haven er mere sparsomme. Der er dog næppe Tvivl om, at det Ry, den havde allerede 1755, er bevaret og øget gennem første Halvdel af forrige Aarhundrede. Matrikuls kortet viser en Have i den kendte, stive, franske Stil med lige afstukne Gange, kantet med zirligt klippede Hække, og denne gamle Have synes i det væsentligste bevaret op gennem Tiderne. Herudover var der som nævnt de berømte Alléer, der mod Nord og Syd strakte sig langt ud gennem Markerne, medens Alléerne mod Vest ved Midten af Aarhundrede gik gennem et Haveanlæg i den frie engelske Stil; Havepartiet længst ude

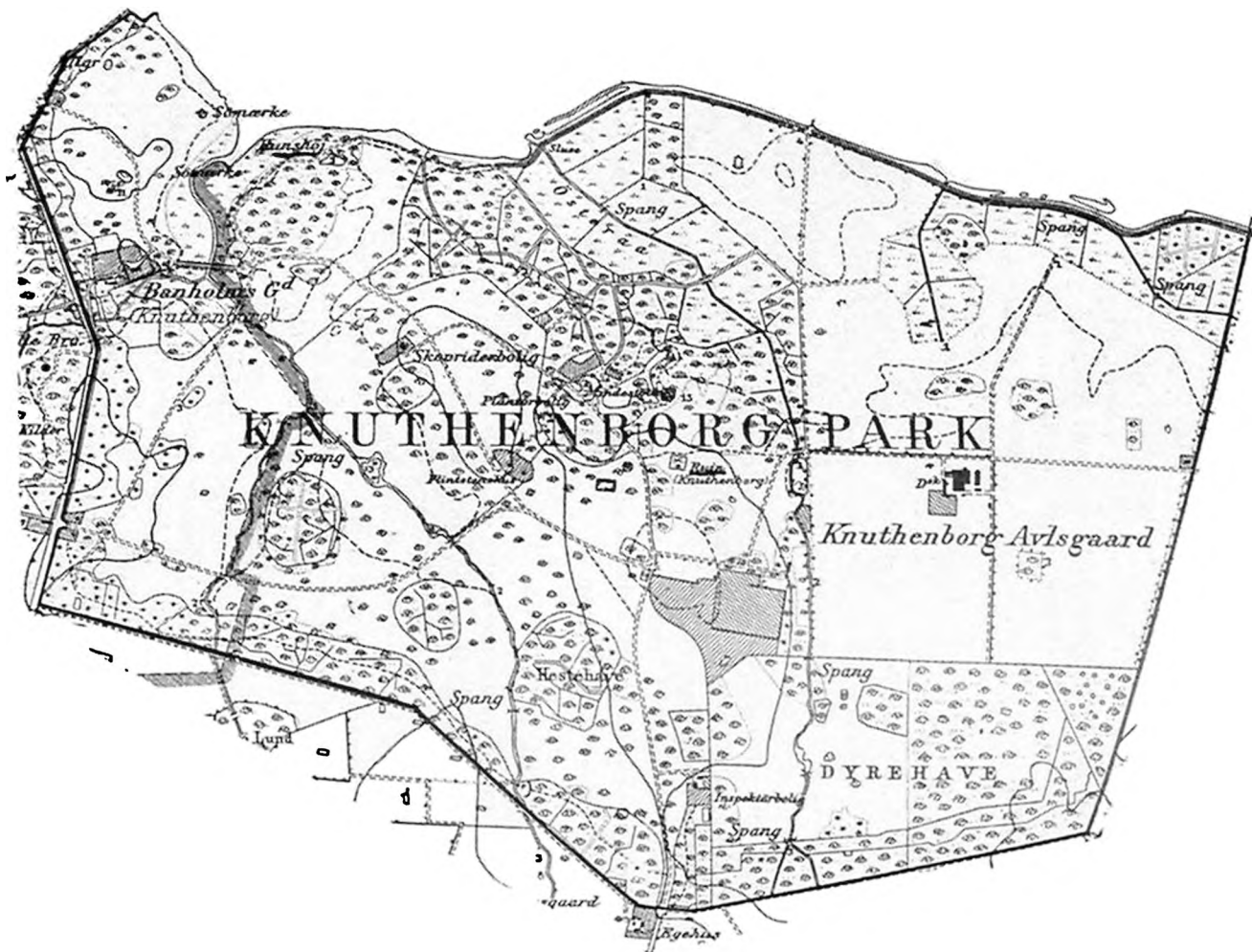
mod Vest bestod mest af Naaletræer og kaldtes Vinterhaven. Hvoraaar dette Haveanlæg er paabegyndt, kan ikke oplyses; men Fr. M. Knuth udvidede det betydeligt, saa det strakte sig helt hen omkring Svanesøen, hvis Udgravning han paabegyndte, idet han af det opgravede Fyld dannedes en Ø midt i Søen.

I Vinterhaven blev til forskellige Tider plantet Mængder af sjældne og smukke Træer, hvoraf en Del endnu er bevaret; men ellers er ethvert Spor af den smukke Have, der laa her, forsvundet, og det samme gælder naturligvis den flere hundrede Aar gamle Have omkring det gamle Knuthenborg. Det forsvandt altsammen efter 1864, det Aar, da Fr. Marcus Knuths Søn Eggert Christopher overtog Grevskabet og revolutionerede hele Hovedgaardens Omraade.

PARKEN SKABES.

Alle store Revolutioner styrter det gamle i Grus, og den Revolution, der i 1864—65 brød ind over Knuthenborg, var ingen Undtagelse fra Reglen. Omstyrningen skete med en saadan Grundighed, at der i Løbet af faa Aar bogstavelig talt ikke var Sten paa Sten tilbage af det gamle. Med en fuldkommen Mangel paa Pietet og en grænseløs Foragt for Penge og Penges Værd blev alt jævnet med Jorden. Det gik ikke alene ud over de gamle Bygninger paa Bandholmgaard og i sidste Instans Knuthenborgs gamle Hovedbygning, der næppe var værd at bevare; men ogsaa alt det,

Fr. M. Knuth 10—15 Aar tidligere havde bygget, faldt nu for Sønnen: Haand. Den nye Avlsgaard, Faderen havde opført 1850, blev nedrevet og erstattet med en ny efter engelsk Mønster, hvor f. Eks. Kostalden var indrettet saaledes, at Kreaturerne gik løse mellem hverandre. Det passede naturligvis ikke efter danske Kvægavlsmetoder og maatte derfor efter faa Aars Forløb laves om under store Bekostninger; Fr. M. Knuths andre Bygninger delte Skæbne med Avlsgaarden, ja selv den store nye og kostbare Bygning, der skulde danne vestre Fløj i det store af F. M. Knuth projekterede nye Knuthenborg, blev væltet som et Korthus. Skove blev ryddet eller gennemhuggede paa en Maade, som efter hidtil gældende Anskuelser maatte føre til Ødelæggelse. Det saa altsammen planløst ud, men var det ingenlunde. En hel Egnns Befolkning rystede paa Hovedet af dette »Galmandsværk« og betragtede den unge »Fusentast«, der øvede det, med alt andet end Beundring. Nu staa hans Navn i Glansen af det imponerende og berømte Værk, som blev det endelige, men forud tilsigtede Resultat af den tilsyneladende Berserker-gang. Stor er den Respekt, hans Værk og skønhedssøgende Skabertrang indgyder, men Respekten vilde ikke have lidt noget Skaar, og Beundringen vilde ikke have været mindre, om noget af det gamle, bl. a. enkelte af de Alléer, hvor Slægten gennem Aarhundreder havde vandret, var blevet bevaret og indføjet som Led i alt det Nye.

Generelstabskort over Parken. Maalestok 1 : 20.000.

For at forstaa Omfanget af det Arbejde, der blev gjort, er det nødvendigt først at se lidt paa den Knuthenborg Hovedgaard, som den 26-årige Greve fandt ved sin Tiltrædelse af Grevskabet.

Der foreligger et Matrikulkort fra 1847 over Gaardens Tilliggende; men da dette ikke med Udsigt til Held kan fotograferes ned i Bogform til en Cliche, maa jeg med ovenstaaende Udsnit fra Generalstabskortet 1905 som Grundlag søge at skildre Forholdene, som de var, før Parkarbejdet begyndte.

Parkens centrale Punkt er det gamle Knuthenborg, hvis Beliggenhed paa Kortet er betegnet Ruin. Tæt Vest for Indkørslen ved Egehuset løber Hunsaa ind i Parken og fortsætter gennem den til Udløbet i Bandholmbugten. Hunsaa betegnede paa sin Vej gennem Parken den vestlige Grænse for Knuthenborg Hovedgaards Jorder. Sognegrænsen mellem Hunseby og Bandholm (der forøvrigt ogsaa er Grænse mellem Fuglse og

Musse Herreder), løber langs med Hunsaa's nordre Løb, men bøjer midt nede af og følger Snapind Aa ned til Parkens Grænse. Arealet mellem Sognegrænsen og Parkens Grænse er den gamle Bandholmgaards Jorder. Trekanten mellem Hunsaa og Snapind Aa var Maglemer Bys Jorder, der til dels bestod af Skov. Øst for Hunsaa laa store Skovarealer som en bred Ramme om Knuthenborg Hovedgaard. I Nord laa den gamle Dyrehave ud mod Vandet, i Sydøst Kohaven (den nuværende Dyrehave) og i Syd Hestehaven. Mellem denne og Kohaven laa en Mark og gennem denne gik den gamle Indkørselsvej fra Maribo. Fra Hestehaven fortsattes Skoven i en smallere Gren mod Nord, der kaldtes Agernvænget og gik over i nuværende Vestre Dyrehave (med Hunshøj).

Mellem den gamle Dyrehave i Nord og Hovedbygningen med den gamle Have laa den daværende Park omfattende »Vinterhaven« og Svane-søen. Øst for denne Park løb igen en

Strimmel Skov ned i omtrentlig Højde med Hovedbygningen. Øst og Syd for Hovedbygningen laa Avlsgaardens Marker. Hovedgaardens sydlige Marker fortsatte Syd for Hestehaven og Parkens nuværende Grænser. Ved Udstikningen af Parken blev denne Mark udeladt, medens hele Bandholmgaarden, der var aaben Mark, og Trekanten mellem de to Aaer blev indlemmet, saa Parken fik en regelmæssig Grænselinje med faa Knæk, saaledes som man nu ser det paa Kortet.

Endelig er det værd at gøre opmærksom paa, at ikke mindre end fire Aaer løber i Parken. Til Hunsaa støder først den lille Snapindaa, der ogsaa kaldtes Møllerenden, og helt op under Bandholmgaarden støder Paarupaa eller Vesteraa til Hunsaa. Endelig er der den lille Østeraa, som gennemløber hele Parken og gennem en Sluse i Dæmnin-gens vestre Ende falder ud i Bandholmbugten. Maaske stammer Navnet Aarsmarke fra denne Aarigdom.

Noget af det første, der blev gjort, var Indhegning af den udstukne Park, og det blev i Sandhed et imponerende Hegn. Der blev nemlig om Park og Avlsgaard bygget en Granitmur paa to Meters Højde og med en Længde af 7,2 Kilometer. Arealet inden for Muren er 600 Hektar, hvoraf Avlsgaardens Marker udgør de 200.

Stenene til Parkmuren blev fisket op ude i Farvandet, tilhugget og kørt paa Plads. Det var et mægtigt Arbejde, og da Muren stod færdig, havde den kostet 63,000 Rigsdaler eller 126,000 Kr. efter Nutids-Mønt*). I Muren indbyggedes fire Porte med tilhørende Portnerboliger, nemlig Bandholmporten, Snapindporten, Maglemerporten og Damsmoseporten. Bandholm og Maglemer var Hovedindkørslerne, og Portene her er fint Kunstsmedearbejde tegnet af Arkitekt Sibbern og smedet af Kunstsmid Schæbel i København; navnlig Bandholmporten er et fremragende Kunstarbejde, der har kostet 21,000 Rigsdaler. Det fortæller, at Greven saa denne eller en lignende Port paa Verdensudstillingen i London 1862 og forelskede sig i den. Maglemerporten har kostet 25,000 Rigsdaler.²¹. Fra sidstnævnte Port

*) Man maa ved Skønnet over denne saavel som de senere anførte Summer ikke glemme, at Pengenes Værdi den Gang var langt større. Prisen paa en Bondegaard med Besætning laa omkring 300 Rigsdaler (600 Kr.) pr. Td. Ld., og en Dag-lejer fik 4 Mark (1 Kr. 33 Øre) om Dagen paa egen Kost.

blev udstykket en ny, 16 Meter bred og 1,2 Kilometer lang Vej ned til Maglemer og beplantet med en Allé af engelske Korkelme, der nu ses viden om og præger Landskabet. Langs Muren ved Bandholm plantedes ligeledes en Allé med en Runding foran Porten og en Allé herfra ud til Birketvejen.

Langs Muren fra Bandholmbugten i Nord til Hunsaaens Indløb i Parkens Sydkant var der for det meste aaben Mark, og her plantedes et Træbælte, hvis Bredde varierer mellem 40 og 120 Meter. Betegnelsen Læbælte rækker altsaa ikke til her. Det er snarere en Skov, kun enkelte Steder er den fremkommet ved Saaning af Eg og Bøg, men det meste er plantet.

Strækningen fra Stranden til Bandholmgaarden er Eg isprængt Løvtræer og Fyr. Den sydligste Ende er en Thujabevoksning. Lidt nedenfor Indkørslen til Gartneriet staar et Parti meget gamle Ege og Bøge, en Udlober af Merritskov paa den anden Side af Skibevejen.

Derefter er hele Strækningen ned til Snapindporten Naaetræer, mest sjældne og smukke Ædelgran i mange Sorter, isprængt Ceder, Thuja m. fl. Mange af de sjældne Naaetræer, som her blev plantet, døde og blev erstattet med Rødgran og Fyr, alligevel er der tilbage en Mængde fine og smukke Arter; men ogsaa de sidste strenge Vintre har taget haardt, bl. a. er en Del meget store Ceder frosset ihjel og er fældet.

Paa den anden Side Snapindporten

Bandholmgaarden (Støttet) set fra Aæn.

fortsætter Naaletræsplantningerne, men her er det væsentligt Rødgran og Fyr. Nærmest Snapindaa staar en Samling store, smukke Ædelgran.

Resten af Strækningen hen til Hunsaa er Lovtræer, i den østlige Ende er det Eg, der er saaet paa Stedet, men det øvrige er gamle Bøge og Ege, Resten af Maglemer gamle Skov, der er slaat i fire isolerede Stykker, de to ligger som Holme inde i Parken, den fjerde udenfor.

Saa er vi ved den gamle Hestehave, mellem denne og Kohaven var, som før nævnt, en aaben Mark, og her er ligeledes plantet et Skovbælte be-

staaende af Eg, Bøg, Platan, Kastanie m. m.

Langs Muren om Avlsgaardens Marker staar kun en enkelt Række af Eg og Fyr, og under dem er en tæt Beplantning af Slaaen, Tjørn, Benved, Hylde m. m. Helt oppe i det nordøstlige Hjørne ligger »Kaninhøjens» tilplantet med Eg og Naaletræer. Nogle naturlige Smaalunde i Markerne er bevaret.

Mod Nord begrænses Avlsgaarden og Parken af Smaalandskysten, men af den $3\frac{1}{2}$ Kilometer lange Kyststrækning er de $2\frac{1}{2}$ Kilometer, der strækker sig fra Parkskellet i Øst og

hen til Dyrehaven, meget lavtliggende og var tidligere ofte oversvømmede. Fr. M. Knuth rejste derfor her i 1848—49 en Dæmning; den blev gennembrudt af Højvandet 1855, en Udbedring forslog intet, og Sønnen byggede derfor samtidig med Anlægget af Parken en ny Dæmning lidt længere inde paa Land; den er $3\frac{1}{2}$ Meter høj.

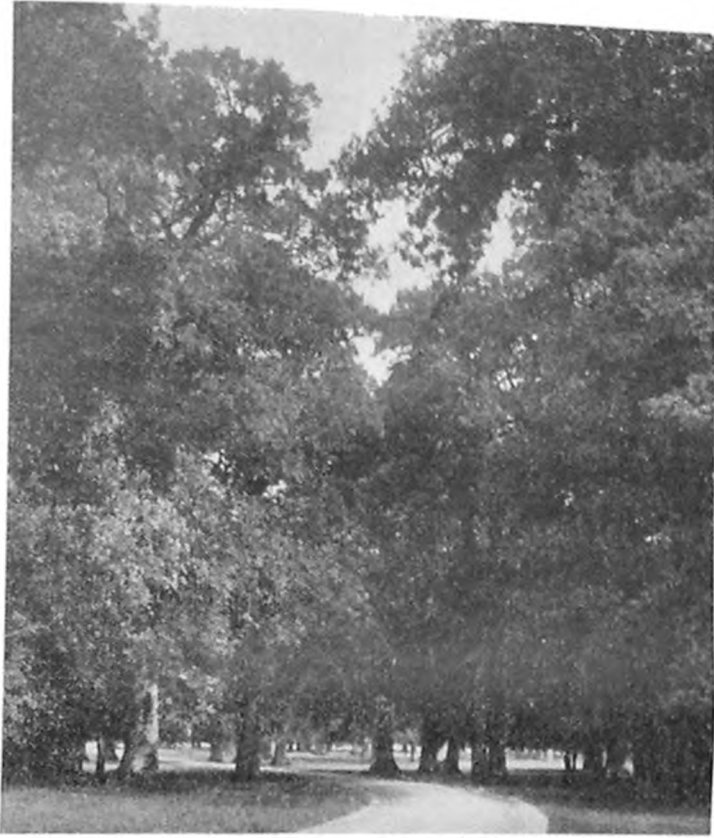
Granitmuren i Vest, Syd og Øst danner et uoverstigeligt Hegn, men Hegning var ikke nok, derfor blev Skoven indenfor Muren plantet. Dens Opgave er først og fremmest at lukke Omverdenen ude fra Parken, der, som det er sagt, vender Ryggen mod det omgivende Land. De i mange andre Parker yndede Udsigtslinier, hvor Øjet kan følge Landskabet til en Kirke eller andet fremtrædende Punkt milevidt ude, kendes ikke i Knuthenborgparken; det i bløde Bugtninger svungne Skovbryn indenfor Muren er til de tre Sider Parkens Horizont. Udsigten skulde skabes mod Nord over Havet, men her lukkede Dæmningen for den væsentligste Del af Kyststrækningen, og hvor Dæmningen endte, begyndte Skoven, kun i Parkens nordvestlige Hjørne aabnede den store Bandholmslette og Engdraget om Hunsaa Udsigten. Skulde denne øges, maatte en Del af Skoven ofres.

Før Knuth kunde gaa løs paa Skoven, maatte han have høvet den Fredsskovservitut, der hvilede paa den. Det lykkedes mod, at han forpligtede sig til at kultivere til Plantning Tusind Tdr. Ld. af Estvad Hede i Jylland.

Skoven i Nord blev derefter gennemhugget, saa der, som Kortet viser, fremkom en aaben Slette midt gennem Skoven med fri Udsigt til Havet. Men der skulde hugges meget mere. Skovstrækningen langs Hunsaa fra Egeskoven ved Inspektørboligen op til Skoven i Nord skilte den voidende Park i to Dele og maatte derfor falde, kun enkelte Smaagrupper, bl. a. en Del af Agernvænget ved Skovridergaardens og nogle fritstaaende særlig smukke Træer blev staaende. De skaanede Dele af Skoven kunde heller ikke forblive urørt. Alle mindre veludviklede Træer maatte falde, og der blev foretaget mægtige Udhugninger for at skabe Luft og Lys og de bedst mulige Voksevilkkaar for det, der blev tilbage. Det var en voldsom Aareladning; men Skoven taalte det forbavsende godt.

Den berømte engelske Anlægsgartner Milner den ældre udarbejdede Planen for Parkanlægget, der ogsaa i Hovedtrækkene blev fulgt. Mange af de smukke Detailler skyldes derimod Parkens Skaber og de følgende Besiddere af Grevskabet, der alle har været interesseret i at arbejde videre paa Værket.

Der krævedes ved Anlægget en umaalkelig Masse Planter, og de skulde helst alle være saa store som muligt. En Mængde, navnlig af de sjældnere Ting, ankom i store Skibsladninger fra England, men Hovedparten blev hentet i Grevskabets Skove, Marker og Hegn. Den gamle Have blev raseret, og alt, hvad der var, blev flyttet ud paa

De gamle Ege ved Maglemerporten.

Sletter og i Buskadser. Selv hundredaarige Buxbom og Tax maatte skifte Groplads og agere Underskov i de udtyndede Skovparter — og de fandt sig i det.

Bandholmgaardens vidtstrakte Jorder fra Stranden i Nord og ned til Snapindaa blev dannet til Sletter, hvis Ensformighed blev brudt ved Smaalundé og fritstaaende Træer. Bandholmsletten indensfor Porten blev beplantet med Grupper af Eg, Bøg, Lind og Elm. Ogsaa Romantiken fik

sit lille Offer i Form af en Stenalderdysse, der blev hentet ude fra Svanevigen og opstillet i Nærheden af Stranden. En Bronzealderhøj, der laa nær ved Randskoven, blev omgivet med en spredt Bøgebevoksning, saa den fik samme Udseende som de økovevoksede Høje i den nærliggende Merritskov.

Den store Slette mellem Bandholmgaarden og Snapindaa beplantedes paa tilsvarende Maade som Bandholmsletten. Arealet mellem Snapindaa og

Hunsaa (Maglemers gamle Byjorder) var tildels skovbevokset, og her bevaredes, som før nævnt, nogle Grupper af gamle Bøge og Ege og enkeltstaaende gamle Træer, suppleret med Nyplantninger af Thuja og Gran.

Hestehaven paa begge Sider af Maglemerporten blev udtyndet og efterplantet, saa de gamle, prægtige Ege kom til at staa frit, og i Udkannten under dem plantedes vidtstrakte Bælter af Rhododendron, og tilsvarende store Rhododendronplantninger anlagdes flere Steder i Parken.

Kohaveskoven længst mod Øst blev indhegnet som Dyrehave, saaledes at Marken mellem Kohaven og Hestehaven kom med i Indhegningen som Græsslette. Den er senere fraskilt og anlagt som Frugthave. De gamle Ege i Kohaven blev befriet for generende Nærvækst, og Dyrehaven blev befolklet med Daavildt. 1907 blev den efterhaanden store Bestand af Daavildt bortskudt, og i Stedet indkøbtes en halv Snes Sikahjorte, der nu er vokset til op imod Hundrede. De minder noget om Kronhjorte, men er mindre og finere. Af Vildt i Parken findes iøvrigt kun Harer og Fasaner. Nu og da sætter et Raadyr fra de omliggende Skove i et kækt Kæmpespring over den to Meter høje Granitmur. Det koster dem som Regel Livet; thi hvis de ikke snart tager Springet tilbage, bliver de ubarmhjertigt skudt, fordi de ellers gør for stor Skade paa Nyplantningerne.

Tæt Nord for Hestehaven ved Hovedvejen gennem Parken ligger en indhegnet Frugthave (det paa Kortet

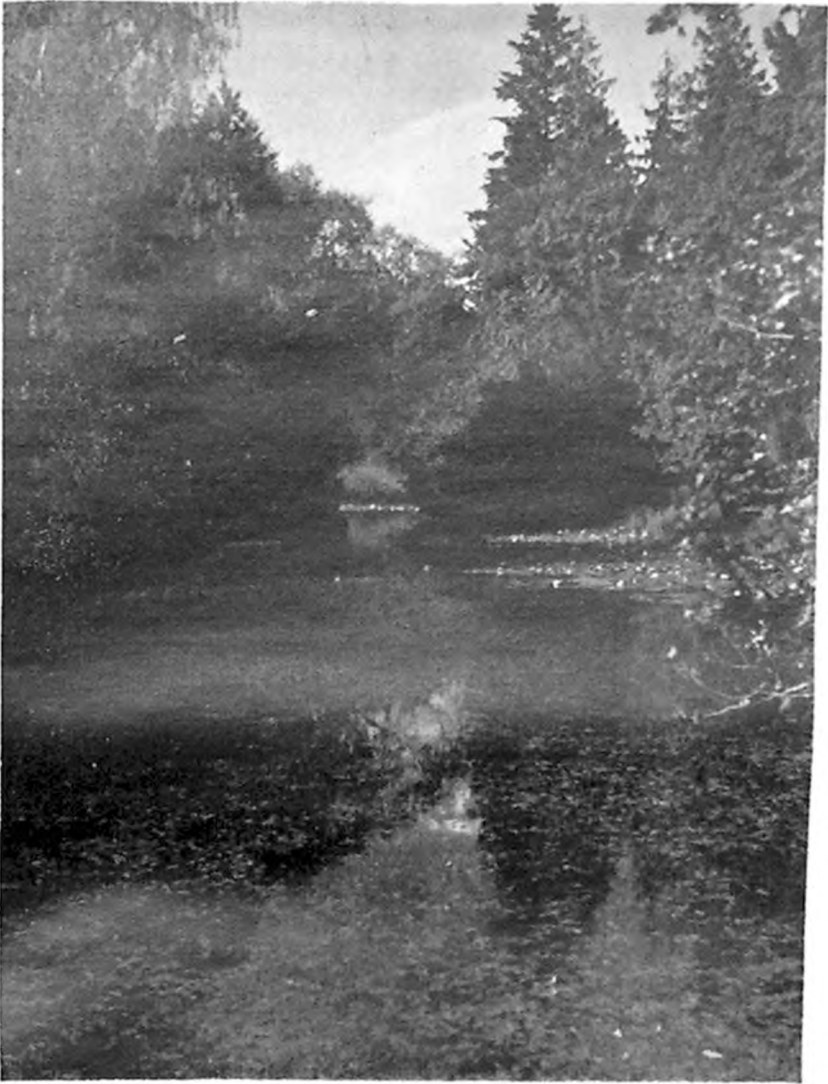
hjerterformede skraverede Parti), oprindelig planlagt som Have om det vordende Slot. Her har en gammel tro Funktionær rejst en Statue af Greve Eggert Christopher Knuth.

I Nord ved Strandkysten mellem Hunsaa og Østeraa laa den store gamle Skovstrækning, der blev gennembrudt af den store Slette, der aabner Udsigt til Havet; den øvrige Del af Skoven blev udtyndet og efterplantet. Skoven Vest for Sletten er den saakaldte Vestre Dyrehave med pragtfulde høje, slanke Bøge. I dens Udkant ved Hunsaaens Udløb ligger »Hunshøj«, en aflang Banke omgivet af lave Enge. Den kunde godt være en gammel Borgbanke, men noget Spor i saa Henseende findes ikke. Skrænten ud mod Bugten er stejl, men det kan skyldes, at Havet gennem Tiderne har sliktet bort af Foden. Her i Bugten under Skoven har vilde Svaner tidligere holdt til i mægtige Flokke paa mange Hundreder, navnlig ved Efteraarstide, saa Navnet Svanevigen er andet og mere end et poetisk Paafund. I de senere Aar er Svaneflokkene blevet færre og sjældnere.

Den østre Del af Skoven bestod for en Del af gamle Ege og Bøge, der blev frihugget og iblandet indplantede vilde Kirsebær og Æbler samt spredte Grupper af Tax, Buxbom, Thuja, Ædelgran m. fl.

Syd for Skoven ligger Vinterhaven med Svanesøen. I Nærheden af denne er rejst et Mindesmærke for Fr. M. Knuth.

Forud for de kæmpemæssige Plant-

Partl fra Svanesøen.

ninger gik et stort Jordarbejde, derunder den vidtløftige Dræning. Alene til denne sidste optog Greven 1866 et Laan af Fideikommiskapitalen paa 100,000 Rigsdaler, som han forpligtede sig til at tilbagebetale i Løbet af 15

Aar.²² Store Planeringsarbejder foretoges. Aernes Løb blev reguleret og bugtet, saa de øvede den størst mulige Virkning i landskabelig Henseende. Svanesøen blev udvidet betydeligt og Fylden lagt op i to mægtige Høje, én

paa hver Side af Søen. Det var naturligvis Meningen, at der skulde være Udsigt fra disse to Høje, men de er nu helt tilgroede. Arcalet omkring Søen, den gamle Vintehave, blev ofret særlig Omhu; mange af de tilstedeværende Træer og Buske blev skaanet, nye sjældne og smukke Arter blev plantet, og Arbejdet hermed er fremdeles fortsat.

Omfanget af det mægtige Regulerings- og Plantningsarbejde belyses bl. a. gennem den Kendsgerning, at der i flere Aar stadig var beskæftiget 2—300 Mand i Parken. Alt kunde naturligvis ikke lykkes, men det var kun en ringe Brøkdæl af Plantningerne, der mislykkedes. Det allermeeste slog ikke alene Rod, men voksede forbausende hurtigt og naaede en usædvanlig Størrelse og Frødhed.

Jævnside med Plantningsarbejdet gik Opførelsen af de mange Bygninger rundt om i Parken, hvortil Arkitekt Sibbern leverede Tegningerne. Paa den gamle Bandholmgaard's Grund opførtes et Enkesæde; det stod færdigt 1866 og havde da kostet 44,000 Rigsdaler. Da Planerne til et stort nyt Slot maatte opgives, blev Enkesædet 1885 udvidet og har siden gjort Tjeneste som Hovedsæde.

Skovriderboligen er opført 1865—67 og kostede 22,000 Rigsdaler. Godskontoret med tilhørende Inspektørbolig blev færdig 1868 og kostede 30,000 Rigsdaler. Den ejendommelige Jagtpavillon, Flintestenshuset, var forholdsvis det dyreste af det hele; den lille Bygning opførtes 1872 af tilhug-

gede Flintesten og kostede ikke mindre end 43,000 Rigsdaler.

Avlsgaarden, som ligeledes opførtes 1872, kostede i sin engelske Stil godt 100,000 Rigsdaler, hvortil saa senere kom den nødvendige Ombygning for at gøre den anvendelig i dansk Landbrug.

Kronen paa dette store Byggeri skulde være et Slot, der i Størrelse og Pragt kunde danne en værdig Keiser i den vidtstrakte og fornemme Park. Det skulde ligge midt i denne (der, hvor nu Statuen staar) og være omgivet af en 17 Tdr. Land stor Have, der straks blev udstukket. Døden standsede Parkens Skaber i Udførelsen af denne Plan.

Pengene til dette mægtige Arbejde med Parkanlæg og Byggeri blev hovedsagelig skaffet ved Salg af ca. 4000 Tdr. Hartkorn Bøndergods. Da Grev Adam Wilhelm overtog Grevskabet købte han en stor Del af Bøndergodset tilbage og paabyrdede derved Grevskabet en betydelig Gæld, og de følgende daarlige Tider kunde ikke forrente Købesummerne.

Da Grevskabet 1926 overgik til fri Ejendom, blev Spørgsmaalet om Parkens Fremtid ganske naturligt rejst. Der blev ved Afløsningen taget urimeligt haardt paa Lensgodserne, og Knuthenborg delte Skæbne med alle de andre. Fideicommiskapitalen og Erstatningen for Udstykningerne kunde ikke paa langt nær dække Udbetalingerne. Til Staten betaltes ialt 2,502,000 Kr. Til Successorerne hensesattes 3,000,000. Greven maatte

udstede Panteobligationer i ret stor Stil. For Parken skulde der erlægges 200,000 Kroner i Afløsning, og Greven saa sig ikke i Stand til at forrente denne Sum og samtidig forpligte sig til at vedligeholde Parken, da Udgifterne hertil androg ca. 18,000 Kr. om Aaret. For at Fredningen af Parken kunde gennemføres blev der da truffet den Ordning, at Greven fik eftergivet de 10,000 Kr., der udgjorde de aarlige Renter af den til Jordfonden udstedte Panteobligation paa Parkarealet stor 200,000 Kr. Ordningen blev foreløbig truffet for 10 Aar og er senere fornyet hvert femte Aar.

— De store Sletter er beregnet paa, at Kvæget her kan gaa frit og græsse, og Plantningerne er derfor skærmede med Jernhegn. Veje og Stier gaar gennem disse Indhegninger, og for at man alligevel frit kan bevæge sig uden stadig at have Ulejlighed med at lukke Led op og i, er der ved Ud- og Indgange anvendt en Esterligning af de gamle Kirkeriste. Fra Middelalderen og langt op i Tiden anvendte man ikke Laager ved Indgangene til Kirkegaardene. Man gravede derimod i Indgangen en Grube og dækkede den med en Rist, hvori Afstanden mellem Stængerne var saa stor, at Gadens fritgaaende Svin ikke kunde komme over den uden at faa Benene i Klemme og derfor hurtigt blev kede af at prøve paa at komme over. Lignende, men langt længere og større Riste, anbragte Grev Knuth nu ved Siden af Ledene, saa her blev en Passage uden om disse.

Ledene behøvede man saa kun at benytte ved Kørsel med Hestekøretøjer. Det gamle System viser sig stadig brugbart; thi Kvæget søger ikke at forcere Ristene. De græssende røde Køer paa de vide skovkransede Sletter hører med til Sommerbilledet af Knuthenborg Park.

De store Græssletter var oprindelig beregnet som permanent Græsning; men for at forhindre Tuedannelse, brydes de nu og da op, dyrkes et Par Aar med Korn og udlægges saa paa ny. Sletterne nærmest Bandholm dyrkes under Lerbjerggaard; de andre undre Knuthenborg Avlsgaard.

Der er ikke ved Anlægget af Parken lagt an paa at skabe en forstbotanisk Have med alle mulig sjældne Træer og Buske. Hovedopgaven var at skabe en Park saa stor og smuk, at den kunde danne en værdig Ramme om et meget fornemt Herresæde. Alligevel rummer Parken mange sjældne Træer og, hvad der er særlig bemærkelsesværdigt, de har i mange Tilfælde naaet en Størrelse og Frodighed, der er ganske enestaaende. Navnlig de finere Naaletræer udfolder en Pragt, som efter Fagmænds Udtalelser ikke overgaas noget Sted i Evropa. Det gælder forskellige Arter af Ædelgran, Gran, Fyr, Thuja, Sequoia, Ceder og mange andre.

Ogsaa Løvtræerne er ualmindelig kraftige, om end Arterne her ikke er saa rigt repræsenteret. De gamle Skovtræer, særlig Eg og Bøg, men ogsaa Ask, Elm og Birk er pragtfulde i deres Frodighed og Styrke. Den største Eg

er 20 Meter høj og maaler i Stammeomfang 6 Meter. En Bøg med to Stammer har en Højde af 26 Meter, og Stammernes Omfang er henholdsvis 4 og $3\frac{1}{2}$ Meter, Kronen dækker ca. 300 Kvadratmeter. Blandt Naaletræerne har flere Thuja gigantea en Højde paa 26 Meter og et Stammeomfang paa næsten 3 Meter. En halvandet Hundrede Aar gammel Sequoia gigantea har et Stammeomfang paa henvend 5 Meter og en Højde paa ca. 30.

Bemærkelsesværdig i deres Kraftudfoldelse var ogsaa de mægtige hundredaarige Epheu, som snoer sig op om Skovens Stammer, man maa sige var, fordi mange af disse vildtvoksende og ellers saa haardføre Planter er frosset ihjel i de sidste strenge Vintre.

De stedsegrønne Buske, der danner Underskov i Udkanten af Plantningerne, giver Parken baade et fremmed-

artet og smukt Præg. Først og sidst maa dog nævnes de vidtstrakte Plantninger af Rhododendron, der i Blomstringstiden udfolder en baade imponerende og betagende Pragt. Det er Parkens smukkeste Tid, og dog gør Efteraarets Farvepragt Rhododendronrigdommen Rangen stridig, da bliver Parken med dens rigt vekslende Vegetation et straalende Ferige, vemodig og uvirkelig i al sin haandgribelig Skønhed. Og dog, naar Foraaret kommer, og Bøgen springer, medens de mange vilde Frugttræer, Tjørn og Slaaen staar i fuldt Flor, da synes man, at alt dette vaagnende forjættelsesrige Liv er det skønneste af alt. Vi ser det samme mange Steder, men intet Sted i en saa storladet og mangfoldig Udfoldelse som i Knuthenborg, Danmarks, maaske Evropas største og smukkeste Park.

Offentlige Institutioner.

KOMMUNEN.

Ved Udgangen af Regnskabsaaret 1938—39 var Kommunens Formue (dens faste Ejendomme m. m.) 328,908 Kr. og dens Gæld 91,068 Kr. Indtægter og Udgifter balancerede med 227,890 Kr. De sociale Udgifter androg 58,787 Kr., Skolevæsenet 11,024 Kr. og Vejene 32,207 Kr. Skatten pr. Td. Hartkorn var 299 Kr. 63 Øre og pr. Indbygger 76 Kr. 7 Øre. Hvis Amtets lavest beskattede Kommune sættes som Nr. 1 og den højest beskattede som Nr. 68, bliver Hunseby Nr. 62 for Hartkornsskatternes Vedkommende og Nr. 55, naar Skatten udregnes pr. Indbygger. 1801 havde Sognet 702 Indbyggere, 1840 var det steget til 1059. I 1880 naaede det 1377, i 1906 var det 1550, i 1925 var det 1892 og i 1941 naaede det over 2000, nemlig 2066.

Maribo har som nævnt bredt sig ud over Hunseby Sognegrænse, og dette har naturligvis affødt lange og ofte vanskelige Forhandlinger mellem Byraad og Sogneraad. Maribo ønsker at indlemme det paagældende Hjørne af Sognet, men Hunseby holder fast paa det, saa meget mere som Skatteindtægten fra denne Del af Sognet langt overstiger Udgifterne. For Tiden faar

Kommunen fra dette lille tæt bebyggede Hjørne af Sognet en Femtedel af hele sin Skatteindtægt. Spørgsmaalet er altsaa: Hvor meget kan og vil Maribo betale. Herom er man alle Forhandlinger til Trods stadig ikke blevet enige. Indenrigsministeriet er højeste Instans og kan alene afgøre Sagen ved et Magtbud, men det plejer ikke at paabyde en Indlemmelse, som den interesserede Landkommune er imod. Selvfølgelig har Hunseby hele Tiden maattet betale sin forholdsvis Part af Udgifter til Veje, Kloaker etc. Spørgsmaalet om Størrelsen af Hunsebys Bidrag til det store Kloakeringsarbejde, Maribo har ladet udføre, er man kommet ud over ved Hjælp af Landvæsenkommissioner; men da Bebyggelsen stadig breder sig ud over Sognearealet, maa Spørgsmaalet jo en Gang løses. Paa det omstridte Areal ligger saa store Virksomheder som Svineslagteriet og Midtllands Andelsmejeri, og Forlængelsen af Museumsgade ud til Hovedvej Nr. 7 vil yderligere sætte Fart i Bebyggelsen.

Kommunens Forhold til Sognets mægtigste Skatteyder, Knuthenborg, har selvfølgelig ogsaa givet Anledning til Gnidninger, men det er man som Regel sluppet over uden større Skaar

i det gode Forhold. I 1906—07 trak det op til Konflikt og Proces, som dog lykkeligt blev undgaaet. Det drejede sig om den Sti, der fra Strandvejen gaar over til Parkmuren og følger denne helt over til Skibevejen. Grevskabet forlangte 1906 Stien nedlagt, og da Sogneraadet svarede Nej, afbrød Grevskabet Broen over Hunsaa og gjorde dermed Stien upassabel. Sogneraadet vedtog at anlægge Proces og forelagde Sagen for Stiftamtet, der afgjorde den paa en langt enklere Maade ved at beordre Sogneraadet til at give Greven Paalæg om uopholdelig at sætte Broen i Stand, da der ellers vilde blive rejst Tiltale mod ham ved Politiretten. Grevskabet erklærede sig saa villig til at tilvejebringe en »behørig Passage«, og det blev en Gangbro i Stedet for den tidligere Kørebro.¹

FATTIGPLEJEN

Hunseby har formentlig ligesom andre Sogne fra ældgammel Tid haft et Fattighus, men der er ikke efterladt noget som helst Minde derom. Der findes intet noteret om Fattigplejen for Søster Lerche, Grevskabets Stifter, oprettede sit H o s p i t a l med Bøllig og Underhold for 8 Fattige. Nøjagtig Dato for dets Oprettelse kendes ikke. I Fundatsen, der er dateret den 19. November 1715, skriver Søster Lerche, at hun »for nogle Aar siden har opbyggt og indrettet et Hus, hvori 8 Fattige Lemmer skal have deres Værelse, Føde, Klæder, Varme og anden Nødtørfstighed« og nu vil

hun sikre Hospitalets Bestaaen med denne Fundats:

Hospitalet bestaar af 10 Fag Hus med Udskud langs den søndre Side, indrettet med 4 Værelser, 4 smaa Kamre og tvende Køkkener samt Kaalhaug. Bygningen skal vedligeholdes af mig og mine Efterkommere. 8 Fattige i Huset skal nyde deres Kost fra Aarsmarke Hovedgaard, der nu hedder Knuthenborg. Der skal hver Maaned tildeles Hospitalet 1½ Skæppe Rugmel i Topmaal, 1½ Skp. Malt i Topmaal, 1½ Skp. Byggryn og 1 Fjerdingkar Ærter. Hver Mortensdag skal der leveres tvende Stk. Nød (Slagtekvæg) og 4 Fedesvin. Der skal leveres 8 Skovlæs Brænde og om fornødent yderligere 2 Læs, som Bønderne skal hjemskove og bekvemmelig sønderhugge. I Penge skal hver af Lemmerne have 2 Mark aarlig, og de skal forsynes med Klæder og Sengklæder. Naar et af Lemmerne dør, skal der leveres en Sletkiste, og Bønderne skal være pligtig at grave Graven, hembære Liget og tilkaste Graven.²

Senere blev Byggrynene erstattet med 18 Tdr. Byg aarlig, og de 8—10 Skovlæs Brænde med 10⅔ Favne Bøgefagot. De 2 Mark blev forhøjet til 4 Mark og senere ved Montforandringen omsat til 8 Kr. Men der var Tider, hvor de, som stod for Styret paa Knuthenborg, søgte at slippe lettest muligt om Søster Lerches gode Forskrifter, saa der var Grund til at beklage, at Fundatsen ikke fastsatte Vægten paa de Kreaturer, der skulde leveres, og at der ikke var anført noget

Alderdomshjemmet Søster Lerches Minde!

bestemt om Ydelsen af Senge- og Gangklæder. I lange Perioder fik Lemmerne ikke noget, men maatte klare sig med det, de Døde i Hospitalet efterlod.

I 1905 brændte Hospitalet og blev genopbygget 1906. 1926 blev det overdraget Kommunen mod, at denne opførte et Alderdomshjem. De aarlige Ydelser fra Knuthenborg blev afløst med en Udbetaling paa 75,000 Kroner. Alderdomshjemmet opførtes efter Tegning af Brygger Jørgensen, Maribo, som en smuk enetages Bygning med en lang Midterfløj og to Sidefløje, den vestre Sidefløj var det i 1906 opførte Hospital, der nu blev moderniseret. Den hele Bygning kostede 124,639 Kr.; den har Plads til 26 Aldersrentenydere med fælles Spisestue og Havestue, Bad og andre Bekvemmeligheder samt en stor, smuk Have.

Da Hospitalet i en Aarrække ikke havde været fuldt belagt, var der opsparret 8000 Kr., der nu blev hensat som en Fond, hvis Renter aarlig fordeles blandt de 8 ældste Beboere, hvorved Traditionen fra Søster Lerches Tid altsaa vedligeholdes, ligesom Alderdomshjemmet har faaet Navnet »Søster Lerches Minde«. I Forhallen er opsat to Marmortavler. Paa den ene, der oprindeligt sad i den 1906 nyopførte Bygning, staar:

»Anno 1715 oprettedes Hunseby Hospital af Søster Lerche og opførtes i sin nuværende Skikkelse af Eggert Christopher Lensgreve Knuth efter at være nedbrændt 1905«.

Paa den anden staar:

»Anno 1926, medens Provst Wiltofft var Sognepræst, overtog Hunseby Kommune Hospitalet, der efter Ombygning og Udvidelse fik sin nuværende Skikkelse som Alderdomshjem«.

Karen Knuths Friboliger.

Om Kommunens ældste Fattighuse er der som nævnt ingen Efterretninger, og da Sogneforstanderskabets Forhandlingsprotokol ikke er bevaret, findes ingen Oplysninger før 1868. Sogneraadets Protokol oplyser, at Sogneraadet 1873 købte Mtrnr. 8 b i Maglemer for 1225 Rigsdaler og indrettede det til Fattighus.³ Kommunen ejer stadig Huset, hvortil der nu er indrettet Smaalejligheder, som udlejes overordentlig billigt til Familier, som det kniber for.

1876 gik man et Skridt videre og oprettede en Fattiggaaard. Af Rs. Christensen i Maglemer købte Sogneraadet 34 Tdr. Land med paa-staaende Bygninger for 900 Kr. pr. Td. Land. Man opførte et nyt Stuehus og tog en Prioritet i Ejendommen paa 30,000 Kr. 1916 blev Fattiggaaarden nedlagt og Ejendommen solgt med Besætning og Inventar for 53,000 Kr.⁴

Karen Knuths Friboliger. Parkens Skaber Eggert Christopher Knuth skænkede kort før sin Død 115,750 Kr. til en Stiftelse, der skulde bære hans Moder Karen Knuths Navn og være Fribolig for værdige, trængende Mænd og Kvinder, der havde været Tjenere, Haandværkere eller Arbejdere paa Knuthenborg og som paa Grund af Alder og Svagelighed var uskikket til deres Gerning. Opførelsen af Stiftelsen, der bestaar af to Bygninger, kostede 28,000 Kr., og Legatkapitalen er derefter 87,787 Kr. Paa det ene Hus staar: »Bygget 1879 i Henhold til Lensgreve Eggert Christopher Knuths Testamente af 28. Juli 1874«. Paa det andet staar: »Bliv hos os Mester, det er mod Aften, og Dagen holder. St. Luc. Evang. 24—29«. Mellem de to Boliger staar en Mindestøtte med Buste og Indskriften: »Karen Knuth, f. 1816, d. 1877. Friboligernes Grundlægger«.

— Under samme Dato som oven-

nævnte Legat stiftede Eggert Christopher Knuth et andet Legat paa 20,000 Kr., hvis Renter aarlig fordeles i 50 Portioner til værdige Trængende paa det til enhver Tid paa Knuthenborg hørende Gods i Hunseby, Hillested, Bandholm, Østofte og Stokkemark Sogne.

Chr. Sonne og Hustru Sofie Sonnes Legat paa 10,000 Kr. er 1919 stiftet af fhv. Sogneraadsformand i Hunseby, Forpagter Chr. Sonne. Renterne af Legatet skal hver Jul uddeles til trængende Smaakaarsfolk i Sognet.

Endnu maa nævnes Lars Hansens Mindelegat paa 6780 Kr. og Hans Rasmussens Mindelegat paa 2500 Kr. Desuden er der nogle Gravstedslegater.

SKOLERNE

Den første Skole i Sognet blev oprettet af Søster Lærche ved en Fundats af 1696. Hun lod ved Præstegaarden i Hunseby bygge et 6-fags Skolehus med tilliggende Have. Sognemændene skulde vedligeholde Huset, og Skoleholderen skulde bebo det frit og i Løn have en Skæppe Byg aarlig af hver Gaardmand i Sognet, hvilket vilde beløbe sig til 8 a 9 Tdr. Af Knuthenborg skulde han have 2 Td. Rug og 3 Skovlæs Brænde, som Bønderne skulde hjemkøre. Af Kirkebøssen skulde han have 2 Rigsdaler særligt foruden frivilligt Offer af Menigheden. Endelig skulde han have 2 Skilling ugentlig for hvert Barn, der lærte at læse, medens han skulde have 4 Skilling om Ugen for dem, der til-

lige lærte at skrive og regne. For de allerfattigste skulde der intet gives. Sognefolkene skulde være pligtige at sende deres Børn i Skolen, saa de lærte at læse og kunde deres Chatekismus. Hvis nogen var modvillig til at sende deres Børn, skulde Skoleholderen indberette det til Præst og Herskab.

Det lød jo altsammen saare smukt, og i Begyndelsen gik det ret godt, men det varede ikke længe, før det sløjede af. Folk vilde ikke godvillig ofre deres Skillinger paa den megen Lærdom.

Kort før sin Død 1723 udstedte Søster Lærche saa en ny Fundats. Jeg fornemmer, hedder det heri, at Skolen aftager mere og mere, idet de fleste holder deres Børn derfra under Paaskud af, at de ikke kan betale de ugentlige Skolepenge. Derfor udsteder jeg denne ny Fundats: Skoleholderen Johannes Wind skal straks antage sig alle Sognets Børn, fattige og rige uden Forskel, og undervise dem i Christendom, Læsen og Skriven. Han skal af hver Gaardmand i Sognet have en Skæppe Byg aarlig og af hver Husmand 8 Skilling, 2 hvert Kvartal, og det enten de har Børn i Skolen eller ej. Han skal af Knuthenborg have 3 Skovlæs Brænde, som Bønderne skal hjemkøre, og i Stedet for de 2 Td. Rug fra Knuthenborg og for Børnenes Skolepenge, skal han aarlig af Knuthenborg have 10 Rigsdaler. De, som vil have deres Børn undervist i Skrivning, betaler selv Skrivematerialerne, og intet videre.⁵

Denne nye Ordning synes at have virket tilfredsstillende. I alt Fald konstaterer Bispem ved en Visitats 1736, at Børnene er vel oplyst.⁶

Søster Lerches Skole stod i fire Sne-se Aar, men havde længe været baa-de uskikket og utilstrækkelig til sit Øjemed. Greverne, der residerede paa Gyldensten og betragtede Knuthenborg som et Anneks, havde andre og morsommere Sager at tænke paa end Søster Lerches gamle Skole. Først da Fr. Knuth i 1802 overtog Knuthenborg, kom der igen Grøde i Skolesagen. I Aarene 1805—06 opførte han to solide, lyse og efter Datids Forhold rummelige Skoler, en i Hunseby og en i Maglemer.⁷ Karakteristisk nok blev Spørgsmaalet om længere eller kortere Vej for Skolebørnene slet ikke taget i Betragtning. Hunsebyskolen blev lagt paa Strandvejen ovenfor Lomose Huse. Der var kort til Stranden, men langt til Anderstrup og Skelstrup. Maglemerskolen blev lagt saa langt Vest ude, at der var kortere til Sognegrænsen end til Maglemer og Grimstrup.

Fr. Knuths Skoler gjorde Tjeneste i Hundrede Aar. Kun blev de i 40erne suppleret med en Skole i Skelstrup i en lidt nyere Stil, men naturligvis kun med en Lærer.

1907 rejstes Skolespørgsmaalet paany. Der blev ført lange Forhandlinger, holdt mange Møder og vedtaget adskillige Planer, som kort efter blev forkastet. Den første Plan lød paa Nedlæggelsen af Hunseby gamle Skole og Opførelsen af en ny 4-klasses

Skole ved Kirken samt Bibeholdelse af Skelstrup og Maglemer Skoler som de var. Ogsaa denne Plan blev opgivet, og endelig vedtog man at sælge de tre gamle Skoler og bygge to nye 4-klasses Skoler paa de gamle Skolers Jord i Skelstrup og Maglemer med to Lærere ved hver Skole, altsaa 4 Lærere mod hidtil 3. Trods Arkitektens Indvendinger fastholdt Sogneraadet, at Opførelsessummen for begge Skoler ikke maatte overstige 50,000 Kr., og saaledes blev det.⁸ De tre gamle Skoler blev stillet til Auktion. For Skelstrup blev budt 12,825 Kr., for Maglemer 7300 og for Hunseby 7600. Sogneraadet afslog at approbere Budene og solgte derefter Skolerne underhaanden for Priser, der for hver af Skolerne kun laa 25 Kr. over Auktionsbudene.⁹

1918 tilbagekøbte Sogneraadet Skelstrup gamle Skole og indrettede den til Kommunekontor og til Bolig for ældre Mennesker, der ikke kunde klare sig selv, samt Bolig for en Familie til at passe dem. Efter at Alderdomshjemmet var bygget, blev Kommune-

Maglemer Skole.

kontoret henflyttet hertil, og den gamle Skole blev med en Bekostning af 10,000 Kr. indrettet til Skolebrug som en Udvidelse af Skelstrup Skole, der nu fik 5 Klasser og en Lærerinde foruden de to Lærere.¹⁰

1942 er der vedtaget en Plan om at opføre en stor Centralskole i Hunseby lige ved Skellet mellem den og Maglemer; den er kalkuleret til 300,000 Kr.

BYERNE

Sognet har Byerne Hunseby, Skelstrup, Anderstrup, Maglemer og Grimstrup. Der har været endnu en By: *S t r a n d b y*, der laa i Sognets nordøstlige Hjørne. En Del af dens Jorder er nu under Knuthenborg Avlsgaard. I Matrikelen af 1664 staar Strandby opført med 8 Gaarde a 3 Tdr. Hartkorn og 6 Husmænd, men 3 af Gaardene laa øde. Byen havde Skov til 10 Svins Olden i Strandby Marker og Fællesgræsning med Hunseby i Hunseby Skov. I Matrikelen af 1688 er Byens 8 Gaarde reduceret til 8 Husmandsbrug; de 6 med godt en Td. Hartkorn, de 2 med under en Td., og de var alle lagt under Aarsmarke. Det næste Skridt har været deres fuldstændige Udslættelse.

Billedet af Elendigheden fra Svenskekrigen og fremefter er det samme for alle Sognets Byer som andre Steder paa Øen: Bygningerne helt eller delvis ødelagte, smaa og usle Besætninger eller øde og forladte Gaarde. 1672 lader Amtsforvalter Jens Clausen paa Maribo Birketing tillyse, at hvem der vil antage de øde Gaarde i

Skelstrup og »dennem bruge og besidde«, kunde faa Frihed for Skatter og Landgilde i visse Aar og faa Hjælp med Bygningstømmer af Skoven«. Som i Skelstrup saa i de andre Byer, Elendigheden var saa stor, at Fæstebønderne rømte fra Gaard og Gæld og foretrak Betleri for det haabløse Slid paa Gaarden. Det blev saavist ikke bedre under Enkedronning Sofie Amalies unaadige Regimente. Kommissionsakterne oplyser, at en Mængde Gaarde laa øde, paa mange andre var Bygningerne faldefærdige og Manden i bundløs Armod. Om Tilstanden i sin Helhed hedder det i 1685: Bønderne i dette Sogn beklage haardt deres store Elendighed og Mangel paa Brødkorn og Sædekorn. De klager over den store Skade, Vildgæssene gør paa deres Kornmarker og over, at de ingen Hjælp med Bygnings- og Hjulstømner har kunnet faa de sidste 4—5 Aar.¹²

Hoveriet var haardt og ofte meningsløst ordnet. Nogle af Bønderne i Skelstrup og Anderstrup skulde f. Eks. gøre Hoveri til Halsted Kloster. De søgte og fik som særlig Naade Tillaelse til i Stedet at gøre Hoveri under Aalholm, der var betydeligt nærmere.¹³ Alligevel var det en streng Vej til Arbejdspladsen; skulde de møde om Morgenen, kunde de faa Lov at køre hjemmefra ved Midnattid, saa slet kørende som de var med daarlige Heste og frygtelige Veje.

Under de elendige Livsvilkaar, Bønderne maatte friste, var Sansen for Hygge om Hus og Hjem naturligvis minimal. Der var en Lov, som fore-

skrev, at Bønderne hvert Aar skulde lægge fem Humlerodder og plante 3 Frugttræer og 10 Pile ved deres Gaard. Adelen skulde paase, at Paa-budet blev fulgt, og Undladelser skulde straffes med Bøder. Selvfølgelig fik denne Lov, som saa mange andre, Lov at sove, og det forbavser at se, at Cornelius Lerche tog den alvorlig og rejste Sag mod en Fæster i Maglemer og fik ham dømt. Forklaringen laa dog nær ved Haanden. Det var Købmand Hans Palm i Maribo, der havde Gaarden i Fæste, og han havde jo Raad til at overholde Loven og — betale den idømte Bøde¹⁴.

Kirkebyen Hunseby havde ifølge Matriklen af 1688 22 mindre Gaarde med fra 2 til 6 Td. Hartkorn. Præstegaarden var paa 15 Tdr. Jorderne var delt i fire Marker: Nørremark, Nauervangsmark, Saltoftemark og Søndermark. I sidstnævnte havde baade Skelstrup og Anderstrup Parter,

og de kaldte begge Marken for Kirke-mark. Saltoftemark var hovedsagelig Eng, de tre andre hvilede hvert tredje Aar. Sædskiftet var: Vintersæd, Byg, Udlæg. Bønderne havde Fællesgræsning og Kogang i Hunseby Skov.

Maglemer havde ligeledes 22 Gaarde, men gennemgaaende lidt større, fra 5 til 7 Tdr. Hartkorn, endvidere 10 Husmænd med Jord. Der var 5 Marker: Nørremark, Søndermark, Vestermark, Østermark og Lillevangsmark, men Trevangsbruget var ogsaa her det raadende. Byen havde en Vindmølle. Under Byomraadet hørte Fæstegaarden Hasagergaard paa 13 Tdr. Hartkorn. Den havde Skov til 30 Svins Olden i Saltofte og til 80 i Hunseby Skov. Gaarden er nyopbygget efter en Brand i 1909. Den har afgivet Jord til 11 Husmandsbrug og 3 Tillægsparceller og har derefter 131 Hektar.

Grimstrup havde 7 Gaarde med

Sognets nuværende Ejendomme med deres Tilliggende.

	Over 50 ha	20—50 ha	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Hunseby	3	6	6	24	23	56	118
Maglemer	3	8	4	6	14	80	115
Anderstrup..	0	5	4	2	3	23	37
Kirstineclund v. Maribo	0	0	1	0	1	27	29
Skelstrup	1	3	5	2	6	77	94
Grimstrup.	0	7	0	3	5	23	33
Paarup	1	1	0	0	1	1	4
	8	30	20	37	53	287	435

4—5 Tdr. Hartkorn samt 4 Husmænd; den havde 3 Marker: Østermark, Toftemark og Vestermark.

Matrikelen anfører, at Maglemer og Grimstrup ligger i Fuglse Herred.¹⁵ Det stemmer med den gamle Herredsdeling, hvor Hunsaa i hele sit Løb var Skel mellem Fuglse og Musse Herreder; men det havde den Ulempe, at Maglemer Bys Jorder kom til at ligge i to Herreder.

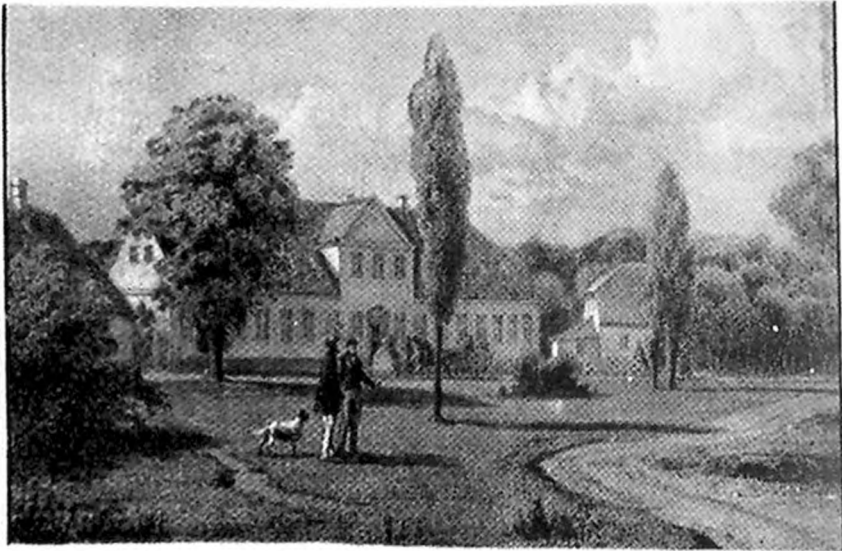
Skelstrup havde 11 Gaarde med fra 3 til 6 Tdr. Hartkorn og 3 Marker: Lerskovsmark, Søndermark og Kirkemark.

Andersstrup havde ligeledes 11 Gaarde, Hartkornet varierede fra 3 til 8 Tdr. Desuden 6 Husmænd. Markerne var Østermark, Lerskovsmark og Kirkemark.

Maribo Landsogn.

Maribo Landdistrikt er den almindelige Betegnelse for Maribo Landsogn, der da heller ikke er noget rigtigt Sogn. Det er ikke alene henvist til at søge Kirke i Maribo, men har ogsaa Skole og social Forsorg fælles med Købstaden. Det er ikke at forstaa saaledes, at Landdistriktet har tiggert sig ind under Byen; det er tværtimod Købstaden, der har sparket Landdistriktet, i al Fald dets østre Del, ud af Reden. Hvor Maribo nu ligger, laa i Oldtiden Landsbyen Skimminge, og da den fik

sin første beskedne Trækirke, blev Byen Refshale sammen med Skimminge til et Kirkesogn, der levede sit stille Liv i mere end 300 Aar, indtil Oprettelsen af Maribo Kloster. Skimminges Omraade blev lagt under Klostret og ophøjet til Købstad, medens Refshale fik Lov at leve videre som Bondeby, men hoveripligtig til Klostret og altsaa underlagt dette. Man tildelte med andre Ord den ene Del af Skimminges gamle Sogn Rollen som Askepot.

Maribo Ladegaard ved Midten af forrige Aarhundrede.

Maribo Ladegaard 1942

Landsognets vestre Distrikt hørte ogsaa under Skimminge Kirkesogn, men her laa ingen By. Jorderne laa under Adelsborgen Grimstrup i Lysemose Skov*) og bestod for en stor Del af Skov. Ved Klosters Oprettelse blev disse Jorder til Klosters ydre Marker, der blev overladt Maribo Borgere til Erstatning for Skimminge Bys oprindelige Jorder (de indre Marker), som nu blev drevet under Klosteret.**)

1693 blev de ydre Marker solgt til Margrethe Wilders, der igen afhændede dem til Eggert Christopher Knuth paa Aarsmarke. Indtil 1718 blev Jorderne drevet med de gamle Klosterbygninger som Avlsgaard, hvorpaa disse blev solgt og Maribo Ladegaard opført. 1868 blev Ladegaarden bygget i sin nuværende Skikkelse.

I 1927 afgav Gaarden Jord til 13

*) Om Borgene i Lysemose se Maribo Historie I, Side 18—21.

***) Om hele dette Forhold se ligeledes Maribo Historie I, Side Side 202—214.

Husmandsbrug og 3 Tillægsparcer; den er nu paa 137 Hektar med en Ejendomsskyld paa 279,300 Kr.

Lysemose Skov er paa 37 Hektar og hører ogsaa under Knuthenborg. I Skoven er en Skydebane og Skydepavillon for Maribo Skytteforening samt et Skovfogedhus med Traktørbevilling.

Hovedvej Nr. 7, den nye Autostrada, Banerne Maribo—Naskov og Maribo—Rødby gaar alle gennem Landsognets vestre Distrikt.

Refshale By danner Sognets østre Distrikt. 1231 nævnes Refshaleburgh, der formentlig maa være Borgen paa den nærliggende Ø, Borgø, som nu hører under Engestofte Sogn. En Fjellebro har forbundet den stærke Borg med Kysten ved Refshale. Borgen skal være nedbrudt 1256 under et Bondeoprør.

Ifølge Matriklen af 1664 havde Refshale 6 Gaarde, hver paa 6½ Td. Hartkorn, og 5 Gadehuse. To af

Pavil fra Refshale.

Foto N. M. Nielsen.

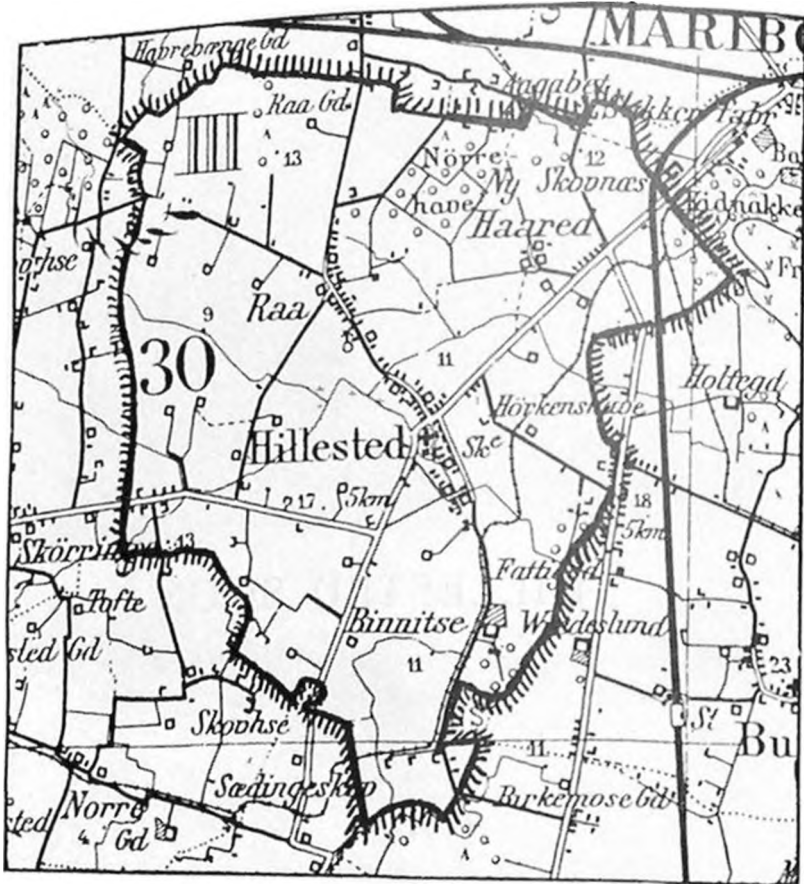
Gaardene samt det ene af Gadehusene var afbrudt og øde. Byen havde tre Marker: Møllemark eller Mellemmark, Lerskovmark og Lillemark, men Skov med Græsning. Alle Gaardene var Fæstegaarde under Engestofte. Fiskeretten i Soen tilhørte Engestoftes Ejer. Bønderne havde kun Ret til at fiske i nogle Smaabække, hvor de med Rompevaad kunde fange nogle Ged-

der, Braser, Skaller og Aborrer. Herfor betalte hver af dem aarlig 2 Mark, de saakaldte Sildepenge.

Landsognet havde 1801 kun 64 Indbyggere, 1901 havde det 140 og 1939 185. Formuen var 1939 opgjort til 2274 Kr. Gælden 2674. Budgettet var paa 16,885 Kr. Sognets Areal er 630 Hektar. Størrelsen af Ejendommene fordeler sig saaledes:

	Over 50 ha	20—50 ha	10—20 ha	5—10 ha	1—5 ha	Under 1 ha	Ialt
Maribo Ladegaard .	1	0	0	16	0	5	22
Refshale	2	3	0	3	0	5	22
	3	3	0	19	0	10	44

HILLESTED SOGN

Generalstabskort over Hillested Sogn.

Sognets Areal er 1553 Hektar, hvoraf 105 er Skov — Hillested Nørrehave (55 Hektar), Fælleshave, Langehave, Binnitze Skov og Vimmelse-mose. Sognet synes først at være opdyrket i Jernalderen og har endnu i historisk Tid været meget skovrigt. Der er ingen jordfaste Oldtidsminder i Sognet; men der er fundet et Par Begravelsespladser fra Jernalderen, som ikke er blevet undersøgt nærmere. Paa Matrikelnr. 22 a i Hillested er

fundet Spor af en Boplads med flere Urner, Skjoldbule, Spydspids m. m. I Raa har man fundet en rig Jernaldergrav under flad Mark med Lerkar, Bronze- og Sølv-Bøjlenaale, Guld-fingerringe m. m. Paa Matrikelnr. 35 a i Raa er fundet et Tyrehoved af Bronze, et sikkert Minde om Tyrens Dyrkelse som Helligdyr i Oldtiden.

Navnet Hillested er formentlig dannet af det oldnordiske Mandsnavn Hildær.

Hillested Kirke.

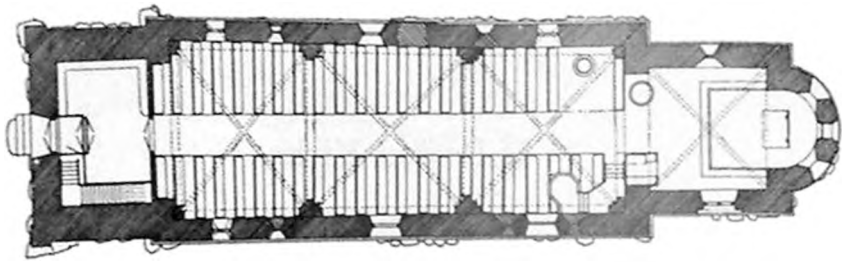
Etter tegning af Kornerup 1859 (Nationalmuseet).

Kirken er blevet til gennem tre Byggeperioder. Koret med den halvrunde Apsis og den østlige Del af Skibet i ren romantisk Stil fra Tiden omkring 1200. Et lille Hundrede Aar senere er Skibet blevet forlænget mod Vest. Stenene i den nyere Del er lidt mindre end i den gamle, og man har ikke gjort sig den Ulejlighed at bringe de nye i Forbandt med de gamle, og derfor staar der en bred Fugestribe lodret op gennem Muren. Stilen i Forlængelsen af Skibet er den blandede fra Overgangstiden mellem romansk og gotisk. Atter et Hundrede Aar

senere er Taarnet opført i ren gotisk Stil. Indenfor samme Periode er Skibets og Korets flade Loft erstattet med Hvelvinger. Der findes intet Spor af det gamle Bjælkelag, men det øverste af de gamle Vinduesnicher ses over Hvelvingerne.

Kirken har formentlig oprindelig haft et Kampestensfundament, men nu ses kun i Taarnets Nordside en mægtig Kampesten. Ellers har Kirken overalt Murstenssokkel, men 1898 var den af Cement, som da blev erstattet med Mursten.¹

Paa Nordsiden af Skibets ældste Del

Kirkens Grundplan (Efter Størck og Clemmensens Danske Teglstenskirker).

ses i et Fremspring den gamle Kvindeindgangs lave, rundbuede Portal, der forlængst er tilsmuret. Portalen paa Sydsiden er fjernet. Overalt paa Murene ses Rester af gamle Vinduesnicher fra forskellige Perioder. Paa Koret og den gamle Del af Skibet er de som Regel lave og rundbuede, paa den yngre Del meget høje og slanke; paa flere af disse er den øverste Del tilsmuret og hvidtet, medens der i den nederste Del er indsat uskønne firkantede Trævinduer. Paa Nordsiden er alle nuværende Vinduer smaa Trævinduer. Paa Sydsiden er tre store, spidsbuede Jærnvinduer fra en nyere Tid. Kirken skæmmes en Del af denne vilkaarlige, uensartede og stilløse Vinduesvariation.

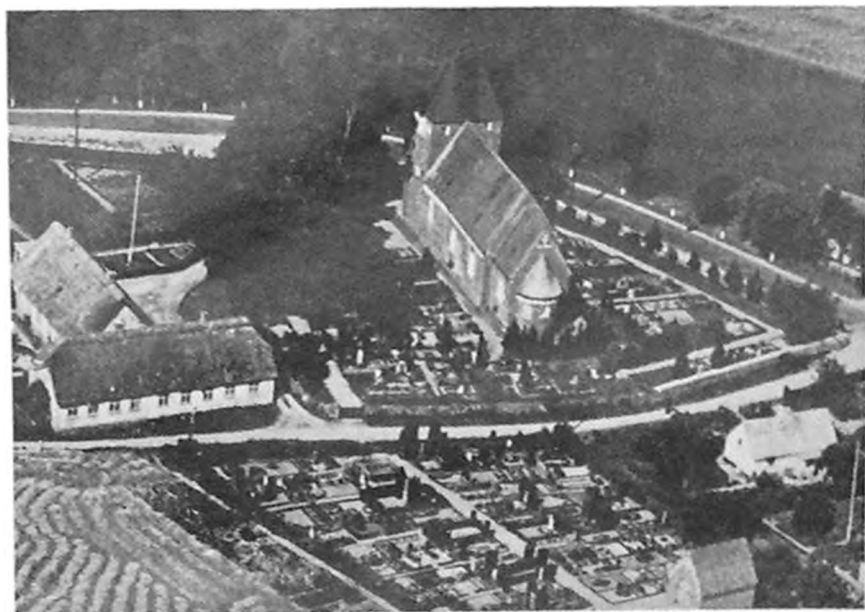
Den ældste Del af Skibet samt Apsis har en Frise af fremspringende Rundbuer, hvis Buefelter nu er hvidtede. Paa Sydsiden er der et Savsnitsskifte over Buerne. Formodentlig har Apsis og Skibets Nordside haft tilsvarende Savsnitsskifter, der ved en eller anden Reparation af Muren er udeladt. Det er vel af samme Aarsag, at Koret nu slet ingen Frise har. Forlængelsen af Skibet har en simpel

Konsolfrise med Savsnitsskifte over. Frisen gaar ogsaa tværs over den oprindeligt fritstaaende Vestgavl, der nu er skjult af Taarnet. Paa Sydsiden er der to Savsnitsskifter, paa Nordsiden kun ét, det øverste er forsvundet ved en Reparation. Det er betegnende, at Kirkesynet i 80'erne fandt det nødvendigt at fastslaa, at man ved en Reparation ikke maatte lave Gesimsen af Brædder.*)

Taarnet har det paa lollandske Kirker ofte forekommende spidse, pyramideformede Tag; det er fornyet 1880. Taarnets Mure har ingen Blendinger eller anden Udsmykning; kun øverst oppe er der paa hver Side af Gluggerne en cirkelrund, hvidtet Flade.

Over den oprindelige Mandsindgang paa Sydsiden har der været et Vaabenhuis, antagelig fra 1400-Aarene, som blev nedrevet ved en Restaurering 1846. Indgangen blev da flyttet hen i Taarnets Vestside; men atter her er man sluppet lovlig let fra Opgaven. Hvor Døren skulde være, sad nemlig

*) Flere Steder havde man hjulpet sig paa denne Maade, Femø Kirke fik f. Eks. 1880 en vanzirende Gesims af Brædder fjernet. Se Side 120.

Hillsted i Fugleperspektiv.

et stort spidsbuget Vindue, og Nichen her har man lavet til Portal ved ganske simpelt at forlængt den ned til Jorden. Portalen er derfor blevet uforholdsmæssig smal og høj; Døren er saa snæver, at det ved Begravelser er besværligt at komme igennem den med Kisten.

Kirken, der staar med sine oprindelige, røde Mure, fortjener, at der blev raadet Bod paa de mange Fortidsynder ved Indsættelsen af nye Vinduer og helst ogsaa en ny Portal. Allerede 1884 udtalte Kirkesynet, at de »smaa Trævinduer, der er anbragt paa vanzirende Maade«, burde erstattes med mere passende Jernvinduer. Man turde dog ikke paabyde Kirke-

ejerer denne Udgift uden først at spørge Kirkeministeriet, og dette har vel savnet Hjemmel til et saadant Paabud; thi Sagen blev stillet i Bero. Ved et Ekstrasyn, der blev afholdt 1909 i Anledning af Kirkens forestaaende Overgang til Selveje, udtaltes der igen Ønske om, at Kirkens Vinduer blev fornyet²; men ogsaa denne Gang blev det ved Ønsket.

Kampestensgårdet omkring Kirkegården stod oprindelig nær ved Kirkens Nordside. 1857 blev det med en Bekostning af 558 Rigsdaler flyttet ud til Vejen. 1878 anlagdes en ny Kirkegaard ved Binnitzvejen. I ældre Tid kaldtes den Assistskirkegaard. 1916 opførtes der et Ligkapel.

Hillested Kirke set fra Sydøst.

KIRKENS INDRE

Kirkerummet er anseeligt, lyst og smukt. Der er tre Krydshvælvinger i Skibet og en i Koret. Apsis er dækket af en Halvbue. Taarnrummet, der gør Tjeneste som Vaabenhus, har Bræddeloft med fritliggende Bjælker. Den svære Vestgavl mellem Skibet og Taarnet er gennembrudt med en stor Spidsbue i næsten hele Skibets Bredde. Dette store Arbejde kan kun være foretaget med den Hensigt at indlemme Taarnrummet i Skibet. Efter at Arbejdet er gjort, har man opgivet Tanken og igen lukket Aabningen, men med en meget tynd Mur. Indlemmelsen af Taarnrummet vilde da ogsaa have krævet betydelige Ofre. Der skulde ikke alene bygges en Hvæl-

ving, men der skulde ogsaa, hvad værre var, skabes en Opgang til Taarnet ude fra ved Opbygning af et Trapperum, i Stedet for den tidligere Opgang inde i Taarnet. Har Planerne været flotte, saa blev Resultatet det ringest mulige. Trappen er adskilt med et kalket Bræddeskillerum, og Taarnrummet eller Vaabenhuset, som det nu skal kaldes, leder i sin Fattigdom Tanken hen paa alt andet end Indgangen til en Kirke.

I Trappetrinet ved Døren ligger en helt afslidt Gravsten med Aarstallet 1781.

Kirkeinventaret er fattigt. Tiende-ejeren har saavist ikke ofret for meget paa det lille Sogns anseelige Kirke. Stolestaderne er uden Prydelse af no-

gen Art, og Prædikestol og Altertavle er almindeligt Snedkerarbejde fra Slutningen af 1500-Aarene.

Om Altertavlen beretter Østoftepresten, Provst Jørgen Christjensen i sine Visitatsoptegnelser 1586: Kirkens gamle Altertavle var fordærvet og nedtaget, saa Kirkeværgerne fik Ordre til at fremskaffe en ny med et malet Krucifiks og Herrens Navn. Bønderne skal til Fremskaffelse af den nye Tavle levere hver en Skæppe Byg. — Det maatte være til at overkomme, og da Provsten tre Aar efter kom igen, noterer han med Glæde, at der er anskaffet en »ny skøn Altertavle«. ³ Nu om Dage vil han næppe fra nogen Side faa Medhold i sin Ros. Rammen staar endnu, men Maleriet er erstattet med en Gipsafstøbning af Thorvaldsens Christus. Maleriet er skubbet bagud, saa der fremkommer en Niche til Christusfiguren, og for at fremhæve den med en mørk Baggrund, er Maleriet overdækket med sort Farve. Om Maleriet er det gamle fra Christjenssens Dage, kan altsaa ikke afgøres.

Paa Alterbordet staar to smaa Malmstager og en lille moderne Kandelaber. Alterkalk, Disk og Oblatæske er nyere og uden Inskription. Kirken har for en halv Snes Aar siden faaet Særkalk. 1755 var Kirken bedre forsynet. Den havde da en forgyldt Sølvkalk med en latinsk Inskription, der i Oversættelse lød: »Johannes Krosian har givet denne Kalk. Beder for ham.« Desuden en forgyldt Sølvdisk og en anden lille Sølvdisk til Brug ved Berettelsen af Syge. Sidstnævnte havde

Døbefonten.

en latinsk Indskrift, der fortalte, at den var skænket af Præst i Hillested og Provst for Fuglse Herred Christian Madsen Brun 1621. Endelig var der en liden firkantet Flaske af Sølv med Indskriften: »Hillested Kirke. De Syges Nytte 1651«. ⁴ Alt dette er forlængst borte.

Døbefonten er af Kalksten fra Tiden omkring 1300. Der er tidligere fareet haardt frem imod den. Hele Rummet i Fonten er fyldt med Cement og Foden overstøbt med Cement. Hvorfor man har fyldt Rummet, er ubegribeligt, Overstøbningen af Foden er vel sket for at dække et Brud. 1882 var Fonten malet, og Kirkesynet gav Ordre til at fjerne Malingen; ⁵ den har maask haft til Opgave at dække Cementoverstøbningen af Foden. 1755 var der et Messingfad med Bogstaverne C. I. S. W — K. K. O. B. 1686. Det stod i et større Messingfad med Indskriften: »Offereret til Hillested Kirke af Christian Jørgensen Anno 1688«.

Det lille Fad er borte. Det store hænger paa Væggen over Fonten. Det blev kasseret 1893, fordi det var utæt, og Kirken fik Ordre til at anskaffe en Kopi af det; den tjener nu til Daabsfad. Det gamle Fad er ikke lavet til kirkeligt Brug; det er et ottkantet Messingfad med drevne Ornamentter, der i Planteslyngninger viser Dyr samt kvindelige og mandlige Figurer i Datidens Dragter, men intet som helst religiøst Motiv.

Kirken fik sit første Orgel 1868, da Grev Knuth forærede det et lille Stueorgel, mod, at Sogneforstanderskabet forpligtede sig til at vedligeholde det og lønne den, der spillede det.⁶ 1890 var det saa medtaget, at det ikke kunde betale sig at reparere det. Grevskabet henholdt sig til Overenskomsten af 1868, nægtede at anskaffe et nyt Orgel og forlangte, at Sogneraadet skulde lade det gamle reparere, Raadet ansøgte Kirkeministeriet om at blive fri for Orgelharmoniet og Pligten til at vedligeholde det. Ministeriet svarede Nej, og Raadet tilbød saa at tilskyde de 80 Kr., Reparationen vilde koste, til et nyt Orgel. Grevskabet forlangte 120 Kr., som Orglet i sin Tid havde kostet, og om denne Bagatel trak man Tov. Kirkesynet forlangte et nyt Orgel, og Ministeriet erklærede, at Fremskaffelsen af et nyt paahvilede Tiende-ejeren. Endelig enedes man om at købe et nyt Orgel til 350 Kr., hvoraf Grevskabet betaler de 175 og Sogneraadet 150. Det gamle stod i Degnestolen øverst i venstre Stolerække, men da

det nye Orgel fyldte hele Pladsen, blev Degnen flyttet over paa den anden Side ved Trappen op til Prædikestolen.⁷ 1904 blev Orglet flyttet ned ved Væggen til Taarnrummet, og 1937 blev der anskaffet et stort nyt Orgel til 6000 Kr., der blev taget af Kirkens Midler; det anbragtes paa Gulvet med en Del paa hver Side af Indgangsdøren.

1890 fremsatte Beboerne Ønske om at faa Kirken opvarmet, og da de havde indsamlet 53 Kr. til Brændsel i den første Vinter, paalagde Kirkesynet Tiende-ejeren at opstille en Kakkeldov, hvilket skete. 1913 blev der indlagt et Varmeapparat. Samme Aar fik Kirken elektrisk Lys.

Taarnet havde 1755 et Ur med Slagværk og Viser. Naar det er forsvundet, vides ikke. Der var den Gang som nu to Klokker. Den store uden Inskription. Den lille, hvorpaa der nu staar, at den 1857 er omstøbt i København, havde i 1755 følgende Indskrift: »Denne Klokke er bekostet Halvparten af Kirken og Halvparten af Sognet med Præsten Hr. Christen Bruns Hjælp 1616.⁸ Denne Christen Brun blev Præst i Hillested 1599. Provst i Fuglse Herred 1621. Paa Korets nordre Væg hang endnu 1765 en Tavle med Billede af en Præst og hans Kone og en Inskription om Præsten Christen Madsen Brun, død 31. August 1639.⁹

EJERFORHOLD m. m.

Kirken kom tidligt under Maribo Kloster og overgik senere til Kronen.

Præsteboligen.

Chr. V. forærede den til sin Yndling, Oberkammerjunker Adam Knuth, og han solgte den 1690 til Amtmand Reichow¹⁰, der 1694 solgte den til Eggert Christopher Knuth. Kirken forblev derefter under Knuthenborg indtil 1910, da den blev selvejende Institution med en Formue paa 18,000 Kr.

Hillested var et selvstændigt Sogn indtil 1695, da det blev Anneks til Maribo. Spørgsmaalet var som omtalt under Østofte (Side 186) allerede paa Tale 1635, men Maribos Bestræbelser

førte da ikke til noget. Ved den store Reduktion af de lollandske Sognekald, der blev foreskrevet ved Reskriptet af 1688, fastsattes det, at Hillested, naar Kaldet blev ledigt, skulde være Anneks til Maribo, og Bestemmelsen traadte i Kraft 1695. 1927 blev Hillested og Skørringe samlet til et Sognekald, og 1930 fik Præsten bygget Bolig i Hillested. 1905 afløstes Højtidsofferet med 227 Kr. til Præsten og 196 til Læreren¹², og 1915 blev ogsaa Akcidenserne afløst.

Byerne.

Sognet har Byerne Hillested, Raa og Haared. I Matrikelen af 1664 staar Hillested opført med 33 Gaarde med fra 4 til 11 Tdr. Hartkorn, de fleste med 6—7 Tdr. Fem af Gaardene var Selveje. I Matrikelen af 1688 er der af Selvejergaardene kun én tilbage; de andre synes at være tilfaldet Kronen paa Grund Skatterestancer. Præstegaarden opføres med 12 Tdr. Hartkorn. Raa havde en halv Snes Gaarde; de fleste af dem var meget smaa, helt ned til et Par Tønder Hartkorn. Haared havde 6 Gaarde paa 5 a 7 Tdr. Hartkorn. Hillested og Raa havde fælles Marker i Øster-, Vester- og Søndermark. I den sidstnævnte havde ogsaa Haared Mænd Del, og de havde desuden deres egne tre Marker: Østermark, Kuldsmark og Vestermark. Alle Bønderne havde Skov fælles i Binnitzeskov paa 16 Svins Olden, i Boelene paa 16 Svins og i Raunsholt paa 32 Svins Olden. Den sidste er formentlig identisk med Hillested Nørremark. Fattigdommen var stor allevegne. 1669 var der i Hillested 5, i Raa 3 og i Haared 2 Bønder, som var stævnet til Fæstes Fortabelse paa Grund af Restance med deres Afgifter.¹ De blev saa dømt fra Gaarden, men de fleste af dem var allerede borttrømt, og Klostret fik saa Ret til at gøre Udlæg i deres Ejendele, der næppe var mange Syslinger værd.

Fogden paa Klostergodset søgte kun yderligere at trykke de Forarmede. 1668 førte Haared Mænd Tings-

vidne paa, at de i mere end 50 Aar havde haft Fiskeret i Haared Vig af Søndersø med Ruser og andet, men nu vilde Fogden formene dem denne Ret.² I Matrikelen af 1664 staar udtrykkelig: »Haared Mænd er lodtagne udi Maribo Sø med nogen ringe Fiskeri.« Saa man skulde tro, Bønderne havde faaet Ret, men det er ingenlunde givet.

1683 klager Hillested Mænd til Undersøgelseskommissionen over de urimelig store Skatter: Bønderne maa skatte ikke alene af deres Gaarde, men ogsaa af de, der ligger øde uden Bygninger og Besætning. Kommissionen fandt deres Klage berettiget³; men det har næppe hjulpet stort. Det blev i al Fald ikke bedre i det følgende Aarhundrede. Tilstanden belyses bl. a. ved en Retssag 1762. Bonden Lars Olsen i Hillested blev stævnet for Undvigelse fra en Gaard, han havde taget i Fæste. Han var ikke sluppet længere væk end, at man fik fat i ham, og han tilstod, at han havde underskrevet paa Fæstet; men han havde øjeblikkelig fortrudt det og straks, før de skiltes, erklæret, at han ikke kunde magte Gaarden og ikke turde paatage sig den, da der saa godt som ingen Besætning var, og der skyldtes for Laanekorn. Hans Indsigelse hjalp ikke, Bordet fanger, og nu var han selv fanget og blev dømt til at arbejde 6 Maaneder i Lænker og derefter være pligtig til at overtage denne eller en anden Gaard.⁴

Det ser jo helt vaagent ud, at Hille-

sted Bønder 1739 vedtog en Bylov. Det vaagne Indtryk forsvinder, naar man ser, at Bønderne efter Ordre fra Knuthenborg samledes til Bystævnet, hvor Fuldmægtig Zeuthen oplæste Byloven for dem; de kendte intet til den, skønt den allerede var tinglæst, og de havde under Bødestraf at undertegne den. Det hele, de selv fik Lov at raade med, var Valget af Oldermænd. Vedtægten bestod af en Række Paabud, der vel i og for sig var gode nok. Der var Paabud om, at Undersøgelsen af Tøjr, før Kreaturerne kom paa Græs, skulde ske paa den Maande, at Bymændene samlet undersøgte alle Tøjr. De Mænd, som havde daarlige Tøjr, skulde formenes Adgang til Bymarken med deres Kreaturer, og Tøjrsynet skulde gentages hver Maaned. Den, der lod sit Kvæg slippe ind i anden Mands besaaede Ager eller uslaaede Eng, skulde i Erstatning betale en Rigsdaler for hvert optaget stort Hoved, tre Mark for et Svin og én Mark for et Faar. Den, der var underfundig nok til at optage Staver af sit Gærde, for at anden Mands Kvæg kunde slippe ind, saa der kunde tjenes Penge ved at optage det, eller der kunde paaføres Vedkommende Sag for gjort Skade, skulde betale Voldsbøde (3 Rigsdaler). Der var Paabud om Tiden for Gærdesætning, Pløjning, Gødskning, Auret (Kvæggets Indslipning paa Stubmarken), Gaardgang til Undersøgelse af Ildsteders og Brøndes Forsvarlighed m. m., og for Overtrædelse af alle disse Paabud var der Bøder. Stærke og friske Folk, der

kunde arbejde, maatte ikke gaa og sanke Aks, det skulde forbeholdes nødlidende og elendige Mennesker. Bedst var det, om Akksamlingen blev forbudt, indtil der var indhøstet, og der saa blev givet et Par Dages Frist, inden Auret blev opgivet, saa Fattigfolk kunde faa Lov at samle Aksene; men dette var altsaa kun en Henstilling. Vedtægtens sidste Bestemmelse var sikkert den mest ildesete; thi den lod, at de ved Bøderne indkomne Penge ikke maatte bruges til »Drik og Fylderi«, men skulde opbevares hos Ridefogden og bruges til Indkøb af Salt, Tjære og lignende.⁵ En af Bøndernes faa Fornøjelser var netop ved Bystævnet at tømme de Ølankre, som var indkøbt for Bødepengene. I de gamle Vedtægter blev Bøderne end ikke paadømt i Penge, men i saa og saa meget Øl. Nu vilde man altsaa sætte en Stopper for dette Øldrikkeri, og saa skulde Pengene endog betros til Ridefogden! — den Mand i Verden, man havde mindst Tillid til. Det var vel nok haardt, og man har sikkert fundet Vej udenom.

BINNITZE

Det er en noget omskiftelig Tilværelse, der har været Binnitze beskaaret. I Middelalderen var det en Adelsgaard omgivet af Volde og Grave, hvoraf der nu kun er sparsomme Rester tilbage. I 1400-Aarene tilhørte den Slægten Baad, og blev i denne Slægt til 1561, da Jens Baad overlod Gaarden til Maribo Kloster. Dermed sank den ned i Fæstegaardenes Rækker, og

Binnitze Hovedbygning.

dér blev den i de følgende tre Hundrede Aar. Dens skiftende Fæstere klarede sig i den lange Nedgangstid ikke bedre end de fleste andre Fæstebønder. En af dem er dog værd at mindes paa Grund af sin triste Skæbne. Det er Marie Grubbes Søster Anne Marie Grubbe, der i en ung Alder blev gift med den letsindige og udsvævende Stygge Høg. 1660 blev han Landsdommer paa Lolland-Falster, men maatte allerede 1665 opgive dette Embede paa Grund af Gæld og Uregelmæssigheder. 1668 flygtede han af Landet for sine Kreditorer. Han rejste først til sin Svoger, Marie Grubbes Mand Ulrik Frederik Gyldenløve, som var Statholder i

Norge. Her indledede eller genoptog han et Forhold til sin letfærdige Svigerinde, hvilket medførte hendes Skilsmisse fra Gyldenløve. Forinden var Stygge Høg forduftet og slakkede rundt i Udlandet. Svigerfaderen Erik Grubbe sagsøgte ham forgæves for de betydelige Summer, han havde laant ham, og i Vrede over dette Tab nægtede han at hjælpe Datteren, saa længe hun var gift med Stygge Høg. I sin Nød fæstede Anne Marie ved Venners Hjælp Binnitze. Det blev en pinefuld Historie. Hun maatte stadig laane sig frem, og da hun ikke kunde tilbagebetale det laante, fik hun det ene Sagsanlæg paa Halsen efter det andet, hvilket tvang hende til nye Laan. 1671

krævedes hun ved Retten for 300 Rigsdaler, som hun havde laant mod Pant i Sæd, Heste og Kvæg. 1672 blev hun stævnet for et Laan paa 234 Sletdaler og for en lang Række andre Laan.⁷ At hun fik Lov at sidde paa Gaarden skyldtes vel kun hendes adelige Byrd og ulykkelige Stilling. 1673 opnaaede hun paa Grund af sin sædelige Vandel og sit »gode Forhold« Skilsmisse fra Stygge Høg⁷, og Aaret efter fik Faderen hende gift med den halvtforrykte Jørgen Arenfeldt, der ruinerede sig ved taabelige Spekulationer og blev berygtet ved de mange Hekseprocesser, han iværksatte paa sine Godser med »Vandprøve«, Pinebænk og Baal, indtil det ved Lov blev fastsat, at alle den Slags Sager skulde for Højesteret. Han arvede efter Erik Grubbes Død baade Gammelgaard og Tjele, men satte det hele over Styr. Anne Marie var altsaa ikke stort bedre faren i sit andet Giftermaal end i sit første.

1689 forærede Christian V Binnitze til en af sine tyske Yndlinge, G. E. Rerchow, som havde haft det fine og lette Embede som Forskærer ved Taffet og som 1685 var udnævnt til Amtmand paa Lolland. Senere blev han Stiftbefalingsmand over Lolland-Falster, Etatsraad, Hvid Ridder m. m. 1695 solgte han Binnitze og Hillested Kirke til Eggert Christopher Knuth, og ved Grevskabets Oprettelse 1714 blev Binnitze indlemmet i dette.

I Matrikelen 1664 stod Binnitze opført med 17 Tdr. Hartkorn, der 1688 var nedskrevet til 13 Tdr. Binnitzes

Tilværelse som Bondegaard og Fæstegaard fortsattes til Midten af forrige Aarhundrede, da Grev Knuth ophøjede den paa samme Maade som Paarupgaard ved at lægge betydelige Jorder under den og gøre den til Hovedgaard med 34 Tdr. Hartkorn. 1872 solgte Grevskabet Gaarden til J. Meinccke, og han solgte den 1877 til Justitsraad Berthelsen for 185,000 Kr., og Berthelsen solgte den 1907 til A. Nielsen, Wredeslund, for 275,000 Kr. Nielsen døde 1933, hans Enke beholdt Gaarden, og efter hendes Død 1938 overtog Sønnen Holger Tidemand Nielsen Binnitze. Den har nu et Tilliggende paa 163 Hektar og er ejendomskyldvurderet til 283,500 Kr.

SKOLERNE

Efter Reformationen paahvilede det Degnen at oplyse Ungdommen i Christendomskundskab; han skulde ofre mindst en Time hver Uge paa dette Oplysningsarbejde. Der var altsaa ikke krævet meget, og mindre blev det. Biskoppen skulde ved sine Visitationer prøve Ungdommens Kundskaber; men der var jo Aar imellem hans Besøg; det samme Sogn, og naar han kom, var det langt fra hele Ungdommen, der adlød Tilsigelsen og kom til Prøve. Var Degnen sløj eller stod paa Krigsfod med Bønderne, blev der slet intet af Undervisningen. Da Provst Jørgen Christjensen i 1577 visiterede Hillested, klagede Bønderne f. Eks. over Degnen, som var en Discipel fra Maribo Latinskole, og det var meget, de havde at udsætte paa ham. Han fulgte

Den nye Skole.

ikke Provsten til de Syge for at skrive deres Testamente, han vilde ikke læse Brevene fra Husbonden for dem, han mødte ikke til Begravelser, han fredede ikke Hegn sammen med Bønderne og lod Degneboligen staa tom og øde. Ungdommens Undervisning nævnte de ikke, og det har sikkert ogsaa i deres Øjne været det mindst vigtige. Alt det andet var, mente de, ogsaa mere end nok til, at de med Rette kunde kræve sig fri for Maribomanden og forlange igen at faa en »Sædedegn« (en Degn, der boede paa Stedet). Da Provsten afhørte Degnen, fik han jo en anden Forklaring, der kort og godt lød, at da Bønderne nægtede at betale ham, hvad han tilkom, vilde han følgelig heller ikke bestille noget. Saa maatte Provsten tale Bønderne haardt til og foreholde dem, at det var Kongens Befaling, at de skulde have en Degn fra Skolen i Maribo.⁹ De lovede at føje sig, og forhaabentlig er saa ogsaa Ungdommens Christendomsundervis-

ning kommet i Gang; men sløjt har det nok været her som andre Steder.

Et Hundrede Aar senere var det ikke stort bedre; thi i Matrikelen af 1688 hedder det, at der i Hillested er et lille Hus, som Sognepræsten har ladet opføre til en Skole, men det staa tomt og øde.¹⁰ Senere er det vel kommet i Brug igen, men ordentlig Gang i Undervisningen er der næppe kommet før i Tiden opimod 1800. Ved Sogneforstanderskabets Oprettelse i 1841 var der en Skole med én Lærer. 1846 blev der vedtaget en ny Skoleplan og ny Skole med to Klasseværelser og to Lærere. Grev Fr. M. Knuth laante Sognet 850 Rigsdaler til den nye, grundmurede Skole, der blev bygget paa Skoleloden.¹¹ Denne Skoleflothed var ikke lige velset overalt; thi 1848 maatte der foretages Udpantning hos de Beboere, der ikke var mødt til Arbejde paa den nye Skole.¹² Kærslen af Materialer paa hvilede nemlig Bønderne og Haand-

Den gamle Skole.

langerarbejdet gik paa Skift mellem Husmænd og Daglejere.

1906 byggede man 15—16 Alen til den gamle Skole til et nyt Klasseværelse og ovenover Lejlighed til en Lærerinde.¹³ Skolen havde altsaa nu tre Klasser, og den gjorde Fyldest til 1932, da den nye Skole blev bygget. Den kostede 64,700 Kr. og har tre Klasseværelser. I Loftsetagen er Bolig til Andenlæreren og Lærerinden. til Førstelæreren er bygget en særlig Bolig. Forsamlingshuset tjener som Gymnastiksal.

FATTIGPLEJEN

Om Sognets Fattighjælp i ældre Tid haves ingen Oplysninger. Der har selvfølgelig været et Fattighus, som i Tiden omkring 1870 er blevet afløst af Fattiggården paa Matrikel-Nr. 35 a i Raa, 1900 blev den nedlagt som Fattiggård. Jorden blev bortforpagtet, medens Sogneraadet forbeholdt sig Stuehuset, der en Tid blev brugt som Forsamlingshus og Sogneraadsløkal. 1905 blev Gaarden solgt for 24,500 Kr.¹⁴ og 1906 opførtes et Forsamlingshus. Sognets Al-

dersstentenydere bor paa Alderdomshjemmet i Burso.

KOMMUNALIA

1847 var Sognets Budget paa 400 Rigsdaler; de 200 gik til Skoleklassen, 180 til Fattiggassen og 20 Rigsdaler var afsat til andre Udgifter. (Vejarbejdet blev udført som Naturalydelse af Bønderne). Paa Formue og Lejlighed blev lignet 70 Rigsdaler. Resten paa Hartkornet med en Rigsdaler pr. Td. og af hver Huslod en Mark. Af Korn (til Fattigplejen?) paalignedes hver Td. Hartkorn $\frac{1}{2}$ Skæppe Rug og $\frac{1}{2}$ Skæppe Byg. Efter Opførelsen af den nye Skole steg Udgiften til Skoleklassen 1848 til 350 Rigsdaler, saa Budgettet kom op paa 560 Rigsdaler. 1939 var Budgettet paa 110,778 Kr. Skolevæsenet kostede 4895 Kr. Vejene 14,914, den sociale Forsørg 23,117. Formuen var 100,117, Gælden 36,567 Kr. Skatten pr. Td. Hartkorn 154 Kr. 36 Øre, pr. Indbygger 53 Kr. 61 Øre. Naar den højest beskattede Kommune sættes som Nr. 68 og den laveste som Nr. 1, bliver Hillested Nr. 14 for Hartkornet og Nr. 9 pr. Indbygger. 1801 var Indbyggertallet 482, i 1901 var det steget til 821 og 1938 til 858. Størrelsen af Sognets Ejendomme fordeler sig saaledes: 2 Ejendomme har over 50 Hektar, 29 mellem 20 og 50 Hektar, 10 mellem 10 og 20 Hektar, 14 mellem 5 og 10 Hektar, 36 mellem 1 og 5 Hektar og 102 Huse har under 1 Hektar.

RETTELSER.

Side 8, 2. Spalte 1 Linie 9 mangler Kildehenvisningstallet ¹. — Samme 2. Spalte 14. Linie fra neden staar „70 Lod“, skal være 70 Gram.

Side 12, 2. Spalte 12. Linie fra neden staar „mindre Stenstørrelse“, skal staa større.

Side 18, 2. Spalte 10. Linie fra neden staar „1874“, skal være 1878.

Side 20, 1. Spalte 9. Linie fra neden staar „Side 20 og 24“, skal staa Side 16 og 20.

Side 23, 2. Spalte 3. Linie staar „6 Aar“, skal staa 48 Aar.

Side 40, 1. Spalte 5. Linie fra oven skal Kildehenvisningstallet ² slettes.

Side 178 staar, at Mathias Wilhelm var Hofjægermester Wilhjelm's Bedstefader, skal være Oldefader.

Side 185 staar: Christopher af Bayern skænkede 1451 Østøfte Kirke til Maribo Kloster. Christopher døde som bekendt 1448, og det var Pavens Bekræftelse af Gavebrevet der fandt Sted 1451.

Side 200, 4. Linie fra neden indsættes: I 70erne købte Grevskabet Gaarden tilbage, og 1908 solgte det den igen til C Sunke for 170,000 Kr.

Kilder og Henvisninger.

Stokkemark Sogn.

Fortidsminder.

1—8 Nationalmuseets Fundprotokoller, 1) a Nr. 4085—91, 2) a Nr. 4423—41 og 5578—97, 3) Nr. 20128—31, 4) Bronzealder Nr. 22232—35, 5) B Nr. 1698, 6) B Nr. 2179—84, 7) B Nr. 3280 og yngre Jernalder Nr. 1591, 8) Nr. 8043—58 samt Indberetning til Nationalmuseet fra Maribo 1894 den 24. September, 9) Smaalandske Registre 1646 den 13. Maj, Smaalandske Tegnelser XI 156, 10) Tidsskrift for Kunstindustri 1894, 11) Kancelliets Brevbøger 1551 den 28. August og 1556 den 25. August, 12) Supplikprotokollen 1686 den 12. April.

Sognekirken.

1) Wimmer: Danske Runemindesmærker IV Side 145, 2) Supplikprotokollen 1721 2det Halvaar Nr. 298, 3) Smaalandske Registre 1780 den 7. Juni, 4) ældste danske Arkivregistraturer V 2, Side 888 ff, 5) Kirkeprotokollen 1878, 6) Stokkemark Kirkeregnskaber 1692—1704 i Landsarkivet, 7) Abildgaards Notesbøger i Nationalmuseet, 8) Kirkeprotokollen 1905, 9) Kirkeprotokollen 1878 og 1911, 10) Dansk Kancelliregistranter 1535 den 27. Juli, 11) Smaalandske Registre 1687 den 12. November, 12) Smaalandske Tegnelser 1706 den 6. Marts, 1713 den 2. August, 1714 den 19. Februar og 27. Oktober, 13) Supplikprotokollen 1721 2det Halvaar Nr. 298, 14) Smaalandske Registre 1722 den 27. November, 15) Smaalandske Tegnelser 1715

den 25. Februar, 1726 den 20. December, 1721 den 6. Maj og 20. Juni, 1734 den 14. Juni, 1735 den 20. Maj og 1739 den 30. August, 16) Supplikprotokollen 1761 2det Halvaar Nr. 191, 17) Samme 1703 Juli-August-September Nr. 62, 1709 2det Halvaar Nr. 540, 18) Samme 1734 1ste Halvaar Nr. 298, Smaalandske Registre 1734 den 19. Febr. 19) Amtmandens Kopibog 1772 den 1. Februar, 20) Smaalandske Registre 1744 den 17. Juli, 21) Kirkehistoriske Samlinger 5. Række VI Side 203, 22) Kommissionsakter vedrørende Overtilsyn med kgl. Slotte og Gaarde 1660—79. A. II 4, 23) Thotts sml. Fol. 730, Lollands Justitsprotokol 1666 den 4. April.

Bønderne og deres Herrer.

1) Knuthenborg Birks Tingbog 1819, 20, 21 22, 23, og 1824, 2) Topografiske Papirer i Rigsarkivet 1519 den 4. Januar, 1595 den 29. December, Kancelliets Brevbøger 1570 den 15. November, Smaalandske Registre 1651 den 7. April, 1670 den 14. September, Supplikprotokollen 1686 den 12. April med Indlæg af 24. April og kgl. Resolution af 25. April, 3) Kommissionsakter vedrørende Enkedronning Sofie Amalies Livgeding 1683—85, 4) Amtmandens Kopibog 1700 den 3. Marts, 1714 den 12. Februar, 5) Knuthenborg Birks Tingbog 1789 den 5. August, 6) Samme 1709 den 12. August, 7) Smaalandske Tegnelser 1699 den 9. December, 8) Indberetninger blandt Rentekammerets diverse Dokumenter vedrørende For-

bedringen af Landvæsenet paa Mon og Lolland-Falster 1775, 9) Amtmandens Kopibog 1783 den 4. Febr., 10) Rentekammerets førnævnte diverse Dokumenter 1770—83, 11) Dronning Sofies Kopibog Side 134, 12) Smaalandske Tegnelser 1705 den 28. Marts, 13) Knuthenborg Birks Tingbog 1750 den 12. Januar, 1795 den 10. Juni, 1809 den 12. April, 14) Samme 1749 den 24. Februar, 1759 den 18. Juli, 15) Samme 1793 den 27. Juni, 16) Supplikprotokollen 1737 2det Halvaar Nr. 229, 1740 1ste Halvaar Nr. 455, Smaalandske Register 1737 den 23. August og 1740 den 1. April.

Sognet under Enevælden.

1) Smaalandske Tegnelser 1647 den 21. Maj, 1691 den 30. Maj, 2) Schous Forordninger 1791 den 11. Novbr, 3) Kulturhistoriske Samlinger 4 III Side 578, 4) Schous Forordninger 1708 den 24. September, 5) Amtmandens Kopibog 1772 den 4. Febr., 6) Biskoppernes Visitatsbog 1732—1803 i Fyns Stiftsarkiv under 1733 den 14. Juni, 7) Matriklen af 1688 Protokol Nr. 1816 og Bispens Visitatsbog under nys nævnte Dato, 8) Schous Forordninger 1739 den 23. Juni og 1740 den 29. April, 9) Supplikprotokollen 1743 1ste Halvaar Nr. 627, 10) Ekstraskattemandtalen 1610 i Rigsarkivet, 11) Kommissionsakterne vedrørende Overopsynet med kgl. Slotte og Gaarde 1660—79 II 4 Bilag til Halsted Klosters Amt, 12) Kommissionsbetænkningen af 7. April 1685 angaaende Sofie Amalies Livgeding, 13) Matriklen af 1688 Maalebog Nr. 611, 14) »Iris og Hebe« 1796, Fra Arkiv og Museum I Side 145, 15) Fejø Birks Breve til Amtmanden 1821 den 27. November, 1823 den 19. August, 16) Knuthenborg Birks Justitsprotokol 1856 den

30. September, Maribo Birks Justitsprotokol 1858 den 30. November, 17) Smaalandske Register 1666 den 4. September, 1669 den 4. Marts, 1685 den 8. September, 18) Amtmandens Kopibog 1714 den 12. Februar, 1715 den 7. December, Knuthenborg Birks Justitsprotokol 1779 den 29. Marts, Breve til Amtmanden fra Fejø og Lollands Birker 1830 den 26. April, 19) Knuthenborg Godsarkiv Pakke Stokkemark Kro, Maribo Amts Journal 1848 den 12. September, Panteregister og Skødeprotokoller paa Maribo Dommerkontor, 20) Amtmandens Kopibog 1704 den 14. Juli 1706, den 10. og 18. Februar, 21) Samme 1696 den 17. August, 22) Samme 1697 den 12. Juni, 23) Kommissionsakterne 1660—79, Maribo Birks Justitsprotokol 1864 den 12. Januar, 24) Matriklen 1688 Markbog Nr. 611, 25) Kommissionsakterne af Oktober 1660, Matriklen 1664 og 1688 Markbog Nr. 611, 26) Markbog Nr. 612 til Matriklen af 1688, 27) Smaalandske Register 1727 den 10. Januar, 28) Knuthenborg Birks Justitsprotokol 1801 den 6. Maj, 1821 den 9. Januar, 1828 den 20. Juli, 1856 den 30. September, 29) Stokkemark Sogns Panteregister, 30) Smaalandske Tegnelser 1729 den 21. Oktober, 31) Knuthenborg Godsarkiv, 32) Stokkemark Sogns Panteregistre og Skødeprotokoller, 33) Synsforretningerne af 1660—61, 34) Hofmans Supplement til Danske Atlas VI Side 460, 35) Johannes Steenstrup: Danske Stednavne Side 103, 36) Kommissionsakterne 1682—85.

Sognekommunen.

1 til 5) Sogneforstanderskabets Protokoller i Stokkemark Kommunearkiv, 6) Stokkemark Sogns Panteregistre og Skødeprotokoller,

Øerne.

Hvad Fejø, Femø og Askø har fælles.

1) Frederik I. danske Registranter 1524 den 14. August, Danske Magazin 4. Række IV Side 244, 2) Kommissionsakterne af 1685 vedrørende Enkedronning Sofie Amalies Livgeding. 3) Maribo Amts Journal 1841 den 30. Maj. 4) Kancelliets Brevbøger 1557 den 11. August. 5) Danske Kancelliregistranter (1535—50) 1550 den 24. Marts, Kancelliets Brevbøger 1560 den 20. Februar, 1599 den 12. August, Topografiske Papirer i Rigsarkivet 1550 den 24. Marts., 1648 den 17. December, Stiftamtmandens Kopibog 1699 den 4. November. 6) Nykøbing Amts Kopibog 1748 den 10. Juli. 7) Samme 1764 den 20. Novbr., 1788 den 23. September. 8) Loll.-Falst. historiske Samfunds Aarvog 1917 Side 62. 9) Supplikationsprotokollen 1701 September Nr. 373., Fogtmans Reskripter 1701 den 1. Oktober. 10) Fyns Stifts

Renteskrivekontors Kopibog 1725 den 14. Marts, 1726 den 3. August, 1727 den 4. Marts, 1730 den 27. Maj, 1732 den 22. Marts, 1734 den 13. April, 1735 den 9. April, 1736 den 21. April, 1738 den 22. Marts, 1740 den 9. April, 1741 den 15. April. 11) Nykøbing Amts Kopibog 1765 den 27. November. 12) Rentekammerets Protokoller 1766 den 26. April. 13) Nykøbing Amts Kopibog 1766 den 7. Maj og 17. December. 14) Hjelholt: Falsters Historie II Side 582. 15) Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol 1766 Nr. 135. 16) Hjelholt: Falsters Historie II Side 585. 17) Fyns Stifts Renteskriverkontors Kopibog 1766 den 6. December, Nykøbing Amts Kopibog 1766 den 2. November, 10., 16. og 26. December, 1767 den 3., 27. og 28. August, 1770 den 7. December. 18) Samme 1768 den 21. Maj, 1773 den 5. Juni, 1777 den 25. Oktober.

Fejø Sogn.

1) Nationalmuseets Fundprotokol, Jærnalderen C 1458—59, Aarvog for nordisk Oldkyndighed 1920 Side 48, Sophus Müller: Jærnalderen Nr. 670, Worsaae: De Danskes Kultur i Vikingetiden Side 28. 2) Numismatisk Forenings Medlemsblad Bind XIV Side 256, 260 og 279.

Kirken.

1), 2) og 3) Kirkeregnskaberne 1692—98 og 1731—62 i Landsarkivet, Nykøbing Amts Kopibog 1727 den 29. Oktober. 4) Kirkehistoriske Samlinger 3. Række IV Side 494. 5) Danske malede Portrætter IX Side 234. 6) Fejø Kirkeregnskaber 1737 i Landsarkivet, Nykøbing Amts Kopibog 1727 den 29. Oktober. 7)

Kirkeh. Sml. II Side 217. 8) Fejø Tingbog 1661 den 13. September, 1662 den 24. Januar. 9) Samme 1660 den 3. November. 10) Ny kgl. Sml. Nr. 227 Kvart., Det kgl. Bibliotek. 11) Fejø Tingbog 1663 den 3. Oktbr. 12) Dronning Sofies Kopibog Side 135. 13) Kirkeh. Sm. 3 Række VI Side 108. 14) De loll.-falst. Præstekalds Indtægter i Landsarkivet, 15) Danske Kirkelove III Side 308 ff. Fejø Tingbog 1685 den 9. Januar, Fogtmans Reskripter 1771 den 27. Juli.

Lov og Ret.

1) Fejø Tingbog 1657 den 18. September. 2. og 23. Oktober, 6. og 27. November, 1658 den 14. Maj,

28. Juni og 6. August; 1689 den 3. Maj, 21. og 28. Juni, 12. og 19. Juli. 2) Smaalandske Tegnelser 1704 den 10. Maj og 16. August med Bilag. 1706 den 24. Juli og 23. Oktober, Højesterets Voteringsprotokol 1707 Side 216 fl. 3) Dokumenter og Breve fra Herredet (1464—1762) 1723 den 9. September. 4) Amtmandens Kopibog 1754 den 13. Januar. 5) Samme 1771 den 16. Juli og 7. August. Fejø Justitsprotokol 1771 den 18. December. 6) Rentekammerets Kopibog 1735 den 9. Juni. 7) Nykøbing Amts Kopibog 1743 den 30. Marts, 1744 den 30. Maj, 1746 den 1. Oktober, 1748 den 2. August, 1751 den 24. Oktober, 1763 den 23. Juli. Højesterets Voteringsprotokol 1746 den 16. Juli. 8) Nykøbing Amts Kopibog 1734 den 27. April, 1737 den 2. Februar og 13. April, 1768 den 2. November, Fogtmans Reskripter 1781 den 4. April, 1827 den 17. Januar. 9) Tidsskriftet »Juristen« 20. Aargang 3. Hefte.

Trængselstider.

1) Danske Magasin 3. Række VI, Side 205. 2) og 3) Nykøbing Lens Ekstraskattemandtal 1628 og 1645 i Rigsarkivet. 4) og 5) Fejø Tingbog 1657 den 27. Februar og 1658 den 12. November. 6) Kommissionsakter vedrørende Overtilsynet med kgl. Slotte og Gaarde R. K. B. 1660—79 A II Bilag vedrørende Nykøbing Amt. 7) Fejø Tingbog 1661 den 29. November. 8) Samme 1722 den 2. Oktober. 9) Dronning Sofies Kopibog 1612 den 7. September. 10) Ekstraskatte-Mandtal 1610 i Rigsarkivet. 11) Matriklen 1688 Markbog Nr. 606. 12) Nykøbing Amts Breve 1799 den 9. December. 13) J. H. Larsen, Loll.-Fal., Side 122, Maribo Amts Journal 1844 den 5. Oktober, 1846 den 8. Januar. 14) Nykøbing Amts Kopibog 1780 den 27. Oktober,

Fejø Birks Breve 1816 den 19. Oktober, 1825 den 1. August. 15) Samme 1828 den 24. December. 16) Rentekammerets Kopibøger 1766 den 14. Juni, 26. Juli og 6. December. 17) Fejø Tingbog 1778 den 27. December. 18) Rentekammerets Kopibøger 1779 den 20. Marts, 1788 den 2. Februar, Maribo Amts Journal 1840 den 3. Marts og 20. August, 1841 den 3. Juni, 1842 den 22. Marts. 19) Nykøbing Amts Kopibog 1780 den 26. December, Rigsarkivets vejledende Registraturer II Side 288. Fejø Birks Breve 1823 den 20. December. 20) Fogtmans Reskripter 1757 den 5. August, Nykøbing Amts Kopibog 1756 den 28. Juli. 21) Fejø Birks Breve 1825 den 21. December, Maribo Amtets Journal 1832 den 7. Januar, 1834 den 12. November, Loll.-Falst. Comptoirs Efterretninger 1934 den 5. November. 22) Fogtmans Reskripter 1821 den 27. Juli. 23) Nyk. Amts Kopibog 1737 den 13. April, Rentekammerets Kopibog 1741 den 8. Juli og 12. August, Dokumenter og Breve fra Herrederne Skolevæsenet anlangende 1741 den 15. Juli, Fogtmans Reskripter 1743 den 15. Marts. 24) Nyk. Amts Kopibog 1751 den 21. Juli, 1752 den 2. Maj, 8. November og 8. December, 1753 den 21. Oktober, 1765 den 26. og 28. Januar og 7. Februar. 25) Fejø Justitsprotokol 1819 den 29. September, Fejø Birks Breve 1820 den 6. November J. H. Larsen, Loll.-Fal., Side 123, 26) Schachs Fundatsamling. 27) Fogtmans Reskripter 1828 den 31. Maj, Fejø Birks Breve 1820 den 31. Marts, 1816 den 22. Oktober, Maribo Amts Journal 1838 den 20. Januar. 28) Fejø Tingbog 1807 den 25. December.

Fejø Kommune nu om Dage.

1) Ejendomsskyldsprotokollen 1937
2) Statistisk Tabelværk 4de Række,

51. Bind 1. Hæfte, 76. Bind 1. Hæfte. 3) Maribo Amtsraads Oversigt over Sognekommunernes Indtægter og Udgifter 1938—39 og Fortegnel-

se over Sognekommunerne, Lignings- og Skatteforhold 1939—40. 4) Fejø Kirkes Regnskaber i Rigsarkivet.

Femø Sogn.

1) og 2) Nationalmuseets Fund-protokoller A. Nr. 2832—33 og Nr. 13,857—83, Guldfund 1906, Aar-bog for nordisk Oldkyndighed 1915 Side 193—94.

Kirken.

1) Kirkehistoriske Samlinger 4. Række III Side 667 ff. 2) Frederik I danske Registranter 1527 den 15. August. 3) Danske Kirkelove II Side 359. 4) Magnus Petersen: Kalk-malerier i danske Kirker Side 79. 5) Kirkesynsprotokollen 1887. 6) J. H. Larsen: Lolland-Falster Side 128. 7) og 8) Synsprotokollen 1862. 9) Historisk Aarvog 1925. 10) Kirkereregnskab i Lolland-Falsters Breve og Dokumenter 1579—1762, Fejø Birks Breve 1821 den 11. Marts. 11) Hoffmanns Supplement til Danske Atlas VI Side 525. 12) Rente-kammerets Copibøger, Protokol Nr. 828, den 5. Oktober 1720. 13) Femø Kirkeregnskaber 1720—67 i Rigsarkivet, Hoffmanns Supplement til Danske Atlas VI Side 525 og Hoffmanns Fundationer VI 2. Side 11. 14) Nykøbing Amts Kopibog 1723 den 12. og 21. Aug. 1724 den 19. September. 15) og 16) Femø Kirkeregnskaberne i Rigsarkivet. 17) Rente-kammerets Kopibøger 1767 den 14. Februar, 4. April, 2. Maj, 13. og 27. Juni, 19. September, Nykøbing Amts Kopibog 1767 den 19. Februar, 18. Marts, 14. Maj, 17. Juni, 1770 den 12. September, Maribo Amts Kopibog 1770 den 5. Juni. 18) Kirkesynsproto-kollen 1862—1909 i Præsteembedets Arkiv. 19) Kirkehistoriske Samlinger 3. Række VI Side 407 ff. 20) og 21)

Samme Side 407 og 4. Række III Side 580. 22) Kirkehistoriske Samlinger II Side 227 ff. 23) Bog over loll.-falst. Præstekalds Indtægter i Landsarkivet. Indberetninger vedrørende Ekstraskat af Gejstlige i Rigsarkivet. 24) Nykøbing Amts diverse Breve 1754 den 12. August, Fejø Tingbog 1756 den 10. September og 1. Oktober, Nykøbing Amts Kopibog 1755 den 23. Juli, 1756 den 20. November, 1761 den 5. August, 1762 den 21. April, 1763 den 2. April og 11. November, 1764 den 25. Juli, 1765 den 20. August, Fejø Tingbog 1763 den 28. Oktober. 25) Nykøbing Amts Breve 1767 den 1. November. 26) Maribo Amts Kopibog 1770 den 5. Juni. 27) Nykøbing Amts Kopibog 1771 den 6. September. 28) Wedel: Indenlandske Rejser 1806. 29) Nykøbing Lehns Ekstraskatteregnskab 1627. 30) Falsters Landstingsprotokol 1664—83.

Historiske Smuler.

1) Nykøbing Lehns Ekstraskatte-regnskab 1627. 2) og 3) Falsters Landstingsprotokol 1664—83. 4) Fejø Birks Tingbog August 1689. Det lolland-falsterske Domænegods 1685—89. 5) Femø Kirkebog 1699—1755. 6) Kommissionsakterne vedrørende Tilsynet med kgl. Slotte og Gaarde A.K.B. 1660—79. 7) Ekstra-skattelisterne 1762 i Rigsarkivet. 8) Loll.-Falst. Jordebøger, Gejstlighedens Indkomster 1568—1717, Fejø Birks Tingbog 1720 den 2. August. 9) Fuglse Herreds gejstlige Skifteproto-kol 1769. 10) Fejø Birks Skøde- og Panteprotokoller 1766 den 3. og 11.

Januar. 11) Økonomiske Indberetninger til Rentekammeret trykt i Loll.-Falst. historiske Aarboeg 1919 Side 67. 12) Rentekontorets Kopibog (Fyns Stift) 1703 den 1. September, 1747 den 4. Oktober. 13) Nykøbing Amts Kopibog 1759 den 25. August. 14) Fejø Birks Tingbog 1779 den 13. og 16. Juli. 15) Nykøbing Amts Kopibog 1762 den 19. April. 16) Fejø Birks diverse Dokumenter 1808. 17) Lolland-Falsters Stifts Breve 1808

den 5. Aug. 18) Fejø Birks Politiprotokol 1808 den 8. Aug. 19) Wedel: Indenlandske Rejser 1806. 20) Nykøbing Amts Kopibog 1737 den 13. April. Loll.-Falst. Stifts Dokumenter og Breve vedrørende Skolevæsenet, Fogtmans Reskripter 1743 den 15. Marts. Indberetninger vedrørende Ekstraskat af Gejstlige 1768. Nykøbing Amts diverse Dokumenter og Breve.

Askø Sogn.

1) Nationalmuseet Middelalderen Nr. 20,413. 2) Ældste danske Arkivregistraturer, 5. Række, Side 349. 3) Kirkens Synsprotokol 1880, 81, 82. 4) Samme 1898. 5) Askø Kirkes Regnskaber 1752 i Rigsarkivet. 6) Synsprotokollen 1866. 7) J. H. Larsen: Lolland og Falster, Side 131. 8) Askø Kirkeregnskab 1752—67. 9) Synsprotokollen 1879—82. 10) Synsprotokollen 1866. 11) Kirkehistoriske Samlinger, 4. Række II, Side 6. 12) Lolland-Falsters Stifts-dokumenter 1722. 13) Kirkeregnskaberne i Landsarkivet. 14) Kirkeregnskaberne i Rigsarkivet. 15) Nykøbing Amts Kopibog 1768 den 6. Maj, 1769 den 12. April. 16) Dronning Sofies Kopibog Side 136, Kirkeh. Sml., 3. Række VI, Side 486, Præstekaldenes Indtægter i Loll.Falst. L. A. 17) Supplikprotokol 1709, andet Halvaar, Nr. 565. 18) Kirkeh. Sml., 3. Række VI, Side 486. 19) Smaalandske Registre 1706 den 4. Maj, Supplikprotokol 1732, andet Halvaar, Nr. 268, Nykøbing Amts Kopibog 1729 den 29. Juli og 1734 den 8. Juni. Smaalandske Tegnelser 1733 den 11. December og 1735 den 12. August. 20) Bispearkivets indkomne Sager, Smaalandske Registre 1740 den 8. Januar, Kalls Samlinger

Folio 933 i det kgl. Bibliotek, Nykøbing Amts Kopibog 1749 den 27. November, Fejø Justitsprotokol 1749 den 3. September, Supplikprotokol 1750, 1ste Halvaar, Nr. 180, Smaalandske Tegnelser 1750 den 21. August. 21) Nykøbing Amts Kopibog 1761 den 8. April og 7. Maj. 22) Samme 1737 den 13. April. 23) Fogtmans Reskripter 1743 den 15. Marts. 24) Nykøbing Amts Kopibog 1767 den 19. Juli. 25) Samme 1778 den 8. September, 1780 den 8. August, Fejø Justitsprotokol 1779 den 20. Maj. 26) Supplikprotokollen 1765 den 10. Oktober. 27) Kommissionsakterne 1660. 28) Nykøbing Lens Ekstraskattedemandtal 1625—27. 29) Supplikprotokollen 1765 den 10. Oktober. 30) Askø Tingbog 1670 den 19. August. 31) Samme 1676 den 12. Maj. 32) Fejø Justitsprotokol 1710 den 28. November og 1711 den 14. November, Rentekammerets Kopibøger 1709 den 1. og 5. Oktober, 1710 den 11. Oktober, 1714 den 3. December, 1715 den 2. Marts, 1718 den 19. Marts, 33) Fejø Justitsprotokol 1778 den 8. December. 34) Fejø Birks Skøde- og Panteprotokol 1817 den 3. Maj. 35) J. H. Larsen Loll.-Falst., Side 131 ff, Trap, 2. Udgave 1873.

Østofte-Bandholm Sogne.

Fortidsminder.

1) Scriptorum rerum Danicorum II Side 211. 2) Danmarks Riges Historie I Side 541 ff. 3) Danske Kancelliregistranter 1542 den 20. November, 1547 den 7. Maj. Matriklen 1664. 4) Topografiske Papirer i Rigsarkivet 1475 den 7. August, 1552 den 14. August. 5) Maribo Birks Tingbog 1667 den 12. Juni og 5. Juli. 6) Indberetning fra Kommissionen af 7. April 1685. 7) Kommissionen af 1683 Klage Nr. 10 (Langet By). 8) Knuthenborg Birks Tingbog 1757 den 23. Maj, 13. Juni og 23. August, 1809 den 12. April, 1816 den 4. December. 9) Rentekammerets diverse Dokumenter om Forbedringer paa Lolland-Falster og Møn 1770—83.

Østofte Kirke.

1) Kall 4° 377 Bind II Side 276 (Kgl. Bibliotek). 2) Knuthenborg Godsarkiv, Østofte Kirke 1842, Menighedsraadets Protokol 1936 den 14. November. 3) Smaalandske Registre 1690 den 17. November. 4) Menighedsraadets Protokol 1925 den 8. April, 1930 den 7. August, 1935 den 8. August. 5) Kall Rasmussen: Musse Herred I Maribo 1451 den 24. September, 1464 den 14. November Side 87 og 93, dateret. 6) Indkomne Breve til Danske Kancelli 1650 den 3. Maj. 7) Synsprotokollen 1878 den 13. Juni. 8) Menighedsraadets Protokol 1905 den 27. Februar, 1915 den 17. Maj, 1917 den 15. Oktober. 9) Indkomne Breve til Danske Kancelli 1635 den 25. Juli, 4. og 26. August. 10) Kaldsbogen Side 341. 11) Wedel: Indenlandske Rejser II Side 239. 12) Kaldsbogen Side 54. 13) Kgl. Messive til Fyns Biskop 1653 den 27. Marts. 14) Schacks Fundatssamling.

Herregaardene.

1) Enkedronning Sophies Kopibog 1689 d. 25. Januar. 2) V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1603 den 22. Februar. 3) Smaalandske Registre 1690 den 3. Juni. 4) Dronning Sophies Kopibog 1608 den 1. April. 5) Smaalandske Tegnelser 1679 den 24. December, 1680 den 12. Februar, 9. Marts, 19. Maj og 3. Juni. Loll.-Falst. hist. Samfunds Aarbog 1916. 6) Samme 1919. 7) Kall 4° 377 Bind II Side 276. 8) Kall Rasmussen Musse Herred Side 100. 9) Thott Fol. 730 Lollands Justitsprotokol 1685 den 18. November.

Offentlige Institutioner.

1) Fyns Biskops Visitatsbog 1733 den 15. Juni. Hofmans Foundationer VI 2 Side 26. 2) Schacks Fundatssamling. 3) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1910 den 20. Oktober og 1911 den 15. Maj. 4) Sogneforstanderskabets Protokol 1844 den 6. September. 5) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1871 den 17. Februar. 6) Samme 1917 den 21. December, 1924 den 11. Februar, 1941 den 1. Juli. 7) Kommissionsbetænkningen i Aarbog 1917 Side 53. 8) Sogneforstanderskabets Protokol 1842 den 30. Marts. 9) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1899 den 1. Septbr. og 24. Oktober 1903 den 31. August, 1904 den 9. April. 10) Sogneforstanderskabets Protokol 1842. Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1880 den 6. April, 1881 den 7. Februar, 6. September og 7. November, 1882 den 4. Oktober og 22. November, 1885 den 6. Juli. 11) Samme 1880 den 3. Maj, 1881 den 7. Februar, 1904 den 30. Juli, 1922 den 19. Juni. 12) Samme 1900 den 21. April, 1911 den 3. April. 13) Sogneforstanderskabets

Protokol 1845 den 30. September, Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1876 den 14. Marts, 1891 den 20. April, 1898 den 11. Maj, 1899 den 1. September og 3. December 1908 den 23. September, 1909 den 12. Februar, 17. April og 2. August, 1911 den 25. Januar, 16. Marts, 25. April, 15. Maj og 25. Juli, 1912 den 18. August og 8. December. 14) Sogneforstanderskabets Protokol 1841 den 29. December, 1842 den 12. Januar. 15) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1895 den 4. Marts, 8. Juli og 9. Oktober, 1909 den 16. September og 19. November, 1924 den 11. Februar og 12. April. 16) Samme 1868 den 1. og 8. April, 1912 den 14. Oktober. 13. September 1922 den 11. September og 11. December.

Byomraaderne i Østofte Sogn.

Kilderne er overalt: Matrikelen 1664, Matrikel og Markbøger 1688. J. H. Larsen: Lolland-Falster 1833 og Ejendomsskyldprotokollen 1936.

Bændholm Sogns Byomraader.

1) Knuthenborg Godsarkiv Bændholm Kirke. 2) Thott Fol. 730, Lollands Justitsprotokol 1685 den 18. Novbr. 3) Kancelliets Brevbøger 1588 den 1. Juli. 4) Smaalandske Register 1664 den 31. August 1685 den 5. December. 5) Fyns Rentekammers Kopibog 1692 den 26. Marts. 6) Thott Fol. 730 Lollands Justitsproto-

kol 1685 d. 10. Jan. 7) Rentekammerets Kopibog 1703 den 1. September, 1732 den 1. Juli, 1765 den 5., 7. og 19. November, 1770 den 5. Juni, 1790 den 27. April. 25. Juni og 7. September. 8) Maribo Birketings Protokol 1669 den 11. September. 9) Haugner: Maribo Historie II Side 141 ff. 10) Rentekammerets Kopibøger 1699 den 2. Januar. 11) Samme 1737 den 6. April. 12) Maribo Historie II 183 ff. 13) Maribo Byarkivs gamle Dokumenter og Breve Pakke 217 og 285. 14) Maribo Byfogedarkivs Journalsager 1811 den 10. Septbr. 15) Bergsøs Statistik II, Side 96. 16) Havnesager fra Lolland-Falster 1838—49 i Rigsarkivet. 17) Maribo Amts Journal 1840 den 3. September, 1841 den 23. April, Havnepakke i Godsarkivet, Knuthenborg Birks Justitsprotokol 1842 den 7. Juni, 1845 den 14. Januar, 28. Juni og 4. December, 1847 den 7. December. 18) Sogneforstanderskabets Protokol 1850 den 29. August. 19) Amtslæge Olsen i »Lollandsposten«s Jubilæumsnummer 1936. 20) Sogneforstanderskabets Protokol 1850 den 18. Oktober. 21) Bricha: Biografisk Leksikon XII, Side 537 ff. 22) Sogneforstanderskabets Protokol 1867 den 3. April og 4. Juni, Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1871 den 15. April og 10. August, 1879 den 7. April. 23) Falbe-Hansens og Scharlings Statistik III, Side 323. 24) Havnepakken i Godsarkivet.

Hunseby Sogn.

KIRKEN

1) og 2) Kall 4° 377, Bind II, Side 197. 3) Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, Side 184. 4) Kirkehistoriske Samlinger 4 III, Side 577, Kancelliets Brevbøger 1566

den 15. August. 5) Smaalandske Tegnelser 1690 den 3. Oktober med Bilag. 6) Kirkehistoriske Samlinger V, Side 609. 7) Thott Fol. 730, Side 218, Kancelliets Brevbøger 1616 den 3. Oktober, 1617 den 21. April 1619

den 16. April og 22. August, 1621 den 20. Februar. 8) Danmarks Riges Breve Nr. 437. 9) Menighedsraadets Protokol 1914 den 22. Januar og 28. August, 1919 den 21. November.

KNUTHENBORG

1) Dansk Adels Aarvog XII, Side 182. 2) Enkedronning Sophies Kopibog, Side 308. 3) Kancelliets Brevbøger 1623 den 19. April. 4) Bricka Biografiske Leksikon XVIII. 5), 6) og 7) Thotts Folio 730, Lollands Landstings Panteprotokol 1667 den 30. Oktober, 1681 den 22. Juni, 1685 den 18. November. 8) Kronens Skøder II, Side 689. 9), 10) og 11) Thott Fol. 730 1695 den 18. September, 1694 den 8. August. 12) Rentekammerets Protokoller Nr. 804, 1695 den 15. Juni og 6. Juli. 13) Supplikprotokollen 1717 1ste Halvaar Nr. 472, Smaalandske Tegnelser 1717 den 2. November. Landstingets Skødeprotokol 1718, Fol. 333 b. 14) Smaalandske Registre 1727 den 10. Januar. Smaalandske Tegnelser 1729 den 21. Oktober. 15) C. C. Haugner: Maribo Købstad II, Side 182 ff. 16) Knuthenborg Birks Tingprotokol 1777 den 28. September. 17) Østofte Sogneforstanderskabs Protokol 1844 den 6. September. 18) Bricha: Biografisk Lexicon IX,

Side 300. 19) Maribo Amts Journal 1880 den 8. Juni, 1884 den 4. August. 21) Lollandsposten 1915 den 9. August. 22) Maribo Birks Jusitsprotokol 1872 den 23. Januar, 1875 den 11. Marts.

OFFENTLIGE INSTITUTIONER

1) Sogneraadets Protokol 1906 den 28. December, 1907 den 3. Januar og 14. Februar. 2) Hoffmans Foundationer V. 2. Side 69. 3) og 4) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1873 den 18. April, 1876 den 2. Maj, 1916 den 26. Juni. 5) Hoffmans Foundationer V. 2. 6) Fyns Biskops Visitatsbog 1736 den 5. Juni. 7) Schacks Foundationer VI. 8), 9) og 10) Sogneraadets Forhandlingsprotokol 1907 den 28. Oktober, 1908 den 10., 13. og 20. Februar, 4. April, 23. Juni, 16. og 25. Juli, 5. September og 17. Oktober, 1919 den 12. Februar, 15. Marts og 7. April, 1918 den 29. Januar. 11) Maribo Birks Tingbog 1672 den 1. Marts. 12) Kommissionen af 21. April 1685 vedrørende Enkedronning Sofie Amalies Livgeding. 13) Dronning Sophies Kopibog 1613 den 2. Oktober. 14) Lollands Landstingsdomme 1667—71, Gl. kgl. Samling, Folio 1143. 15) Matriklen 1688, Markbog Nr. 675.

Hillested Sogn.

KIRKEN

1) og 2) Synsprotokollen 1898 den 23. Juni, 1884 den 18. Juni, 1909 den 23. September. 3) Kirkehistoriske Samlinger. 3. VI Side 491 ff. 4) Kall, Sml. Nr. 377 kvarto II Bind, Side 271. 5) Synsprotokollen 1882 den 7. Juni. 6) Hillested Kirke i Godsarkivet 1865 den 5. November, 1893 den 10. December. 7) Synsprotokol-

len 1890 den 24. Juni, 1891 den 23. Juni, 1892 den 22. Juni, 1894 den 20. Juni, Sogneraadets Protokol 1894 den 8. Juni. 8) Koll. Sml. Nr. 379 4°, Bind II, Side 271 ff. 9) Abildgaards Notesbøger i Nationalmuseet. 10) Thott Fol. 730 Loll.-Falsters Panteprotokol 1690 den 10. Marts. 11) Godsarkivet paa Knuthenborg, Hillested Kirke, 1910 den 13. April

og 1. Oktober. 12) Menighedsraadets
Protokol 1905 den 12. Juli.

BYERNE

1) og 2) Maribo Birks Tingbog
1668 den 28. Februar, 1669 den 28.
Maj. 3) Kommissionsakterne 1683,
Klage Nr. 18. 4) Knuthenborg Birks
Tingbog 1762 den 27. September. 5)
Danske Vidder og Vedtægter III,
Side 449. 6) Maribo Birks Tingbog,
1671 den 30. September og 20. Ok-
tober, 1672 den 17. Maj, 9. August
og 13. December. 1673 den 14. Fe-

bruar. 7) og 8) Thott Folio 730, Lol-
lands Justitsprotokol 1673 den 9.
Marts og 24. September. Lolland-
Falsters Landstings Panteprotokol
1690 den 23. Juli. 9) Kalls Samlin-
ger 3. VI, Side 491 ff. 10) Matrikelen
1688, Markbog Nr. 659. 11) Sogne-
forstanderskabets Protokol 1846 den
4. Februar, 1847 den 30. December.
12) Maribo Amts Journal 1848 den
18. Januar. 13) og 14) Sogneraadets
Forhandlingsprotokol 1906 den 2.
Marts, 1900 den 20. Marts og 1905
den 9. Februar.

NAVNEREGISTER

(Halvfede Tal henviser til Hovedomtalen)

A.

Aadalen 210
Aalholm 248, 282
Aalstrup 191, 192, 195
Aarsmarke, se Knuthenborg
Aatofte 40
Abed 8, 37, 38, 44, 45, 54, 56
Abed Folkehøjskole 56
Abed Forsøgs- og Planteforædlings-
station 56

Abed Mejeri 50, 56
Abed Nørreskov 33, 45
Abed Skole 53
Abildvænge 46
Agervænget 265
Albrechtsdatter, Elsebe 246
Albuen 9
Alstrup 63
Ancher, Peter Kofod, Provst 173,
184, 185, 190, 209
Andemose (Fejø) 64, 105
Andemose (Femø) 107, 133
Andemosenakke 108
Andemosevænger 97
Andersen, A. M., Bøllensminde 48
Andersen, Degn 150
Andersen, Jens, Præst 109
Andersen, Jørgen, Skomager 43
Andersen, Povl 95
Anderstrup 291, 280, 281, 283
Arenfeldt, Jørgen 299
Arnakkevænger 97
Askø 21, 59 f, 69, 80, 83, 101, 109,
137, 140 f

Askø Kirke 142 f
Asserstrup 253
Assistenskirkegaard 291

Atche, Matthias, Sognepræst 16, 17
Avernakke Enge 64
Avernakke Hage 64

B.

Baad, Albrecht Jørgensen 246
Baad, Jens 297
Baad, Jørgen Olsen 246
Baadesgaard 26, 28, 44
Baane, Jørgen, Kirkevæрге 185
Badiche, Morten Christensen, Skipper
95

Badike, Ole Pedersen 73
Badskær, Anna 201
Bandholm 59, 60, 161 f, 186, 202,
208, 209, 215 f, 250, 253, 265, 279
Bandholm Alderdomshjem 228, 231
Bandholmgaard 168, 200, 218, 248,
249, 262, 263, 265, 267, 269, 272
Bandholm Havn 219, 220, 221, 224,
225, 230, 231, 256, 257, 258
Bandholm Hotel 227, 231
Bandholm Kirke 216 f
Bandholm Skole 207
Bandholm Toldbod 219, 220, 221,
223, 231

Bandholmkirken 171, 172, 185
Bandholmporten 266
Barfred 67
Basse, Kirsten 246
Bastemark 212
Bastmose 108
Becher, Abraham, Præst 124
Beck, Hendrik Jensen, Skovrider 33
Beck, Låge 191
Beck, Jochum 192
Beck, Niels, Præst 243

- Beck, Sivert 192
 Beldenak, Jens Andersen, Biskop 109, 142
 Berthelsen, Justitsraad 299
 Bibjerg 64
 Bille, Erik 192
 Bille, Jørgen 193
 Bille, Lage 186, 192, 193, 194
 Binnitzegaard 251, 297, 298
 Binnitze Skov 288, 296
 Birket 53
 Bjørn, Jørgen 52
 Blans 7, 8, 28, 29, 31, 38, 42, 50, 51, 54, 56
 Blans Hoved 8, 51
 Blans Skole 53
 Bloch, Hans 45
 Blicher, Peder, Sognepræst 16, 17, 21, 22, 23, 36, 37, 53
 Blichfeld, Anna Sophie 74
 Blichfeld, Peder Thomæson, Rektor 73, 74
 Bogø 21
 Borgo 285
 Borre, Oluf Hansen 94
 Borrebro 164
 Brahe, Jørgen, Lensmand 60
 Brianderslev 47
 Brandsmose 23, 41
 Brandt, Sognekapellan 22
 Bregerup (skal være Brekorpe) 253
 Bregerup 14
 Brekorpe 15, 45, 46, 49, 50
 Broch, Lauritz 20
 Brun, Chatarine Elisabet 74
 Brun, Christian Madsen, Provst 293, 294
 Brun, Hans Christoffersen 71, 72
 Brun, Hans Madsen, Provst 185, 190
 Brun, Jens Christophersen 73
 Brun, Maren Sørensdatter 71
 Brun, Søren, Præst 71
 Bruun, Maren 19
 Bruun, Matz (Mathias), Sognepræst 19
 Bryn, Niels, Kirkevæрге 19
 Brøggeman, Conferensraad, Kirkeinspektør 143
 Bækkenet 107, 108, 127, 138
 Bøgcager 152
 Bøgetofte 46
 Bøje, Postekspeditor 42
 Bølle, Jacob 19
 Bølle, Jørgen 19, 48
 Bøllesminde 7, 42, 48, 50
 Bøllesminde Dyrchave 48, 50
 Bøllesminde Hestehave 48, 50, 56
 Børresen, Peder 45
 Boto 63
 C.
 Capel, Lauritz Hansen, Præst 116, 123
 Carstensdatter, Maren 73
 Cassel, Hans Clausen, Sognepræst 17, 19
 Christensen, Mikkel 39
 Christensen, Jacob, Borgmester 94
 Christensen, Jeppe 49
 Christensen, Jørgen, Provst 181
 Christensen, Rs. 278
 Christiansdal 253
 Christiansen, Ane 91, 92, 93
 Christiansen, Sofie 91
 Christiansminde Skole 204, 205
 Christianssæde 224
 Christianssæde Skove 161
 Christiensen, Jørgen, Provst 121, 189, 293, 299
 Christoffersen, Didrik, Kapellan 23
 Christoffersen, Jørgen 128
 Clausen, Erik 75
 Clausen, Jacob, Provst 75
 Clausen, Jens, Amtsforvalter 281
 Clausen, Læge 228
 Clausen, Niels 52
 Clausen, Rasmus 101
 Clemensdatter, Margrethe 238
 D.
 Damsmoseporten 266
 Danielsen, Hans, Foged 127, 128
 Danneskjold-Samsø, Greve 20
 Danstedgaard 44
 Degn, Rasmus Hans, Kirkevæрге 19
 Degn, Tobias, Tingskriver 127
 Didrik Orgelmester 47

Draget (Lilleø) 141
Draget (Skalø) 65, 97
Dragsbjerg 67
Dreier, Carsten, Sognepræst 144, 148,
150
Drejer, Hans Casper 116
Due, Hans 46
Due, Jørgen 214
Dybvig 64, 100
Dyrehave 265, 268, 270
Dyssel, Frandsen Thestrup, Provst
173, 188, 190
Døllefjelde Kirke 251

E.

Egeager 152
Egehusgaard 258
Ellehammer 52
Endemand, Gert Frederiksen, Birke-
foged 86, 87
Engelborg 214
Engestofte 89, 246, 286
Eriksen, Gert, Lærer, Kapellan 76,
79, 80
Erikstrup 164, 165, 186, 211, 212,
215
Eriksvolde 164, 165

F.

Fejø 20, 42, 59 f, 64 f, 109, 110,
137, 146, 157
Fejø Birk 35, 93
Fejø Kirke 69 f
Fejø Skoler 101
Fejø Tingsted 90
Femø 21, 59 f, 69, 80, 83, 86, 88,
91, 101, 107 f, 146, 157
Femø Kirke 109 f, 290
Fjelde 251
Fladevig 141
Flintestenshuset 272
Forbus, Hans Jacobsen, Kromand 42
Frandsen, Birkedommer 89
Frederiksdal 253
Freuchen, Birkedommer 91, 92
Friderichs Datter, Elise 116
Frilandsmuseet i Maribo 205
Friis, Peder Adzersen, Præst 147, 148

Frimand, Hans Hansen, Købmand og
Gaardejer 120

Fuglebech 167
Fuglebechmark 213
Fuglebækgaard 200
Fuglse 19
Fuglse Herred 35, 265
Fælleshave 288

G.

Galgeager 41
Gallemose 56
Gallerhøj 8
Gallerhøjgaard 8, 41
Galschiøt, Chr. Ludv., Præst 15, 17
Gammelgaard 299
Gammeltoftager 41
Gammeltoftgaard 41
Gieddebrul 46
Gisico, Biskop 11
Godtfredsen, Christiane 91, 92, 93
Grimsted (Frederiksdal) 253
Grimstrup 250, 280, 281, 282, 285
Groth, Morten Simonsen 73
Grubbe, Anne Marie 298, 299
Grubbe, Erik 298, 299
Grubbe, Marie 298
Grubbe, Margrethe Jørgensdatter 191
Grubbe, Mærtdt 18, 19
Grubendal, Albrecht Nielsen 243, 246
Grubendal, Niels Albrechtsen 246
Grubendal, Niels Sivertsen 246
Grydehøj 163
Grymer, Dagmar 116
Grymer, Hans, Kromand 99
Guldberg, Niels, 149
Guldborgsund 10
Gyldenløve, Ulrik Frederik 298
Gyldenstjern, Sofie 185
Gøye, Falck 190

H.

Haared 296
Hagedorn, Frans, Birkedommer 89
Halsen, Babara Olufsdatter 17
Halsen, Hans Pedersen, Sognepræst
17
Halsen, Kirstine Margrethe 16, 17

- Halsted 9
 Halsted Amt 23
 Halsted Kloster 25, 47, 281
 Halsted Kloster Len 248
 Hansdatter, Ane 86
 Hansdatter, Karen 129
 Hansen, Chr. Fr., Forpagter 200
 Hansen, Jens 44
 Hansen, Jensen 44
 Hansen, Jørgen 45
 Hansen, Jørgen, Foged 127
 Hansen, J. P. H., Mejeriejer 48, 50
 Hansen, Lars (Mindelegat) 279
 Hansen, Lauritz, Præst 73, 76, 78,
 79, 80, 81
 Hansen, M. E. Hovmand 50
 Hansen, Morten 75
 Hansen, Morten 45
 Hansen, Peder, Præst 109, 122, 142
 Hansen, Peder 74
 Hansen, Rasmus 74
 Hansen, Rasmus 84
 Hansen, Søren 39
 Hansen, Søren 74
 Hansen, Willum, Købmand 47
 Hasselo 63
 Haulykke 31, 166, 167, 186, 191,
 202, 205, 211, 212, 213, 214, 215
 Haulykke Fang 192
 Haulykke Skole 53, 207
 Haulykkegaard 185, 186, 187, 191 f,
 213, 214, 215, 252, 258
 Haulykkerne 258
 Hazergaard 249, 258, 282
 Hazager Mark 248
 Hellinge 48
 Hellingegaardsmark 214
 Hestebæks Vang 192
 Hestehaugen 251
 Hestehavemark 46
 Hestehaven 265, 267, 270
 Hillested 103, 186, 203, 251, 256,
 279
 Hillested Kirke 251, 289 f, 299
 Hillested Norrhavn 258, 288, 296
 Hillested Skole 299, 300
 Hillested Sogn 287 f
 Hindholm 45
 Hofman, Hans 47
 Holm, Jacob Christian 43
 Holm, Jacob, Præst 147
 Holst, Jørgen 196
 Holte Enge 52
 Holteager 44
 Holtegaard 44
 Holtemarken 44
 Holten 44, 52
 Hummel, Ritmester 98
 Hunsaa 218, 265, 266, 267, 268,
 270, 276
 Hunseby 163, 203, 229, 249, 256,
 275, 279, 280, 281, 282
 Hunseby Alderdomshjem 277
 Hunseby Kirke 235 f, 249, 251, 252
 Hunseby Skov 282
 Hunseby Sogn 234 f
 Hunshøj 265, 270
 Hædesmark 131
 Hætten 161
 Høg, Anders 122
 Høg, Just, Hovmester 187
 Høg, Stygge, Landsdommer 298
 Høgholt 47, 50
 Høgholt 46
 Høgsmarke 39
 Højgaard, Chr. 48, 50
 Højer, Harald, Kromand 43

 I.
 Ild, Samuel, Præst 241
 Indteckterne 41
 Indtægten 45, 234, 258
 Indtægtsgaarden 41
 Ingerslev, Kommissionsdommer 92
 Islemark 131
 Issemosebjerg 108
 Iversen, Niels, Færgemand 101

 J.
 Jacobsen, Mads, Præst 190
 Jensen, Anders 101
 Jensen, Daniel 168
 Jensen, Daniel, Kirkeværgе 116, 130
 Jensen, Olle 73
 Jensen, Rasmus 129, 130
 Jeppesen, Hans 75

Jepsen, Hans, Kirkeværge 19
 Jespersen, Christen, Præst 81
 Johansen, Lars, Rigsraad 199
 Jordsmark 49
 Juul, Baron 47
 Juellinge 48
 Juellinge Baroni 101
 Jyde, Hans, Foged 122
 Jørgensdatter, Anne 129
 Jørgensdatter, Else 115
 Jørgensen, Christen Fugl 130
 Jørgensen, Christian 293
 Jørgensen, Godsejer 53
 Jørgensen, Gæstgiver 43
 Jørgensen, Hans 85
 Jørgensen, Hans 52
 Jørgensen, Jens, Ladefoged 254
 Jørgensen, Justitsraad 44
 Jørgensen, Lauritz, Kirkeværge 75
 Jørgensen, Lauritz, Sognepræst 75
 Jørgensen, Ole 79

K.

Kaare, Anna Maansdatter 23
 Kagevig 64, 75, 97
 Kallemosegaard 131
 Kalvehavebanke 29
 Kaninhøjen 267
 Karantænehuset 229
 Karen Knuths Friboliger 276
 Kiellenæs 50
 Kiellevig 51, 56
 Kildevanger 97
 Kingo, Biskop 20, 70
 Kircheimer, Præst 103
 Kirkebækkenet 108
 Kirkegrunden 98
 Kirkemark 131, 282, 283
 Kirkevig 141
 Kierulf, Oluf Petersen, Skovrider 30
 Kirstinelund 282
 Kjølle, Hans, Kirkeværge 19
 Klevenborg 46
 Klintegaard 49
 Klinteskiye, Store og Lille 49
 Klokkeholm 152
 Klüver, Navmi Maria Anna Sophia 73
 Knudsen, Birkedommer 67

Knuth, Adam Christoffer, Lensgreve
 21, 47, 49, 238, 239, 252, 253
 Knuth, Adam Levin von, Greve 250,
 295
 Knuth, Adam Vilhelm, Lensgreve 15,
 241, 257, 272
 Knuth, Christian Frederik, Lensgreve
 253, 254, 255, 259, 260, 261, 280
 Knuth, Conrad, Greve 253
 Knuth, Eggert Christopher, Lensgreve
 167, 184, 185, 186, 196, 197,
 198, 199, 218, 239, 243, 250,
 251, 252, 261, 285, 295, 299
 Knuth, Eggert Christopher, Lensgreve
 253, 259
 Knuth, Eggert, Christopher, Lensgreve
 257, 263, 270, 278, 279, 294
 Knuth, Eggert, Christopher, Lensgreve
 242, 277
 Knuth, Frederik, Marcus, Lensgreve
 20, 185, 199, 203, 225, 239,
 241, 242, 255, 256, 257, 262,
 263, 268, 270, 300
 Knuth, Frederik, Marcus, Lensgreve
 258
 Knuth, Johan Henrik, Lensgreve 13,
 201, 254
 Knuth, Karen, Grevinde 257, 278
 Knuth, Margrethe, Grevinde 241
 Knuthenborg 16, 24, 35, 42, 43, 44,
 50, 56, 167, 186, 187, 196,
 197, 200, 218, 224, 243, 244,
 246 f, 276, 277, 278, 279,
 280, 281, 285, 295, 297
 Knuthenborg Park 164, 200, 234,
 254, 257, 258, 259 f
 Knuthenlund 7, 15, 19, 29, 46, 47,
 49, 52, 253

Koblet 56
 Kohaven 265, 267, 270
 Kolding, Degn 151
 Koldinge 212
 Kollinggaard 200
 Konemader 152
 Konemades Hage 141
 Kongeskoven 44
 Kragenæs 100
 Kragevig 224

Krosian, Johannes 193
 Kuld, Otto Jensen 78
 Kuldsmark 296
 Kuldsminde 65
 Kummersmark 212
 Kvæghjørnet 141
 Kyllingeeng 45
 Kyllingskov 45
 Kyllinggaard 45
 Kældernæs 7, 8, 28, 31, 37, 38, 42,
 50, 54, 56
 Kældernæs Skole 53
 Kældernæs Vig 8
 Kølle, Birkedommer 89, 125
 Kølle, Kromand 42

L.

Lai, Jørgen Nielsen 73
 Landboforeninger, De samvirkende
 lolland-falsterske 56
 Landet 142, 205
 Langelave 288
 Langemose 29
 Langerød 187
 Langet 161, 167, 202, 204, 205,
 211, 212, 215
 Larsen, Melchior 74
 Latoftebjerg 152
 Lauridsen, Rasmus 46
 Lauritzen, Hans, Præst 71
 Laursen, Anders, Præst 122
 Leonora Christine 252
 Lerbjerggaard 258, 273
 Lerche, Chr. 249, 251
 Lerche, Cissel Madtsdatter 19
 Lerche, Cornelius, Amtmand 68, 249,
 250, 251, 282
 Lerche, Søster 184, 197, 239, 241,
 250, 252, 261, 276, 279, 280
 Lergaarden 8
 Lerskovmark 283, 286
 Lessøe, Jens Lauritzen 75
 Lille Slemminge 251
 Lille Vriet Mose 192
 Lilleholt 46
 Lillemark 286
 Lillemarksgaard 46
 Lillerød 44

Lillevang 40
 Lillevangsmark 282
 Lilleø 59, 140, 152, 153, 155, 156,
 157
 Lindemark 46
 Lindenow, Christoffer, Lensmand 76
 Lindet Skole 53
 Lindholm 8, 52, 59
 Loch, Ole Petersen 115
 Lodberg, Jacob, Biskop 21, 70, 243
 Lok, Jørgen 118
 Lollandsposten 229
 Lomose Huse 280
 Lund, Birkedommer 90
 Lund, Pakhusforvalter 227
 Lund, Rasmus 42
 Lundejorden 56
 Lundegaard 21, 29, 47, 252
 Lunge, Tyge 166
 Lykke, Jørgen 166
 Lysemose 258, 285
 Længste Bogetofte 46
 Læsø, Hans 73
 Læsø, Mads 134
 Løje, Rasmus Hansen 120
 Løjet 31, 38, 56
 Løjet Mose 44
 Løjet Skov 44

M.

Madsen, Edw., Forpagter 200
 Madsen, Gregers, Præst 80, 83
 Madsen, Jacob, Møllejer 138
 Madtzen, Jørgen 116
 Maglebøgegaard 45
 Maglemark 40
 Maglemer 245, 250, 252, 280, 281,
 282, 283
 Maglemerporten 266
 Maglemosemark 52, 231
 Malle, Bøgeskifte 44
 Maribo 10, 59, 60, 186, 220, 234,
 253, 275, 284, 285, 295, 300
 Maribo Amts økonomiske Selskab
 190
 Maribo-Bandholmbanen 230
 Maribo Birk 35

- Maribo Kloster 166, 167, 185, 191,
 198, 199, 200, 212, 213, 214,
 215, 250, 252, 284, 285, 294,
 296, 297
 Maribo Ladegaard 250, 258, 285,
 286
 Maribo Landsogn 284 f
 Maribo Skytteforening 285
 Maribo Stiftsmuseum 8, 184
 Mariesminde 262
 Marsvin, Pernille 192
 Meincke, J. 299
 Mellemmark 45, 46, 213, 286
 Mellemste Bøgetofte 46
 Mellumbmark 46
 Meltoft, Skipper 119
 Merritskov 161, 163, 234, 258, 266,
 269
 Meyer, Josias, Ridefoged 30
 Michelsen, Mads 34
 Michelsen, Rasmus, Kirkeværgе 19
 Mikkelsen, Hans, Biskop 186, 245
 Mogensen, Niels 44
 Montros, Hans, Tolder 196
 Mortensen, Anders, Skoleholder 204
 Mortensen, Rasmus 46
 Mule, Hans Frederik, Præst 19
 Mule, Margrethe 19
 Museumsgade 234, 275
 Musse Herred 265
 Musse Kirke 251
 Muus, Biskop 21
 Müller, Chr. Rudolph, Biskop 21
 Møllebjerget 212
 Møllemark 212, 286
 Møller, Knud 128
 Møllerenden 265
 Mørkeholt 45
 Møsting, Johanne von 255
- N.
- Nakskov 10, 15, 41, 44, 60, 196,
 281
 Nauervangsmark 282
 Naus, Johan 74
 Nebberne 65
 Nielsdatter, Dorthe 241
- Nielsdatter, Margrethe 129
 Nielsen, A., Godsejer 299
 Nielsen, Albrech 243, 246
 Nielsen, Hans 44
 Nielsen, Hansen 128
 Nielsen, Holger Tidemand 299
 Nielsen, Iver, Færgemand 101
 Nielsen, Jens 78
 Nielsen, Jens, Præst 244
 Nielsen, Johan Georg Rasmussen,
 Præst 116
 Nielsen, Jørgen 123
 Nielsen, Jørgen, Skipper 89
 Nielsen, Lars 100
 Nielsen, Knud 100
 Nielsen, Peder 100
 Nielsen, Rasmus 30
 Nielsøn, Terkel 79
 Nielsstrup 68, 224, 249
 Ninsta 65
 Nisse-mose 56
 Numsen, Marie von 254, 262
 Ny Østergade 234
 Nyelandsstykket 97
 Nykøbing Hospital 118
 Nykøbing Lehn 59, 248
 Nymark 152, 198, 231
 Nysted 221, 234
 Nørre Flyggerud 47
 Nørre Herred 32, 35
 Nørreballe 161, 166, 167, 191, 199,
 201, 202, 203, 211, 212, 213,
 251
 Nørreballe Hospital 190, 201
 Nørreballefundet 164
 Nørreby 107, 108, 130, 131, 132,
 137, 139
 Nørreherred 105
 Nørremark 40, 214, 215, 218, 282
 Nørrevanger 97
- O.
- Okse, Peder 166
 Olsdatter, Else Marie 73
 Olsen, Hans 74
 Olsen, Hans, Skipper 129
 Olsen, Lars 296

Olsen, Peder 74
Olsen, Rasmus, Forpagter 168
Olstrup 9

P.

Paamark 214
Paarup 161, 167, 168, 199, 202,
211, 212, 213, 214, 250, 282
Paarup Mølle 214
Paarupaa 265
Paarupgaard 199
Palm, Hans, Købmand 282
Panum, P. L., Læge 227
Pedersdatter, Bente 191
Pedersdatter, Maren 34
Pedersdatter, Maren 116
Pedersen, Hans 46
Pedersen, Oluf 75
Pedersen, Peder 130
Pedersen, Rasmus 44
Pedersen, Rasmus 67
Pedersen, Sten 191
Petersen, Ditlev 90
Petersen, N. E. 44
Petersen, Sognepræst 189
Pilt, Hans 128
Pilt, Jens 129
Pinzfeld, Birkeskriver 89
Pio, Louis 258
Pio, Sylvia 258
Pletten (Østerskov) 31
Ploug, Hans 40
Poulsen, Jernstøber 229
Povelsen, Lars, Raadmand 74
Povlsen, Jørgen 46

R.

Raa 251, 288, 301
Raagø 59, 65
Raagøund 65
Ramus, Biskop 36, 201, 204
Rasmussen, Hans (Mindelegat) 279
Rasmussen, Hans Jørgensen 8
Rasmussen, Jacob 44
Rasmussen, Jens, Bødker 33
Rasmussen, Peder 46
Rasmussen, Peder, Foged 127
Rasmussen, Postkontrahtent 42

Raunsholt 296
Ravn, Anders 166
Ravnsborg Birk 35
Ravnsborg Lehn 59
Ravnso 63
Reersnæs 202, 205, 231, 251, 252
Reersnæs Skole 207
Refshale 284, 285, 286
Refshaleborough 285
Reichow, Amtmand 295, 299
Reimer, Johan, Købmand 220
Reventlow, Ide Margrethe von 238,
239, 253
Reventlow, Statsminister 205
Riber, Jens Olufsen, Præst 244
Risbæk Skifter 152
Risbækstenen 142
Rold, Knud, Præst 238
Rosenkrantz, Holger, Lensmand 245
Rosenkrantz, Karen 255
Rosenkrantz, Palle, Lensmand 186
Rosenvold, Lærer 103
Rosensparre, Anna 241
Rosenørn, Amtmand 89
Rosenørn-Lehn, Margrethe 241, 258
Rothe, Karen 257, 278
Rudolph, Tjenestekarl 91, 93
Ryde 161
Røde Vandmølle 198, 218, 249, 250
Rørbæk 248
Rørmarken 161, 162, 198, 258
Rørmosemark 198

S.

Sadolin, Anne 19
Sadolin, Jørgen 19
Saltoftemark 282
Saltvig 8, 9, 23, 30, 31, 36, 38, 46,
48 f, 54
Sandby 20
Sakskøbing 91
Sakskøbing Fjord 224
Sandagrene 97
Saxhøj 258
Schebye, Hans 42, 48
Schjøtt, Sognepræst 152
Schmidt, Politiaffistent 91

- Schou, Christen Jespersen, Sognepræst 74
- Schov, Dorte 191, 192, 193 f
- Schows Otting 45
- Schrievermark 231
- Schrøder, Simon Henriksen, Tolder 219
- Selling, Hans Christensen, Præst 123
- Seppelow, Jørgen, Sognepræst 22
- Simentsen, Hans, Kirkevæрге 116
- Sipperød 187
- Skaanshave 161, 162, 164, 258
- Skaanshavemark 214
- Skalø 59, 64, 65, 67, 80, 97, 104
- Skaløllille 65
- Skottemarke 39
- Skelby Skole 245
- Skelstrup 245, 248, 249, 251, 280, 281, 283
- Skibevejen 210, 276
- Skifterne 8, 52, 161, 258
- Skimminge 284, 285
- Skoven, Fejø 65, 68, 96, 105
- Skovhuse 39, 45
- Skovmand, Jørgen 254
- Skovnakke 65
- Skovvanger 97
- Skørringe 161, 295
- Slettemark 131, 212
- Sletterne, Fejø 64, 105
- Sletterne, Femø 108
- Slettevanger 97
- Smed, Anders 86
- Smed, Hans, 86
- Smit, Hans, Kirkevæрге 19
- Smidt, Hans Georg, Kromand 42
- Snapind Aa 265, 267, 269
- Snapindporten 266
- Smedemark 49
- Soesmarke 39
- Solhjem, Ferichjem 105
- Sommer, Præst 126
- Sonne, Chr., Sogneraadformand 279
- Sonne, Sofie 279
- Sonsbech, Justas von 195
- Staal, Christoffer 39
- Staal, Lars 39
- Stangmosen 198
- St. Oluf Kapel 9
- Steensfeldt, Niels, Kommune lærer 157
- Sten, Ole 46
- Stensgaard 8, 47, 48
- Stensgaard Skov 7, 252
- Stokkegaard 42
- Stokkemarke 38, 39 f, 52, 55 f, 101, 167, 200, 203, 205, 229, 256, 279
- Stokkemarke Alderdomshjem 53, 55
- Stokkemarke Andelsmejeri 55
- Stokkemarke Birk 35
- Stokkemarke Elektricitetsværk 55
- Stokkemarke Fattighus 53
- Stokkemarke Forsamlingshus 55
- Stokkemarke Hestehave 41, 258
- Stokkemarke Hospital 53
- Stokkemarke Kirke 11 f, 251
- Stokkemarke Kro 42, 55
- Stokkemarke Mose 41, 55
- Stokkemarke Saftstation 55
- Stokkemarke Skole 53
- Stokkemarke Skovhuse 54, 56, 252
- Stokkemarke Sogn 5 f
- Stokkemarke Østerskov 41
- Stokkenæsgaard 52
- Store Abildvænge 46
- Storemose 64
- Storhøj 163
- Stoufsgaard 46
- Strandby 249, 281
- Strandmose 192
- Stub, Niels, Præst 149
- Stubbehøj 163
- Studzholtegaard 52
- Studzholt Enge 52
- Sukkerfabrikerne 43
- Svaleholt 46
- Svaleklint 141
- Svanesøen 263, 270, 271
- Svanevig Mølle 231
- Svanevigen 163, 216, 269, 270
- Sundsøre 141
- Svendsen, Henning, Skovfoged 30
- Svendsen, Richard, Proprietær 200
- Svingelstykkerne 46
- Sælstenen 142
- Søllested Kirke 143

Sollestedgaard 29, 44, 45, 48
Sønder Herred 35
Sønder Kirkeby 63
Sønderby 108, 119, 130, 131, 132,
136, 138
Sønderherred 106
Søndermark 46, 214, 215, 218, 282,
283, 296
Sønderskov 212, 215
Sønderso 296
Sorup 31, 41, 161, 166, 167, 193,
202, 211, 212, 213, 214, 251, 252
Sorup Hestehaver 161, 258
Sorup Fællesskov 161, 192
Sorupgaard 214
Søster Lerches Minde 277

T.

Taagerudsgaard 32, 168, 200
Taars 10
Tammetange 41
Tholemeus, Præst 245
Thomesen, Peder, Præst 238
Tjennemarke 8, 38, 39, 44, 54, 56
Tjennemarke Hestehave 44
Tjennemarke Nørrehave 44
Tjennemarke Skole 54
Tjørnehug 143
Toftgaard 258
Toftemark 45, 283
Tofteskansmark 46
Tosterrudsmark 214
Tranegaard 48
Tranemose 29, 41
Tranerud 46
Trap, Hans, Muremester 118, 146
Trollehojmark 212
Tømmesen, Jørgen 45, 46, 47

U.

Ugleholt 45, 47, 49, 50
Ugleholt Skov 7, 29, 30, 44, 45, 46,
49, 252, 253
Ugleholtgaard 49
Uglevænge 198
Uglevængemark 198
Urne, Axel 241, 243, 244, 247
Urne, Christopher 248

Urne, Hans 247
Urne, Knud, Lensmand 18, 19, 20,
25, 200, 244, 247, 248, 249
Urne, Knud, Rigsraad 246, 247

V.

Vaer 46
Vaarskovgaard 163, 198, 215, 218,
250, 258
Vallid 192
Varberg, Niels Hansen, Ridefoged
194, 196, 197
Vejlebanke 141
Vejro 59, 64, 65, 71, 96, 97, 98,
104, 106
Venget 46
Verner, Henrik, Billedskærer 181,
184,
Vester Roder 161
Vester Syssemark 214
Vester Ulslev Kirke 251
Vesteraa 265
Vesterborg 165
Vesterby, Fejø 64, 75, 97, 104, 105
Vestermark 40, 44, 45, 214, 215,
218, 282, 283, 296
Vesternakke 108
Vesterskov 46
Vestertofte 46
Vestervang 97
Vestre Dyrehave 265, 270
Vestre Roder 258
Vimmellose 288
Vindblæs Horn 108
Vindfælleager 41
Vindfællegaard 41
Vindnæs Horn 131
Vinterhaven 263, 265, 270
Virket 63
Volckersen, Præst 119, 133
Vriet 215
Vriet Fang 191, 192
Vriet Knold 192
Vriet Mose 192

W.

Wadsten, Hans 185
Wennerwald, Anne Margrethe 258

Westergaard, Forsøgsleder 56
Wildenrath, Proprietær 197
Wilders, Margrethe 285
Wilhelm, Hofjægermester 173
Wilhelm, Mathias 173
Wiltofft, Provst 277
Wind, Johannes, Skolcheholder 279
Winthersborg 48
Worm, Marie Pedersdatter 74
Wriedemark 213
Wulff, Jocab Jacobsen, Præst 187.
190

Z.

Zachæriasen, Jens, Dommer 75, 84,
85
Zeuthen, Fuldmægtig 297

Ø.

Øjestensmark 231
Øllingsø 44, 173
Ørby 38, 49

Ørby Skov 49
Ørbygaard 49
Ørtz, Conferensraad, Amtmand 143
Østeraa 265, 270
Østerby 66, 67, 75, 97, 104
Østerhoved 141, 142, 152
Østermark 40, 44, 45, 46, 214, 215,
231, 282, 283, 296
Østermose 108
Østerrud 46
Østerskov 68
Østertofte 46, 53
Østervang 97
Østofte 161 f, 166, 167, 192, 202,
203, 205, 209, 211, 212, 213,
217, 251, 252, 256, 279, 295
Østofte-Bandholm Kommune 161 f
Østofte Birk 166
Østofte Fællesskov 161, 258
Østofte Kirke 169 f, 250 251
Østofte Skole 205, 206